

Statsvetenskaplig tidskrift

Årgång 125 · 2023 / 1

Ny följd, årg 101. Utgiven av Fahlbeckska stiftelsen.

REDAKTIONSSEKRETERARE *Magnus Jerneck* (ansvarig utgivare)

BITR. REDAKTIONSSEKRETERARE *Björn Badersten*

LITTERATURREDAKTÖR *Björn Östbring*

FÖRBUNDSREDAKTÖR *Katarina Roos*

REDAKTIONSRÅD *Katarina Barrling*, Uppsala universitet; *Ann-Marie Ekengren*, Göteborgs universitet; *Edward Deverell*, Forsvarshögskolan; *Rolf Hugoson*, Umeå universitet; *Mats Lindberg*, Örebro universitet; *Jouni Reinikainen*, Stockholms universitet; *Charlotta Söderberg*, Luleå tekniska universitet; *Peter Strandbrink*, Södertörns högskola; *Elin Wihlborg*, Linköpings universitet; *Susanne Wallman-Lundåsen*, Linköpings universitet; *Björn Badersten*, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare; *Magnus Jerneck*, Lunds universitet, redaktionssekreterare; *Björn Östbring*, Lunds universitet, litteraturredaktör; *Katarina Roos*, Umeå universitet, förbundsredaktör

TEKNISK REDAKTÖR *Joshua Alvarez*, Sven Eighteen

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

PRENUMERATIONSPRIS 2023 430 kr, enstaka nummer 100 kr. Medlemmar i

Statsvetenskapliga förbundet och studenter erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition. Eftertryck av tidskriftens innehåll utan angivande av källan förbjudes.

ADRESS Statsvetenskaplig tidskrift, Box 52, SE-221 00 Lund, Sverige

TELEFON 046-222 97 77 (Jerneck) 046-222 01 59 (Badersten)

TELEFAX 046-222 40 06

E-POST statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se

HEMSIDA www.statsvetenskapligtidskrift.org

TRYCK Mediatryck, Lund 2023

ISSN 0039-0747

Statsvetenskaplig tidskrift

Statsvetenskaplig tidskrift är den svenska tidskriften för statsvetare. Tidskriften publicerar vetenskapliga uppsatser, översikter och litteraturgranskningar inom statsvetenskapens alla subdiscipliner och är därtill huvudorgan för Statsvetenskapliga förbundet (SWEPSA). Svenska är huvudspråket, men tidskriften publicerar också texter på danska och norska samt i undantagsfall på engelska av författare som inte har ett skandinaviskt språk som arbetspråk.

Statsvetenskaplig tidskrift utges av Fahlbeckska stiftelsen vid Lunds universitet, med fyra nummer per år. Tidskriften utkommer år 2023 med sin 125:e årgång. Stiftelsen leds av ett flervetenskapligt sammansatt kollegium (professorer i statsvetenskap, historia, skatterätt, förvaltningsrätt, antikens kultur och samhällsliv, nationalekonomi, ekonomisk historia, socialt arbete, sociologi och statistik). Kollegiet beslutar om tidskriftens budget och övergripande policyfrågor. Tidskriftens redaktion, som är helt fristående i publicistiska frågor, består av en redaktör, en biträdande redaktör, en litteraturredaktör och ett aktivt arbetande redaktionsråd på åtta personer som sammanträder minst två gånger per år. Redaktionsrådet utses i samråd med Statsvetenskapliga förbundet och representerar flertalet statsvetenskapliga universitetsinstitutioner i Sverige.

Samtliga artiklar kvalitetsgranskas internt av två personer i tidskriftsredaktionen. Den externa kvalitetsgranskningen, med två anonyma referees per artikel, omfattar alla publicerade artiklar utom litteraturgranskningar, kortare översikter/debattartiklar och sakkunnigutlåtanden. Författaren får i samband med redaktionens beslut om publicering/refusering ta del av utlåtanden från referees.

The Swedish Journal of Political Science

Statsvetenskaplig tidskrift (The Swedish Journal of Political Science) is the Swedish journal for political scientists. The journal publishes scientific essays, review articles and literature reviews in all the subsidiary disciplines of political science and is the principle organ of the Swedish Political Science Association (SWEPSA). While Swedish is its main language, the journal also publishes texts in Danish and Norwegian and, in exceptional cases where the author does not have a Scandinavian language as his/her working language, English.

Statsvetenskaplig tidskrift is published quarterly by Lund University's Fahlbeck Foundation, and in 2023 will be issuing its 125th volume. The Foundation is led by a multidisciplinary board (professors of political science, history, fiscal law, administrative law, classical culture and social life, economics, economic history, social work, sociology and statistics), which decides on the journal's budget and overarching issues of policy. The editorial office, which is wholly independent as regards matters related to publishing, comprises an editor, a deputy editor, a literature editor, a technical editor and an active, eight-member editorial committee that meets at least twice a year. This committee is appointed in consultation with SWEPSA and represents the majority of political science faculties in Sweden.

All articles undergo an internal quality review by two members of the editorial office, and all published articles – excepting literature reviews, short review articles/opinion pieces and expert reports – an external quality review by two anonymous referees per article. Once the editorial office has made its decision to publish or reject a paper, a referees' statement will be sent to its author(s).

Innehåll 2023 / 1

Tema: Rysslands väg mot auktoritär expansionism

MARIA HELLMAN Vad hände med Rysslands demokratisering? Stadier, brytpunkter och platåer.....	5
BO PETERSSON Felslut och önsketänkanden. Om Rysslandsforskarna, Putin och utvecklingen fram till kriget.....	25
CAROLINA VENDIL PALLIN Rysslands säkerhetspolitiska syn på Väst. Vägen fram till kriget 2022.....	41
METTE SKAK Kontinuitet og forandring i russisk strategisk kultur. Case: Ukrainekriget.....	73
JOHAN ERIKSSON & ROMAN PRIVALOV Ryssland i rymden. Nostalgi, futurism och stormaktspolitik.....	99
DEREK S. HUTCHESON Russian Electoral Engineering from <i>Perestroika</i> to Putin....	121
GEIR FLIKKE Regimeutvikling og tvangsmakt i Putins Russland.....	149
GUNNAR NYGREN Rysk journalistik mellan makt och professionalism.....	173
EMIL EDENBORG Den ryska hbtq-rörelsen från glasnost till kriget i Ukraina. Ett civilsamhällesperspektiv på Rysslands misslyckade demokratisering.....	197

Översikter

ANNA-KARIN SELBERG Den moderna politiska lögnen.....	223
BÖRJE LJUNGGREN Den kinesiska partistaten. Anatomi och utmaningar.....	237
PETER STRANDBRINK Autokratins anatomi. Henrik VIII och Thomas Cromwell hos Hilary Mantel.....	257

Essä

KARIN BLOMQVIST Tyrannen enligt Aristoteles.....	267
---	-----

Litteraturgranskningar

- Magnus Henrekson & Johan Wennström: *Dumbing Down – The crisis of Quality and Equity in a Once-Great School System – and How to Reverse the Trend.*
Anmälan av Mats Ingelström..... 273
- Christian Abrahamsson & Torbjörn Elensky (red.): *Radikalism och avantgarde. Sverige 1947–1967.*
Anmälan av Carl-Göran Heidegren278
- Eva Franchell: *En människa kan mördas men inte idéer. En biografi över Anna Lindh.*
Anmälan av Anders Mellbourn.....282
- Göran Sundström: *Brutet förvaltningskontrakt: Om metastyrning av svensk biståndsförvaltning.*
Anmälan av David Scott286

Statsvetenskapliga förbundet

- KATARINA ROOS** Rapport från Swepsa 2022 samt nya avhandlingar 293

**Statsvetenskaplig tidskrifts hemsida: www.statsvetenskapligtidskrift.org
Där finns bl. a.:**

- Utförliga anvisningar till författare om utformningen av manuskript för Statsvetenskaplig tidskrift (kan hämtas hem som pdf-dokument).
- Tidigare årgångar av Statsvetenskaplig tidskrift i fulltextformat – med sökfunktion till artikelarkivet.
- Information om innehållet i kommande nummer och en aktuell utgivningsplan för Statsvetenskaplig tidskrift.
- Information om prenumerationspriser och möjlighet att teckna prenumeration på Statsvetenskaplig tidskrift.
- Kontaktuppgifter till redaktionen och redaktionsrådet för Statsvetenskaplig tidskrift.

Vad hände med Rysslands demokratisering?

Stadier, brytpunkter och platåer

Maria Hellman

I december 1991 avgick Michail Gorbatsjov som Sovjetunionens president och därmed upphörde Sovjetunionen att existera. De baltiska staterna hade brutit sig loss ett halvår tidigare. Den nyutträdde och förste ryske presidenten Boris Jeltsin erkände dem som självständiga och därefter följde självständighetsförklaringar från ytterligare 12 forna Sovjet-republiker. President Jeltsin upplöser kommunistpartiet och inom loppet av två år (1993) hade Ryska Federationen (hädanefter benämnd Ryssland) fått en egen författning. Den slår bland annat fast att presidenten ska vara den yttersta garanten för konstitutionen och ger således betydande makt och legitimitet till presidentposten.

Under den här tiden och fram till slutet av 1990-talet finns en rad uttalanden från Jeltsin liksom olika politiska dokument som vittnade om en stark och tydlig strävan mot demokrati och ökat samarbete med EU och USA. Det finns ett ryskt motstånd mot Natos planer på utvidgning, men det tycks inte hindra att andra kontakter mellan Ryssland och väst förstärks. Det blåser liberala vindar i civilsamhället, politiska partier och rörelser bildas – i en sådan takt att partisystemet till en början förefaller tämligen kaotiskt med en uppsjö nya partier. Detsamma sker på medieområdet med många nya och oberoende medier som bildas på kort tid. Samtidigt är omställningen till ett liberalt samhälle och kapitalistiskt system kantat av stora ekonomiska svårigheter. I slutet av 1990-talet leder det till en djup ekonomisk kris med fattigdom och svält. Jeltsins maktposition försvagas kraftigt. Trots detta inleder Ryssland en andra väpnad konflikt i Tjetjenien 1999 (efter att ha avslutat den första konflikten 1996). Kriget varar i ett halvår och övergår därefter i en lågintensiv krigföring under nästintill 10 år.

När Vladimir Putin väljs in som president 2000 ändras tonen mot Väst omgående, utan att bli direkt fientlig. Ryssland är inte längre bara motståndare till Natos utvidgning utan upplever sig hotat av den. Putin talar om vikten av

Maria Hellman är docent vid Institutionen för ekonomisk historia och internationella relationer, Stockholms universitet.

E-post: maria.hellman@ekohist.su.se

stabilitet och är kritisk till demokratin så som den utvecklats i Ryssland – särskilt kritisk är han mot civilsamhället.

I april, 2005 håller Putin ett linjetal som har kommit att bli omtalat. Han säger att Sovjetunionens undergång är en av det 20:e århundradets största geopolitiska katastrofer. Putin har från sitt makttillträde och fram till nu talat mestadels om ekonomin och sociala frågor. Nu, med bland annat den orangea revolutionen i Ukraina i färskt minne, talar han om de ryska rötterna och Rysslands "civilisationsuppdrag" på den euroasiatiska kontinenten. Strävan att stärka Rysslands roll i världen, inte minst kulturellt och som moraliskt föredöme, tycks eldas på av färgrevolutionerna och paras med ett upplevt ökande hot från USA och Nato. I det så kallade München-talet 2007 framställer Putin USA som Rysslands huvudfiende och påtalar att USA och Väst hade brutit sitt löfte att inte utvidga Nato. Det var inte taget ur luften. Sådana uttalanden hade gjorts (av utrikesminister Baker och förbundskansler Kohl i samtal med Gorbatjov) tjugo år tidigare.

I enlighet med konstitutionen avgår President Putin 2008 efter sina två mandatperioder. Han väljs in som premiärminister och Medvedev (tidigare premiärminister) väljs till president. Under Medvedevs tid i ämbetet 2008-2012 förbättras den ekonomiska situationen i Ryssland märkbart med ökat välbefinnande för den ryska medelklassen och det ger framtidstro också på det utrikespolitiska planet.

Men det som ser ut som en ljusnande framtid för Ryssland både inrikes och utrikes kommer i december 2011 att förmörkas av folkliga protester i Moskva – bland annat som ett resultat av fusk i Dumavalet. Samtidigt upplever den ryska ledningen att man blivit sviken av den USA-ledda koalitionen i genomröstandet av resolutionen om interventionen i Libyen. Kreml tycktes se sig som angripen både utifrån och inifrån och konsekvenserna blir både hårda uttalanden från president Medvedev och en förstärkt våld- och tvångsmakt från myndigheternas sida riktad mot demonstranter och oppositionella. På det hela taget är 2010-talet ett decennium när regimens grepp om makten hårdnar med moral-konservativa värden som ett av dess främsta verktyg. Samtidigt fungerar Rysslands samarbete med EU fortfarande relativt väl.

Flera bedömare menar att det är nu som Ryssland blir en auktoritär regim och Putins nationalistiska och militaristiska strävanden blir alltmer märkbara. Användningen av tvångsmakt, inte minst för att slå ner de folkliga protesterna, blir mer brutal och omfattande. De ryska ledarnas makt har hotats på allvar för första gången, samtidigt som det har utbrutit folkliga uppror i flera nordafrikanska stater, liksom i Syrien och Ukraina – något som Kreml och det ryska säkerhetsrådet tolkar som nya utmaningar och hot mot den ryska säkerheten och som föranleder revideringar i den ryska militärdoktrinen (2014). Detta ger också bränsle åt ett auktoritärt styre.

Säkerhetsstyrkorna får en större roll och ett par år senare (2016) bildas Nationalgardet, en paramilitär styrka bestående av ett flertal säkerhetstjänster och direkt underställd Putin, som ges befogenheter att ingripa mot demonstranter.

När Putin återkommer till presidentmakten 2012 tar han sig an vad som liknar en sort nationell uppfostran. Ryssland med en tusenårig historia och ett rikt kulturarv att förvalta, ska bli starkt och det ryska folket patriotiskt med starka kroppar och god fostran. Demokrati innebär i denna nya ryska tappning det ryska folkets "egna tradition av folkligt självstyre" och inte något som pådyvlats utifrån. Det betyder med andra ord att det fria ordet och influenser från andra länder begränsas och det följs senare upp med lagen om utländska agenter vilket innebär ett kväsande av civilsamhället i dess olika former. Inte minst får oberoende och fria medier allt svårare att verka och trots att olika strategier används för att kringgå förbud och regleringar tvingas journalister att gå i exil eller flytta sina redaktioner till väst och därifrån söka upprätthålla rapportering, ofta via digitala upplagor och sändningar på YouTube-kanaler eller via vpn.

Den 18 mars 2014 invaderar Ryssland Krim. I samband med invasionen håller Putin tal där han presenterar den långsiktiga säkerhetspolitik han ämnar driva framöver. Krim har nu återförlevats med Ryssland. Västerländska värderingar ska inte längre tvingas på nationer mot deras vilja och traditioner och regimen utövar alltmer aggressiva angrepp på det ryska civilsamhället. Motståndet mot Natos utvidgning förstärks i antagonistiska ordalag och organisationen beskrivs som opålitlig. Den försöker skrämja Ryssland. Trots fördömandet av annekteringen från ett stort antal stater stiger Putins popularitet kraftigt i Ryssland de följande åren och detsamma gäller patriotismen.

När Covid 19-pandemin sprids över världen blir Putins offentliga framträdanden färre; under långa perioder är han närmast osynlig, vilket ger upphov till spekulationer om hans hälsa och ställning. Flera bedömare menar att Putins isolering under pandemin leder till hans och därmed också Rysslands ökade radikaliserings som innebär en rörelse bort från revisionism och mot revan-chism. Till mångas förvåning aviserar Putin att han vill genomföra ändringar i stora delar av konstitutionen – i praktiken kommer det att möjliggöra att Putin kan bibehålla sin maktposition fram till sin död.

Under de närmaste åren därefter genomgår det politiska systemet förändringar som 2020 leder till vad som bäst kan kallas ett kvalitativt systemskifte: Ryssland går från att vara en stat med ett auktoritärt styrt valsystem till att bli en renodlat auktoritär stat. Där det tidigare systemet bestått av pro-regimpartier och oppositionspartier i en typ av kartell som accepterats av oppositionen, men där denna samtidigt tillåtit uttrycka kritiska åsikter, inträder en ordning som kräver full medgörlighet och stänger ute varje möjlighet till avvikande uppfattningar. Anfallet mot Ukraina ses av bedömare som kulmen på denna

tilltagande repression av oliktankande där medier och civilsamhälle blivit måltavlor. Inrikes och utrikes hot har blivit svåra att skilja från varandra och Väst är i alla avseenden huvudantagonisten. Till och med det rysk-amerikanska rymdprogrammet som genom decennier lyckats hantera den inbördes konkurrensen med samarbete kring rymdstationen ISS krackelerar. Ryssland har vänt sig bort ifrån EU. Europas stater ses inte som möjliga samarbetspartner över huvud taget utan tillskrivs rollen som USA:s vasallstater.

Med detta specialnummer har vi velat uppmärksamma att det nu gått ett år sedan Ryssland invaderade Ukraina – en invasion som överrumplade alltifrån bedömare, forskare, försvarsexperten och statschefer. Vår ambition har varit att gå bortom det som upplevdes som ett oväntat väpnat ryskt angrepp på ett grannland och ställa frågan hur den demokratiska utvecklingen i Ryssland, som ingav så stora förhoppningar i början av 1990-talet, kunde leda fram till dagens expansionistiska autokrati. Och en kanske än viktigare fråga: Hur kunde omvärlden undgå tecknen på vad som nalkades?

All den optimism som präglade synen på Ryssland under 1990-talets början med tron på en framväxande liberal demokrati som kopplades till ett ökat välbefinnande, ökad avspänning och ett närmande till Väst, ter sig idag som ett orealistiskt önsketänkande och var kanske rent av en villfarelse. Men hur har utvecklingen sett ut och hur ska vi förstå det demokratiska misslyckandet?

Artiklarna belyser och förklarar olika samhälleliga och politiska förändringar i Ryssland. Genomgående visar författarna hur Kremles i ökande grad auktoritära maktsträvanden med allt brutalare metoder sökt röja oppositionella, liberala och demokratiska rörelser ur vägen. Det gäller alltifrån konstitutionsförändringar och kontroll av oppositionspartier till ökad brutalitet i ingripanden mot demonstranter och oppositionella, och försvårade livsvillkor för marginaliserade grupper som hbtq-personer. I vissa avseenden kan man skönja linjer tillbaka till Sovjettiden, med supermakten som framhöll sina stolta framgångar i rymden och påminde omvärlden att Ryssland är en kärnvapenmakt.

Denna artikel avser att dra upp de stora linjerna i den ryska samhälls- och politiska utvecklingen utifrån de olika bidragen, peka på paralleller mellan förändringar inom olika områden som författarna belyser, samt sammanfatta de förklaringar som författarna utifrån sina perspektiv ger till frågan om den ryska demokratiseringens misslyckanden och hur västliga bedömare så länge undgick att se den negativa utvecklingen.

Artikeln inleds med den inrikespolitiska utvecklingen med fokus på president Vladimir Putins maktkonsolidering och det ryska partisystemet. Civilsamhället och medierna har varit kämpande motkrafter mot en ökad statlig kontroll och sökt försvara demokratiska fri- och rättigheter och insikter och detta summeras också kortfattat utifrån de olika bidragen.

Efter denna sektion följer en diskussion av Rysslands förändrade relationer till Väst som gått från att i det tidiga 1990-talet varit välvilliga och

samarbetsinriktade till att bli alltmer ansträngda och senare antagonistiska. Avslutningsvis förs ett resonemang om den ryska självbilden och dess betydelse för utvecklingen som flera författare i detta nummer tillskriver central betydelse för de förändringar som skett inom inrikes- och utrikes- politiken.

Putins maktkonsolidering och framväxten av det auktoritära politiska systemet

Rysslands politiska system har kallats för ett sorts demokratiskt hybridsystem, ”elektoral autokrati”. Det betyder ett system som kombinerar demokrati och autokrati, dvs regelbundna val till parlament och president, men knappast rättvisa sådana. Fram emot mitten av 2010-talet började begreppet ifrågasättas alltmer, men kanske än mer anmärkningsvärt, skriver Hutcheson i detta nummer, är hur stabilt detta system ändå har varit sedan några år in på 2000-talet. Han beskriver utvecklingen av det partipolitiska systemet och valsystemet, hur dessa har inverkat negativt på förtroendet för systemet och förstärkt medborgarnas politiska alienering de senaste årtiondena. Hutcheson konstaterar att de ryska presidentvalen varit minst sagt förutsägbara sedan Putins valdes in första gången 2000, med i stort sett identiska kandidater och valresultat och den näst starkaste kandidatens siffror aldrig överstigande 18%. Parlamentsvalen har följt en liknande trend.

Trots att det inte var någon hemlighet att Putin kom från KGB och därifrån tog med sig sina närmaste medarbetare, fanns förhoppningar om fortsatt demokratisk utveckling parad med stabilitet, pragmatism och förutsägbarhet. Petersson skriver i sin artikel i detta nummer att Putin åtnjöt hög popularitet bland ryska medborgare. Han tillträdde presidentposten i en tid som varit präglad av Boris Jeltsins otillräknelighet och styrde omgående om den ryska skutan med hjälp av begrepp som ””suverän demokrati” och ”maktens vertikal”. Ryssland skulle ha sitt eget demokrati-begrepp som det anstod en stormakt och i det här fallet var, skriver Petersson, ”suverän” överordnat substantivet ”demokrati”. ”Maktens vertikal” gav uttryck för hur centralmakten och den federala nivån skulle stärkas på bekostnad av regionala och urbana strukturer och hierarkin tydliggöras. När Putin återkom till presidentposten 2012, återupptog han talet om suverän demokrati, nu som en kontrast till Väst. Petersson menar att begreppet kom att stå för den typ av demokrati som försvarade nationell suveränitet, och säkerhet, och säkrade traditionella och religiösa värderingar mot västlig liberal demokrati.

Vidare visar Petersson i sin artikel hur man i Väst förbisåg de tecken på totalitära maktanspråk som Putin och den ryska maktapparaten aspirerat på. Putin hymlade inte med sin definition av suveränitet eller sina intentioner för Ryssland och inte heller om sin syn på Väst och omvärlden, men få tog honom på allvar. Bedömare, skriver Skak i sitt bidrag till detta nummer, i och utanför

Ryssland, utgick ifrån att retoriken handlade om skrämstaktik och utifrån rationella tolkningar drog man felaktigt slutsatsen att Putins utspel följde en så kallad konsekvenslogik – *logic of consequence* – dvs att Kreml efter noggsamma rationella avvägningar uttalade kalkylerade beslut om utrikes- och säkerhetspolitiskt agerande. Detta visade sig vara felaktigt. Skak argumenterar i sin artikel för hur lämplighetslogik – *logic of appropriateness* – bättre förklarar den ryska utvecklingen (begreppen myntades av March & Olsen 1994).

Skak, Flikke, Petersson, Hutcheson och Vendil Pallin skriver alla utifrån sina olika perspektiv om hur maktutövningen blivit alltmer intolerant mot oliktankande och i ökande grad repressiv. Samtidigt, skriver Hutcheson, har det politiska systemet varit i stort sett oförändrat sedan 2007: ...”the party system has remained an almost static constellation since 2007: one dominating pro-government party (UR) surrounded by the same group of within-system parliamentary opposition parties. There has been barely any turnover of personnel” (Hutcheson 2013, cf Katz & Mair 2018). Putins ständigt utökade maktbefogenheter har över tid kommit att resultera i ett politiskt system där den utomparlamentariska oppositionen antingen har marginaliserats eller fångslats och där den inomparlamentariska oppositionen skrämts till tystnad. Alla fraktioner i parlamentet talar med samma tunga i det ”auktoritära partisystemet” (Golosov 2022). De begränsade fria medierna som trots allt verkat under det elektoral auktoritära systemet har stängt ner eller gått i exil (se Nygren i detta nummer).

Petersson menar att Ryssland idag är en ”sluten auktoritär stat” likt Kina, om än med ett något mindre inrikes förtryck. Det står i stark kontrast till 1980/90-talens ryska nyvaknade pluralism. Samtidigt höjer Hutcheson, ett varningsfinger för att romantisera denna tid av glasnost och perestrojka och menar att bedömare i alltför hög utsträckning har bortsett från den roll som valen haft för att legitimera det fortsatt repressiva politiska systemet och förvanska bilden av det folkliga stödet för regimen.

Men det finns sårbarheter i den presidentstyrda autokratin. Petersson skriver att Putin, som byggt sin maktposition på ungdomlighet, modernism, fysisk styrka och energi, i mitten av 2010-talet började få svårt att leva upp till den rollen. Han hade därtill fått besvärande konkurrens från oppositionsledaren Aleksej Navalny (se även Flikke och Vendil Pallin). Petersson menar att det var denna svaghet som gjorde honom farlig och att erfarenheterna från annekteringen av Krim, som räddat honom ur en liknande situation, blev vägledande.

Både Hutcheson och Flikke diskuterar de dilemman som det ryska auktoritära och våldsbaserade maktsystemet haft att hantera för att uppnå den stabilitet och legitimitet man eftersträvat. Valprocessens syfte var att skapa legitimitet och att stärka centralmakten, men i stället underminerades makten när den uppfattades som korrupt och opålitlig (se även Petersson som refererar till Golosov 2021). Inte på decennier har valen till president och Duma betraktats

som riktiga val eftersom utgången varit given. På motsvarande sätt kan hot om och användning av våld undergräva en regims möjligheter att kontrollera sin befolkning i stället för att få människor att frukta den. Det leder ofta till en våldsspiral. Kremels ansträngningar för att förhindra Alexej Navalnys kampanj är ett talande exempel på hur den ryska regimen sökte lösa detta dilemma där man till en början utövade ett lågintensivt våld – vad Flikke i detta nummer också benämner tvångsmakt – för att sedan övergå till direkt våldsutövning mot Navalny och hans partikamrater. Fallet med förgiftningen av Navalny hör till de mest uppseendeväckande övergreppen mot oppositionella och det fick en rad oppositionspolitiker att gå i exil. Exemplet med Navalny, som Hutcheson, Flikke och Petersson alla diskuterar, visar således på hur den auktoritära staten successivt utvidgat sitt bruk av tvångsmakt, – en maktsituation där makten utdelar bestraffningar och minskar på belöningar och på det sättet kontrollerar människors sätt att agera (se Raven 2008).

Hutcheson skriver vidare att en konsekvens av ökande inskränkningar i demokratiska fri-och-rättigheter blivit att parlamentsvalen, med några undantag så som i norra Kaukasus, präglats av apati. Medborgarna har misstrott och givit låga betyg också till politiska partier och till Duman. Bara 44% av de ryska medborgarna har sagt sig lita på att rösträkningar gått rätt till. Det står i kontrast till hur de uppfattat presidenten. Hutcheson menar att avsaknaden av legitimitet hos medborgarna för det parlamentariska systemet ändå har påverkat Putin. Presidenten har till viss del behövt parlament och partisystem för att upprätthålla sin egen maktposition. Sedan 1993 har det i varje val förekommit misstankar om valfusk, men det tycks som om det påverkat tilliten till systemet alltmer.

Det försvagade civilsamhället och de kämpande medierna

Begränsningarna av yttrandefrihet och strikt statlig styrning av idéer och innovation har fått konsekvenser på en rad olika områden såsom för hbtq-aktivismen (se Edenborg), inom mediasfären (Nygren) och i rymdpolitiken (Eriksson & Privalov). Själva rymddiskursen har begränsats och domineras helt av staten – bland annat genom censur. Lagen om ”utländska agenter” har därtill hindrat oberoende studier om rysk säkerhet där rymdprogrammet ingår och det samarbete som funnits mellan USA och Ryssland upphör nu som en direkt konsekvens av Rysslands invasion av Ukraina.

Under Sovjettiden gavs inget eller ett mycket begränsat utrymme för civilsamhället. Edenborg visar utifrån en analys av den ryska hbtq-rörelsens utveckling från det tidiga och frisinnade 1990-talet genom de följande dryga två decenniernas alltmer svärmanövrerade offentliga sfär, hur civilsamhället möter motstånd från den politiska makten, men också hur det Sovjetiska arvet

försvårar hbtq-rörelsens utveckling inifrån. Exempelvis ogillade aktivisterna massdemonstrationer eftersom dessa förknippades med påtvingade aktioner. Arvet från Sovjet och dess totalitarism visade sig också i gränsdragningarna mellan det privata och det offentliga. Det var inte önskvärt, upplevde många ryssar, att sammanföra frågor som hörde till den privata sfären med offentlig debatt och homosexuella ville inte bli mer synliggjorda.

Kanske än mer centralt för förståelsen av den ryska samhällsutvecklingen är kopplingen mellan hbtq-rörelsen och säkerhetspolitiken. Edenberg visar i sin analys hur den ryska säkerhets- och geo-politiken har kommit att alltmer påverkas av frågor som berör hbtq-rörelsen. Allteftersom Putin gav säkrandet av ryska värden, moral och kultur ökad betydelse, definierades hbtq-rörelsen som ett nationellt säkerhetshot, en infiltratör som spred värden med ursprung i det dekadenta och moraliskt förtappade Väst. Traditionella värden blev enligt Edenberg en viktigare bas för makten under 2000-talets första årtionde. Retoriken antar en mer andlig – moralisk ton men fortfar att propagera mot liberalism och det man menar är västlig dekadens. Hbtq-rörelsens utveckling kan i detta hänseende ses som ett typexempel på hur civilsamhället drabbats av Kremls styrning mot hårdnackad konservatism. I detta politiska klimat har en växande västillvänd medelklass, som tar del av internationell kultur och medier, ställts mot en samtidigt växande auktoritär, konservativ och nationalistisk strömning ledd av Kreml. Hbtq-aktivismen har motarbetats genom begränsningar via lagstiftning – lagen om utländska agenter stryker den internationella finansieringen – och av intoleransen mot hbtq-personer som har mött alltmer hot och våld. Den av staten sanktionerade våldsmakten som används med större kraft och intensitet (Flikke), blir tydlig i fallet med hbtq-rörelsen. Ändå växer aktivismen och organiseringen ökar. Lagen som tycktes tillkommen som ett sätt att kväsa rörelsen har i stället givit uppmärksamhet åt hbtq-frågor. Edenberg skriver hur bristen på rättigheter stod i fokus under exempelvis OS i Sotji och fotbolls-VM 2018 där Ryssland stod värd och därtill har rörelsen gynnats av den utökade användningen av Internet och sociala medier.

Det är idag tydligt hur det ryska ledarskapet konstruerat hbtq-rörelsen och dess syn på genus som ett säkerhetshot mot Ryssland. Den symboliserar ett västligt angrepp på den ryska andlighet och moral som skiljer öst från väst. Edenberg skriver avslutningsvis i sin artikel hur det imperialistiska Ryssland har betraktat hbtq-rörelsen som en ”trojansk häst som går fiendens ärenden” – en grupp nationella förrädare som staten måste kväsa.

Under 2020-talet har hbtq-aktivismen, liksom andra rörelsers verksamhet i princip upphört att synas i den offentliga sfären, dvs verka öppet i samhället. Organisationer finns kvar, men har gått under jorden och verkar i det fördolda. Det är paradoxalt att frågor om hbtq, som på sätt och vis gjorts till en av brännpunkterna för den pågående konflikten, inte har förekommit i det ryska offentliga samtalet. I den mån de har förekommit är det för att måla upp rörelsen som

ett existentiellt hot mot det ryska samhället. Men aktivismen finns kvar, skriver Edenberg, i form av en underhållen infrastruktur för kunskapsöverföring och trygghetsskapande.

Det finns likheter mellan de svårigheter och det motstånd en social rörelse som hbtq-aktivismen har mött och medieutvecklingen i Ryssland under 2000-talet. Gunnar Nygren skriver i sin artikel hur mediaorganisationer och journalister har gått från ett av kommunismens hårt styrda informationsamhälle till att dryga 30 år senare underkastas nya former av auktoritär mediastyrning där journalistik har använts för att förvilla och förleda och där medierna har setts som hot mot nationen och därför återigen har kuvats av statsmakten. Mellan dessa repressiva perioder uppstod en paus då journalistiken utnyttjade den "glipa mellan olika samhällssystem" som hade uppstått i system-skiftet och det gav journalisterna möjlighet att för en tid ta makten över medieinnehållet.

Under det tidiga 1990-talet upplevde journalistiken således en gyllene tid. Den statliga styrningen av medierna hade nästintill helt upphört och en rad nya både nationella, regionala och lokala Tv-kanaler och tidningar startade, exempelvis Novaja Gazeta. Precis som det inom partiväsendet uppstod ett stort antal politiska partier, växte det fram en stor mängd fria medier på kort tid. Men redan under andra hälften av 1990-talet började dessa inkorporeras i ett fåtal mediekoncerner som växte i omfattning och styrka skriver Nygren. Miljön tycktes volatil och när kommunistpartiets ledare Zuganovs popularitet växte tog många journalister politisk ställning – för Jeltsin – och övergav sina respektive oberoende positioner. Nygren pekar också på att ekonomiska incitament blev viktigare inom mediesektorn.

Putins maktillträde betydde inte bara att partipolitik och ekonomiska intressen fick mindre spelrum. Putin kopplade tidigt ett grepp om medierna. Ägare för stora och inflytelserika medier, som Berezovskij – ägare av den största ryska tevekanalen Pervyj Kanal – tvingades bort. Staten tog över mediaorganisationer eller lät kontrollen av dem gå till Kreml-lierade bolag som Gazprom. Reträtten från liberala värden i samhället i stort resulterade i en journalistik som blev mer undfallande och som anpassade sig till ägare, oligarker (dvs. ekonomiska) och politiska intressen. Samtidigt fanns det, skriver Nygren, journalister som anammat och som bibehållit en västlig syn på journalistikens roll som fri och oberoende och som fortsatte att driva en professionalisering av yrkeskåren.

Denna trend höll i sig under det sena 2010-talet. Trots att Putin hade stärkt sin kontroll över medierna och det hade blivit allt farligare att verka som journalist – ett stort antal journalister hade dödats, andra hade gått i exil – sökte journalister kringgå den statliga kontrollen och använde alternativa plattformar som bloggar. I jämförelse med andra europeiska länder var dock den professionella identiteten svag och gränsdragningen mellan journalistik och politik tycktes diffus. Det kan tänkas ha hängt samman med hur ledande journalister

och medier hade integrerats i staten och att medierna aldrig hade fått chansen att etablera sig som självständiga samhällsinstitutioner – lite på samma sätt som oppositionella politiska partier fram till för en kort tid sedan tilläts verka men inkorporerades i det av Kreml styrda partisystemet (jfr Hutchesson i detta nummer).

Dagens mediesituation ska dock inte liknas helt vid gamla tiders. Liberal-ekonomiska intressen påverkade till en början förändringar inom den ryska journalistiken, men kanske än viktigare har varit den medieteknologiska utvecklingen med digital teknik, Internet och sociala medier. Formatet har passat många journalister och rimmar väl med den urgamla litterära traditionen som rysk journalistik bevarat. Informationsspridning via Internet är svårare att styra eftersom det är ett horisontellt system med många noder och inte utgår från ett centrum som sänder ut i periferin (Nygren i detta nummer). Det har skapat nya möjligheter för oppositionen att sprida sina budskap men också nya möjligheter för Kreml och den ryska säkerhetstjänsten att kontrollera och stävja informationsflödet. Nygren skriver att den största ryska medieplattformen VKontakte – en sorts rysk variant av Facebook – som drevs av två bröder (Nikolaj och Pavel Durov) förstatlignades när ägarna vägrade lämna ut plattformens användaruppgifter till säkerhetstjänsten FSB. Bröderna Durov lämnade Ryssland och startade plattformen Telegram. Den har kommit att bli en fri röst i flera post-kommunistiska länder eftersom den både kan användas som kanal för massmedier och samtidigt tillåter kryptering och anonymitet, men den har också utnyttjats av Kreml exempelvis under invasionen av Ukraina. De digitala möjligheterna att sprida budskap – alltifrån regimskritiska uppfattningar till statlig desinformation liksom de kontrollmöjligheter som samma teknologi skapat – kan tyckas lik en katt-och-råtta-lek mellan fria medier och regimen i Moskva, men det är en grov förenkling. Den utbredda användningen av Youtube är ett exempel på hur betydande popularitet för en plattform (70-80 miljoner ryssar) hitintills fått Kreml att avstå från en nedstängning – trots att över 6 miljoner följer Navalnys kanal eller att filmen om Putins palats vid Svarta havet fick 124 miljoner visningar.

Det är ändå viktigt att nyansera Internets betydelse för det öppna och liberala samhället. Det har inte varit helt enkelt att nå den stora ryska publiken via sociala medier. Den tilltro många liberala tänkare haft om Internets positiva inverkan för öppenhet och demokrati har visat sig underskatta antidemokratiska krafter utnyttjande av samma medieteknologi. Edenborg skriver: ”Regimen kom att effektivt använda digitala medier för att sprida sina egna berättelser, med konsekvensen att regimkritisk information ofta inte behövde ’tystas’ då den dränktes i en störtflod av information” (se även Edenborg 2017) och Nygren påtalar trollfabrikens betydelse liksom att 120 Telegramkanaler startades i de delar av Ukraina som ockuperades i samband med invasionen 2022.

Den statskontrollerade journalistiken skapade också svårigheter för

oppositionella politiker att nå ut till befolkningen. Hutcheson skriver om de svårigheter som utomparlamentariska politiker hade att hävda sig gentemot de redan etablerade partierna och deras representanter inom den parlamentariska kartellen. I opinionsundersökningar från 1999 till 2016 svarade dock 60% av de tillfrågade att statstelevisionen behandlade kandidaterna likvärdigt och rättvist och endast 24–30% att det rådde en obalanserad rapportering. Trots att medieanvändningen har förändrats i Ryssland tycks dessa siffror stabila över tid (Hutcheson i detta nummer).

De senaste åren har ryska journalister tvingats utveckla en rad olika strategier för att kunna rapportera nyheter och för att hitta ett oberoende förhållningssätt. Nygren berättar i sin artikel om hur han vid en mediekonferens i Ryssland 2016 var den ende som talade om värderingar i journalistiken. De ryska deltagarna tenderade att fokusera på teknik och marknadsfrågor. I och med den fullskaliga invasionen av Ukraina har det lilla utrymme som ibland funnits för oberoende medierapportering helt stängts. Nygren skriver att vissa oppositionella medier har flyttat sina kontor utomlands. Det är i och för sig inget helt nytt fenomen, men sedan invasionen har fler medier och journalister lämnat. Flera har startat YouTube-kanaler varav en del har flera miljoner följare.

Liksom journalistiken och mediefären intar rymdkulturen och rymdpolitiken en tudelad position i förhållande till Putin och centralmakten: här finns medlöpare likväl som motståndare. Eriksson och Privalov skriver i sin artikel om rymdkulturen som ett politikområde som ligger och skaver mellan den alltmer repressiva och nationalistiska regimen och den oppositionella offentliga sfären och dess kultursektor. Själva rymddiskursen har begränsats och dominerats helt av staten – bland annat genom censur. Lagen om ”utländska agenter” har därtill hindrat oberoende studier om rysk säkerhet där rymdprogrammet ingår och det samarbete som funnits mellan USA och Ryssland upphör nu som en direkt konsekvens av Rysslands invasion av Ukraina. De skriver med hänvisning till en tidigare studie: ”Att en ny järnridå har uppkommit i världspolitiken är otvetydigt, och rymden är knappast en fredad zon utan snarare en central del i detta geopolitiska spel” (se Eriksson & Giacomello 2022).

Genom att applicera ett post-kolonialt perspektiv på rymden visar Eriksson och Privalov vilken betydelse rymdkultur och teknologi har och har haft för geopolitiken och för den ryska nationella självbilden. Den underordnade roll Ryssland anses ha globalt – postkoloniala teoretiker talar om Ryssland som en ”subaltern” – har befast beroendet av Väst, och framförallt av USA, materiellt men också normativt. Ryssland har varit direkt påverkat av amerikanska normer och praktiker, men samtidigt uppfattat USA som konkurrent och motpart. Det senare har visat sig genom den ryska politiska ledningens och ryska rymdtjänstemäns återkommande jämförelser med det amerikanska rymdprogrammet. Ändå ska tävlan med USA förstås, skriver Eriksson och Privalov, som en vilja att nå jämbördighet snarare än seger, och att denna strävan har mer

med känslor och identitet att göra än med maktrealistiska intressen (se även Eriksson & Privalov 2021). Likt USA har man ställt om programmet från att ledas av en statlig myndighet till ett statligt företag och man har sökt skapa en kommersiell rymdsektor – också med USA som förebild.

I science fiction-produktioner skildrades det sovjetiska rymdprogrammet till en början kritiskt med konflikter mellan ingenjörer och kosmonauter som opponerade sig mot den politiska centralmakten. I likhet med medier, hbtq-rörelsen, partiväsandet med flera sektorer åtnjöt rymdsektorn under några år efter Sovjetunionens fall en liberal period utan statlig kontroll, vilken sedan på 2000-talet alltmer återgått till att vara statligt styrd och kontrollerad. Liksom under Sovjettiden har heroiska skildringar av rymden fortsatt att fungera som legitimerande kulturuttryck för den ryska statsmakten, men här återfinns också icke-statliga aktörer inom rymdsfären som har dragit fördelar av kontinuiteten. Tävlan med USA om framsteg i rymdteknologi har fortsatt parallellt inom populärkulturen och 2021 kom den första spelfilmen inspelad i rymden på den internationella rymdstationen ISS: Ryssland hade vunnit en delseger över USA på rymdkulturens spelplan. Rymdkulturen har således fungerat som ett vapen i teknologisk tävlan med USA, men också som ett medel för att legitimera och stärka den ryska identiteten och självförståelsen som Putin eftersträvar. Eriksson och Privalov skriver att ”rymdpolitik framförallt speglar övergripande statliga strategiska målsättningar och föreställningar om nationell identitet och status”. Det kan också förklara de likheter som finns mellan stormakterna på rymdens område liksom den stabila ryska inrikespolitiska synen på rymden.

I en studie från 2021 baserad på primärkällor för rymdverksamhet, lagtexter, och politiska uttalanden från den högsta ledningen identifierar Eriksson och Privalov fem teman som utmärkt den postsovjetiska rymdpolitiken och som varit konstanta över tid: historiskt arv, internationellt rymdsamarbete, modernisering, militarisering, och självständig rymdkapacitet. Gemensamt för alla teman är att de baseras i föreställningen att, som det anstår en stormakt, Ryssland ska ha en så pass framskjuten position i rymdpolitiken att den andre – USA – alltjämt utmanas. Vilken emfas som lagts på respektive tema har varierat. Under Putins tid har militariseringen och självständigheten i rymdkapacitet varit det mest framträdande. Även det historiska arvet har haft betydelse för att stärka föreställningen av Ryssland som en stormakt i rymden; om detta vittnar rymdmuséernas utställningar och andra årligen återkommande evenemang. Den historiska kontinuiteten i rymdpolitiken har givit skjuts åt bilden av Ryssland som en stark högteknologisk stat med förmåga att mäta sig med USA.

Förändrade relationer till Väst

Den utrikes-och-säkerhetspolitik som Putin kommit att bedriva har oundvikligen förändrat relationerna till Väst och vissa bedömare talar om irreversibla

processer och historiska vattendelare. Förändringarna har skett successivt och många gånger felaktigt tolkats som retorik snarare än praktik.

Det ryska förhållningssättet till Nato har varit en central fråga sedan Sovjetunionens upplösning och i Vendil Pallins analys får vi följa hur synen på Nato, parallellt med demokratiska värderingar och rysk säkerhetspolitik i stort, förändrats över tid i retorik och säkerhetsstrategiska dokument. Den historiska tillbakablickens visar på kontinuiteten i det ryska motståndet mot Natos utvidgning, men visar samtidigt tydligt hur kritiken har hårdnat, hur Nato-utvidgningen färgat av sig på de utrikes- och säkerhetspolitiska relationerna till Väst, hur Väst har blivit den utan omskrivningar fientliga ”andre” och hur detta, slutligen, har använts som legitimering av det militära angreppet på Ukraina. Där det under Jeltsins tid fanns uttalanden om att Ryssland trots sitt tydliga och konsekventa motstånd mot utvidgningen av Nato respekterade ”staters och organisationers suveräna rätt” (Jeltsins linjetal 1994 citerat av Vendil Pallin i detta nummer) och sökte partnerskap med USA och Väst, har Natos utvidgning under Putins presidentskap blivit ett oacceptabelt säkerhetshot mot Ryssland.

Den hårdnande tonen mot Väst byggdes upp successivt under slutet av 1990-talet och fick bränsle av olika händelser samtidigt som Jeltsins maktposition försvagades. Polen, Tjeckien och Ungern sökte medlemskap i Nato. Ungefär samtidigt gick Nato in i Jugoslavien trots avsaknaden av en FN-resolution. Ryssland drabbades också av djup ekonomisk kris. Ändå rädde under Jeltsins presidentperiod och i övergången till Putins första period demokratiska värderingar och en vilja att etablera goda relationer med Väst. Det talades om partnerskap med EU och integration med Europa som en central nod i utrikespolitiken, skriver Vendil Pallin.

I och med att Putin tillträdde som president inleddes en period av gradvist avståndstagande gentemot Väst. En delvis förändrad världsbild målades upp med ett Ryssland som var alltmer sårbart och utsatt allt medan Nato expanderade och det rådde konflikter i närområdet (exempelvis i Tjetjenien som Ryssland angrep 1999). Putin uttryckte sig i ökande utsträckning anti-västligt och talade i inledningen av sitt presidentskap om vikten av att stärka Ryssland och dess statsapparat ekonomiskt.

Till en början tycktes det framför allt vara Nato och USA som utgjorde hotet, medan EU fortfarande i mitten av 2010-talet sas vara Rysslands ”största partner”. Ryssland och EU arbetade vid den här tiden fram ett partnerskap som skulle stötta Ryssland – detta trots att kriget i Georgien pågick och fördömts av EU.

Både Vendil Pallin och Petersson konstaterar i sina artiklar att det kring 2012 skedde ett kvalitativt skifte i Putins retorik och därmed Rysslands förhållningssätt till Väst som blev tydligt fientligt till västlig demokrati och västliga liberala värderingar. Detta skedde parallellt med att repressionen i Ryssland ökade (Vendil Pallin; se även Flikke detta nummer, samt Hedenskog, Persson & Vendil Pallin 2017: 120). Vilket diskuterades ovan kom maktkampen mellan Ryssland

och Väst att allt mer utspelas på värdenas spelplan. Traditionella och religiösa, familjerelaterade värderingar var ryska, skriver Petersson, och de stod mot västerländsk liberal demokrati, mänskliga rättigheter och rättsstatens principer.

Efter annekteringen av Krim och den väpnade konflikten i östra Ukraina blev relationerna till Väst, och USA alltmer ansträngda. Befästandet av den ryska björnens återkomst i världspolitiken blev än mer uppenbar 2018 när Putin i sitt tal till den federala församlingen presenterade militärtekniska innovationer. Här sökte Putin med all tydlighet visa att Ryssland låg i framkant vad gällde den vapenteknologiska utvecklingen. Ryssland hade rustat med vapen som det amerikanska missilförsvaret inte rådde på. Talet klingade av kalla-kriget retorik. Det hade bara gått två år sedan Putin deklarerade att han önskade samarbeta med USA om den internationella säkerheten. Nu vände sig Putin i stället mot Kina. Han talade om hur Ryssland upplevde en förstärkt hotbild och att kraven höjts för att ”bevara Ryssland som civilisation, grundat på en egen identitet och sekellånga traditioner” (Vendil Pallin citerar ur Putins linjetal 2019).

Det var en självsäker ledare som talade om att Ryssland hade gått om USA, försvagat utrikespolitiskt under Trump-administrationen, i den globala kapprustningen. Här tycktes också finnas en förhoppning att EU skulle ta avstånd från USA och återuppta de tidigare ekonomiska relationerna med Ryssland (dvs. häva sanktionerna). När detta senare inte inträffar tycktes EU fasas ut successivt. I 2021 års linjetal nämndes inte EU och inte heller i den nationella strategin 2021.

Den ryska självbilden och vad som står på spel

Författarnas analyser av den politiska och strategiska kulturen visar på ett genomgående tema i den snart 30 år långa berättelsen om den ryska nationens internationella ställning och den roll Ryssland har tillskrivit sig själv: det handlar om den hotade, utsatta och ständigt ansatta nationen. Vendil Pallin visar i sin artikel hur talet om och försvaret av den ryska folksjälen och den nationella identiteten har återkommit gång på gång i presidenternas tal och i de ryska säkerhetsstrategierna från 1991 och framåt.

Det blev än tydligare efter Putins makttillträde att Ryssland aktivt och målmedvetet sökte tydliggöra en rysk identitet och i detta en nationell självkänsla – ett framodlande av vad det är att vara ryss. Det skulle ytterst skapa stabilitet i samhället och uthållighet – värden och samhällsstrukturer som bestod. Detta identitetsbyggande var oupphörligt kopplat till säkerhetspolitiken och säkerhetsstrategierna. Det var moderlandet, dess traditionella värden, andlighet och moral, som skulle skyddas, genom militär vapenmakt, och genom fredande från (och utövande av) informationspåverkan och informationssäkerhet.

Vendil Pallin skriver apropå säkerhetsstrategin 2021 att de ryska ledarna anser att Väst, dvs framför allt USA, ”hotar Ryssland, uppträder svekfullt och

underminerar den strategiska stabiliteten. Ryssland bereder sig i strategin på ett långvarigt ställningskrig med Väst, men ser också ryska möjligheter att spela en roll i Stillaohavsområdet” (se också Persson & Vendil Pallin 2021). Detta beteende ligger i linje med de föreställningar om säkerhet som ontologisk säkerhet föreskriver. Begreppet innebär en syn på säkerhet som går bortom försvaret av den fysiska staten och hävdar att stater även söker ”självetts säkerhet”, dvs den typ av säkerhet som individer eftersträvar. Ett individ-baserat säkerhetstänkande kan alltså överföras till hur stater upplever säkerhet och det leder bland annat till att identiteter och positionering blir viktiga. Ytterligare en konsekvens är att upprättandet av långsiktigt stabila relationer mellan staten och andra stater blir centrala för att skapa säkerhetspolitisk förutsägbarhet och en tryggad identitet – även i de fall stabiliteten innebär ett konserverande av en väpnad konflikt (Mitzen 2006).

Man kan i linje med Vendil Pallins analys av de ryska säkerhetsstrategierna och uttalanden av Putin konstatera att Ryssland har uppfattat sin suveränitet och nationella säkerhet mer tryggad genom att positionera sig som en part i en långsiktig konflikt med Väst, där skiljelinjerna är relativt klarlagda och som tar sina utgångspunkter i identitetsföreställningar. Ryssland har på detta vis befast sin position i världen som unik och okränkbar, med särskild förmåga att upprätthålla andlig-moraliska värden, traditionell samhällsstruktur och väl fostrade och starka medborgare. Sammantaget skulle detta också ha stärkt Putins maktställning.

Till den militära och värdegrundade styrke-retoriken kan läggas rymdpolitiken. Eriksson och Privalov visar i sin artikel hur den ryska rymdpolitiken och kulturen har använts för att stärka och bekräfta de ryska stormaktsambitionerna. Att ligga i framkant inom rymdteknologi var och är fortsatt för Ryssland ett sätt att befästa sin ”status, rivalitet, stolthet och nationsbyggande” (Eriksson & Privalov med hänvisning till Astrov & Morozova 2012 och Neumann 2008). Det var en del av framodlandet av en rysk identitet efter Sovjetunionens upplösning: att skapa en ny nationell berättelse om vad Ryssland är och ska vara – en process som kopplades nära samman med behov av stabilitet och säkerhet – inbegripet det som Putin talat om som regimsäkerhet.

Ansträngningarna att trovärdigt bygga en sådan berättelse inom rymdpolitikens område bestod i en kombination av att anskaffa och utveckla högteknologi, militärstrategi och att driva en utrikes- och säkerhetspolitik som kunde ge konkurrenskraft åt Ryssland främst gentemot USA, men därtill byggde en framgångsrik rymdpolitik på uttalade visioner, tilltalande beskrivningar om framtiden och av satsningar som upplevdes som legitima.

Det var också i detta sammanhang som populärkulturen fick betydelse. Den band samman identitetsbehoven med stormaktspolitiken och kanaliserade tävlan med USA (och även Kina). Ryssland har använt rymden för att utifrån en underlägsen position visa sig visionär, framåtsträvande och fullt kapabel att på

sikt mäta sig i konkurrensen med USA. USA (och Väst) fortfar att konstrueras som den mest betydelsefulla och antagonistiska andre (se även Vendil Pallin, Skak och Petersson i detta nummer), trots de säkerhetsproblem detta har givit upphov till och trots den ryska regimens upplevelse av sårbarhet och utsatthet internationellt. Samtidigt har denna positionering mot Väst och Nato inneburit att den nationella självbilden och uppfattningen om Rysslands internationella position konsoliderats och bekräftats, vilket ligger i linje med ontologisk säkerhet.

Om vi betraktar den ryska självbilden mot bakgrund av invasionen av Ukraina, så faller ljuset på begreppet "Novorossiya – Nya Ryssland", som uppstod, skriver Petersson i detta nummer, i den politiska diskursen i samband med annekteringen av Krim och kriget mot Ukraina 2014, och angav att Ukraina inte kunde anses som suverän stat utan var en del av Ryssland. Putin, menar vidare Petersson, har återkommit till begreppet Novorossiya i ett flertal kritiska och avgörande politiska skeden sedan dess, som då han 2022 meddelade att regionerna Donetsk, Luhansk, Cherson och Zaporzjzja annekterats. Detta intrummande av politiskt språk handlar inte om lingvistiska utsvävningar utan kan ses som en del i den auktoritära, militanta maktutövning Putin bedrivit sedan mitten av 2010-talet. Detsamma kan sägas om den upprepade retoriken om västs russofobi, om Ryssland som offer och väst som ondsint nekandes Ryssland att blir rikt och mäktigt.

Petersson menar att kanske just för att detta upprepades kontinuerligt med varierande inslag av hot och antagonism togs det aldrig på allvar av USA och väst; "...vi avskrev det som tomma ord", skriver Petersson. Inga bedömare trodde heller att Putin skulle förändra konstitutionen från 1993 som angav att presidenten var den yttersta garanten för landets författning. Den tycktes höra till etablerandet av den ryska strategiska kulturen och vara grunden för det nya Ryssland. Ändå var det precis vad som skedde 2020.

Fem år in i Putins presidentskap, gavs de kulturella aspekterna synbarligen en ökad roll. I ett känt tal från april 2005 talade Putin om Sovjetunionens undergång som en historisk katastrof och hänvisade till dess språk, kultur och historiska öden, som han menade delades av de forna sovjetrepublikerna och som gjort dem starka tillsammans. Putin pekade på betydelsen av den ryska identiteten i strävan att göra Ryssland stort och inflytelserikt på den internationella arenan och säkerhetspolitiskt starkt. Flera av författarna i detta nummer har belyst detta genom att utifrån sina olika perspektiv påtala hur Putins och regimens tal om traditionella värden har bundit samman inrikes och utrikespolitiska ambitioner.

Edenborg skriver att försvaret av de traditionella värdena "användes för att positionera Ryssland på den internationella arenan som en sorts fyrbåk mot västs liberala värden". Hbtq-rättigheter hävdades vara vapen som väst använde för att underminera och destabilisera Ryssland på samma sätt som väst självt

blivit moraliskt och andligt försvagat. Färgrevolutionerna hade i det sammanhanget inte bara utgjort utmaningar som folkliga protester mot en repressiv centralmakt och ett auktoritärt styre, utan även hot i bemärkelsen att de skulle kunna kasta in Ryssland i ett moraliskt och andligt förfall och destabilisera landet.

Även om det har funnits tecken tidigare så var det när Putin lämnade presidentmakten till Medvedev 2008–2012 som talet om den ryska statens kultur och historia blev tydligt framträdande i tal och strategiska dokument. Ekonomin gick starkt framåt och det skjutsade kanhända på talet om den stolta ryska nationen med kapacitet att bli världsledande i teknisk utveckling likväl som en stormakt på den internationella arenan, skriver Vendil Pallin i detta nummer. Skak beskriver i sin artikel den ryska strategiska kulturen av idag som i stort präglad av Putinismen, men med influenser från den Sovjetiska tiden och än längre tillbaka. Den ryska ledningen, skriver Skak, drevs av socialdarwinism parat med nationell hybris och den strategiska kulturen utmärktes av militarism och en krigskultur där makt bestod av militär styrka och en ständig vaksamhet mot det ondskefulla utlandet. De traditionella värderingarna och den folkliga moralen var således parat med militär styrka.

Den ryska strategiska kulturen byggde sin maktbas på den offensives kultur och under 2000-talet kom det till uttryck i en ökad våldsanvändning både inom Ryssland och vänt mot andra stater. Krigföringen, menar Skak, var ett totalkrig där de väpnade styrkorna anföll alla typer av mål, civila likväl som militära. Den nationella strategin för att försvara fosterlandet eller Moderlandet, som det ofta benämns, drevs av en territoriell geopolitik av klassiskt mått. Ryssland ville återta en stormaktsposition i världen och hade expansionistiska ambitioner och i detta, menar Skak, har strategin setts som en förlängning av det forna Sovjetunionens sätt att strida. Styrkan har kommit ur både solida värden, traditioner och ur säkerhetspolitiska och militärstrategiska förmågestyrkor. Det var en styrkedemonstration som föreföll otidsenlig. Man kan fråga sig om den ryska strategiska kulturen tappat kontakten med det senmoderna internationella politiska systemet och hamnat i otakt med de kapaciteter den moderna framtida stormakten behöver för att hantera ekonomiska kriser, klimathot, relationer till andra stater och organisationer och så vidare.

Men talet om och förståelsen av det nya Ryssland som en värdig fastän kraftfull stormakt och ambitionen att stärka dess ställning internationellt skapade också en sårbarhet. Flera av författarna hävdar att Ryssland i ljuset av färgrevolutionerna under 2010-talet har blivit alltmer känsligt för yttre hot, framför allt hot mot regimen och det tycks även ha skruvat upp våldsanvändningen inom landet (se exvis Skak och Flikke i detta nummer). Särskilt efter 2014 blev retoriken från Kreml och Putin i ökande utsträckning anti-västlig, och man befäste försvaret av ryska andliga värderingar och idén om Rysslands historiska mission, dess civilisatoriska uppdrag (Vendil Pallin), patriotism, den ortodoxa

traditionen och bevarandet av den heterosexuella kärnfamiljen (Edenborg; Petersson).

Det var inte bara nya retoriska grepp. Det tillkom flera nya lagar som gick i samma riktning, bland annat 2012 års lag om "utländska agenter" som innebar att icke-statliga organisationer som tagit emot medel från utlandet och ägnade sig åt politiska aktiviteter skulle registrera sig som och ständigt uppge sig vara utländska agenter. Betraktat utifrån den ryska strategiska kulturen kan, menar Skak, det väpnade angreppet mot Ukraina 2022 förstås utifrån en sk "logic of appropriateness". Begreppet, myntat och utvecklat av James P March och Johan P Olsen (2004) avser ett perspektiv på agerande som utgår ifrån vad aktören anser vara ett rättskaffens, lämpligt eller t o m exemplariskt uppträdande och legitimt handlande. Politiska ledare som agerar utifrån denna logik, eller regelstyrda beteende, drivs av en strävan att förverkliga idealet om den egna nationen – dvs att leva upp till en viss identitetsuppfattning eller ett nationellt ethos. Den ryska ledningens har drivits, skriver Skak, av ideal som socialdarwinism och "en "fascistisk krisestyrning", men också en öst-slavisk geopolitisk imperialism och en syn på EU som den geoekonomiskt fientliga andre.

Slutord

Detta temanummer har fokuserat på utvecklingen i Ryssland under de senaste tre decennierna och betoningen har legat på förändringstendenser, hur Ryssland gått från att påbörja en demokratisering, men rört sig in i en radikaliseringsprocess som lett fram till dagens autokrati. Författarna har med utgångspunkt i olika samhälls- och politiska perspektiv visat hur den ryska demokratiutvecklingen bromsats för att övergå i ett auktoritärt styre. Ryssland har blivit en diktatur. Till en början stärktes civilsamhället och det byggdes upp ett system av politiska oppositionspartier över hela landet med kontor i 70-talet städer – politiska krafter att räkna med. Men organisationer, rörelser och partier hann inte med att skapa det kitt som kunde knyta ihop den offentliga sfären till en solid motkraft mot en regering och presidentmakt som ökade i styrka. Det talades om en kaotisk situation i Ryssland som ett resultat av att alla liberala strömningar utmålades som kaotiska. Idag kan den bilden behöva nyanseras. Det gynnade sannolikt Putin att vid sitt tillträde utmåla situationen som kaotisk och oregerlig och på det sättet förstärka myten runt sig själv som en räddare av Ryssland.

Som Petersson påpekar i sin artikel i detta nummer har Putin under flera decennier uttryckt sina mål och framtidsplaner, men utan att nästintill någon i Väst har tagit honom eller den ryska ledningen på allvar. Man har tolkat hans uttalanden som retoriska strategiska handlingar, men inte trots att de någonsin skulle bli verklighet. De senaste åren har det med all kännbar tydlighet visat sig vilka missbedömningar som gjorts.

Petersson menar att de konstitutionsförändringar som Putin driver igenom 2020 och som innebär att han i praktiken kan sitta kvar på livstid, utgör ett medvetet led i planen att införliva Ukraina med Ryssland och lägger grunden för kriget. Det hade utan den säkrade positionen varit betydligt mer riskfyllt att inleda kriget. Det var inte en åldrande president som ville klamra sig fast vid makten till varje pris; det var inledningen på en aggressionspolitik med syftet att upprätta Ryssland och samtidigt visa upp sin personliga styrka som ledare i en tid när popularitetsciffrorna dalade. Det hade fungerat i annekteringen av Krim 2014 då Putins popularitet också varit sviktande. Den hårdnande retoriken gentemot omvärlden ska därför ses även från ett inrikespolitiskt perspektiv.

Även om den diskurs Putin har byggt upp om Ryssland och som han agerat utifrån kan anses äkta och avsiktlig och kan förstås utifrån ontologisk säkerhet så finns det en fara i att skapa en sorts rationalitet knuten till hans maktutövning (om än affektivt och identitetsmässigt baserad). För till den systematiska uppbyggnaden av en rysk autokrati ska läggas den nyckfullhet som Putin gjort sig känd för under senare år och där invasionen av Ukraina utgör det tydligaste exemplet. Vendil Pallin skriver i sitt bidrag hur det i anslutning till säkerhetsstrategin 2021 tillkommer en artikel där Putin i ett och samma andetag talar om enigheten mellan Ukraina och Ryssland och om Ukraina vars självständighet varit ett misstag och som nu blivit ett anti-ryskt projekt ivrigt understött av Väst. Den senare uppfattningen återkommer i Putins tal på morgonen den 24 februari 2022 när ryska styrkor anfaller Ukraina. Det kan därför vara av tveksamt värde att försöka rationalisera Putins drivkrafter när han själv har uttalat sig på ett delvis oförenligt sätt.

Men man kan också tolka Putins uttalanden om Ukraina som logiskt i det att landet har uppfattats som tillhörande den ryska sfären men istället har kommit att användas som ett Västs slagträ mot Ryssland – en utveckling som kan bekräfta russofobin, Ryssland som ett offer eller en stat vars maktanspråk Väst vägrat respektera.

Analyserna i detta nummer av den negativa ryska samhällsutvecklingen visar hur Ryssland rört sig bort från en liberal demokrati. Bidragen belyser historiska och politiska orsaker, liksom identitetsbaserade, ekonomiska, materiella och kulturella dito. Därtill reflekterar författarna över det ryska ledarskapet och framför allt President Putins roll. Analyserna för detta temanummer slutar här, men intresset för att följa utvecklingen av den ryska in- och utrikespolitiken lär fortsätta med oförminskad intensitet.

Referenser

- Astrov, Alexander & Morozova, Natalia, 2012. "Russia: geopolitics from the heartland", Ch. 9 (s. 192-216) i Guzzini, Stefano (red.), *The Return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Crisis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edenborg, Emil, 2017. *Politics of visibility and belonging: From Russia's "homosexual propaganda" laws to the Ukraine war*. Abingdon: Routledge.
- Golosov, Grigori, 2021. "Electoral authoritarianism and the limitations of scientific foresight", Riddle, 28 June, tillgänglig på <https://ridl.io/electoral-authoritarianism-and-the-limitations-of-scientific-foresight/>, nedladdad 12 oktober 2022.
- Golosov, G.V., 2022. *Authoritarian Party Systems: Party Politics in Autocratic Regimes, 1945-2019*. London: WorldScientific.
- Hedenskog, Jakob, Persson, Gudrun & Vendil Pallin, Carolina, 2017. "Rysk säkerhetspolitik", s. 95-132 i Persson, Gudrun (red.), *Rysk militär förmåga*, FOI-R-4367--SE, Stockholm, december.
- Hutcheson, D.S., 2013. "Party Cartels beyond Western Europe: Evidence from Russia", *Party Politics* 19(6), s. 907-24.
- Katz, R.S. & Mair, P., 2018. *Democracy and the Cartelization of Political Parties*. Oxford: Oxford University Press.
- March, P.J. & Olsen, J.P., 2004. "The logic of appropriateness". Working paper 04/09, Arena, Center for European studies, University of Oslo.
- Mitzen, J., 2006. "Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma", *European Journal of International Relations* 12(3), s. 341-370. DOI: 10.1177/1354066106067346.
- Neumann, Iver B., 2008. "Russia as a great power, 1815-2007", *Journal of International Relations and Development* 11, s. 128-151.
- Persson, Gudrun & Vendil Pallin, Carolina, 2021. "Tillbaka till framtiden - Rysslands nationella säkerhetsstrategi 2021", KKrVA, *Försvar och säkerhet*, 2021-07-19, tillgänglig på <https://kkrva.se/tillbaka-till-framtiden-rysslands-nationella-sakerhetsstrategi-2021/>, citerad 2022-05-10.
- Raven, Bertram H., 2008. "The bases of power and the power/interaction model of interpersonal influence", *Analyses of Social Issues and Public Policy* 8(1), s. 1-22. Doi.org/10.1111/j.1530-2415.2008.00159.

Felslut och önsketänkanden

Om Rysslandsforskarna, Putin och utvecklingen fram till kriget

Bo Petersson

Fallacies and wishful thinking: on Russia studies, Putin, and the lead-up to the war

When President Putin over the years repeatedly raged and ranted about how Russia had been deceived by the West over NATO's eastward expansion, how Ukraine's rightful president allegedly had been illegally overthrown in a coup instigated by the West, and how these actions had the hidden purpose of bringing destruction and devastation to Russia, few were inclined to believe that he was not just repeating a mantra, but actually believed in what he said and prescribed a program of action. This essay provides a background to the steady growth of the authoritarian essence of the Putin regime and its growing ambitions beyond Russia's borders and discusses what academic area studies specialists in the West and other Russia pundits generally should have been able to foresee about Russia's aggressiveness and its upcoming assault on Ukraine. Perhaps the current situation could have been avoided, had there been a greater inclination to bring together the clues that were there and take preventive action to meet the danger.

När Putinregimen inledde sin fullskaliga invasion av Ukraina den 24 februari 2022 blev jag lika chockad som alla andra, fastän jag har följt rysk politik professionellt i fyra decennier. Barbariet, den nakna och brutala kraft som Putin släppte lös, var något som jag inte hade förväntat mig att se. Även när den militära uppbyggnaden längs Ukrainas gränser fortskred under 2021 trodde jag att Putin skulle hålla sig till det modus operandi som dittills hade varit hans signum under mer än tjugo år vid makten. Liksom många andra analytiker av rysk politik utgick jag ifrån att han skulle fortsätta att vara försiktig och kyligt pragmatisk, flytta fram sina positioner stegvis där han så kunde, och satsa på att ta begränsade, noggrant kalkylerade risker, en och en i taget när tillfälle bjöds (Galeotti 2019). Hans tillvägagångssätt skulle fortsätta vara hänsynslöst men

Bo Petersson är verksam vid Institutionen för globala politiska studier (GPS), Malmö universitet.
E-post: bo.petersson@mau.se

rationellt. Det var så han hade uppträtt när han, nominellt som premiärminister under den då relativt lågmälda, nu ytterligt krigshetsande, Dmitrij Medvedev, lät ockupera Abchazien och Sydossetien 2008, och sedan, som president igen, annekterade Krim och med fokus i Donbas inledde Rysslands krig mot Ukraina 2014, samt drog igång offensiva militära operationer i Syrien 2015.

I anslutning till avgörande historiska skeenden i vår livstid har det återkommande blossat upp debatter om samhällsvetenskapernas oförmåga att förutse processer och nyckelhändelser av fundamental betydelse. Det gällde förvisso för tiden kring Kalla krigets slut och Sovjetunionens undergång (Lipset & Bence 1994, Seliktar 2015, Gerner 2020; jfr Leijonhielm 2022). Det gällde också 9/11 och oförmågan att förutse det stormangrepp på västerländsk demokrati och livsstil som islamisk fundamentalism gjorde där och då (Czwarno 2006). Nyttillskottet till denna flora av mot samhällsvetenskapen kritiska diskussioner är debatten om varför politiker och forskare inte förmådde förutse Rysslands upptrappade anfällskrig mot Ukraina från den 24 februari 2022 och framåt (jfr Petersson 2022). Jag vill i denna essä hävda att misslyckandet egentligen var ännu värre än så. Problemet var att vi som samhällsvetenskapliga forskare inom Rysslandsdomänen inte förmådde att se vart utvecklingen ledde trots att de enskilda tecknen på vad som var på gång fanns där sedan länge. Eller snarare: vi förmådde nog se dem, men vi ville inte, utan värjde oss mot dem. I valet mellan en kylig och realistisk analys och önsketänkande valde vi tyvärr det senare. Så hur kunde det bli så? Hur kunde vi komma till en punkt där nästan all västerländsk expertis blev grundligt överraskad av utvecklingen? Det bör dock sägas att det fanns enstaka författare som såg vad som var på gång (Hamilton 2018). På svensk botten beskrev exempelvis Wilhelm Agrell 2014, året då Krim annekterades och Rysslands krig mot Ukraina inleddes, som ”den sista sommaren för tron på en europeisk säkerhetsordning som gjort upp med historien” (Agrell 2015). Mer skulle komma men det var inte många som insåg det.

Vad vi ville se

Önsketänkarna var många även inom världspolitiken. Det har ofta återberättats att George W. Bush fick ett positivt intryck av Vladimir Putin vid deras första möte. Han såg honom i ögonen, fann honom rättfram och pålitlig och tyckte sig ha fått en glimt av hans själ. Joe Biden anspelade på detta sammanträffande när han vid ett senare tillfälle undrade om hans ryske motpart verkligen hade en själ. Måhända lät sig Bush den yngre i ett något senare skede förledas av Putins telefonsamtal till honom efter 9/11 då han snabbt och för egna syften uttryckte vilja att samarbeta i kriget mot terrorismen. Tony Blair såg för sin del en reformator i Putin och menade att han var en man som det gick att samarbeta med. Med tanke på den inriktning som den tyska importpolitiken beträffande rysk naturgas fick under hennes långvariga kanslerskap tyckte uppenbarligen även

Angela Merkel så, trots att de båda inte tycks ha hyst några personliga sympatier för varandra. Också Barack Obama har kritiserats för att ha låtit sig duperas av Putin (Fournier 2014). Hans reset-politik, som ju avsåg att bortse från vad som hade varit och börja bygga de amerikansk-ryska relationerna från grunden, inleddes formellt under kameleonten Medvedevs presidentskap, men Putin var ju även då synnerligen närvarande i sin egenskap av premiärminister och marionettmästare (Deyermond 2013, Stent 2019). Donald Trumps devota hållning till den ryske kollegan behöver kanske ingen ytterligare kommentar utan tävlar i en helt egen liga. Möjligtvis kan den också förklaras av andra faktorer än önsketänkande allena.

Det mest slående draget när man beaktar västmakternas övergripande relationer med Ryssland under 2000-talet är hur snabbt de var benägna att glömma, förlåta och gå vidare som om ingenting hade hänt. Rysslands krig mot Georgien och påföljande ockupation av Abchazien och Sydossetien 2008 har träffande beskrivits som ”det första steget i Rysslands kampanj för att störa och möjligen störta den regelbaserade globala ordningen” (Hamilton 2018: 33). Vid tidpunkten i fråga tycktes omvärlden oförmögen att inse det. Bara några månader efter kriget implementerade den nyttillträdda Obamaadministrationen sin reset-politik gentemot Ryssland. Det som borde ha varit en kraftfull varningsklocka lämnades utan större avseende, fast det i själva verket förebådade ett mönster. Först efter Ukrainakrigets inledning och annekteringen av Krim sex år senare uppfattades mönstret av flera (Hamilton 2018). Ändå grep önsketänkandet omkring sig igen, och omvärlden vände sig snart vid att nästan bortse från att ett krig fortsatte att rasa i Europa, i de ockuperade delarna av Donbas. Förhoppningen tycktes vara att Putins Ryssland nog ändå skulle låta sig nöja med Krim och att någon slags business as usual skulle kunna bedrivas.

Återkommande teman och begrepp

Handfallenheten hos västvärldens ledare inför utvecklingen av Putins presidentskap var till en början kanske i någon mån förstäelig. Efter 1990-talets kaos och tvära kast under en oförutsägbar och ofta höggradigt alkoholpåverkad president Boris Jeltsin framträdde Putin som en välkommen kontrast som stod för stabilitet och förutsägbarhet (se även Skak i detta nummer). Detta var en anledning till att bedömare i omvärlden, såväl praktiker som forskare, såg på hans begynnande presidentperiod med försiktig optimism, och var också en av de främsta faktorerna bakom hans länge grundmurade popularitet på hemmaplan. Låt vara att han inte var någon stor demokrat, vilket de flesta redan då nog förstod att han inte var, men fördelarna ansågs uppenbarligen överväga. Hans bakgrund i KGB noterades förstås, liksom det faktum att han omgav sig med män som också kom därifrån, men många valde ändå att framhålla fördelarna med den pragmatism som de tyckte sig se hos honom och hans

följeslagare (de Tinguy 2001; jfr Agrell 2022). Visst vållade det visst obehag när han som nyvald president pekade på vikten av att införa "lagarnas diktatur" för att stävja 1990-talets oreda (Hosking 2005), och många höjde på ögonbrynen inför det i början av 2000-talet omhuldade uttrycket "suverän demokrati" (Averre 2007). Den välvilliga tolkningen av det förra begreppet var att Putin nog menade något i stil med rättsstatens principer, även om han uttryckte sig lite fyrkantigt. Så var emellertid knappast fallet, utan som Hosking (2005) framsynt påpekade var presidentens intention, likt det en gång varit för Tsar Nikolaj I, snarare att skärpa lagarnas kraft som ett led i ett auktoritärt styre och stärka det som Putin ungefär vid samma tid började benämna "maktens vertikal". Med begreppet avsågs att hierarkierna skulle göras klarare, att lägre instanser ovillkorligen skulle underordna sig högre och att regionala och urbana strukturer lika självklart underställdes federala (Gel'man och Ryzhenkov 2011).

Vad beträffar begreppet "suverän demokrati" hade detta inte myntats av Putin själv utan av hans dåvarande stabschef Vladislav Surkov, men presidenten hade alls inget emot att det användes. Kontentan var att västvärlden må ha sin tolkning av vad begreppet demokrati innebär, men den skulle inte lägga sig i vilken tolkning Ryssland gjorde. I ordsammansättningen var adjektivet "suverän" helt överordnat substantivet "demokrati". Som stormakt bestämde Ryssland således helt självt över vad begreppet skulle innehålla. Indignationen över pekpinnarna och tillrättavisningarna från Väst var tydlig från Putins sida nästan ända från början av hans presidenttid. I Münchentalet från 2007 klagade han över att de som var så ivriga att lära Ryssland vad demokrati var "av någon anledning inte ville lära själva" (Putin 2007). Dock utmönstrades begreppet "suverän demokrati" efter något år ur den aktiva vokabulären och föll, som det då tycktes, i glömska.

När Putin återkom till den formella presidentmakten efter att ha styrt från premiärministerposten under Medvedevs så kallade presidentskap 2008–2012 tog Ryssland på allvar upp kampen mot Väst och EU i fråga om att sprida sina värderingar till andra länder. Det visade sig då att begreppet "suverän demokrati" i högsta grad levde kvar sett till tankeinnehållet. Det blev ett led i Rysslands kraftmätning med Väst att vid varje upptänkligt tillfälle ställa traditionella, religiösa och familjerelaterade värderingar och omsorgen om nationell suveränitet och säkerhet mot liberal demokrati och dess förspråkande av mänskliga rättigheter och rättsstatens principer (se även Vendil Pallin och Edenborg i detta nummer). Enligt den ryska synen måste kollektivet obetingat gå före individen, och nationell säkerhet förutsattes i alla lägen övertrumfa liberala hänsyn som mänskliga rättigheter och demokrati (Cooley 2016). Traditionella värden ställdes mot det kollektiva Västs förmenta moraliska depravering och förflockning. Ryssland och dess ledare Putin utgjorde enligt propagandan det alltid solida bålverket, därtill flitigt påhejat av den rysk-ortodoxa kyrkan. Denna argumentation utvecklades till fullo i samband med

Euromaidan 2014, där Kremles huvudlinje var att den påstådda statskuppen i Ukraina var ett resultat av att det ondsinta Väst, inte minst det homosexuella "Gayropa", strävade efter att sprida sitt gift även till Ryssland som det hatade och ville förgöra (Edenborg 2017; se även Edenborgs bidrag i detta nummer).

Även andra olycksbådande begrepp introducerades med buller och bång, drogs tillbaka och lanserades åter när tiden var mogen. Efter inledningen av kriget mot Ukraina och annekteringen av Krim 2014 kom begreppet Novorossija i svang i presidentens retorik. Det anspelade på de områden i Donbas som Ryssland lade under sig under Katarina den Storas expansiva regim på 1700-talet. Namnet betyder Nya Ryssland, och användes som ett sätt att markera att Ukraina inte var någon egen stat med existensberättigande. Det användes flitigt under Ukrainakrigets första fas med början 2014 men togs sedan ur aktivt bruk för en tid (O'Loughlin et al 2017). Det är rimligt att anta att begreppet i detta första skede användes som en testballong, togs ned igen när motståndet i omvärlden blev för stort, men ingalunda hade utmönstrats ur Putinregimens tankevärld. I Putins aggressiva tal den 21 september 2022, då han tillkännagav Rysslands tredje mobiliseringsbeslut någonsin (de andra fattades ominöst nog 1914 och 1941), var det tillbaka igen (Putin 2022c). I det tal som han sedan höll vid tillkännagivandet av den ryska annekteringen av regionerna Donetsk, Luhansk, Cherson och Zaporizjzja några dagar senare, hade det rentav blivit noden i ett huvudtema (Putin 2022d).

Det passade regimen utmärkt att ta fram begreppet på nytt eftersom Putinrysslands linje var att Ukraina inte bör finnas, utan av hävd är en del av Ryssland. Rysslandsforskare och andra i Väst hade att göra med ett begrepp som de hade hoppats skulle ha förpassats till historiens sophög. Istället hade det plockats upp på återvinningsstationen av regimen propagandister för att användas på nytt när tillfället gavs. Igen hade vi pusselbitarna framför våra ögon men valde att inte lägga samman dem till en helhet eftersom det alternativet var alltför otäckt. Det är mänskligt men konsekvenserna blev beklagliga.

Det är välkänt och ofta citerat att Putin tidigt, närmare bestämt i sitt tal till nationen i april 2005, betecknade Sovjetunionens undergång som en av det 20:e århundradets största geopolitiska katastrofer (Putin 2005). Därmed gjorde han klart att han med nostalgi såg tillbaka på det gamla Sovjetunionens gränser. I det sammanhanget fanns dock en tvetydighet i så måtto att han samma år sade att den som inte beklagade Sovjetunionens fall saknade hjärta, men att den som önskade Sovjetunionen tillbaka inte hade någon hjärna och inte hade förstått någonting alls. Tydligare var han vid sitt ökända tal i München 2007 där han på allvar framställde USA som Rysslands huvudfiende, även om tonen var rätt dämpad i jämförelse med vad som skulle följa under senare år (Putin 2007). Vid alla tillfällen som han kunde tog han sedan upp sin berättelse om hur USA och västvärlden hade lovat Ryssland att aldrig "med en enda tum" utvidga Nato och föra det intill Rysslands gränser. Detta påstående togs upp så ofta att

det framstod som ett mantra. Enligt en amerikansk NGO, National Security Archive, har det ur arkiven framkommit att den typen av muntliga utfästelser faktiskt gjordes, i första hand av USA:s dåvarande utrikesminister James Baker och Tysklands förbundskansler Helmut Kohl i samtal med Sovjetunionens siste president, Michail Gorbatjov (National Security Archive 2017). Det tycks således ha funnits grund för påståendet om löften, vilket regimen i Kreml sedan har försökt utnyttja maximalt och med stegrad intensitet. Kontentan är att Ryssland enligt propagandan är ett oskyldigt offer för svikna löften, och därför i självförsvaret måste agera aggressivt för att hävda sina egna, åsidosatta intressen.

Om Natoutvidgningen österut och de förment givna löfterna från Väst om att någon sådan aldrig skulle ske fram till Rysslands gräns var ett huvudtema som ständigt upprepats av Putin, så har de påstådda statskupperna i Ukraina vid den orangea revolutionen 2004 och Euromaidan 2014 varit ett annat stående inslag. För auktoritära regimer världen över har färgrevolutionerna, och sedan den arabiska våren, blivit skrämospöken som förebådat såväl auktoritära regimers försvagning globalt sett som den egna regimen fall. Auktoritära stater har därför samarbetat med varandra för att lära sig av gångna misstag, låta sig inspireras av varandras lagstiftning och policyimplementering, samt skapa en gemensam front mot demokratiska influenser (Koesel & Bunce 2013). Ryssland har tveklöst varit en av ledarna i detta arbete (Cooley 2016). Putin själv har frekvent uttalat sig om färgrevolutionerna, inklusive den orangea, från 2000-talets början som ett fenomen som underblåsts av USA och Väst och som i slutänden är avsett att underminera Ryssland självt (Hall 2017, Omelicheva 2016, Petersson & Stokholm Banke 2015, Petersson 2021). Detsamma gällde de omfattande protesterna mot valfusk och elitmygel i Ryssland 2011–2012, där presidenten också sade sig se USAs styrande hand (Petersson 2021)

Denna retorik stegrades ytterligare efter Euromaidan 2014, som ju drev den dåvarande presidenten från Ukraina och banade väg för att en ny president kunde väljas i landet. Putin har under senare år ständigt upprepat att utvecklingen i Ukraina detta år var liktydig med en konstitutionsvidrig kupp, att den ukrainska regeringen dominerades av nynazister och att ryssar och ukrainare i grunden är samma folk, vilket enligt hans repulsiva logik fränkänner Ukraina ett existensberättigande som självständig stat. Redan i det tal som Putin höll vid Rysslands formella annektering av Krim i mars 2014 hävdade han att regeringen i Kyiv bestod av ”nationalister, nynazister, russofober och antisemiter”, och att den sysslade med ”terror, mord och kravaller”. Redan då hävdade han alltså att det inte fanns någon legitim exekutiv makt i Ukraina att samtala med (Putin 2014a). Inför invasionen i februari 2022 lades ”folkmord” på den rysktalande befolkningen till listan över de försyndelser som Kyiv förment gjorde sig skyldigt till (Putin 2022a, b). Allt detta gav sammantaget Ryssland en självproklamerad rätt att ingripa i Ukrainas inre angelägenheter. Logiken var inte alltid glasklar och motsägelserna var många (se Vendil Pallin i detta nummer). I talet vid

annekteringen av Krim 2014 sade presidenten å ena sidan att ”Vi [Ryssland] alltid har respekterat Ukrainas nationella integritet” och att ”det är mycket svårt, för att inte säga omöjligt att kämpa mot folkets vilja”, medan han å andra sidan åter underströk att enligt hans uppfattning var ryssar och ukrainare samma folk som inte kan leva utan varandra (Putin 2014a). Folken hade drivits isär av det ondskefulla Väst som ”i sekler” målmedvetet strävat efter att driva in en kil mellan Ryssland och Ukraina, eftersom ”de” var rädda för den storhet som de båda länderna tillsammans skulle utgöra, menade Putin. Västs mål, var emellertid inte uppnått i och med att Ryssland och Ukraina formellt blev skilda stater, fortsatte han, utan de onda anslagen skulle inte komma att upphöra förrän Ryssland självt låg uppsplittrat så som hade skett med Jugoslavien. För att referera till ett annat bildspråk som Putin använde vid tiden för annekteringen av Krim: ränkerna skulle inte sluta förrän den ryska björnen hade kedjats fast och dess tänder och klor dragits ut (Putin 2014b).

Här tog vi Putin på orden

Putin upprepade sina klagomål och synpunkter så ofta att de tycktes som en obligatorisk litania, en bitter, åldrande mans orerande som knappast kunde tas på allvar längre, eftersom han alltid hade talat så och – tycktes det oss – sällan agerat utifrån vad han hade sagt. Alltför ofta valde vi att bortse från vad han faktiskt sade i tron att han inte menade det så illa som det lät. Putin visade på beståndsdelarna i ett handlingsprogram, men vi avskrev det som tomma ord. Som Jan Leijonhielm (2022: 245) skriver borde vi ha tagit honom på orden.

Å andra sidan fanns det tillfällen då vi i forskarkåren kollektivt valde att tro på Putin istället för att utgå ifrån att han ljög. Vi lät oss duperas av hans upprepade försäkringar om att han aldrig någonsin skulle ändra den ryska konstitutionen från 1993, vilken specifikt föreskrev att den ryske presidenten var dess främsta garant. En känd rysslandsforskare menade t.ex. att troheten gentemot grundlagen var en central beståndsdel i presidentens politiska identitet, och att den var helt grundläggande för den legitimitet som han åtnjöt underifrån (Sakwa 2014:3). Faktum är att Putin ljög om sin trohet mot konstitutionen så många gånger att experter över hela världen trodde att han var uppriktig. Allra tydligast i sina utfästelser var han vid ett möte med unga studenter 2017, då han bland annat sade:

Det finns tidsbegränsningar för presidenten, vilka fastställs i konstitutionen ... Ni är alla unga människor, men ni vet förmodligen, eller borde veta, att jag hade en möjlighet, och de bad mig till och med vid den tiden att ändra konstitutionen. Jag vägrade att göra det, och jag har inte heller för avsikt att göra det i framtiden. Allt är skrivet i konstitutionen (Putin 2017).

Vad president Putin refererade till var tiden före 2008 års presidentval, då han, den gången av trohet mot konstitutionen, formellt frånträdde presidentmakten till förmån för den nyvalde Medvedev. Fyra år senare återkom han dock som president efter att ha utnyttjat ett kryphål i grundlagen (se nedan).

Föreställningen om Putins obrottsliga lojalitet mot konstitutionen levde kvar länge. Spekulationerna om att någonting höll på att förändras började frodas först under 2019 (Petersson 2021). I början av år 2020 tillkännagav presidenten överraskande att stora delar av konstitutionen behövde skrivas om. Med hjälp av sina handgångne män och kvinnor i den parlamentariska församlingen tog han initiativ till författningsändringar som i praktiken gjorde det möjligt för honom att klamra sig fast vid presidentämbetet för resten av sitt liv. Han gjorde detta bland annat genom en så kallad folkomröstning som Gel'man (2022: 157) beskriver som "det troligen mest massiva och skamlösa exemplet på röstningsbedrägeri i Rysslands postkommunistiska historia". Det otänkbara blev en ny realitet, och nu fanns det en i grunden ny konstitution som presidenten var garanterad för. Putin, som tidigare offentligen och indignerat hade avvisat spekulationer om att han skulle välja samma väg som sin kinesiske kollega Xi Jinping och göra det möjligt att i praktiken sitta kvar på livstid (Putin 2018b) hade nu gjort just detta.

Det finns en viktig omständighet att beakta i fråga om Putins genomtrumpande av konstitutionsförändringarna och de manövrer som han gjorde i samband med dessa. Om han hade följt Jeltsins gamla konstitution från 1993 skulle han ha varit tvungen att lämna presidentmakten 2024, eftersom han vid den tidpunkten skulle ha suttit de två mandatperioder i rad som däri stipulerades som maximum. I och med de förändringar som infördes 2020 blev det möjligt för presidenten att stanna kvar på posten i två mandatperioder till, d v s ända fram till 2036. Det är förstås inte givet att Putin kommer att ställa upp för omval 2024, men det är inte det mest relevanta i sammanhanget. Poängen är istället att han har möjlighet att göra det, och på det sättet undviker han att bli betraktad som en "lame duck", som någon som är på väg ut och därför väger lätt i politiken (Teague 2020).

Jag skulle vilja gå så långt som att påstå att konstitutionsförändringarna rentav var en förutsättning för det utvidgade kriget mot Ukraina. Hade inte Putin konsoliderat sin position på detta sätt är det tveksamt om han hade kunnat inleda kriget, eftersom hans auktoritet lätt hade kunnat börja ifrågasättas då. Att ändra konstitutionen tycks därför ha varit ett led i en plan som varit noga uttänkt sedan länge. Om omvärldens expertis, undertecknad inkluderad, hade tagit ett steg bakåt och betraktat helheten istället för att fokusera på de enskilda detaljerna och Putins svikna löften om att inte ändra grundlagen hade kanske den mentala beredskapen inför Rysslands aggression varit större. Vi såg presidentens löftesbrott och läste dem som lätt patetiska tecken på att en åldrande president ville klamra sig kvar vid makten till varje pris. Däremot missade vi att se att grundlagsändringarna lade en stabil grund för en aggressionspolitik mot Ukraina och omvärlden. Vi silade mygg och svalde kameler.

Svagheten gjorde honom farlig

Tecknen på en tilltagande aggressivitet från rysk sida hopades alltså under lång tid. Ett av de tydligaste var Putins tal till den federala församlingen den 1 mars 2018, då han triumferande presenterade nya generationer av hypersonisk missilteknik för församlingens deputerade och för världen (Putin 2018a). I detta och andra tal vid ungefär samma tidpunkt visade Putin fram en ny självsäkerhet och aggressivitet gentemot Väst, och han signalerade mycket tydligt sin övertygelse om att Ryssland nu hade fått övertaget över USA i den globala kapprustningen. Den självsäkra hållningen förstärktes troligen av det faktum att Förenta staterna vid denna tid leddes av Trump-administrationen, vilket innebar att landet i praktiken hade avlagt sin ledande roll i världen och istället tycktes inställt på att ge Putin och Ryssland vad de ville ha. Putin kommenterade, synbart nöjd, att USA så småningom tveklöst skulle försöka imitera den nya banbrytande vapentechniken, men när det väl gav resultat skulle Ryssland redan ha utvecklat en ännu smartare generation av vapen. Faktum är att han redan i sitt Münchental 2007 hade lagt in en passus på detta tema. Självsäkerheten var således inget nytt påfund (Putin 2007).

Vapentalet 2018 var en kulmen på en olycksbådande utveckling som hade pågått länge, men värre skulle det bli. I oktober 2020, vid sitt årliga framträdande på Valdaiklubben, uttryckte sig Putin i så ominösa ordalag att det borde ha uppmärksammats mer än vad som skedde: "Jag skulle vilja säga till dem som fortfarande väntar på att Rysslands styrka gradvis ska avta: det enda vi oroar oss för är att bli förkylda på er begravning" (Putin 2020). I det tal den 21 september 2022 då Putin tillkännagav den partiella mobiliseringen i Ryssland, återkom han till sitt skryt när han hävdade att Rysslands kärnvapenarsenal i flera avseenden var modernare än Västs, och att Väst därför måste tänka sig för noga innan de gick Rysslands intressen emot i Ukraina (Putin 2022c). Var detta tomma ord eller menade han faktiskt vad han sade?

Min bok *The Putin Predicament* utkom hösten 2021. I den diskuterade jag Putins ökande självsäkerhet såväl på den globala arenan som i fråga om Rysslands kraftmätning med USA. Likt många andra observerade jag den kyliga hårdheten i hans ton och hur den gradvis hade skärpts ända sedan hans nominella återkomst till presidentmakten 2012. Likt många andra observerade jag också hur presidentens inhemska popularitet hade stigit skyhögt efter annekteringen av Krim och inledningen av kriget mot Ukraina 2014, och hur graden av uttryckt gillande i opinionsundersökningarna stannade kvar på över 80 procent i fyra långa år efter annekteringen, detta som ett resultat av det så kallade Krimsamförståndet i rysk politik (Nikolskaya & Dmitriev 2020). Mitt misstag var att jag, liksom många andra, inte läste av implikationerna av vad jag såg.

Jag trodde felaktigt att den uttryckta ökade självsäkerheten i förhållande till Väst var ren och skär retorik och att den var av mindre betydelse än de många

andra faktorer som urholkade hans ställning. Bland dessa fanns hans ökande ålder och synbarliga nedgång i energinivå, hans brist på styrka och synlighet när det gällde att ta itu med covid-19-pandemin (Blackburn & Petersson 2021), och de uppenbara sätt på vilka hans försvagade karisma överskuggades av den utstrålning och kommunikationsförmåga som hans obarmhärtigt modige kritiker, Aleksej Navalnyj, gav uttryck för när han nådde fram till de yngre urbana generationerna i en utsträckning som Putin bara kunde drömma om.

På det hela taget var analysen av Putins tilltagande svaghet på hemmaplan korrekt, men slutsatsen var felaktig. Den korrekta konklusionen borde ha varit att det var just denna ökande inhemska svaghet som gjorde honom så farlig. Presidenten behövde vidta beslutsamma och hänsynslösa åtgärder för att vända sina vikande popularitetskurvor. Annekteringen av Krim hade varit en mirakelkur år 2014. Den hade satts in för att vända de svaga popularitetssiffror som Putin, för att inte tala om premiärministern Medvedev, hade haft sedan de båda, i sitt trots mot vad väljarna tyckte, inför valen 2011/2012 tillkännagav att de skulle göra en rockad sinsemellan så att Putin kunde återkomma på presidentposten. Effekten på opinionsstödet av annekteringen hade sedan blivit omedelbar, och popularitetssiffrorna förblev på en hög nivå ända fram till dess att Putin och Medvedev, den senare nu som hans handgångne regeringschef, införde en pensionsreform som innebar sämre villkor för de allra flesta (Logvinenko 2020). Bland annat höjdes pensionsåldern för män till 67 år, bara två år under medellivslängden för ryska män, vilket föga förvånande var provocerande för många. Nu behövde Putin företa sig något som till och med överträffade Krimförståendet. Det sätt han gick till väga på stred mot allt som vi verksamma inom Rysslandsforskningen tidigare trodde oss veta om hans handlingsmönster.

Hopkok av ämnen

Det var som bekant flera teman som fördes fram av Putin för att rättfärdiga det krig som enligt Kremles påbud skulle benämnas ”en speciell militär operation” mot Ukraina. Regeringen i Kyiv utgjordes enligt hans retorik av nynazister som var påhejade av Väst för att åstadkomma Rysslands förstörelse. Representanter för Ukraina såväl som ledare i Väst påstods enligt Putin planera för att använda kärnvapen mot Ryssland. Det ryska lidandets historia upprepades igen och igen och beskrevs utifrån en linje alltifrån Sovjetunionens sammanbrott, över kriget i Tjetjenien till Natos utvidgning österut och den påstådda statskuppen i Ukraina 2014 (Putin 2022a, b, c, d). Allt detta hade bedömarna hört förut men nu var det få som tvivlade på att den gamle i Kreml faktiskt trodde på vad han själv sade och att han menade varje ord.

När Putin den 21 september 2022 tillkännagav en partiell mobilisering för att möta de ukrainska framgångarna på slagfältet upprepade han alla dessa

teman ännu en gång (Putin 2022c). Den brådstörtade utlysningen av så kallade folkomröstningar om anslutning till Ryska Federationen i Donetsk, Luhansk, Zaporizjzja och Cherson var avsedda att möta de ukrainska framgångarna i kriget genom att göra det trovärdigt att Ryssland skulle slå tillbaka attacker mot ”ryskt territorium” med alla tillgängliga medel. Samtidigt hade fokus i den ryska krigsansträngningen förskjutits, från att ledningen i Ukraina och dess påstådda nynazister hade utmålats som den främsta motståndaren och målet för den så kallade speciella militäroperationen, till att det kollektiva Väst med USA, Nato och EU i spetsen utpekats som den aggressor varifrån det utgick ett hot mot Rysslands själva överlevnad och existens. Det här var på många sätt en vindkantring från dåligt till värre.

Det tal som Putin höll när han den 30 september 2022 tillkännagav resultatet i de så kallade folkomröstningarna om de fyra regionernas anslutning till Ryska Federationen var en förfärande läsning (Putin 2022d). Det var ett hopkok av ämnen som hade stått på presidentens repertoar de senaste åtta åren ungefär, men staplade på varandra och närmast hoprafsade som när någon i all hast sliter till sig kläder och tillhörigheter för att möjliggöra en hastig avfärd på en resa som man ska vara ute på länge. Bekanta teman upprepades i ett högt och uppskruvat tonläge. Tonen var hård, grälsjuk och kompromisslös. Det bestående intrycket var att detta var någonting som hade skrivits samman utifrån en fix och långt ifrån frisk idé om hur världen var beskaffad. Frågan som kvarstår var om detta tal var skrivet av någon eller några som verkligen hade tappat greppet om omvärlden och förlorat all markkontakt eller om det i själva verket var så att talet manipulerats till att förmedla ett sådant intryck för att jaga in fruktan och respekt i motståndarna i Väst. För hur bemöter man väl en fullständigt irrationell motpart?

Det är en ofta företrädd uppfattning bland rysslandsforskare att Putins långvariga isolering under pandemin har bidragit till att radikaliserat honom. Så kan mycket väl vara fallet, men jag menar ändå att de tankespån som han fört fram under det så hemska året 2022 har funnits hos honom under snart sagt hela hans presidenttid, även om han inte alltid artikulerat dem med samma frenesi. Tecknen har funnits där under lång tid och vi borde ha kunnat läsa dem bättre.

Ryssland som politiskt system

Felsluten och önsketänkandet från forskarnas sida rörde ingalunda bara Putin som person och president och vilka intentioner han hade. Det gällde också klassificeringen av Ryssland som ett hybridsystem, blandformen ”electoral authoritarianism”, där landet enligt många utgjorde ett typfall (Schedler 2013, Gill 2012, 2016, Goode 2012, Robertson 2010, Sakwa 2014). Det kom närmast att bli vedertaget i litteraturen att så var fallet, eftersom Ryssland enligt denna argumentation kunde uppvisa en kombination av drag från såväl demokrati

som auktoritära system. De demokratiska dragen bestod främst i det regelbundna arrangerandet av allmänna val till parlament och president.

Det fanns förvisso de som var framsynta och hävdade att beskrivningen av Ryssland som ett blandsystem inte längre var relevant. Vladimir Gel'man (2014) påpekade att Rysslands elektoral auktoritarism efter Putins riggade återkomst till presidentmakten 2012 och annekteringen av Krim 2014 stod vid ett vägskepp där tre riktningar var möjliga: mot en fortsättning av en oklar status quo, mot ökad repression och övergång till klassiskt auktoritärt styre eller mot en tilltagande demokratisering och utveckling i riktning mot demokrati. Föga förvånande såg han få tecken som tydde på att det tredje alternativet kunde bli aktuellt. David White (2017) menade något år senare att det nu var dags att utmönstra adjektivet "electoral" ur vokabulären när det gällde att artbestämma Ryssland. Valen i landet rörde ändå bara dekorationer utan substans, menade han. Presidentvalen hade utvecklats till att bli en ren chimär, där utgången var given på förhand, och det enda spänningsmomentet rörde hur högt över 50-procentsgränsen den sittande presidenten skulle hamna i första valomgången. Grigorij Golosov (2021) var inne på ett liknande spår då han menade att om de ryska myndigheterna fortsatte att göra de ryska valen till ren fars i deras förutsägbarhet, där "sammansättningen av parlamentet är nästan helt orelaterad till folkets vilja" (Golosov 2021), kunde resultatet bli kontraproduktivt för dem eftersom det undanröjde en tidigare viktig legitimitetsgrund. Repressionsens omfattning borgade för auktoritarismens fortbestånd, menade han, men då hade förledet "electoral" sedan länge slutat innehålla någon meningsfull information. Gel'man (2022: 54), som delade denna slutsats, menade att personcentrerad elektoral autokrati skulle kunna vara en möjlig benämning på vad Ryssland nu hade blivit (för diskussion och analys av val i Ryssland, se bidrag av Derek Stanford Hutcheson i detta nummer).

Exemplen på att Ryssland schablonmässigt artbestämdes till att representera en blandform har annars varit flera än vad man riktigt orkar minnas. När jag själv slutredigerade min bok under sommaren 2021 övervägde jag mot bakgrund av den tilltagande inrikes repressionen i Ryssland, inte minst rättsövergreppen mot Alexej Navalnyj och hans anhängare, att klassificera Ryssland som en renodlat auktoritär stat. I slutänden valde jag dock att låta bli och istället ansluta mig till den rådande normen. Shame on me, shame on us. Den fortsatta händelseutvecklingen under 2022 har dock undanröjt varje tvivel. Ryssland utgör numera klart och tydligt en konsoliderad auktoritär stat (Gel'man 2022: 23). De periodvisa valen till presidentposten och till duman lurar ingen. Utgången är förutbestämd och resultaten beställda. Den s k folkomröstningen om konstitutionsförändringarna 2020 var i sig bevis nog, och vi såg ovan att Gel'man inte var nådig i sitt omdöme. Emellertid gjorde de ännu mera absurda skådespelen kring de så kallade folkomröstningarna i Krim 2014 och i de fyra av Ryssland delvis ockuperade och kontrollerade regionerna i Ukraina det hela

ännu tydligare. Ryssland har under sin maktfullkomliga president utvecklats till en sluten auktoritär stat som bör analyseras på samma sätt som Kina, låt vara med åtminstone än så länge ett något mildare inrikes förtryck och en något större transparens än i Nordkorea.

Slutord

När Putin under åren gång på gång upprepade hur Ryssland hade blivit lurat av Väst i fråga om Natos östutvidgning, hur Ukrainas rättmätiga president olagligt hade störtats i en kupp som Väst anstiftat, och hur alla dessa åtgärder hade det dolda syftet att föra förstörelse och förödelse till Ryssland, var det få som var benägna att tro på att mannen inte bara upprepade sitt mantra, utan att han lanserade ett handlingsprogram. Han lade ut många ledtrådar under årens lopp, såväl i ord som i handling. Om ledare och experter i Väst bara hade tagit honom på orden då, hade kanske förebyggande åtgärder kunnat vidtas. Om inte annat borde Rysslands kortvariga krig mot Georgien 2008 och dess ockupation av Sydossetien och Abchazien ha räckt som väckarklocka, men såväl politiker som forskare fortsatte tyvärr sin törnrosasömn snart efter kriget, vilket inte minst Obamas reset-politik vittnar om. Kanske borde Ukrainas anslutning till Nato ha påskyndats åtminstone vid det laget, och kanske skulle landet inte ha varit dömt att ensamt ta itu med Rysslands aggression på slagfältet nu om så hade skett. Om fler rysslandsexperter hade "ropat vargen kommer" lite oftare och högre under 2000-talets första decennium, kanske några ansvariga politiker hade lyssnat. Kanske hade då det kollektiva Väst kunnat vidta åtgärder som hade ändrat spelplanen tillräckligt för att undvika händelseutvecklingen från den 24 februari 2022 och framåt.

Låt oss alltså tänka tanken att Ukraina – och även Georgien – hade blivit Natomedlemmar efter Rysslands krig mot Georgien 2008. Ryssland var svagare och mindre självsäkert då. Kontrafaktisk historieskrivning är sällan meningsfull, men tanken är värd att tänka. För min egen del är jag benägen att tro att läget hade varit betydligt annorlunda och mer gynnsamt för Ukraina och för europeisk säkerhet än vad som är fallet idag.

Referenser

- Agrell, Wilhelm, 2015. *Det säkerhetspolitiska önsketänkandets ledmotiv: utvalda krönikor om internationella hotbilder*. Stockholm: Telegram förlag.
- Agrell, Wilhelm, 2022. *Vi såg det inte komma – Att missa, förtränga och bortförklara samhällshot*. Lund: Studentlitteratur.
- Averre, Derek, 2007. "‘Sovereign Democracy’ and Russia’s Relations with the European Union", *Demokratizatsiya* 15(2), s. 173-190.

- Blackburn, Matthew & Petersson, Bo, 2021. "Parade, plebiscite, pandemic: legitimization efforts in Putin's fourth term", *Post-Soviet Affairs*, DOI: 10.1080/1060586X.2021.2020575.
- Cooley, Alexander, 2016. "Countering Democratic Norms", s. 117-134 i Diamond, Larry, Plattner, Marc F. & Walker, Christopher (red.), *Authoritarianism Goes Global*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Czwarono, Monica, 2006. "Misjudging Islamic terrorism: The academic community's failure to predict 9/11", *Studies in Conflict & Terrorism* 29(7), s. 657-678.
- Deyermond, Ruth, 2013. "Assessing the reset: successes and failures in the Obama administration's Russia policy, 2009-2012", *European Security* 22(4), s. 500-523.
- Edenborg, Emil, 2017. *Politics of Visibility and Belonging: From Russia's "Homosexual Propaganda" Laws to the Ukraine War*. London: Routledge.
- Fournier, Ron, 2014. "Why Putin Plays Our Presidents for Fools", *The Atlantic*, 2 March, tillgänglig på <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2014/03/why-putin-plays-our-presidents-for-fools/461055/>, åtkomst 22 september 2022.
- Galeotti, Mark, 2019. *We Need to Talk about Putin: How the West Gets Him Wrong*, London: Penguin.
- Gel'man, Vladimir, 2014. "The rise and decline of electoral authoritarianism in Russia", *Demokratizatsiya* 22(4), s. 503-522.
- Gel'man, Vladimir, 2022. *The Politics of Bad Governance in Contemporary Russia*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Gel'man, Vladimir & Ryzhenkov, Sergei, 2011. "Local regimes, sub-national governance and the 'power vertical' in contemporary Russia", *Europe-Asia Studies* 63(3), s. 449-465.
- Gerner, Kristian, 2020. "Öststatsforskningens uppgång och fall", *Statsvetenskaplig tidskrift* 122(3), s. 323-331.
- Gill, Graeme, 2012. "The Decline of a Dominant Party and the Destabilization of Electoral Authoritarianism?", *Post-Soviet Affairs* 28(4), s. 449-471, DOI: 10.2747/1060-586X.28.4.449.
- Gill, Graeme, 2016. "Russia and the Vulnerability of Electoral Authoritarianism?", *Slavic Review* 75(2), s. 354-373.
- Golosov, Grigorii, 2021. "Electoral authoritarianism and the limitations of scientific foresight", *Riddle*, 28 juni, tillgänglig på <https://ridl.io/electoral-authoritarianism-and-the-limitations-of-scientific-foresight/>, åtkomst 12 oktober 2022.
- Goode, J. Paul, 2012. "Nationalism in Quiet Times: Ideational Power and Post-Soviet Hybrid Regimes", *Problems of Post-Communism*, 59(3), s. 6-16.
- Hall, Stephen G. F., 2017. "Preventing a Colour Revolution: the Belarusian example as an illustration for the Kremlin?", *East European Politics*, 33(2), s. 162-183.
- Hamilton, Robert E., 2018. "August 2008 and everything after: A Ten-Year Retrospective on the Russia-Georgia War", *Foreign Policy Research Institute: Black Sea Strategy Papers*, tillgänglig på <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/10/final-bssp-1-hamilton.pdf>, åtkomst 13 oktober 2022.
- Hosking, Geoffrey, 2005. "Dictatorship of the Law", *Index on Censorship* 34(4), s. 39-45.
- Koesel, Karrie J. & Bunce, Valerie J., 2013. "Diffusion-proofing: Russian and Chinese responses to waves of popular mobilizations against authoritarian rulers", *Perspectives on Politics* 11(3), s. 753-768.

- Leijonhielm, Jan, 2022. *Ett svenskt Leijon: Ett liv i underrättelsevärlden*. Stockholm: Medströms.
- Lipset, Seymour Martin & Bence, Gyorgy, 1994. "Anticipations of the Failure of Communism", *Theory and Society* 23(2), s. 169-210.
- Logvinenko, Igor, 2020. "Authoritarian Welfare State, Regime Stability, and the 2018 Pension Reform in Russia", *Communist and Post-Communist Studies* 53(1), s. 100-116.
- National Security Archive, 2017. "NATO Expansion: What Gorbachev Heard", tillgänglig på <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/russia-programs/2017-12-12/nato-expansion-what-gorbachev-heard-western-leaders-early>, åtkomst 12 oktober, 2022.
- Nikolskaya, Anastasiya & Dmitriev, Mikhail, 2020. "The End of the Crimean Consensus: How Sustainable are the New Trends in Russian Public Opinion?", *Russian Politics* 5(3), s. 354-374.
- O'Loughlin, John, Toal, Gerard & Kolosov, Vladimir, 2017. "The rise and fall of "Novorossiia": examining support for a separatist geopolitical imaginary in southeast Ukraine", *Post-Soviet Affairs* 33(2), s. 124-144, DOI: 10.1080/1060586X.2016.1146452.
- Omelicheva, Mariya Y., 2016. "Authoritarian legitimization: assessing discourses of legitimacy in Kazakhstan and Uzbekistan", *Central Asian Survey* 35(4), s. 481-500.
- Petersson, Bo, 2021. *The Putin Predicament: Problems of Legitimation and Succession in Russia*. Stuttgart: Ibidem Verlag.
- Petersson, Bo, 2022. "The signs were there for all to see, but we did not read them right", *Forum for Ukrainian Studies*, 7 March, <https://ukrainian-studies.ca/2022/03/07/russia-war/>.
- Petersson, Bo & Stokholm Banke, Cecilie, 2015. "Ukraine and the Disenchantment of Europe", s. 175 - 187 i Persson, Hans Åke, Petersson, Bo & Stokholm Banke, Cecilie Felicia (red.), *Playing Second Fiddle: Contending Visions of Europe's Future Development*. Malmö: Universus Academic Press.
- Putin, Vladimir, 2005. "Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation", 25 april, tillgänglig på <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>, åtkomst 17 oktober 2022.
- Putin, Vladimir, 2007. "Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy," 10 februari, tillgänglig på <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>, åtkomst 5 december 2019.
- Putin, Vladimir, 2014a. "Address by President of the Russian Federation", 18 mars 2014, tillgänglig på <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>, åtkomst 12 januari 2017.
- Putin, Vladimir, 2014b. "Bol'shaya press-konferentsiya Vladimira Putina", 18 december, tillgänglig på <http://kremlin.ru/events/president/news/47250>, åtkomst 30 november 2020.
- Putin, Vladimir, 2017. "Meeting with students from Sirius Educational Centre", 21 juli, tillgänglig på <http://en.kremlin.ru/events/president/news/55114>, åtkomst 30 april 2021.
- Putin, Vladimir, 2018a. "Poslaniye Prezidenta Federal'nomu Sobraniyu", 1 mars, tillgänglig på <http://kremlin.ru/events/president/news/56957>, åtkomst 6 november 2019.
- Putin, Vladimir, 2018b. "Interv'yu avstriyskomu telekanalu ORF", 4 juni, tillgänglig på <http://kremlin.ru/events/president/news/57675>, åtkomst 7 november 2019.

- Putin, Vladimir, 2020. "Zasedanie diskussionnogo kluba 'Valdai,'" 22 oktober, tillgänglig på <http://kremlin.ru/events/president/news/64261>, åtkomst 27 oktober 2020.
- Putin, Vladimir, 2022a. "Address by the President of the Russian Federation", 21 februari, tillgänglig på <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>, åtkomst 17 oktober 2022.
- Putin, Vladimir, 2022b. "Address by the President of the Russian Federation", 24 februari, tillgänglig på <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>, åtkomst 17 oktober 2022.
- Putin, Vladimir, 2022c. "Obraschenie Prezidenta Rossiyskoi Federatsii", 21 september, tillgänglig på <http://kremlin.ru/events/president/news/69390>, åtkomst 17 oktober 2022.
- Putin, Vladimir, 2022d. "Signing of treaties on accession of Donetsk and Lugansk people's republics and Zaporozhye and Kherson regions to Russia", 30 september, tillgänglig på <http://en.kremlin.ru/events/president/news/69465>, åtkomst 7 oktober 2022.
- Robertson, Graeme B., 2010. *The Politics of Protest in Hybrid Regimes: Managing Dissent in Post-Communist Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sakwa, Richard, 2014. *Putin Redux: Power and Contradiction in Contemporary Russia*. London: Routledge.
- Schedler, Andreas, 2013. *The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism*. Oxford: Oxford University Press.
- Seliktar, Ofira, 2015. *Politics, Paradigms, and Intelligence Failures: Why So Few Predicted the Collapse of the Soviet Union*. London: Routledge.
- Stent, Angela E., 2019. *Putin's World: Russia against the West and with the Rest*. New York and Boston: Twelve.
- Teague, Elizabeth, 2020. "Russia's Constitutional Reforms of 2020", *Russian Politics* 5(4), s. 301-328.
- Tinguy, Anne de, 2001. "Vladimir Poutine et l'Occident: l'heure est au pragmatisme", *Politique étrangère* 66(3), s. 515-533.
- White, David, 2017. "Modifying Electoral Authoritarianism. What the 2016 Parliamentary Elections Tell Us about the Nature and Resilience of the Putin Regime", *Russian Politics* 2(4), s. 482-501.
- Østbø, Jardar, 2016. *The New Third Rome: Readings of a Russian Nationalist Myth*. Stuttgart: Ibidem.

Rysslands säkerhetspolitiska syn på Väst

*Vägen fram till kriget 2022*¹

Carolina Vendil Pallin

Russia looks at the West: The security policy road to war 2022

Russia's view of the West has changed from that of a strategic partner in 1991 to an archenemy by 2022. The change towards an assertive policy towards the West and more repressive society at home took place gradually from the late 1990s and both international events and domestic politics played key roles. Moscow's fear of popular protest movements, at home and in the former Soviet republics, sparked changes in Russia's view of the West. Developments in Ukraine accelerated such changes and a notion that Russia has a civilizing mission emerged in parallel with a conviction that the West had a plan to undermine Russia by promoting democratic and liberal values from 2004. Similar to how security policy making was in flux in 1991, the process for strategic planning was in disarray by 2022. This and Russia's statements that it is fighting a war with the West in Ukraine deserves serious attention.

Openness to the world, responsiveness to everything useful and access to prosperity are gained not through armies marching to warm or cold seas, but through progressive foreign and domestic policies and through commitment to democratic values of the civilized world.

Rysslands utrikesminister, Andrej Kozyrev (1992: 12)

Trettio år har gått sedan Andrej Kozyrev skrev sin programartikel i *Foreign Affairs* om progressiv politik och demokrati. När Rysslands politiska ledning

¹ Författaren tackar Bo Petersson för insiktsfulla kommentarer och förslag på slutligt manus. Varmt tack även till kollegorna Johan Engvall, Karolina Lindén, Ismail Kahn och Emil Wannheden för läsning och kommentarer på ett första utkast, samt redaktörerna för synpunkter som lyfte fram tematiken i ett andra utkast.

idag talar om landets relationer till Väst och sin syn på demokratiska värderingar är skillnaden betydande. I ett anförande i augusti vid en årlig säkerhetskonferens slog Vladimir Putin (2022a) fast att Väst stod för en ”nyliberal totalitarism”. Det ryska Säkerhetsrådets sekreterare, Nikolaj Patrusjev, hävdade tidigare i maj samma år att det kollektiva Väst har utvecklat en ”neoliberal fascism”, vars mål är att utrota ”den ryska världen” (Jegorov 2022). Hur blev ”liberalism” ett skällsord i Ryssland och Väst landets främsta fiende? Trettio år är en lång tid, men kontrasten mot hur retoriken i Moskva lät efter Sovjetunionens upplösning är ändå slående.

Redan vid ett möte inom ramen för Europeiska säkerhetskonferensen (ESK)² i Stockholm december 1992 höll den ryske utrikesministern ett tal som chockade åhörarna. Kozyrev insisterade på en rysk inflytelsesfär där ESK:s principer inte kunde gälla fullt ut i ett ”post-imperieområde” (de före detta sovjetiska republikerna); han varnade Nato för att blanda sig i de baltiska ländernas säkerhet; vidare skulle Ryssland framgent förhålla sig vaksamt inför ”idéer som leder till inblandning i inre angelägenheter”. Efter en stund av förvirring i salen tog Kozyrev tillbaka sitt uttalande. Han hade i själva verket velat skaka om auditoriet genom att ge en bild av vilken politik som kunde bli verklighet om den tidens opposition i Ryssland kom till makten (*Nezavisimaja gazeta*, 15 december 1992; se även *Forbes* 2011, Kovner 1993: 307–308, Moroz, inget årtal).

Det som väckte uppståndelse i december 1992 har idag blivit rysk officiell politik, men när skedde denna omsvängning och hur är den förknippad med Rysslands syn på Väst? Rysk retorik förändrades gradvis, men väsentligt tidigare än 2007 när Putin höll ett uppmärksammat tal i München, som följdes av kriget i Georgien året därpå. Denna gradvisa förskjutning speglas ofta i hur ord nästan omärkligt börjar innebära något annat, eller börjar användas i ett annat sammanhang. Och ibland är det som saknas, det som inte sägs, lika talande som de nya formuleringar som finner sin väg in i programdokumenten.

Metod och källor för att undersöka Rysslands syn på nationell säkerhet

Denna artikel undersöker hur Rysslands syn på Väst, liksom på liberala och demokratiska värderingar, har förändrats i rysk säkerhetspolitisk argumentation sedan det tidiga 1990-talet och fram till hösten 2022.

Presidentens linjetal tillsammans med de nationella säkerhetsdokument, som enligt rysk strategisk planeringsprocess är mest centrala, utgör det viktigaste underlaget för att studera denna förändring. Hur beskriver de nationella säkerhetspolitiska koncepten och strategierna, samt presidentens linjetal

2 ESK blev Organisationen för säkerhet och samarbete (OSSE) 1995.

Rysslands syn på Väst, och då i synnerhet på Europa, med dess liberala och demokratiska värderingar 1991–2022? Vad säger de centrala säkerhetspolitiska dokumenten, som benämns koncept och strategier och presidentens linjetal, om Rysslands syn på Väst i allmänhet och Europa i synnerhet – med dess liberala och demokratiska värderingar?

Källorna är således främst officiellt ryskt material medan bakgrundslitteraturen ger en överblick över hur dessa strategier och tal har analyserats. Jag beskriver löpande kontexten, och tar hänsyn till de omständigheter som präglar de undersökta dokumenten och talen. Det är tydligt att utrikespolitiska händelser, som t.ex. de så kallade färgrevolutionerna i före detta sovjetiska republiker, ekonomiska kriser, krig och demonstrationer har fått långtgående konsekvenser för Rysslands syn på Väst, liksom på hur säkerhetspolitiska mål formulerats.

De olika texterna har analyserats med kvalitativ innehållsanalys och jag har gjort det medvetna valet att citera flitigt ur primärkällorna eftersom de exakta formuleringarna lyfter fram nyanserna och ger en fördjupad bild av de aktuella förändringarna. Till exempel beskrivs Nato och EU inledningsvis som strategiska partnerorganisationer för att gradvis bli organisationer som Ryssland vill förbättra sina relationer med. Mot slutet av den undersökta perioden ser Ryssland på USA och västliga länder liksom därmed på Nato och EU som fiender. Formuleringarna om demokrati som ett historiskt val i början av 1990-talet ändrar också karaktär över tid. Västlig demokrati och liberala värderingar går från att vara en förebild till ett hot. Jag beskriver hur detta sker och förklarar också varför, hur olika händelser utanför och inne i Ryssland påverkade rysk säkerhetspolitik.

Redovisningen sker kronologiskt eftersom det är förändringen över tid som står i fokus; många av de förskjutningar i argumentationen som analysen visar på skulle vara svårbegripliga i en tematisk redovisning utan en löpande kontext i form av alltifrån ekonomiska kriser, krig och demonstrationer som tydligt inverkar på hur säkerhetspolitiska mål formuleras. Det finns en viktig länk mellan inrikes- och utrikespolitik, och därmed goda anledningar att studera den närmare i det ryska fallet (se t.ex. Lo 2015: 22–26). Krickovic (2016) har pekat på att länder, som Kina och Ryssland, som står inför inrikes utmaningar vad gäller legitimitet, uppfattar spridande av demokrati och mänskliga fri- och rättigheter som ett hot. Bara genom att existera som ett alternativ till det system som Moskva respektive Peking erbjuder är västliga länder en ständig påminnelse om de egna ländernas inrikespolitiska problem (Krickovic 2016: 120; se även Mendras 2015: 80–95).

Jag inleder med att nedan diskutera källmaterialet och hur strategisk planering sker i Ryssland. Därefter sker själva analysen indelad efter fyra presidentperioder: (1) Jeltsins två mandatperioder 1991–1999; (2) Putins två första mandatperioder 2000–2008; (3) Dmitrij Medvedevs mandatperiod 2008–2012;

och (4) Putins återkomst som president 2012 fram till idag och Rysslands krig i Ukraina. Jag har valt att indela undersökningsperioden efter presidentperioder eftersom linjetalen utgör ett viktigt källmaterial. Slutligen analyserar jag hur rysk säkerhetspolitisk syn på Väst har förändrats över perioden som helhet (1991–2022) och vilka centrala teman som framträder.

KÄLLOR

Vilken roll har då nationella säkerhetspolitiska dokument och presidenters linjetal i Ryssland? Varför kan vi på goda grunder anta att de speglar rysk syn på Väst och på liberala värderingar, som till exempel respekt för mänskliga fri- och rättigheter, rättsstatlighet och demokrati? Ofta framkommer en bild av beslutsfattandet i Ryssland som i princip helt styrt av Putin. Alla system, även auktoritära, är dock beroende av en byråkrati som tar fram beslutsunderlag och verkställer det som beslutas. Inom dessa byråkratier finns ministerier och myndigheter som har sin specifika syn på vilka politiska mål som bör prioriteras och hur det ska ske. De dokument som ligger till grund för denna artikel har kommit till efter en förhandling främst i det ryska Säkerhetsrådet, där det sker en gemensam beredning av de frågor som rör landets nationella säkerhet. Det som blir resultatet är således något som kan beskrivas som en gemensam position bland de berörda parterna, präglad av bred konsensus (Monaghan 2013: 1230), eller kanske än mer troligt, en minsta gemensamma nämnare i termer av formuleringar som samtliga kan leva med (Hedenskog, Persson & Vendil Pallin 2017: 96). Åtminstone är det fallet när processen för beslutsfattande sker enligt lagen om strategisk planering. När denna process sätts ur spel finns anledning att anta att rysk politik blir mer oförutsägbar och koncentrerad kring presidenten som person.

Bland de nationella säkerhetsdokumenten har den nationella säkerhetsstrategin (som under 1990-talet benämndes som säkerhetspolitiska koncept)³ en särskild status som ett ”paraplydokument”. Det innebär att andra typer av dokument, som t.ex. militärdoktrinen, det utrikespolitiska konceptet och olika nationella målprogram ska vara i linje med de övergripande mål som den nationella säkerhetsstrategin anger. Den exakta hierarkin mellan olika dokument liksom processen för hur dessa tas fram har vuxit fram gradvis i det ryska politiska systemet.

Presidentens årliga linjetal (*poslanije*) har status som strategidokument,

3 Samtliga koncept och strategier för nationell säkerhet finns listade i litteraturförteckningen separat. De nationella säkerhetskoncepten och strategierna innehåller först från och med 2009 numererade paragrafer. Konceptet från 1997 finns redovisat som en pdf i referenslistan; därmed kan jag hänvisa till sidor. Konceptet 2000 finns i källorna som webbdokument. Jag hänvisar därför till vilket av de fyra avsnitten som olika citat eller andra hänvisningar kommer ifrån. För strategierna som det såg ut från 2009 enligt kremlin.ru redovisar jag vilket kapitel som avses. För de dokument som består av numererade paragrafer, anger jag nummer på den paragraf jag hänvisar till.

men omfattar fler frågor än de som gäller nationell säkerhet.⁴ Genom linjetalen kan säkerhetspolitiska prioriteringar ändras. Nationell säkerhet är enligt konstitutionen presidentens område och ministerier och myndigheter som Försvarsministeriet, Utrikesministeriet och Federala säkerhetstjänsten (FSB) lyder direkt under presidenten. Linjetalen utarbetas inom Presidentadministrationen, men i nära samarbete med berörda ministerier och myndigheter. Först i och med att Ryssland antog en ny konstitution den 12 december 1993 blev linjetalen årliga riktmärken för rysk politik, eftersom paragraf 84:f stipulerar att presidenten varje år ska redogöra för parlamentet ”om läget i landet samt om statens grundläggande inrikes- och utrikespolitiska inriktningar”. Under Boris Jeltsin hölls linjetal i februari eller mars varje år;⁵ under Putins två första mandatperioder kom de i april eller maj (utom första året då han valdes till president och linjetalet kom först i juli); Dmitrij Medvedev höll samtliga sina linjetal sent på året, i november eller sista året t.o.m. den 22 december. När Putin blev omvald 2012 höll han sina linjetal i december t.o.m. 2016; året 2017 höll han inget alls, och från 2018 höll han det i början av året. Under 2022 höll han dock inget alls, vilket indikerar att linjetalen också har ändrat funktion under åren; från att ha varit presidentens redovisning av planerad politik inför parlamentet har det gått till att bli en politisk ritual och ett tal som presidenten håller när han så önskar.

Kontexten kan av utrymmesskäl endast tecknas övergripande. För att illustrera längre trender finns i ett appendix en graf över Rysslands BNP-tillväxt 1991–2020 (figur 1); Putins popularitet i opinionen 2000–2022 (figur 2); Rysslands presidenter och deras valresultat 1991–2018 (tabell 1); och en tabell över vilka länder som blev Natomedlemmar vilket år (tabell 2).

Jag kommer av utrymmesskäl inte heller att gå igenom samtliga andra viktiga dokument, som t.ex. militärdoktrinerna, de utrikespolitiska koncepten och informationssäkerhetsdoktrinerna. Under första halvan av 1990-talet finns inga säkerhetspolitiska koncept och därför spelar linjetalen inledningsvis en större roll som underlag för att kartlägga den ryska säkerhetspolitiken. Före december 1993 finns inte ens linjetalen som styrande dokument och därför har jag även inkluderat andra tal och artiklar av dåvarande presidenten och utrikesministern, Boris Jeltsin respektive Andrej Kozyrev. Från och med 24 februari 2022 finns också anledning att citera Putins viktigaste tal till folket även när de inte är formella linjetal, liksom även vid ett par tillfällen tidigare, t.ex. vid annekteringen av Krim i mars 2014.

4 Samtliga linjetal listas i litteraturförteckningen i kronologisk ordning, sorterade på president och med exakt referens.

5 Troligen främst p.g.a. Jeltsins sviktande hälsa delades linjetalen under flera år upp i ett tal, det som Jeltsin höll, och en längre text. Jag har valt att tala om det första som ”talet” (eller linjetalet) och själva dokumentet (som blir den mer detaljerade politiska inriktningen från presidenten) som *poslanijen*.

STRATEGISK PLANERING I RYSSLAND

Strategisk planering är ett begrepp med bestämt innehåll inom rysk statsförvaltning. Så var dock inte fallet under det tidiga 1990-talet. Ryssland sneglade på det amerikanska *National Security Council* när det ryska Säkerhetsrådet kom till i april 1992, men under större delen av 1990-talet skiftade Säkerhetsrådets inflytande med det förtroende som dess sekreterare åtnjöt hos presidenten (Vendil Pallin 2001: 69, 77ff). När Nationella säkerhetskonceptet offentliggjordes 1997 innehöll det skrivningar om att Säkerhetsrådet skulle ha en ledande roll vad gäller att ta fram beslutsunderlag för landets säkerhetspolitik. Sekreteraren i Säkerhetsrådet fick ansvar för att dels leverera rapporter till presidenten med analyser, utvärderingar och prognoser vad gäller Rysslands militärpolitiska och internationella läge; dels utarbeta presidentdirektiv som syftar till att realisera Nationella säkerhetskonceptet inom verkställande makten (1997: 35–36).

Säkerhetsrådets roll i strategisk planering torde ha ökat i och med att Andrej Kokosjin blev dess sekreterare i mars 1998. Han konstaterade att det i början av 00-talet fanns en process för strategisk planering, men också att dokumenten förblev mer av strategiska deklamationer (Kokosjin 2007: 26). För Kokosjin (2007: 9) var god strategisk planering en grundbult för att hävda Rysslands roll i världen och främja landets framtida utveckling. Det stora problemet var dock fortfarande verkställandet av det som planerades. Ekonomen Michail Dmitrijev konstaterade så sent som 2009 att: ”Strategier utarbetades och samlade damm i hyllorna medan ingen ägnade strategiska prioriteringarna någon uppmärksamhet när federala målprogram och budgetar på olika nivåer utarbetades...” (se även Monaghan 2013).

När den första Nationella säkerhetsstrategin kom 2009 började ändå planeringsprocessen bli mer etablerad. Strategin skulle ange riktlinjerna för övriga säkerhetspolitiska dokument liksom för handlingsplaner och det fanns klart definierade tidshorisonter för prognoser och planering (Giles 2009: 2–3). Framför allt åtföljdes strategin 2009 av ett presidentdekret (nr. 536, 12 maj 2009) som skulle utgöra ”ett metodologiskt nyckeldokument” i arbetet med strategisk planering (§3). Presidenten skulle leda arbetet genom Säkerhetsrådet (§12), som skulle ha en koordinerande roll (§13), samt stödja med expertis och analys genom sitt kansli (§15).

Planeringsprocessen blev än mer tydlig i den lag om strategisk planering i Ryssland som kom 2014. Den anger en rangordning mellan olika dokument, vilka befogenheter olika delar av det politiska systemet har och hur processer för att ta fram dokument ska se ut, utvärdering ske, och hur landet ska ta fram prognoser och scenarier (Federal lag 172-FZ, 28 juni 2014; se även Cooper 2012 2018 och Hedenskog & Persson 2019: 75–76). Processen är indelad i två spår: en där nationell säkerhet står i centrum och där presidenten och det ryska säkerhetsrådet spelar centrala roller; och en socioekonomisk, där regeringen och ministerier som Finansministeriet och Ministeriet för ekonomisk utveckling

har huvudansvaret (§§7–14). Lagen anger vilka strategiska dokument som utarbetas på federal nivå:

- Presidentens årliga linjetal (*poslanije*) till parlamentet (§15);
- Strategin för socioekonomisk utveckling (§16);
- Dokument inom sfären nationell säkerhet (§17);
- Nationella säkerhetsstrategin (§18);
- Strategin för vetenskaplig-teknologisk utveckling.⁶

Den nationella säkerhetsstrategin är ett ”grunddokument” inom planeringen för landets nationella säkerhet (§18.4) och den ska baseras på en strategisk prognos för en sexårsperiod (§§3:19–20, 18:1). Det innebär inte att Ryssland slutar planera vid sexårsstrecket. Snarare är tidsspnnen kopplade till graden av detaljer i planeringen (Cooper 2012: 15ff).

I prognosarbetet tenderar ett geopolitiskt perspektiv och en pessimism att dominera och nationella säkerhetsbehov trumfar som regel behov av socioekonomisk utveckling (Monaghan 2021; se även Vendil Pallin 2020: 74).

Ryssland vore sedan inte Ryssland om denna process inte ständigt komplicerades av ytterligare lager av strategiska mål och presidentinitiativ. Förutom att presidentens linjetal har status som strategiska planeringsdokument utfärdade Putin både i och med valet 2012 och 2018 så kallade majdekret baserade på hans tidigare vallöften. Dessa omarbetades till handlingsprogram, som skulle jämkas med den strategiska planeringen, men detta tycks ha skett långtifrån problemfritt.

Kanske låg en frustration över hur strategier, doktriner och koncept implementerades av ministerier och myndigheter på federal nivå, liksom på regional och lokal nivå, bakom ytterligare ett presidentdekret (nr. 633, 8 november 2021) om grunderna för strategisk planering? Det syftade dels till att öka effektiviteten, dels till att förbättra metoder och informationssystem, balansräkningar, algoritmer för modelleringar samt hur övervakning och kontroll ska kunna ske i realtid genom bland annat en enhetlig digital miljö och utlokaliserade situationscentra (se t.ex. §§36, 41, 42, 45–47).

Jeltsins säkerhetspolitiska omsvängning, 1991–1999

Omedelbart efter Sovjetunionens upplösning befann sig Ryssland i något som landets första utrikesminister, Andrej Kozyrev, i efterhand beskrev som en romantisk period vad gäller förhållandet till Väst. En del av förklaringen till detta står att finna i sättet på vilket det sovjetiska systemet upphörde att

6 Denna strategi fanns inte med i uppräknningen i den ursprungliga lagen från 2014 utan lades till genom en tilläggs lag (nr. 277-FZ) ett halvår innan den första strategin på området antogs.

existera, men också i ett famlande efter vad som var en rysk nationell identitet. Vidare hade landets byråkrati inte etablerat nya processer för att formulera landets säkerhetspolitik.

När Andrej Kozyrev, som kom att bli det självständiga Rysslands utrikesminister 1992, talade i Förenta nationerna i september 1991 var det för att bekräfta att Moskva nu räknade in sig bland världens demokratier:

Russia, which has rejected communism, has, perhaps more than any other country, learned from its own experience that there can be no alternative to democratic development; our country voted for democracy during the first nation-wide presidential election in its history, and defended it at the barricades around the Moscow White House (Förenta nationernas generalförsamling 1991).

Boris Jeltsin åkte på sitt första statsbesök till Storbritannien som det självständiga Rysslands president 1992 och gjorde det klart att han såg sitt land som en del av en familj av demokratier och sade sig representera en av de yngsta demokratierna, "ett demokratiskt och fritt Ryssland" (BBC SWB: C1/1). Ryssland hade valt en linje som innebar demokratisk utveckling, men vad var denna nygamla statsbildnings nationella intressen utöver demokrati? Kozyrev ska enligt Dmitri Simes (1999: 19) ha frågat Richard Nixon våren 1992 om inte han "som en vän av rysk demokrati" skulle vilja hjälpa till att definiera Rysslands nationella intressen. Ordväxlingen låter nog mer besynnerlig än den faktiskt var. Sovjetunionen talade uttryckligen om "nationell säkerhet" först i slutet av 1980-talet (Hedenskog & Persson 2019: 75). Den indikerar dock att processen med att formulera vad som var ryska säkerhetspolitiska intressen inte var alldeles enkel; Ryssland sökte sin roll både i kontrast till Sovjetunionen och som dess arvtagare. Landet levde fortfarande med den konstitution som Ryssland ärvde från sovjettiden.⁷ Samtidigt skulle Ryssland demokratiseras och förvandlas till en marknadsekonomi.

Redan under hösten 1992 fanns emellertid politiska krafter som förespråkade en annan säkerhetspolitisk inriktning än den som Kozyrev företrädde. Kritiken hängde nära ihop med de ökade motsättningarna mellan den lagstiftande och verkställande makten i landet.

I mars 1993 höll Boris Jeltsin ett direktsänt tal i samband med att han utlyst en "specialregim". Han hänvisade till att han var vald av folket och använde det ryska ordet *narodovlastije* (folkakt) för demokrati (*Rossiiskie vesti*, 1993-03-23). Han hänvisade till folkets vilja även när han i september samma år upplöste parlamentet (BBC SWB, SU/1801) och den 10 oktober 1993, efter

7 Ryssland övertog den konstitution som den Ryska sovjetiska federativa rådsrepubliken hade haft som en av 15 republiker inom Sovjetunionen.

att Jeltsin beordrat en stormning av parlamentet, skrev Kozyrev en artikel i *Washington Post*, där han underströk Rysslands demokratiska vägval och efterlyste stöd från det västliga civilsamhället för att stärka de demokratiska krafterna i Ryssland.

Genom en folkomröstning den 12 december 1993 fick Ryssland en ny konstitution. Den angav att presidenten årligen skulle hålla ett linjetalet (*poslanije*) inför parlamentet, ett tal som skulle analysera läget i landet och staka ut huvudlinjerna i inrikes- och utrikespolitiken (§84:f). Jeltsin höll det första linjetalet i februari 1994. Han var mån om att ena landet igen och beskrev ett Ryssland som hade tagit avstånd från ryska imperieambitioner, men också ett land som "inte ännu intagit en värdig position i världssamfundet". Ryssland var emot en utvidgning av Nato, men respekterade samtidigt "staters och organisationers suveräna rätt" och ville utveckla partnerskap med Väst och Öst.

Fortfarande i februari 1995 inledde Jeltsin med att tala om vikten av den demokratisering som Ryssland hade inlett. Tonvikten låg på samarbete och partnerskap med USA och Väst, men också på motstånd mot Natoutvidgning i Östeuropa (som nu såg ut att bli verklighet inom en snar framtid, se tabell 2).

Bara veckan före linjetalet i februari 1996 hade Jeltsin tillkännagivit att han avsåg att ställa upp i presidentvalet samma år, trots usla opinionssiffror. Talet betonade demokrati och ekonomiska reformer, men framhöll också utvidgningen av Nato som "geopolitiska förändringar som är otrevliga" för Ryssland. Han uttryckte även oro för försök att motverka integration inom Oberoende staters samvälde (OSS)⁸ och ville se en rysk roll i att lösa konflikten i Jugoslavien. I januari samma år hade Jevgenij Primakov efterträtt Kozyrev som utrikesminister och kom att lansera ett nytt begrepp: multipolaritet. Ryssland skulle bli en inflytelserik pol i denna nya multipolära värld snarare än ingå i ett unipolärt system under USA:s dominans (Hedenskog & Persson 2019: 76). Det här blev också året då Jeltsin talade om att finna en rysk nationell idé, ett försök att samla landet kring en enande idé (Persson 2013: 76). Linjetalet i mars 1997 ägde rum i ett Ryssland där presidenten trots segern i presidentvalet var försvagad (se tabell 1).

DET NATIONELLA SÄKERHETSKONCEPTET 1997

Det första nationella säkerhetskonceptet kom i december 1997 och utarbetades troligen från cirka maj 1996 under ledning av Ivan Rybkin, som då var sekreterare i Säkerhetsrådet (Godzimirski 2000: 76). Rybkins inflytande var begränsat och dokumentet saknade därmed tyngd i systemet redan när det offentliggjordes (Vendil Pallin 2001: 80). Trots det har många av de formuleringar som konceptet

8 Efter upplösningen av Sovjetunionen bildades samarbetsorganisationen OSS, som omfattade samtliga före detta sovjetiska republiker utom de baltiska länderna. Georigen lämnade OSS efter Rysslands krig mot landet 2008 och Ukraina drog sig ur 2018.

innehåller visat sig livskraftiga. Enligt Nationella säkerhetskonceptet (1997: 12) finns ”andra stater som försöker förhindra att Ryssland stärks till att bli ett av de inflytelserika centrumen i den framväxande multipolära världen” (s. 12). Ryssland vill se ”jämlig och odelbar säkerhet” (s. 27) och ökad integration inom OSS (s. 14, 20, 26–27). Natoutvidgningen nämns som ej godtagbar (s. 3) och som något som hotar att leda till nya delande linjer på kontinenten (s. 15).

Rysslands säkerhetspolitiska problem inrikes tillskrevs främst ekonomin (s. 3, 10, 17), hoten mot federala systemet (s. 10–12), samt frånvaron av en enande ”nationell idé” (s. 4, se även s. 21). Redan 1997 fanns skrivningar om att skydda det kulturella, andliga-moraliska arvet, att ”utveckla Fosterlandets sekellånga andliga traditioner” (s. 7, se även s. 24–25, 26, 37). Konceptet betonar behovet av att utveckla demokratin, skydda konstitutionens principer, som t.ex. maktindelning och rättsstatlighet (s. 22, 37). Jeltsins linjetal i februari 1998 kom bara ett par månader efter konceptet. Även han kritiserade ”Natocentrism” och framhöll att Natomedlemskap för de baltiska länderna skulle ses som ett hot mot Rysslands säkerhet. Samtidigt hade Ryssland blivit medlem i G8 och Jeltsin nämnde också en ”positiv dynamik” i relationen till USA. Under 1997 hade dessutom partnerskaps- och samarbetsavtalet (PSA) mellan Europeiska unionen (EU) och Ryssland trätt i kraft.⁹

Jeltsins sista linjetal ägde rum i en helt annan situation i slutet av mars 1999. Hans ställning var försvagad av en ekonomisk kris 1998 (se tabell 1) och Duman inledde en riksriättsprocess mot honom samma år. I mars 1999 blev Polen, Tjeckien och Ungern Natomedlemmar och senare samma år startade formellt processen för att ta in en större grupp länder i Nato genom att bland andra de baltiska länderna erhöll så kallad MAP-status (*membership action plan*, en individualiserad plan för varje land för vägen mot medlemskap, se tabell 1).

Den mest dramatiska förändringen i de säkerhetspolitiska formuleringarna berodde dock på att Nato bara veckan innan hade inlett bombanfall mot Jugoslavien för att få ett slut på kriget i Kosovo. Jeltsin inledde med att säga att hans linjetal aldrig hade ägt rum i ett så dramatiskt skede: ”Natos anfall mot Jugoslavien fortsätter. [Man har] rundat FN:s Säkerhetsråd, brutit mot FN-stadgan. Mot allt vett och sunt förnuft. Människor dör.” Krisen i Jugoslavien hade enligt Jeltsin visat varför Ryssland motsatte sig en Natoutvidgning österut.

Jeltsins tid som president var, sett i efterhand, en period då Ryssland ändå fortfarande hänvisade till demokratiska värderingar och eftersträvade goda relationer med Väst. Ekonomisk kris, en politiskt försvagad president samt sökandet efter en rysk nationell idé och ryska traditioner invercade dock även på rysk utrikespolitik. Motståndet mot att Nato inbjöd ytterligare länder att bli medlemmar fanns tidigt, men samexisterade med en ambition att bygga goda relationer, inte minst med Europa och Väst som helhet.

9 Detta PSA mellan EU och Ryssland framförhandlades 1994, trädde i kraft 1997 och löpte på tio år.

Putin och Rysslands första säkerhetsstrategi, 2000–2008

Samtidigt som Jeltsins ställning gradvis försvagades klättrade Vladimir Putin inom presidentadministrationen och snart även inom den ryska säkerhetsbyråkratin. Hans tillträde som president innebar inte en radikalt ändrad säkerhetspolitik. Ett uppdaterat säkerhetskoncept kom redan i januari 2000 och trots att han inte var president finns anledning att anta att Putin hade haft inflytande över texten. Han blev direktör för FSB från augusti 1998 och kombinerade från mars 1999 posten med den som sekreterare i säkerhetsrådet. Från och med augusti samma år var han premiärminister och från årsskiftet tillförordnad president.

ETT UPPDATERAT NATIONELLT SÄKERHETSKONCEPT ÅR 2000

Det uppdaterade nationella säkerhetskonceptet (2000) beskrev förhållandet till Väst i mer avståndstagande termer (Leijonhielm & Nilsson 2000: 3–5, Wallander 2000: 5). Även detta koncept beskriver hur två tendenser konkurrerar: å ena sidan en internationell rörelse mot ett multipolärt system; och å andra sidan en amerikansk strävan att etablera ett unipolärt system där västliga länder kan kringgå internationell lag under USA:s ledning. Konceptet pekar fortsatt på ”en rad staters ansträngningar syftande till att försvaga Rysslands position”. Att stater kringgår ”existerande mekanismer” inom FN och OSSE (Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa) utgör ett hot enligt dokumentets tredje avsnitt om ”Hot mot Rysslands nationella säkerhet”. Rysslands inflytande minskar samtidigt som Nato stärks och expanderar österut. Utländska militära baser nära landets gränser hotade enligt Ryssland landets säkerhet. Konceptet pekade också på en försvagad integration inom OSS och att konflikter pågick nära Rysslands gränser (Nationella säkerhetskonceptet 2000). Fortfarande slår dock konceptet inledningsvis i det andra avsnittet under rubriken ”Rysslands nationella intressen” fast att dessa bara kan realiseras om man får till stånd en ”stabil ekonomisk utveckling”. Inrikespolitiskt manar konceptet till stabilitet och samförstånd, men också till att ”fullfölja processen mot att bli ett demokratiskt samhälle”. Överlag finns dock betydligt färre referenser till Rysslands demokratiseringsprocess och beträffande det gällande världsläget är det en mindre optimistisk text än tidigare (se även Godzimirski 2000: 80).

I Putins första linjetalet i juli 2000 låg fortfarande ett starkt fokus på att stärka förhållandet mellan centrum och regioner. Putin konstaterade också att: ”En hållbar ekonomi är den huvudsakliga garantin för ett demokratiskt samhälle och den basala grunden för en stark stat som är respekterad i världen.” Liknande prioriteringar fanns i linjetalet i april 2001: behovet av ekonomisk tillväxt, att stärka staten, federationen. Det innehöll dessutom en minuts tystnad för dem som stupat i Tjetjenien, där Ryssland hade inlett en ny militär operation i augusti 1999. För Putin var utrikespolitiken intimt kopplad till behovet av inrikespolitisk stabilitet och ekonomisk utveckling:

Här ska vi inte göra oss några illusioner. Hur skickligt och effektivt vi använder våra diplomatiska resurser beror inte bara på vårt lands auktoritet på den internationella arenan, utan även på den politiska och ekonomiska situationen i Ryssland självt.

Vad gäller förhållandet till Väst pekade Putin i linjetalet 2001 ut partnerskap med EU och integration med Europa som en av utrikespolitikens huvudlinjer. Han kritiserade Nato för att delvis strunta i det internationella samfundet; endast FN:s Säkerhetsråd kunde sanktionera användning av våld. Inrikespolitiskt betonade Putin att Rysslands cykler av revolution och kontrarevolution nu var över. Stabilitet stod i fokus och Ryssland skulle sträva efter att "göra det i princip omöjligt att avstå från demokratiska friheter och den inslagna ekonomiska kursen".

I april 2002 inledde Vladimir Putin sitt linjetal med att säga att "våra mål är oförändrade – Rysslands demokratiska utveckling, att skapa en civiliserad marknad och en rättsstat". Bekämpandet av internationell terrorism var ett huvudtema, liksom Rysslands relationer med OSS-länder och att "säkerställa strategisk stabilitet i världen. I detta syfte deltar vi i bildandet av ett nytt säkerhetssystem, stöder en ständigt pågående dialog med USA och arbetar för att ändra kvaliteten på våra relationer med Nato." Putin hade varit den första statschefen som ringde president George W. Bush efter attackerna mot World Trade Center den 11 september året innan. Följande år, i maj 2003, var kampen mot internationell terrorism fortsatt ett framträdande tema i Putins linjetal. Irakkriget i mars samma år fick Putin att återigen understryka att endast FN:s Säkerhetsråd var legitim instans för att ta beslut om våldsanvändning. Talet innehöll i övrigt föga kritik mot Väst och ytterligare integration med Europa var ett uttalat mål. Samtidigt såg Ryssland "OSS territorium som en sfär för våra strategiska intressen". I linjetalet 2004 var internationell terrorism fortsatt ett viktigt tema. Ryssland skulle fortsatt närma sig EU, men nu med förbehållet att utvidgningen av EU österut "närmade sig Ryssland inte bara geografiskt utan även ekonomiskt och andligen (*duchovno*)". Hela linjetalet avslutades med en appell om att "kritiskt utvärdera läget för vår demokrati". Rörde det sig verkligen om folkets makt? Och hur produktiv var egentligen dialogen mellan makten och samhället? Redan inför Dumavalet 2003 hade valsystemet ändrats (se Hutchesons bidrag i denna volym), Putin hade vunnit överlägset i presidentvalet i mars 2004 (se tabell 1) och nu efterlyste han reformer för civilsamhället: "För en del [ej politiska samhällsorganisationer] har den prioriterade uppgiften blivit att erhålla finansiering från inflytelserika utländska fonder, för andra att tjäna tvivelaktiga grupp- och affärsintressen". Formuleringen kan ses som ett förebud om den lagstiftning om "utländska agenter" som från och med 2012 skulle bidra till att kväsa politisk opposition och ett oberoende civilsamhälle i landet.

Linjetalet den 25 april 2005 står ut eftersom Putin slog fast att

”Sovjetunionens fall (*krusjenije*) var århundradets största geopolitiska katastrof”. Talet som helhet var mer offensivt och ägde rum strax efter den sk orangea revolutionen i Ukraina. Massiva protester mot valfusk i presidentvalet i november 2004 ledde till att valet fick göras om. Moskvas favorit, Viktor Janukovitj, fick erkänna sig besegrad i januari 2005. Redan 2003 hade protester i Georgien lett till det som i efterhand kallades Rosrevolutionen. Snart skulle dessa demokratiska omvälvningar komma att kallas ”färgrevolutioner”.

Tonen och strukturen i Putins linjetal var något nytt. Tidigare tal hade inletts med långa avsnitt om ekonomin och sociala frågor, men 2005 gjorde han klart att dessa frågor fick anstå till ett separat tal om budgeten. Putin talade om den ryska civilisationen och t.o.m. om att Rysslands civilisationsuppdrag på den euroasiatiska kontinenten måste fortsätta. I maj skulle 60-årsminnet av segern i andra världskriget högtidlighållas och Putin påminde om hur före detta sovjetrepubliker tillsammans med Ryssland uppnått detta förenade ”i ett gemensamt historiskt öde, det ryska språket och en mäktig kultur”. Rysslands seger i andra världskriget innebar rysk suveränitet och att landet hade sanningen och rättvisan på sin sida. En formulering i talet förebådade också begreppet ”suverän demokrati” som vice chefen för presidentadministrationen, Vladislav Surkov, skulle lansera i ett tal i februari 2006 (se även Petersson i detta nummer). Enligt Putins linjetal 2005 skulle Ryssland hitta sin egen demokratiska väg, den ”djupare meningen” i frihet och demokrati:

Ryssland är ett land som har valt demokratin genom folkets egen vilja. Det slog in på denna väg själv och kommer, respekterande alla vedertagna demokratiska normer, att själv – med dess historiska och geopolitiska särdrag i beaktande – bestämma hur det ska säkerställa att frihetliga och demokratiska principer blir verklighet. Som ett suveränt land kan Ryssland självständigt bestämma när och hur det ska röra sig längs denna väg.

Linjetalet i april 2006 gick tillbaka till den tidigare strukturen och inledde med att konstatera att Ryssland är på väg att nå målet att dubblera sin bruttonationalprodukt på tio år. Detta var det första talet där Putin uppehöll sig vid enskilda vapensystem. OSS-länderna var viktigast i rysk utrikespolitik 2006, men Putin pekade också ut EU som Rysslands ”största partner”. Han nämnde särskilt EU-Rysslandssamarbetet inom de fyra gemensamma områdena (*common spaces*) som ett viktigt element i ”den alleuropeiska utvecklingen”.¹⁰

Putins tal i februari 2007 i München var inget linjetal, men det var avsett som en programförklaring riktad särskilt till Väst och bör därför nämnas här. Putin

10 Ryssland och EU kom 2003 överens om att fördjupa samarbetet inom ramen för PSA genom fyra gemensamma områden: ekonomi; frihet, säkerhet och rättsligt; utrikes säkerhet; samt forskning, utbildning och kultur. Under 2005 antog EU och Ryssland så kallade vägkartor, dvs. handlingsplaner för dessa fyra gemensamma områden.

pekade ut USA som opålitligt och som ett land som hade överträtt alla gränser. Han nämnde det demokratiska vägval som Ryssland hade gjort, men hävdade också att USA försökte att pådyvla Ryssland värderingar, att lära Ryssland demokrati. Han påstod att vissa länder försökte forma om OSSE till ett "vulgärt instrument för att främja ett lands eller en grupp av länders utrikespolitiska intressen". Natoutvidgningen visade att "de garantier som lämnades respekteras inte". Han återkom också till att delar av civilsamhället kunde vara "verktyg som främmande stater använder för att bedriva sin Rysslandspolitik" (Putin 2007).

Hans linjetal den 26 april 2007 är på många sätt något av ett segertal efter två mandatperioder med hög tillväxt (se figur 1) och ett Ryssland som var på väg att återta en inflytelserik roll internationellt. Han noterade utplaceringen av delar av antimissilförsvaret i Tjeckien och Rumänien med oro, men hoppades samtidigt på ett fördjupat partnerskap med EU i ett nytt avtal.

Efter en inledande period av fördjupat samarbete under Jeltsin, inte minst med EU, hårdnade således tonen gentemot Väst under Putins två första mandatperioder. Det skedde mot bakgrund av ett ekonomiskt allt starkare Ryssland, men också ett Ryssland som gick i auktoritär riktning. En markant förändring skedde också som ett resultat av den orangea revolutionen i Ukraina 2004–2005. Dels markerade Putin att man tolkade händelseutvecklingen i Ukraina som ett försök att tränga ut Ryssland från före detta sovjetrepubliker. Dels fanns farhågor om att liknande politiska omvälvningar skulle kunna ske i Ryssland. Väst skulle inte längre tillåtas undervisa Ryssland om demokrati och Moskva skulle återta sin roll på den internationella arenan. Detta skedde parallellt med förhandlingar om ett förnyat partnerskaps- och samarbetsavtal med EU; att säkra fortsatt ekonomisk tillväxt var prioriterat.

Medvedevs moderniseringspolitik och säkerhetsstrategi, 2008–2012

I presidentvalet 2008 ställde Putin inte upp och hans utpekade efterträdare, Dmitrij Medvedev, tillträdde formellt som president i maj samma år. Medvedevs första linjetal ägde rum i november, bara ett par månader efter Rysslands krig i Georgien, eller som Medvedev uttryckte det, den "barbariska aggressionen mot Sydossetien", den region i norra Georgien där kriget började. Talet innehöll dock även formuleringar som: "Ryssland kommer att bli ett blomstrande demokratiskt land. Starkt och samtidigt [ett land där man] kan leva bra." Medvedev hoppades också få till stånd ett europeiskt säkerhetsavtal. Hur den "sydossetiska krisen reglerades" visade att det var möjligt, enligt Medvedev. Han efterlyste en ny global säkerhetsarkitektur och ett "polycentriskt internationellt system".

DEN NATIONELLA SÄKERHETSSTRATEGIN 2009

Optimism genomsyrade den Nationella säkerhetsstrategin mot 2020 som antogs i maj 2009, men som troligen började planeras redan under Putins andra mandatperiod som president (Monaghan 2013: 1228). Ryssland hade haft åtta år av tillväxt och nu fanns alla möjligheter att motverka inre och yttre hot. Ryssland skulle bli en av de ledande staterna i världen vad gäller teknisk utveckling (se Eriksson & Privalov i detta nummer), befolkningens levnadsstandard och landets inflytande på den internationella arenan. Strategin understryker att den är sammankopplad med Konceptet för socioekonomisk utveckling med sikte på 2020 (§3). Denna framtidsoptimism samexisterar med formuleringar om att återuppliva och bevara "kulturmoraliska värden, för att stärka den andliga enheten inom Ryska federationens multinationella folk samt Rysslands internationella image" liksom om vikten av patriotisk fostran (§8.4). Här ryms också formuleringar om att motverka "försök att ändra historien" (§8.1) (se Petersson i detta nummer).

Enligt strategin söker Ryssland samverkansmekanismer med EU och de fyra gemensamma politikområdena nämns särskilt i strategin, men också Rysslands långsiktiga nationella intresse av ett öppet system för kollektiv säkerhet i det euroatlantiska området "på tydliga avtalsrättsliga grunder" (§16). Utrikespolitiken kretsar kring att ett europeiskt säkerhetsavtal är prioriterat för rysk säkerhet:

Den nuvarande globala och regionala arkitekturens brister, som, särskilt i den Euroatlantiska regionen bara är orienterade kring Nato, liksom brister vad gäller rättsliga instrument och mekanismer skapar allt större hot mot den internationella säkerheten." (§8)

Ryssland uttrycker sitt motstånd mot militär infrastruktur nära sina gränser liksom att Nato tar sig rättigheter som strider mot folkrätten (§17). Strategin efterlyser ett "fullödigt och jämbördigt" partnerskap med USA (§18) och överlag betonas behovet av att hitta sammanfallande intressen.

Även i Medvedevs linjetal i november 2009 var ekonomin i centrum under rubriken: Framåt Ryssland! Utrikespolitiskt koncentrerade Ryssland sina ansträngningar på att få till stånd ett juridiskt bindande europeiskt säkerhetsavtal. Han underströk att detta alls inte var riktat mot Nato, men om det hade funnits ett sådant avtal på plats så hade inte Georgien vågat anfälla Sydossetien, hävdade Medvedev. EU förhandlade också, trots Rysslands krig mot Georgien, under 2009–2010 fram ett avtal med Ryssland om så kallade moderniseringspartnerskap, något som gick väl i linje med Medvedevs ekonomiska program. I november 2010 dominerades Medvedevs linjetal av den ekonomiska kris som landet kastats in i och han konstaterade att Ryssland hade övervunnit den. Nu stod åter moderniseringsplaner och åtgärder för att minska sociala konsekvenser av krisen på agendan. Medvedev såg optimistiskt på resultatet från toppmötet mellan Ryssland och Nato i Lissabon samma månad och var

försiktigt hoppfull om att man skulle kunna bygga vidare på det ryska initiativet till ett europeiskt säkerhetsavtal. OSS-sfären var fortsatt en ”särskild och prioriterad inriktning” för den ryska utrikespolitiken.

Medvedevs sista linjetal i december 2011 ägde rum omedelbart efter att stora demonstrationer hade brutit ut i Moskva mot fusk i dumavalen, men också mot bakgrund av en militär operation under FN-mandat i Libyen 2011. Ryssland hade, liksom Kina, lagt ned sin röst i FN:s säkerhetsråd, något som gjort det möjligt att driva fram en FN-resolution om en flygförbudszon över Libyen. Ryssland och Kina menade dock snart att Nato hade förvandlat detta mandat till ett krig mot Libyens ledare, Muammar Gadaffi, snarare än en operation för att skydda civilbefolkningen (Lindström & Zetterlund 2012: 59–60). Medvedev försvarade resultatet i dumavalet: ”Vi låter inte provokatörer och extremister dra in samhället i sina äventyr, vi tillåter inte heller inblandning utifrån i våra inre angelägenheter.” På det utrikespolitiska området valde Medvedev fortfarande att framhålla samarbetet med EU som ett led i landets modernisering. Rysslands initiativ om ett bindande europeiskt säkerhetsavtal hade dessutom ”lagt grunden för att inleda en seriös dialog om att skapa en jämlik och odelbar säkerhetsarkitektur i den euroatlantiska regionen”. Ryssland var trots erfarenheterna i Libyen redo till en konstruktiv dialog med ”våra partners, om de lär sig att lyssna”, enligt Medvedev.

Medvedev tillträdde som president med ett program som fokuserade på ekonomisk tillväxt och teknologisk utveckling. Samarbetet med Europa var prioriterat och då inte minst försöken att nå ett juridiskt bindande säkerhetsavtal som bättre avspeglade Rysslands intressen. Händelseutvecklingen drev honom dock i en alltmer västkritisk riktning. Kriget mot Georgien inledde hans presidentperiod och flygbombningarna i Libyen fördjupade kritiken mot Väst. Protesterna på hemmaplan 2011 hotade dessutom den politiska ledningens maktinnehav för första gången på allvar. Det drev i sin tur Ryssland i en mer auktoritär riktning igen.

Putins återkomst, 2012–2022

Inför presidentvalet 2012 var Putin åter huvudkandidat och han återkom som president i spåren av de största demonstrationerna sedan 1990-talet i Ryssland. Även den Arabiska våren spädde på den ryska politiska ledningens oro för folkliga protester, något som återspeglades i tonen i linjetalet Putin höll den 12 december. Innehållet om utrikespolitiken var relativt kort och på kända teman om multipolaritet och integration inom OSS. Fokus låg på att stärka statens roll inom landet. Talet ägde rum på konstitutionsdagen (den 12 december), och temat var ett suveränt och inflytelserikt Ryssland, en stark stat där det ryska folket ska omfattas av en patriotisk anda och bidra till staten, till det gemensamma. I Putins tolkning av konstitutionen var detta budskap centralt:

I Konstitutionen utropas hela folkets ansvar för Moderlandet inför nuvarande och kommande generationer som en fundamental princip för den ryska statens natur (*rossijskoj gosudarstvennosti*). Just i det medborgerliga ansvaret, i patriotismen ser jag en konsoliderad grund för vår politik.

Det ryska folket, och då särskilt ungdomen, skulle formas till att ta hand om sin kropp och fostras i patriotisk anda i konkurrensen med "internet och elektroniska massmedia". Den ryska "tusenåriga" historien och kulturen hade format den ryska civilisationen. Putin slog fast att demokrati var det enda möjliga politiska valet för Ryssland, men det var fråga om ryska folkets "egna traditioner av folkligt självstyre och alls inte standarder som påtvingas oss utifrån". Politisk konkurrens skulle endast förekomma inom bestämda ramar. Utländskt inflytande i Rysslands inre angelägenheter skulle inte tillåtas liksom inte heller att uppmana till politiska omvälvningar, underströk Putin. Senare samma år kom också första versionen av lagen om "utländska agenter", som skärpte repressionen inom landet (se Flikke och Hutcheson i detta nummer).

I november 2013 ställdes Ukrainas politiska framtid på sin spets. Ukraina hade under en längre tid förhandlat med EU om närmare samarbete och samtidigt hade Ryssland insisterat på att Ukraina skulle gå med i OSS tullunion och ekonomiska samarbete inom ramen för Euroasiatiska ekonomiska unionen. När landets president, Viktor Janukovitj, valde att inte skriva på ett avtal om ett fördjupat samarbete med EU samlades stora demonstrationer i centrala Kiev.¹¹ Putins linjetal 2013 ägde återigen rum på konstitutionsdagen och var mindre ideologiskt än talet 2012. Han uppehöll sig främst vid verkställandet av de så kallade majdekreten, Putins vallöften, och konstaterade mot slutet av talet att Ryssland hade ett ansvar inte bara för den strategiska stabiliteten utan också för att försvara traditionella värderingar. Andra hade lagt märke till att Ryssland blivit allt starkare, hävdade Putin, och försöken att pådyvla värderingar utifrån ledde till kaos och konflikter, som dem man kunnat se i Mellanöstern och Nordafrika. Ryssland försökte inte tvinga på någon något, hävdade Putin, som också särskilt nämnde händelseutvecklingen i Kiev och euroasiatisk integration. Han hoppades att "politiska krafter i det ukrainska folkets intresse" skulle gå samman och lösa situationen.

Den 18 mars följande år annekterade Ryssland Krim efter att militärt ha ockuperat halvön i februari samma år. Putins (2014) tal till parlamentet i samband med annekteringen omtalades först som ett linjetal, en *poslanije* (*Gazeta.ru*, 2014-03-18), men ligger idag på kremlin.ru som ett tal (*obrasjtjenije*).

11 I Ukraina heter huvudstaden Kyiv på ukrainska. Eftersom jag genomgående använder mig av ryska källor har jag dock i denna artikel valt att använda "Kiev" i enlighet med hur Ryssland skriver stadens namn.

Hela dramaturgin påminde dock om ett linjetalet och det satte tonen för rysk säkerhetspolitik framöver: Ukrainas val av Väst var i själva verket en attack på Ryssland. Putin talade om ”utländska sponsorer” som stod bakom Ukrainas politiker vid makten samtidigt som han slog fast att det inte fanns någon ”legitim verkställande makt” i Kiev. Krim hade ”återförenats” med Ryssland enligt Västs ”kända Kosovoprejudikat”. Krim hade avdelats från Ukraina precis som Kosovo hade avdelats från Serbien, slog Putin fast. Inget godkännande från Kiev behövdes för att ensidigt förklara Krims självständighet, liksom Belgrad inte hade tillfrågats om Kosovos självständighet. Genom så kallade färgrevolutioner hade länder dessutom påtvingats värderingar som inte var i linje med deras tradition. Det var vad som hade hänt i Ukraina 2004, fortsatte Putin: ”Vi förstår vad som pågår, vi förstår att de här gärningarna var riktade både mot Ukraina och Ryssland och mot integration i den euroasiatiska sfären.” Nato hade gång på gång lurat Ryssland och utvidgat österut. Och det här var en politik som ända sedan 1700-talet syftat till att hålla tillbaka och försvaga Ryssland:

Vissa västliga politiker skrämmer oss redan med inte bara sanktioner utan även med att inrikes problem ska bli värre. Jag skulle vilja veta vad de avser: femtekolonnens agerande – olika sorters ”nationalförrädare” – eller räknar de med att de kan försämra Rysslands socioekonomiska situation och därmed provocera fram människors missnöje? (Putin 2014).

I själva linjetalet den 4 december samma år fanns mindre av historisk tillbakablick och mer av triumf: ”Ryssland har i praktiken visat att hon kan skydda sina landsmän, att hon ärofyllt kan försvara sanning och rättvisa.” Putin anklagade Väst för att ligga bakom en statskupp i Ukraina samt hävdade att de västliga sanktionerna var en del i en decennie- eller t.o.m. sekellång tradition av att hålla tillbaka Ryssland. ”Kort sagt, varje gång som någon anser att Ryssland har blivit för starkt, för självständigt så kommer dessa instrument i spel omedelbart.” Ryssland hade behandlat sina före detta fiender som nära vänner, ”nästan allierade”, men de skulle ”med glädje ha satt igång ett jugoslaviskt scenario av sönderfall” för Ryssland. Det lyckades inte för Hitler och skulle inte lyckas nu. Vi kommer inte att bli indragna i en ny kapprustning, men ”ingen kommer att nå militärt överläge gentemot Ryssland”.

DEN NATIONELLA SÄKERHETSSTRATEGIN 2015

I september 2015 inledde Ryssland en militär operation i Syrien och den 24 november hade Turkiet skjutit ned ett ryskt plan och två piloter hade omkommit. I linjetalet den 3 december 2015 inledde Putin med att tacka militär personal som bekämpade internationell terrorism i Syrien. Han vände sig särskilt till de ryska piloternas änkor med ”en djup bugning” till dem och ”dessa hjältars

föräldrar”. Sedan länge stod Ryssland längst fram i kampen mot terrorn i en kamp för ”frihet, sanning och rättvisa”. Han påminde om hur Ryssland drabbats av terrorism och hur den plågade Afghanistan, länder i Mellanöstern, Nordafrika, Irak, Libyen och Syrien; dessa länder hade drabbats av kaos och anarki. Det var tydligt att Putin avsåg bland annat den Arabiska våren och ansåg att Väst låg bakom:

Och vi vet ju varför detta skedde. Vi vet vem som ville byta ut regimer som inte dög, grovt tvinga på dessa sina regler. Vad blev resultatet? De kokade ihop detta, de förstörde det som kännetecknar en stat, fick människor att strida med varandra och sedan, som vi säger i Ryssland, tvådde de sina händer och lämnade fältet öppet för radikala krafter, extremister och terrorister.

Enligt Putin var dessutom den historiska parallellen tydlig. På 1900-talet hade man inte i tid förenats för att bekämpa nazismen. Nu var tiden mogen för att under FN:s egid förenas i en kamp mot terrorismen. Därpå följde en tirad mot Turkiet. Han fortsatte med att påminna om det kommande dumavalet. Ryssland kan gräla om hur olika problem ska lösas, men måste bevara gemenskap och alla måste minnas att Ryssland är det viktigaste för oss, fortsatte Putin. Han manade också till att genomföra valen så att de framstod som legitima och visa respekt för väljarkåren. Det var tydligt att den ryska politiska ledningen ville undvika 2011 års demonstrationer.

Putin undertecknade en ny nationell säkerhetsstrategi i slutet av december 2015. Den betonade fortsatt att balans måste råda mellan socioekonomisk utveckling och nationell säkerhet (§§5, 7). Men den slog också fast att landet hade hävdat sin suveränitet liksom att Ryssland hade visat att sig kunna försvara ”sina landsmän utomlands” (§8) i en direkt referens till annekteringen av Krim. Som Katri Pynnöniemi (2018: 249) har konstaterat lämnade strategin inget osagt. USA och EU fick hela skulden för det som kallas en antikonstitutionell kupp i Ukraina och därmed för den väpnade konflikten:

Stärkandet av en ytterst nationalistisk högerideologi, det målmedvetna skapandet av Ryssland som fiendebild hos den ukrainska befolkningen, att öppet förlita sig på våld för att lösa inrikespolitiska motsättningar, den djupa socioekonomiska krisen förvandlar Ukraina till en långvarig källa till instabilitet i Europa och direkt vid Rysslands gräns (§17).

Bland de huvudsakliga hoten som strategin identifierar finns det som kallas radikala samhällsrörelser som vill underminera rysk enighet och verkar för ”destabilisering av den inrikespolitiska och sociala situationen i landet, inklusive att inspirera till ’färgrevolutioner’, att störta traditionella ryska andliga-moraliska värden” (§42). Strategin sätter också Rysslands ”traditionella

andliga värden” i direkt motsats till västliga (§11, se även Pynnöniemi 2018: 243). Överlag finns en tydlig ”civilisatorisk dimension” i retoriken (Hedenskog, Persson & Vendil Pallin 2017: 120).

Temat om att USA och dess allierade inte vill se Ryssland föra en självständig politik återkommer i strategin från 2015 (§12). För första gången nämns regionerna som hade brutit sig ut ur Georgien, Abchazien och Sydossetien i och med kriget 2008, som självständiga stater (§89). Ryssland säger sig vilja ha ”ett stärkt samarbete till ömsesidig nytta med de europeiska staterna” liksom till EU. Som en rest av Medvedevs invit om ett europeiskt säkerhetsavtal finns formuleringar om att bygga ett öppet system ”för kollektiv säkerhet baserat på en tydlig avtalsmässig och rättslig grund” (§97). Ryssland upprepar också att det är oacceptabelt med militär Natoverksamhet och Natoinfrastruktur nära ryska gränser (§106):

Ryssland är redo att utveckla relationerna med Nato på jämlik grund och med målet att stärka den gemensamma säkerheten i euroatlantiska regionen. Djupet och innehållet i en sådan relation kommer att bestämmas av om alliansen är redo att ta i beaktande Ryska federationens legitima (*zakonnyje*) intressen vid militärpolitisk planering och att respektera internationella folkrättsliga normer (§107).

Åren efter annekteringen av Krim rådde något av en patriotisk yra i Ryssland och Putins popularitetssiffror låg stadigt på över 80 procent (se figur 2). Donald Trump valdes till president i USA 2016 och allt tydde på att Ryssland hade genomfört informationsoperationer mot USA:s val. Samma år avslöjades också att Ryssland systematiskt hade dolt doping bland sina idrottsmän och-kvinnor. I sitt linjetal i december 2016 inledde Putin med ett längre avsnitt där han konstaterade att Ryssland ”återigen visat att hon kan svara upp mot våra utmaningar och att det var möjligt därför att Rysslands medborgare stått enade kring patriotiska värderingar”. Efter att ha sagt att man självklart får uttrycka sin mening fortsatte Putin med att tala om alla begränsningar som ändå fanns och vilka faror, inte minst revolutioner och kaos, som följde om inte alla enades för Rysslands väl. Mot slutet konstaterade Putin att landet varit utsatt för påtryckningar, även på det sportsliga området. Integrationsprocessen inom euroasiatiska området fortsatte, enligt Putin, som trodde att EU-länder skulle visa intresse för den – framför allt EU-länder där ”efterfrågan på en självständig ... politisk och ekonomisk kurs är på tillväxt”. Han sa också att Ryssland var redo att samarbeta med den nya amerikanska administrationen. USA och Ryssland hade, enligt Putin, ett gemensamt ansvar för den internationella säkerheten.

Under 2017 hölls inget linjetal utan att någon förklaring gavs till varför. I december 2017 meddelade vice chefen för presidentadministrationen, Sergej

Kirijenko, att presidenten hade rätten att hålla ett linjetalet när han ansåg det nödvändigt (TASS, 2017-12-21), en betydande omtolkning av paragraf 84.f.¹² Följande år, 2018, var det åter presidentval och Putin levererade sitt linjetalet den 1 mars (17 dagar före presidentvalet som han gick segrande ur med nästan 77 procent av rösterna, se tabell 1). Linjetalet var således något av ett valtal och ägde inte rum inne i Kreml, som brukligt, utan i en sal utanför med möjlighet att visa grafik och filmer i bakgrunden.

Den första delen av talet handlade om vikten av att Ryssland inte hamnade efter i den teknologiska utvecklingen samt sociala och ekonomiska frågor. Men det mest anmärkningsvärda avsnittet var det som handlade om nya vapensystem som kunde slå mot motståndare och som åtföljdes av filmavsnitt med t.ex. interkontinentala robotar. Ryssland hade länge protesterat mot USA:s utveckling av ett antimissilförsvar, påminde Putin. Nu kunde han avslöja att Ryssland hade utvecklat vapensystem som kunde övervinna det amerikanska antimissilförsvaret och visade exempel på dessa. I nästa andetag försäkrade han att: "Vi hotar ingen, vi kommer inte att anfälla någon, vi kommer inte att hota med vapen för att ta ifrån någon något: vi har redan allt själva." Europa och EU nämndes bara någon enstaka gång och i förbigående.

Efter 2018 stod det alltmer klart att den patriotiska yran var på upphällning. Putins popularitet gick ned och det fanns inga tecken på att ekonomin skulle nå de tillväxtsiffror på minst fem procent som Putin hade efterlyst. I linjetalet 2019 låg fokus återigen på socioekonomiska frågor. Först mot slutet av talet berörde Putin ämnet säkerhetspolitik och då mer allmänt om att Ryssland som suveränt och självständigt var ett axiom. "Ryssland kan inte existera som stat om hon inte är suverän. Vissa andra länder kan det. Inte Ryssland." Han räknade upp en rad länder och regionala organisationer med vilka han ville att Ryssland skulle ha goda relationer, först och främst Kina, och först mot slutet av uppräknningen kom förhoppningen att EU och ledande länder i Europa skulle vidta steg för att normalisera de ekonomiska förbindelserna med Ryssland. Han uppehöll sig längre vid de dåliga relationerna med USA och fortsatte med att påminna om de vapensystem som Ryssland nu utvecklade. Ryssland skulle gå segrande ur detta:

Rysslands legitima intressen förbises och ständigt organiserar man olika slags antirysska ageranden, som absolut inte provocerats fram, jag vill understryka det, som inte har provocerats fram

12 Linjetalet blev på detta vis framflyttat, enligt Putins presstalesman, Dmitrij Peskov, men ingen förklaring gavs till varför (TASS, 2018-01-26). Under hösten hade protester mot korruption inom Rysslands politiska ledning fortsatt liksom rykten om att Putin behandlades av läkare. I december 2017 stod det också klart att Ryssland inte skulle tillåtas delta i kommande Olympiska spel och 2018 skulle nästa presidentval äga rum.

från vår sida, man inför nya och återigen nya sanktioner som inte är i enlighet med internationell lag.

Ryssland stod inför en hotfull utveckling där det gällde att bevara "Ryssland som civilisation, grundat på en egen identitet och sekellånga traditioner".

Putins linjetal den 15 januari 2020 inleddes med att han konstaterade att det för första gången hölls "alldeles i början av året". Fokus skulle ligga på att genomföra de nationella projekten, dvs. handlingsplanerna för majdekreten. Under 2020 skulle även 75:e minnesdagen för att högtidlighålla segern i andra världskriget infalla, något som "inspirerar oss och stärker vår enighet". Mot slutet av talet tillkännagav Putin att det var dags för ändringar av konstitutionen. Det blev inledningen på en intensiv process som mynnade ut i att bland annat en mängd sociala förmåner skulle garanteras i konstitutionen. Viktigast var dock att Putins antal mandatperioder "nollställdes", vilket innebär att han kunde ställa upp i presidentvalet 2024 (se även Flikke och Petersson i detta nummer). Själva "röstningen" om konstitutionsförändringarna skedde utan att ens ge sken av att det rörde sig om ett rättvist och jämlikt förfarande i enlighet med demokratiska spelregler (t.ex. pågick röstningen under en vecka, Teague 2020: 307). Bara en månad efter Putins linjetal bröt pandemin ut och planer på att högtidlighålla segern i andra världskriget fick läggas på is liksom så mycket annat. Putin genomförde möten digitalt och verkar ha dragit sig undan alltmer.

I linjetalet i april 2021 inledde Putin med att konstatera att Ryssland hade klarat pandemin och då inte minst tack vare landets enighet: "De andliga-moraliska värden som en rad länder redan har glömt, gjorde oss tvärtemot starkare. Och dessa värden kommer vi alltid att stå för och försvara." På det säkerhetspolitiska området var dock protesterna som utbröt 2020 i Belarus det viktigaste temat. Putin nämnde inte Natoutvidgningen eller andra teman som varit nästan ständigt närvarande. Däremot kritiserade han "olagliga sanktioner" som hade utvecklats till "något mycket farligare". Han avsåg "de försök av organisationer att anordna en statskupp och mord på Presidenten" i Belarus. Alla gränser hade överskridits, konstaterade Putin, och "ovänligt agerande" mot Ryssland hade också fortsatt:

Organisatörer av alla slag av provokationer, som hotar våra grundläggande säkerhetsintressen kommer att ångra vad de har ställt till med som ingen har ångrat något på länge. ... Men jag hoppas att ingen får idén att träda över den så kallade röda linjen i sina relationer med Ryssland. Och var den kommer att gå kommer vi att bestämma vid varje konkret tillfälle själva.

Han fortsatte linjetalet 2021 med att omedelbart efter citatet ovan återigen tala om Rysslands Väpnade styrkor och att nämna en rad nya vapensystem.

Ryssland skulle utveckla relationer med ”majoriteten” av länderna i världen, främst i Asien, Latinamerika och Afrika. Sist i uppräkningsordningen nämndes ”många länder i Europa” och EU nämndes inte alls.

DEN NATIONELLA SÄKERHETSSTRATEGIN 2021

Putins linjetal förebådade den nationella säkerhetsstrategi som kom i juli 2021. I det avsnitt (§§101ff) som behandlar utrikespolitiken ligger Rysslands geografiska fokus på OSS-länderna, Kina och Indien. Strategin nämner inte EU eller de europeiska länderna som självständiga subjekt; Europa omnämns bara som geografiskt område och europeiska länder underförstås som USA:s satelliter (§§18, 36, 87). Nato omtalas endast i avsnittet om Rysslands försvar (§35) och USA endast två gånger (§§36 & 87), men båda alluderas till desto oftare i termer av ett kollektivt Väst, vars dominerande ställning hotas i en förändrad internationell säkerhetsarkitektur. Det är samtidigt ett Väst som hotar Ryssland, uppträder svekfullt och underminerar den strategiska stabiliteten. Ryssland bereder sig i strategin på ett långvarigt ställningskrig mot Väst, men ser också möjligheter att spela en roll i Stillahavsområdet (Persson & Vendil Pallin 2021). En rysk forskare noterade också att strategin togs relativt väl emot i Asien medan Väst visade endast ett ljumt intresse (Koronev 2021).

På många områden låg 2021 års säkerhetsstrategi väl i linje med tidigare strategier. Den ågnade dock ett större utrymme åt inrikes säkerhet och informationssäkerhet än tidigare strategier (Persson & Vendil Pallin 2021, Koronev 2021:3). Ryssland måste enligt strategin vara på sin vakt mot påverkansförsök från utlandet, underförstått från Väst som söker splittra och underminera landet (§§44, 51, 52, 55, 57:11, 93:4, 93:13). Inte minst förekom hot om inblandning i Rysslands och generell i suveräna staters inre angelägenheter flitigt (§§12, 21, 47:1, 49, 95, 101:13). Strategin beskriver också ett Ryssland som försvarare av traditionella värden, med uppdraget att sprida en civilisation och försvara ”historisk sanning” (§§10, 11, 19, 21, 22, 46, 84–93, 101:21, Persson & Vendil Pallin 2021). Rysslands stabilitet och suveränitet hotas av påtvingade värden utifrån och individens moraliska hälsa riskerar att gå förlorad (§86).

Bara en dryg vecka efter att nationella säkerhetsstrategin kom, publicerade Putin en artikel om den historiska enigheten mellan de ukrainska och ryska folken. Den kom nästan som en bilaga till säkerhetsstrategin. Artikeln bestod huvudsakligen av en genomgång av historien där Putin mot slutet argumenterade för att Ukraina hade kommit till av misstag som land, att dess politiska ledning var Västs marionett och att Ukraina hade blivit en del av ett antiryskt projekt (Putin 2021). Artikeln förebådade en djupgående förändring av rysk säkerhetspolitik.

Medan säkerhetsstrategin fortfarande betonade behovet av socioekonomisk utveckling och teknologiska framsteg mynnade Putins artikel ut i en

brandskrift mot ukrainsk suveränitet och mot det han kallade Västs anti-Rysslandsprojekt. Det stod också allt mer klart att de processer som etablerats för strategisk planering var satta ur spel. I ett presidentdekret om strategisk planering från november 2021 (nr. 633: §2, se även §7:a) står det visserligen om ”det obrytbara förhållandet och beroendet mellan socioekonomisk utveckling och nationell säkerhet”, men i praktiken var en rad strategiska dokument rejält fördröjda (t.ex. militärdoktrinen och det utrikespolitiska konceptet) och Putins linjetal sköts upp 2022. Putin träffade endast en mindre krets fysiskt och genomförde de flesta möten digitalt. Det bisarra tevesända mötet i det ryska säkerhetsrådet den 21 februari underströk hur dysfunktionellt beslutfattandet hade blivit i Ryssland.

När Putin talade till folket morgonen den 24 februari 2022 handlade det inledningsvis inte om invasionen av Ukraina utan om ”de fundamentala hot som ansvarslösa politiker i Väst skapar år efter år, stegvis, grovt och utan omsvep gentemot vårt land”. Huvudtemat var Väst som hot mot Ryssland, mot ryska traditionella värderingar och hur Väst ständigt hotat och lurat Ryssland. Väst stödde ett neonazistiskt ledarskap i Ukraina och hade på ”vårt historiska territorium skapat ett fientligt ’anti-Ryssland’ helt under utländsk kontroll” (Putin 2022b).

Samma tema, men än mer hätskt, var huvudbudskapet i Putins tal i samband med att han hade beslutat om mobilisering i september 2022. Västs mål var att förinta Ryssland, hävdade Putin, och att etablera världsherravälde och påtvinga alla sina ”pseudovärden”. Ryssland hade befriat ukrainska områden, ”Nya Rysslands (*Novorossija*) historiska mark”, från nynazister. Han avslutade med att jämföra med hur Ryssland försvarat sig mot Nazityskland i andra världskriget:

I vår historiska tradition, i vårt folks öde ligger att stoppa dem som strävar mot världsherravälde, de som hotar att dela upp och förslava vårt Moderland, vårt Faderland. Vi kommer att göra det även denna gång, det är vad som kommer att ske (Putin 2021c).

Bara en dryg vecka senare, den 30 september 2022, levererade Putin ett tal som, liksom den 18 mars 2014, hade alla de yttre attributen av ett linjetal. Det skedde i samband med den formella ceremonin för annekteringen av de områden Ryssland hade ockuperat i Ukraina, där första steget hade varit de så kallade folkomröstningarna. Det kollektiva Väst hade ”alltid drömt om” att försvaga och förstöra Ryssland, enligt Putin. Enligt denna logik var Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina i själva verket ett försvarskrig och valen på ockuperat områden under rysk vapenmakt exempel på sann demokrati. USA sågs fortfarande ockupera Tyskland, Japan och Sydkorea, enligt Putin, och ville förstöra nationalstater: ”Det gäller även Europa, det gäller Frankrikes, Italiens, Spaniens och andra länders identitet och månghundraåriga historia.” De

västliga eliternas diktatur riktade sig mot alla samhällen och även mot folken i västliga länder (Putin 2022d). Putin höll inte något formellt linjetal under 2022, vilket utgör ytterligare en indikation på att den strategiska planeringsprocessen var satt ur spel (Vendil Pallin & Kragh 2022).

Slutsatser – en romans som slutade i bitterhet

Kontrasten mellan hur Ryssland såg på Väst 1991 och Putins tal den 21 september 2022 kunde inte vara större. Från att definiera rysk säkerhetspolitik som ett val av demokrati och liberala värderingar 1991, i nära samarbete med Väst, har Ryssland gått till att se Väst som en fiende jämförbar med den motståndare man stod inför i andra världskriget. Denna förändring har skett gradvis och många säkerhetspolitiska mål har varit konsistenta snarare än skiftat hastigt. Med tiden har ord ändrat innebörd och formuleringar försvunnit. Utfästelser om demokrati har fått stå tillbaka. Istället har antalet bestämmelser omkring ordet ökat. Ryssland skulle gå en egen väg, hitta en djupare mening i orden demokrati och frihet samtidigt som statens roll skulle bli större. Det är också tydligt att retoriken nådde en helt ny nivå under 2022, då det inte längre fanns någon gräns för de ondskefulla beskrivningarna av Västlägret.

Väst går från att vara en strategisk partner till att vid år 2000 omnämnas som en partner Ryssland vill förbättra sina relationer med. Med Europa hoppas Ryssland inledningsvis fördjupa samarbetet, delvis som ett sätt att verka för en ny europeisk säkerhetsarkitektur där Nato ska spela en mindre roll. När den nationella säkerhetsstrategin publiceras 2021 har Ryssland helt upphört att se Europa som möjlig partner för att balansera USA. EU nämns inte och europeiska länder är enligt Ryssland USA:s satelliter. När Europa återkommer i Putins tal den 30 september 2022 är det som en samling vasallstater till USA, t.o.m. som ockuperade av USA.

Rysslands skärpta hållning gentemot Väst kom dock tidigare än många insåg. Rysslands politiska lednings besvikelse över att bli överkörd i frågan om hur fred skulle etableras i före detta Jugoslavien, och senare i fråga om Natomedlemskap för länderna i Central- och Östeuropa, gav tidigt utslag i rysk säkerhetspolitik. Samtidigt är skrivningarna om Nato i ryska koncept, strategier och linjetal relativt konsistenta och samsambandsinriktade. Under en lång period fördjupades olika samarbeten mellan Ryssland och Väst, t.ex. i form av Nato-Rysslandsrådet, partnerskap- och samsambandsavtalet med EU och moderniseringspartnerskapet med EU så sent som 2010.

Interaktionen mellan inre och yttre säkerhet spelade dock en avgörande roll. De största förändringarna noteras efter Ukrainas vägval västerut och protester på rysk hemmaplan. Först skedde detta i och med den orangea revolutionen 2004–2005, som gjorde tydligt avtryck (jfr. Putins linjetal 2005). Tonen skärptes även efter demonstrationerna i Ryssland 2011–2012. Nästa riktigt

stora förändring skedde 2014 efter att Kiev valt en politisk väg närmare EU och därmed också valt bort det alternativ som Moskva erbjöd: euroasiatisk integration. Rysslands växande fiendlighet mot Väst skedde parallellt med att repressionen ökade inne i Ryssland som ”två krafter som samverkar och som förstärker varandra” (Hedenskog, Persson & Vendil Pallin: 120).

I och med beslutet att återigen invadera Ukraina den 24 februari 2022 förändrades Rysslands säkerhetspolitik i grunden. Förutom att Väst är huvudfiende har tanken om ett ryskt civilisatoriskt uppdrag, att skydda ryska andliga värderingar och en historisk mission, helt tagit över som huvudteman. Idéerna letade sig in i linjetalet framför allt i samband med annekteringen av Krim 2014, men skyntades redan i linjetalet 2005. Det är också kring 2014 som formuleringar om att sanningen och rättvisan är på Rysslands sida blir mer tydliga, för att sedan bli ett återkommande inslag i Putins olika tal till folket 2022. De långsiktiga målen om socioekonomisk stabilitet och utveckling som hörnstenar för att möjliggöra ryska anspråk på en ledande roll, har förpassats till bakgrunden. Inte ens temat om multipolaritet är framträdande längre.

Det finns dock en likhet mellan perioden omedelbart efter Sovjetunionens upplösning och den 2022: processen för säkerhetspolitiskt beslutsfattande är oklar. Den är delvis eller helt satt ur spel. Tanken om en balans mellan ekonomisk utveckling och nationell säkerhet har försvunnit och behoven av nationell säkerhet har blivit omätliga.

Med beslutet att inleda en storskalig invasion av Ukraina den 24 februari 2022 blev säkerhetsstrategins skrivningar om socioekonomisk och teknologisk utveckling ett minne blott. Liksom 1991 har Ryssland genomgått en till synes irreversibel förändring under 2022. Framtiden är därmed minst sagt osäker för Ryssland och dess omvärld.

Litteraturförteckning

RYSSLANDS NATIONELLA SÄKERHETSKONCEPT OCH -STRATEGIER

Nationella säkerhetskonceptet (1997), presidentdekret nr 1 300, 1997-12-17, tillgänglig på <<https://yeltsin.ru/archive/act/39691/>>, citerad 2022-08-23.

Nationella säkerhetskonceptet (2000), presidentdekret nr 24, 2000-01-10, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/acts/bank/14927>>, citerad 2022-08-23.

Nationella säkerhetsstrategin till 2020 (2009), presidentdekret nr 537, 2009-05-12, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/acts/bank/29277>>, citerad 2022-08-23.

Nationella säkerhetsstrategin (2015), presidentdekret nr 683, 2015-12-21, tillgänglig på <<http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201512310038.pdf>>, citerad 2022-08-23.

Nationella säkerhetsstrategin (2021), presidentdekret nr 400, 2021-07-02, tillgängligt på <<http://kremlin.ru/acts/bank/47046>>, citerad 2022-08-23.

BORIS JELTSINS ÅRLIGA LINJETAL 1994–1999

Rossijskaja gazeta, 1994-02-25.

Rossijskaja gazeta, 1995-02-17.

Rossijskaja gazeta, 1996-02-23.

Rossijskaja gazeta, 1997-03-07.

Rossijskaja gazeta, 1998-02-18.

Rossijskaja gazeta, 1999-03-31.

VLADIMIR PUTINS ÅRLIGA LINJETAL 2000–2008

Rossijskaja gazeta, 2000-07-11.

Rossijskaja gazeta, 2001-04-04.

Rossijskaja gazeta, 2002-04-19.

Prezident Rossii, 2003-05-16, tillgänglig på <<http://www.president.kremlin.ru/text/appears/2003/05/44623.shtml>>, citerad 2004-05-19.

Prezident Rossii, 2004-05-26, tillgänglig på <<http://www.president.kremlin.ru/text/appears/2004/05/71501.shtml>>, citerad 2004-10-06.

Prezident Rossii, 2005-04-25, tillgänglig på <<http://www.president.kremlin.ru/text/appears/2005/04/87049.shtml>>, citerad 2005-04-28.

Prezident Rossii, 2006-05-10, tillgänglig på <<http://www.president.kremlin.ru/text/appears/2006/05/105546.shtml>>, citerad 2008-04-28.

Prezident Rossii, 2007-04-26, tillgänglig på <<http://www.president.kremlin.ru/text/appears/2007/04/125339.shtml>>, citerad 2008-04-28.

DMITRIJ MEDVEDEVS ÅRLIGA LINJETAL 2008–2012

Prezident Rossii, 2008-11-05, tillgänglig på <<http://www.president.kremlin.ru/text/appears/2008/11/208749.shtml>>, citerad 2008-11-06.

Prezident Rossii, 2009-11-12, tillgänglig på <<http://news.kremlin.ru/transcripts/5979/print>>, citerad 2009-11-12.

Prezident Rossii, 2010-11-30, tillgänglig på <<http://news.kremlin.ru/transcripts/9637/print>>, citerad 2010-11-30.

Prezident Rossii, 2011-12-22, tillgänglig på <<http://news.kremlin.ru/news/14088/print>>, citerad 2012-01-03.

VLADIMIR PUTINS ÅRLIGA LINJETAL 2012–2021

Prezident Rossii, 2012-12-12, tillgänglig på <<http://news.kremlin.ru/news/17118/print>>, citerad 2012-12-12.

Prezident Rossii, 2013-12-12, tillgänglig på <<http://news.kremlin.ru/news/19825/print>>, citerad 2013-12-16.

Prezident Rossii, 2014-12-04, tillgänglig på <kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/47173>, citerad 2022-01-31.

Prezident Rossii, 2015-12-03, tillgänglig på <kremlin.ru/events/president/news/50864>, citerad 2015-12-03.

Prezident Rossii, 2016-12-01, tillgänglig på <kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/53379>, citerad 2022-01-31.

Prezident Rossii, 2018-03-01, tillgänglig på <kremlin.ru/events/president/news/56957>, citerad 2018-03-07.

Prezident Rossii, 2019-02-20, tillgänglig på <kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/59863>, citerad 2019-11-21.

Prezident Rossii, 2020-01-15, tillgänglig på <kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/62582>, citerad 2022-01-31.

Prezident Rossii, 2021-04-21, tillgänglig på <kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/65418>, citerad 2022-01-31.

DAGSTIDNINGAR:

Nezavisimaja gazeta

Rossijskaja gazeta (regeringsorgan)

Rossijskije vesti

ÖVRIGA ARTIKLAR, BÖCKER OCH INTERNETKÄLLOR

BBC SWB, SU/1536, 1992-11-12.

BBC SWB, SU/1801, 1993-09-23.

Cooper, Julian, 2012. "Reviewing Russian Strategic Planning: The Emergence of Strategy 2020", *Russian Studies*, NATO NDC, juni, tillgänglig på <<https://www.ndc.nato.int/research/research.php?icode=0>>, citerad 2022-05-12

Cooper, Julian, 2018. *Strategic Planning, Situation Centres and the Management of Defence in Russia: An Update*, The Changing Character of War Centre, Pembroke College, University of Oxford, November, tillgänglig på <<https://static1.squarespace.com/static/55faab67e4b0914105347194/t/5bec0e48575d1fc6aed816ae/1542196809903/>>, citerad 2022-05-12.

Dmitrijev, Michail, 2009. "Dolgosrotjnoje planirovanije v Rossii nachoditsia v zatjatojnom sostojanii", *Rossijskaja gazeta*, 2009-11-10, tillgänglig på <<https://rg.ru/2009/11/10/plan.html>>, citerad 2022-09-05.

Forbes, 2011. "Andrej Kozyrev: nastojasjtij kamikadze" (intervju med Andrej Kozyrev), 2011-09-11, tillgänglig på <<https://www.forbes.ru/ekonomika/lyudi/74501-andrej-kozyrev-nastoyashchii-kamikadze>>, citerad 2022-08-09.

Federal lag om strategisk planering, "O strategitjeskom planirovanii v Rossijskoj Federatsii", nr. 172-FZ, 2014-06-28, tillgänglig på <<https://rg.ru/2014/07/03/strategia-dok.html>>, citerad 2021-02-28.

Federal lag (tilläggs lag till lagen om strategisk planering), nr. 277-FZ, 2016-07-03, tillgänglig på <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_200571/boo4fedob70dof223e4a81f8ad6cd92af90a7e3b/>, citerad 2021-03-04.

Förenta nationernas generalförsamling, 1992. *General Assembly 47th session, provisional verbatim record of the 6th meeting*, 1992-09-22, New York, A/47/PV.6, s. 57, tillgänglig på <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/PRO/N92/611/97/PDF/N9261197.pdf?OpenElement>>, citerad 2022-08-23.

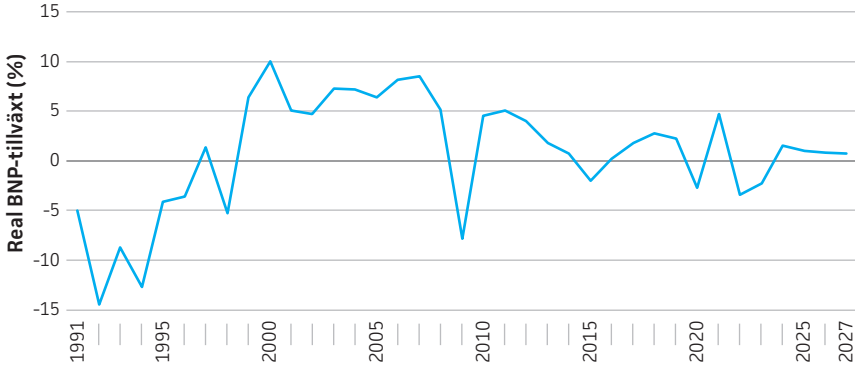
Gazeta.ru. "Nagnuli vsech, a teper vozmusjtjajutsia", 2014-03-18, tillgänglig på <https://www.gazeta.ru/politics/2014/03/17_a_5953769.shtml>, citerad 2022-08-29.

- Giles, Keir, 2009. *Russia's National Security Strategy to 2020*, NATO Defense College, Research Division, juni, tillgänglig på <file:///C:/Users/carven/Downloads/RusNatSecStrategyto2020.pdf>, citerad 2022-05-10.
- Godzimirski, Jakub, 2000. "Russian National Security Concepts 1997 and 2000: A comparative analysis", *European Security* 9(4), s. 73-91.
- Hedenskog, Jakob & Persson, Gudrun, 2019. "Rysk säkerhetspolitik", s. 75-89 i Westerlund, Fredrik & Oxenstierna, Susanne (red.), *Rysk militär förmåga*, FOI-R--4752--SE, Stockholm, december.
- Hedenskog, Jakob, Persson, Gudrun & Vendil Pallin, Carolina, 2017. "Rysk säkerhetspolitik", s. 95-132 i Persson, Gudrun (red.), *Rysk militär förmåga*, FOI-R--4367--SE, Stockholm, december.
- Jegorev, Ivan, 2022. "Patrusjev: Zadatja zapadnogo neoliberalnogo fasjizma - iskorenit Russkij mir", *Rossijskaja gazeta*, 17 maj, tillgänglig på <https://rg.ru/2022/05/17/patrushev-zadacha-zapadnogo-neoliberalnogo-fashizma-iskorenit-russkij-mir.html>, citerad 2022-05-30.
- Koronev, Jevgenij, 2021. "'Osazjennaja krepost' s otkrytymi vorotami. Novaja Strategija natsionalnoj bezopasnosti RF", *Russian International Affairs Council (RIAC)*, 4 augusti, tillgänglig på <https://russiancouncil.ru/analytics>, citerad 2022-05-31.
- Kovner, Milton, 1993. "Russian in Serach of a Foreign Policy", *Comparative Strategy* 12(3), s. 307-320.
- Kokosjin, Andrej, 2007. *O strategitjeskom planirovanii v politike*. Moskva: KomKniga.
- Kozyrev, Andrei, 1992. "Russia: A Chance for Survival", *Foreign Affairs* 71(2), s. 1-16.
- Kozyrev, Andrei, 1993. "And Now: Partnership with Russia's Democrats", *Washington Post*, 1993-10-10, tillgänglig på <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/1993/10/10/and-now-partnership-with-russias-democrats/575b9317-5ea1-4deb-b85e-d2a8253c3d5e/>, citerad 2022-09-19.
- Krickovic, Andrej, 2016. "Catalyzing Conflict: The Internal Dimension of the Security Dilemma", *Journal of Global Security Studies* 1(2), s. 111-126.
- Leijonhielm, Jan & Nilsson, Per-Olov, 2000. "Ryskt strategiskt tänkande: det ryska säkerhetskonceptet och militärdoktrinen i nya versioner", *Strategiskt forum* (6), FOA, april.
- Lindström, Madelene & Zetterlund, Kristina, 2012. *Setting the Stage for the Military Intervention in Libya*, FOI-R--3498--SE, Stockholm, oktober.
- Lo, Bobo, 2015. *Russia and the New World Disorder*. Washington D.C.: Brookings.
- Mendras, Marie, 2015. "The Rising Cost of Russia's Authoritarian Foreign Policy", s. 80-96 i Cadier, David & Light, Margot (red.) *Russia's Foreign Policy: Ideas, Domestic Politics and External Relations*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Monaghan, Andrew, 2013. "Putin's Russia: Shaping a grand strategy?", *International Affairs* 89(5), s. 1221-1236.
- Monaghan, Andrew, 2021. *How Russia Does Foresight*, EU ISS Brief (Foresight Series), nr. 1, 29 januari, tillgänglig på <https://www.iss.europa.eu/content/how-russia-does-foresight>, 2021-03-05.
- Moroz, Oleg, inget årtal. "Novyj premer beretsia za delo", *Jeltsin tsentr*, tillgänglig på <http://www.yeltsincenter.ru/author_comment/release/novi-premer-beretsya-za-delo>, citerad 2022-08-09.
- Persson, Gudrun, 2013. "Rysk säkerhetspolitik", s. 71-88 i Hedenskog, Jakob & Vendil Pallin, Carolina (red.), *Rysk militär förmåga*, FOI-R--3733--SE, Stockholm, december.

- Persson, Gudrun & Vendil Pallin, Carolina, 2021. "Tillbaka till framtiden – Rysslands nationella säkerhetsstrategi 2021", *KKrVA, Försvar och säkerhet*, 2021-07-19, tillgänglig på <<https://kkrva.se/tillbaka-till-framtiden-rysslands-nationella-sakerhetsstrategi-2021/>>, citerad 2022-05-10.
- Presidentdekret, nr. 536, 12 maj 2009, tillgängligt på <<https://crystalbook.ru/wp-content/uploads/2021/06/Указ-президента-Об-основах-стратегического-планирования-в-рф.pdf>>, citerad 2022-09-05.
- Presidentdekret, nr. 633, 8 november 2021, tillgängligt på <<http://kremlin.ru/acts/bank/47244>>, citerad 2022-09-19.
- Putin, Vladimir, 2007. "Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy", *Prezident Rossii*, 2007-02-10, tillgänglig på <<http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>>, citerad 2022-05-24.
- Putin, Vladimir, 2014. "Образтјеније Президента Россијској Федератсии" [Tal av Ryska federationens president], *Prezident Rossii*, 2014-03-18, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/events/president/news/20603>>, citerad 2022-08-24.
- Putin, Vladimir, 2021. "Statia Vladimira Putina 'Ob istoritjeskom jedinstve russkich i ukraintsev'", *Prezident Rossii*, 2021-07-12, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/events/president/news/66181>>, citerad 2022-08-15.
- Putin, Vladimir, 2022a. "Образтјеније к utјastnikam i gostiam X Moskovskoj konferentsii po mezjdunarodnoj bezopasnosti", *Prezident Rossii*, 2022-08-16, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/events/president/news/69166>>, citerad 2022-08-23.
- Putin, Vladimir, 2022b. "Образтјеније Президента Россијској Федератсии", *Prezident Rossii*, 2022-02-24, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/events/president/news/67843>>, citerad 2022-08-15.
- Putin, Vladimir, 2022c. "Образтјеније Президента Россијској Федератсии", *Prezident Rossii*, 2022-09-21, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/events/president/news/69390>>, citerad 2022-09-21.
- Putin, Vladimir, 2022d. "Podpisanije dogovorov o prinjatii DNR, LNR, Zaporozjskoj i Chersonskoj oblastej v sostav Rossii", *Prezident Rossii*, 2022-09-30, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/events/president/news/69465>>, citerad 2022-11-07.
- Pynnöniemi, Katri, 2018. "Russia's National Security Strategy: Analysis of Conceptual Evolution", *The Journal of Slavic Military Studies* 31(2), s. 240-256.
- Simes, Dimitri K., 1999. *After the Collapse: Russia Seeks Its Place as a Great Power*. New York: Simon & Schuster.
- Tass. "Kirijenko: Putin oglasit poslanije Federalnomu Sobraniju, kogda sotjtet nuzjnym", 2017-12-21, tillgänglig på <<https://tass.ru/politika/4831147>>, citerad 2022-11-18.
- Tass. "Peskov: perenos poslanija prezidenta parlamentu s 2017 na 2018 god ne narusjajet zakon", 2018-01-26, tillgänglig på <<https://tass.ru/politika/4905521>>, citerad 2022-11-17.
- Teague, Elizabeth, 2020. "Russia's Constitutional Reform of 2020", *Russian Politics* 5(3), s. 301-328.
- Vendil, Carolina, 2001. "The Russian Security Council", *European Security* 10(2), s. 67-94.
- Vendil Pallin, Carolina, 2020. *Nyckelaktörerna för rysk cybersstrategi: 2000-2020*, FOI-R--5025--SE, Stockholm, oktober.
- Vendil Pallin, Carolina & Kragh, Martin, 2022. "Politik på ryska – ett ords betydelse", *KKrVA, Försvar och säkerhet*, 2022-12-29, tillgänglig på <<https://kkrva.se/politik-pa-ryska-ett-ords-betydelse/>>, citerad 2023-01-23.
- Wallander, Celeste A., 2000. "Russian National Security Policy in 2000", *Ponars Policy Memo*, januari, tillgänglig på <https://www.ponarseurasia.org/wp-content/uploads/attachments/pm_0102-5.pdf>, citerad 2022-05-27.

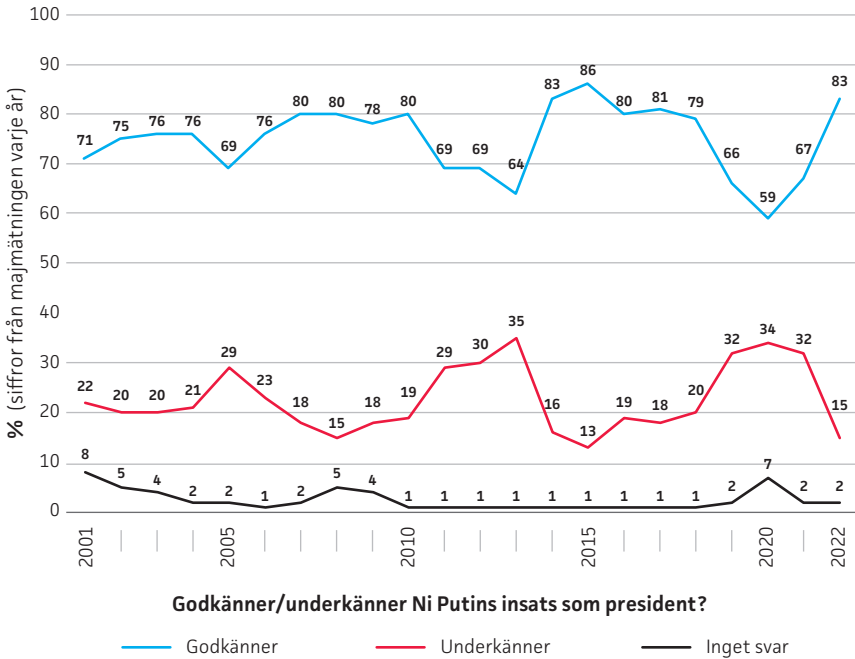
Appendix

Figur 1. Rysk årlig BNP-tillväxt 1991–2021, samt prognos fram till 2027

Källa: Internationella valutafonden (IMF), "Real GDP Growth", (data för Ryssland), tillgänglig på https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/RUS?year=2023, citerad 2023-02-03. För åren 2022–2027, osäker prognos.

Figur 2. Vladimir Putins popularitet i opinionsundersökningar 2000–2022 (%)

Källa: Levadacentrum, 2022. "Odobrenije dejatel'nost' Vladimira Putina", tillgänglig på <https://www.levada.ru/indikatory/>, citerad 2022-09-20.

Tabell 1. Rysslands presidentval 1991–2018

Datum	Vinnare	Valresultat	Anm.
12 juni 1991	Boris Jeltsin	57 %	Ryska rådsrepubliken var fortfarande en del i Sovjetunionen
16 juni 1996	Boris Jeltsin Gennadij Ziuganov	35 % 32 %	Ingen av huvudkandidaterna fick över 50 % i första omgången
3 juli 1996	Boris Jeltsin	54 %	Andra valomgången ägde rum mellan endast Jeltsin och Ziuganov.
26 mars 2000	Vladimir Putin	53 %	---
14 mars 2004	Vladimir Putin	71 %	---
2 mars 2008	Dmitrij Medvedev	70 %	---
4 mars 2012	Vladimir Putin	64 %	När Putin valdes hade mandatperioden ändrats från fyra till sex år för presidenten.
18 mars 2018	Vladimir Putin	77 %	Genom en konstitutionsändring har Putin möjlighet att ställa upp även i valet 2024.

Källa: Vendil Pallin, Carolina, 2022. "Ryssland", s. 253–276 i Anckar, Carsten & Denk, Thomas (red.), *Komparativ politik: Elva politiska system* (3:e uppl.). Lund: Studentlitteratur.

Tabell 2. Länder som gått med i Nato och vilket år.

Datum	Medlemmar i Nato	Anm.*
12 mars 1999	Polen, Tjeckien, Ungern	Fjärde utvidgningen
29 mars 2004	Bulgarien, Estland, Lettland, Litauen, Rumänien, Slovakien, Slovenien	Femte utvidgningen
1 april 2009	Albanien, Kroatien	Sjätte utvidgningen
5 juni 2017	Montenegro	Sjunde utvidgningen
27 mars 2020	Nordmakedonien	Åttonde utvidgningen

Källa: Nordatlantiska fördragsorganisationen (Nato), tillgänglig på https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm?, citerad 2023-02-03.

* Nato bestod inledningsvis av 12 allierade länder (Belgien, Danmark, Frankrike, Island, Italien, Kanada, Luxemburg, Nederländerna, Norge, Portugal, Storbritannien och USA). Första utvidgningen skedde 1952 (Grekland och Turkiet); den andra 1955 (Västtyskland); den tredje 1982 (Spanien). Dessutom införlivades Tyskland som helhet 1990 när landet enades.

Kontinuitet og forandring i russisk strategisk kultur

Case: Ukrainekrigen

Mette Skak

Continuity and change in Russian strategic culture. Case: The war in Ukraine

The strategic cultural approach to Russian security policy is employed stressing the primacy of Kremlin regime security. Insights from studies of post-Soviet Russian strategic culture are revisited when analyzing ongoing Russian warfare against Ukraine. As for the key Kremlin decision to invade on 24th February 2022, strategic culture analysis allows for possible idiosyncrasies, groupthink and outright dysfunctional strategic cultures. Strategic culture argues a constructivist 'logic of appropriateness' when explaining security policy outcomes like war at the expense of the 'logic of consequence' which presupposes rational cost/benefit calculus by decision makers. Atrocities against civilians and the utter destruction characterizing Russian warfare have Soviet and Russian precedents, whereas e.g. Putin's use of not just nuclear threats but also nuclear power plants represents novelty. The main surprise, however, is the poor performance of the ostensibly modernized and reformed Russian Army. If Russia is defeated, this might bring change within Russian strategic culture.

The Russo-Ukrainian War is the most severe geopolitical conflict since World War II and will result in far greater global consequences than [the] September 11 attacks. [...] this military action constitutes an irreversible mistake.

Hu Wei (2022), anerkendt kinesisk sikkerhedspolitisk ekspert

Indledning

Som åbningscitateret fra Hu Weis kritik af hjemlandet Kinas Ruslandpolitik under den igangværende krig mod Ukraine viser, udgør Ukrainekrigen et

globalt sikkerhedspolitisk paradigmeskift. Ruslands aggression har fået Finland og Sverige til at søge ind i NATO; EU og USA står sammen om et enestående hårdt sanktionsregime, der svækker Ruslands økonomi og herved Kremls militære slagkraft; krigen rammer den for det globale syd så livsvigtige import af korn og andre fødevarer fra Ukraine; krigen drev 14 mio. indbyggere i Ukraine på flugt inklusive interne flygtninge; Kremls potentielle bidrag til kampen mod den globale opvarmning er forlist (Trenin 2022a), og sådan kunne man blive ved. Ovenikøbet danner Ukraine-krigen bagtæppe for et forværret politisk forfald i Rusland i retning af diktatur, imperialism og fascisme. Tænk blot på den russiske præsident Vladimir Putins ildevarslenende optrædener 16. marts og 9. juni 2022 (Putin 2022a, b). Så det ligger lige for at tage Ukraine-krigen op til analyse i dette nummer af *Statsvetenskaplig tidskrift* med temaet Rysslands væg mod auktoritær expansionism.

Det fascinerende ved at granske Ukraine-casen er det faktum, at krigsudbruddet kom bag på store dele af den internationale sikkerhedspolitiske sagkundskab, heriblandt chefen for Moskva-tænketanken Russian International Affairs Council Andrej Kortunov – en politologisk skolet Kreml'-rådgiver. Han vedgik åbent: "I was shocked because for a long time, I thought that a military operation was not feasible. It was not plausible" (citeret fra Waghorn 2022). Kortunovs betragtning om, at en militær erobring ville være uigennemførlig og derfor usandsynlig, dukkede op hos utallige andre som argument for, at Putin bluffede og blot ville skræmme Vesten til i panik at gøre indrømmelser på falderebet til krigen. Min pointe er her, at Kortunov og andre med samme fejlskøn lå under for en rational choice-tænkning som den kendes fra neorealismens magtbalance-optik. Med andre ord forudsatte Kortunov og andre med ham, at Kreml' handlede ud fra en '*logic of consequence*'. De mente at vide, at Putin godt vidste, at det ville være ørkesløst at kaste det kun talmæssigt overlegne russiske militære apparat ud i en storkrig henlagt til det vidstrakte landområde, som Ukraine udgør, og mod ukrainernes store og yderst krigserfarne hær. Eftersom rationalisterne tog fejl, peger det hen mod alternativerne til '*logic of consequence*' som politologisk afsæt for dette essay.

Analysen hviler derfor på '*logic of appropriateness*' i skikkelse af den konstruktivistiske strategisk kulturelle tilgang til studiet af Ruslands sikkerhedspolitik. Som optakt til den empiriske brødanalyse vil jeg genopfriske den forskningsoversigt over postsovjetisk russisk strategisk kultur, som jeg har under udgivelse (Skak i Kartchner et al., in print). Den er kilden, når ikke der optræder direkte henvisninger. Forskningsoversigten anlægger et mere dynamisk og samtidshistorisk syn på strategisk kultur end man ofte ser, idet Putin-epoken vægtes. Formålet med dette essay er at relatere indsigter fra forskningsfeltet nutidig russisk strategisk kultur til, hvad vi ved fra åbne, men velinformerede kilder om Ruslands krigsførelse i Ukraine og motiverne til den. Overordnet drejer det sig om at afveje forholdet mellem sikkerhedspolitisk

kontinuitet og fornyelse i Ruslands fremfærd i Ukraine. Casestudiet bygger på eksempelvis den britiske tænketank RUSIs kulegravning af krigens første måneder (Watling & Reynolds 2022), lødige journalistiske kilder såsom *The Economist* og Harris et al. (2022) samt krigsanalyser fra den velanskrevne britiske strateg Lawrence Freedman.

Casestudiet prioriterer analysen af konteksten for Putins beslutning om at invadere Ukraine; hans mulige motiver osv. ud fra et ikke-deterministisk historie- og kultursyn. Dernæst drøftes den tidlige lynkrigsfase, hvorunder Putin ville vælte regimet i Kyiv og erobre hele Ukraine. Her fremhæves Ruslands marodørkrigsførelse. Senere følger analysen af den langt mindre ambitiøse, men stadig brutale russiske krigsførelse i Donbas i foråret og sommeren 2022. Denne midterfase var kendetegnet af et vist dødvande (Freedman 2022a), hvorimod sensommeren prægedes af, at Rusland mistede grebet om krigen og kulminerede i Ruslands såkaldte delvise mobilisering 21. september. I epilogen gør jeg status for Ukrainekrigen hen over året 2022. Konklusionen sammenfatter analysen af krigsudbruddet, mønstret i Ruslands krigsførelse og dens implikationer, idet jeg også rejser spørgsmålet om mulig forandring i russisk strategisk kultur.

Om strategisk kultur – indsigter fra forskningen i nutidig russisk strategisk kultur

“Kultur er vaner” – så enkelt og dog rammende valgte den danske kulturhistoriker Hartvig Frisch (1928/1961: 1) at definere det drilske begreb kultur. Det betyder, at det politologiske begreb strategisk kultur kan bestemmes som de sikkerhedspolitiske vaner – herunder uvaner! – der på godt og ondt kendetegner et givet politisk system navnlig på beslutningstagerniveau. Stikordet uvaner antyder allerede, at tilgangen gør op med rationalismen og åbner for, at politiske aktører kan ligge under for deres egne overdrevne ambitioner, ideologiske eller professionelle idiosynkrasier eller der kan herske et klima af behagesyge i kredsen omkring nøgleaktører kendt under betegnelsen *groupthink*; altsammen mulige kilder til, at de bliver ofre for selvdestruktiv vanetænkning og rygmarvsadfærd. For det, der ligger i beslutningsfilosofiens ’logic of appropriateness’ er, at aktører ofte træffer beslutninger ud fra, hvad der i sammenhængen giver normativ mening for dem selv og ikke ud fra en saglig afvejning af fordele og ulemper endelige mulige katastrofale følger. Her trækker jeg på Colin S. Grays vigtige indsigt om strategisk kultur: Nemlig at Rusland og Sovjetunionen er skoleeksempler på, at visse strategiske kulturer kan vise sig *dysfunktionelle*, altså selvdestruktive.

Modsat Alastair Iain Johnston insisterer Gray på, at strategisk kultur skal forstås som en helhed af ord og gerning eller med Grays eget ord *kontekst*, i dette essay Kreml’s lokale russiske sikkerhedspolitiske beslutningskontekst.

Gray lægger vægt på såvel midler – her Kreml's foretrukne metoder – som mål; kun dette er i fokus hos Johnston ('grand strategy'). Johnston forstår strategisk kultur snævert som kun perceptioner, der skal 'process traces' så langt tilbage i fortiden som muligt. Forskningsfeltets oprindelige sigte var imidlertid at kortlægge forskellige nationers nutidige 'Way of War' svarende til nedenstående analyse af den igangværende russiske storkrig mod Ruslands europæiske nabo Ukraine. Johnston og Gray er dog enige om at gøre op med neorealismen, og Johnstons kognitive fokus er berettiget, eftersom strategisk kultur-analyse også handler om at afkode beslutningstagernes såkaldte *operational code*, dvs. de etiske samt taktiske og strategiske retningslinjer, som de i praksis handler ud fra – modsat den mere instrumentale officielle ideologi (Leites 1951/2007; se også Herd 2022).

Hvad Putins operationelle kode angår, er det tydeligt, at han via sin skoling i den sovjetiske kontraspionage kendt som KGB har indoptaget den *socialdarwinisme*, der prægede marxisterne Lenin og Stalin. Dette arkaiske træk fremgår af hans kategoriske sondring mellem 'kolonier' i betydningen lande, der har et nært forhold til USA og 'suveræne stater' som Rusland selv; en sondring, som han bragte til torvs, da han lige så sigende drog paralleller mellem sine egne og Peter den Stores erobringskrige (Putin 2022b). De arkaiske helte og idealer, som Putin hylder, stammer altså fra Det Russiske Imperium snarere end fra Sovjetepoken med Den Store Fædrelandskrig (1941-1945) som vigtig undtagelse. Putins forbilleder fra tiden efter 1917 repræsenterer landets højreautoritære fortid med KGB-chefen Andropov og dennes koldkrigsinstinkter som en tilsvarede vigtig undtagelse (Skak 2018).

Europas socialdarwinisme sidst i 1800-tallet førte til såvel stormagtsimperialisme som mellemkrigstidens fascisme; temaer, jeg vender tilbage til under beslutningskonteksten for Ukrainekrigen. Faglitteraturen understreger, at Rusland drives af en selvforståelse som naturgiven stormagt. Det udmøntes i en geopolitisk indflydelsessfære-imperialisme især over for de postsovjetiske naboer (Skak 2011; om imperialismen, se Morgenthau 1993: 56-83). Den russiske stormagtsidentitet rummer ligefrem en fascistoid frygt for ikke at blive frygtet som Graeme Herd (2022: 34-35) skriver inspireret af den russiske historiker Sergej Medvedev (2017: 90-91). Endvidere har Putin ifølge Fritz Ermarth givet russisk strategisk kultur en geo-økonomisk drejning gennem hans fokus på eksport af olie og gas. Veli-Pekka Tynkkynen (2019) anser dette for en dysfunktionel 'hydrocarbon culture', der blokerer for en russisk klimapolitik. Som det senere vil fremgå, rummer Ukrainekrigen et lag af geo-økonomisk krigsførelse mod ikke bare Ukraine, men også EU's energi- og klimapolitik.

Forskningen i russisk strategisk kultur fremhæver, hvordan Putin har vakt den klassiske russiske militarisme og Sovjetunionens hypermilitarisme til live gennem en omfattende oprustning samt krigskulturn omkring Den Store Fædrelandskrig (Splidsboel 2019). Retorisk bygger han på klassiske russiske

fascister som Ivan Iljin og Lev Gumiljov. Som påpeget af den svenske Ruslandkender Martin Kragh (2022: 217 ff.) gør den russiske ortodokse kirkes illiberale kristenhed den til en perfekt allieret for Putins egen illiberale drejning. Denne magtkonstellation minder om Mussolinis klerikalfascisme og kommer til udtryk i nutidig russisk strategisk kultur i form af den såkaldte nukleare ortodoksi som beskrevet af den israelsk-russiske analytiker Dima Adamsky (2019). Alligevel er Putin næppe en helhjertet ideologisk aktør; snarere er han i operationel forstand en pragmatisk, men autoritær kleptokrat, hvilket gør ham til en voldsparat opportunist. Cynthia Roberts beskrev ham i 2014 som *the Czar of Brinkmanship*, for han vil gerne anses for at besidde eskalationskontrol.

Putins egentlige sikkerhedspolitiske handlingsinstinkt er at opretholde *regime-sikkerheden* som storstrategi – i direkte forlængelse af, at KGBs nøgleopgave var at værne om partiets greb om magten. Hensynet til regimesikkerheden forener Putin med det kinesiske partivælde, understreger sinologen Gilbert Rozman (2014). Samme logik ligger bag oprettelsen af *Rosgvardija* i 2016, en paramilitær styrke på 340.000 mand med påfaldende vide magtbeføjelser. Putin og folkene omkring ham er skolet i en overdreven sovjetisk kontraspionage, der oppiskede en stemning af belejring og frygt for regimesikkerheden. Det har gjort Rusland til en nutidig *kontraspionagestat*, dvs. en stat med en overrepræsentation af efterretningsagenter i den øverste magtelite, som nyder en de facto autonomi (Skak 2018; Skak i Kartchner et al., in print). Autonomien bruger og misbruger de til egen økonomisk vinding (korruption) og til at trække Ruslands sikkerhedspolitik over i en hæmningsløs, absurd 'securitization' (Meister 2019). Ud over Putin personificeres denne arv fra KGB af den reelle næstkommanderende, chefen for Sikkerhedsrådet Nikolaj Patrusjev, der står Putin meget nær.

Følgelig er ovennævnte Grays sondring mellem '*high context*' og '*low context*' af afgørende betydning. Rusland og Sovjetunionen er og var højkontekstuelle strategiske kulturer, dvs. strategiske kulturer, der ser konspirative sammenhænge af typen "udenlandsk indblanding" bag overraskende og uønskede politiske hændelser. Det gælder i særdeleshed Putin-elitens syn på det 21. årh.s farverevolutioner, termen for nutidens folkelige opstande mod brutale og korrupte autoritære ledere. Det er en nøglepointe i Oscar Jonssons kulegravning af russisk militær tænkning og dens trusselsperceptioner (2019). Faktisk må man konkludere, at hvad Putin og hans ligesindede anser for amerikansk styrede farverevolutioner i Rusland eller Ruslands selvudnævnte interessesfære er *casus belli* for Kreml'. Det blev tydeligt med interventionerne i Ukraine i 2014 og Syrien i 2015. I filosofisk perspektiv er problemet med den russiske højkontekstuelle tænkning, at den frakender civilsamfundet selvstændig handlekraft, altså agens (jfr Edenberg i dette nummer). Kun supermagten USA og dets "almægtige" CIA tillægges agens; ja, tillægges magiske evner på udebane – i tråd med Kreml's socialdarwinistiske syn på international politik. Patrusjevs bizarre analyser er eksempler herpå (Taylor 2022; Kashin 2015).

Efterretningselitens særegne syn på, hvad der udgør legitime metoder præger Putins Rusland i form af et såre holistisk syn på krig, som udviser grænsen mellem krig og fred; det egentlige argument hos Jonsson. Denne elite er skolet i ulovlige metoder, den lever af hemmeligholdelse og kan praktisere en alsidig gråzonekrigsførelse (*hybridkrig*) i fredstid. Cyberangreb, disinformation og Novitjok-attentater indgår på lige fod med krudt og kugler. Som påvist af Jonsson går samtænkningen af krig og fred, kinetisk og ikke-kinetisk krigsførelse igen i de russiske militære fagfolks tænkning (2019). Holismen præger Putins atomare doktrin, der har fået en drejning af en sænket atomtærskel gennem tvetydige formuleringer om at ”eskalere for at deeskalere”. Dog mener den franske atomvåben-ekspert Bruno Tertrais, at vi bør bekymre os om meget andet end atomvåbnene vedrørende Ruslands operationelle ’Way of War’. Sammenfattende må Putin-regimets strategiske kultur betegnes som en nedarvet sovjetisk *kontraspionagekultur*, der vægter regimesikkerheden ud fra dens egne voldsomt overdrevne højkontekstuelle analyser. Heri ligger der enorme faldgruber for rationaliteten. Magtkoncentrationen omkring de russiske efterretningsfolk og ikke mindst principalen Putins magtbrynde gør dem alle til lette ofre for hybris, hvis de tilsidesætter den militære og øvrige relevante sagkundskab (Ghlon 2022).

Den russiske hærs egen ’Way of War’ består af både fortidslevn og fornyelser såsom ’smart’ krigsførelse i Syrien. Fagfolk som Bettina Renz giver indtryk af vellykkede reformer inden for det russiske militære apparat med udviklingen af højteknologiske præcisionsvåben som den lære, man drog af Georgienkrigen i 2008 (2018). Samtidig må det i forlængelse af Andrew Bennetts forskning (1999) noteres, at Rusland med denne krig og den væbnede indgriben i Ukraine i 2014 ligger under for en dysfunktionel kultur af ’military interventionism’. Der er tale om en militarisme ofte med civile høge som beslutningstagere bag krigsførelsen. Denne angrebskrigens kultur eller *Cult of the Offensive* var ifølge politologen Henrikki Heikka essensen i den sovjetiske og tsaristiske fortid. Nutiden kendetegnes af en problematisk sammenblanding af defensive – regimets selvforsvar mod ”fjernstyrede” farverevolutioner – og offensive logikker. Mark Galeotti (2021) skildrer Ruslands sikkerhedsdoktrin som absurd reaktionær i sin trusselsforståelse.

Den mest foruroligende arv fra fortiden er nok den brutalitet og foragt for menneskeliv, der prægede sovjetisk krigsførelse i fremfærden over for civile og ens egne soldater – de blev behandlet som kanonføde (Poulsen 2007: 86-135; Zubov 2009; Skak 2020). Det postsovjetiske Ruslands krige i Tjetjenien bestod i grusomheder og terrorbombardementer af hovedstaden Groznyj. I Syrien gik man efter civile mål som hospitaler og skoler (Syria/Russia 2020). Krigsvoldtægter, plyndringer og lignende marodørkrigsførelse var ikke Den Røde Hær fremmed, hvortil kom den massive korrupsion, der plagede Sovjethæren i fredstid og fortsatte i den postsovjetiske russiske hær. Russisk strategisk kultur

hylder forsvarskrigen mod Napoleon og Hitler, men sejren i 1945 var dyrekøbt. De talrige angrebskrige såsom Vinterkrigen mod Finland endte ikke med sejre, snarere tværtimod. Til gengæld ligger den russiske hær ikke under for bonapartisme som påpeget af Brian D. Taylor (2003). Men massedeserteringerne og de utallige drab på officerer hen over revolutionsåret 1917 viser, at en oplevelse af meningsløs krigsførelse kan radikaliserer den russiske hær. Det bør man have i baghovedet vedrørende Ukrainekrigen.

Uvanens magt?! Konteksten for beslutningen om at invadere Ukraine 24. februar 2022

Jeg vil begynde med den amerikanske tilbagetrækning fra Afghanistan i august 2021, fordi den fik den tidligere omtalte Patrusjev til helt at fejllæse Biden-administrationens kurs. Patrusjev påstod, at der ventede de ukrainske tilhængere af partnerskabet med USA samme skæbne som Afghanistans faldne regering: svigt fra vestmagterne (Zabrodin 2021). Året 2021 bød på en generalprøve på den enorme og langvarige russiske opmarch af tropper og våben hen over efteråret og vinteren 2021-2022 – sidstnævnte førte til invasionen af Ukraine. Generalprøven pågik i foråret 2021 og var rent brinkmanship, der skulle presse Biden-administration til et topmøde i Genève. Denne opmarch blev afblæst, da topmødet var aftalt. Den senere opmarch fik CIA til at slå alarm allerede i oktober, idet CIA opsnappede konkrete planer for en invasion af Ukraine (Ignatius 2021; Harris et al. 2022). Kreml's diplomatiske forspil til invasionen var et ultimatum af 17. december, hvor man forlangte alt vedrørende udvidelsen af NATO til det postkommunistiske Europa rullet tilbage. Denne russiske fjendtlighed over for NATO er en rød tråd i Kreml's politik og propaganda.

Alligevel mener mange, at det egentligt signifikante er den revisionisme, der kommer til udtryk i Putins historiske essays, herunder det ildevarslede essay fra juli 2021 om, at Ukraine kun kan være "suverænt" under Rusland (Hill & Stent 2022). Ergo udgør den russiske NATO-argumentation et ideologisk røgslør, der sikrer den russiske befolknings opbakning til Kreml's sikkerhedspolitik. Putin ser faktisk ud til at have undergået en selvradikalisering under corona-isolationen 2020-2022 i form af et skred fra revisionisme til revanchisme – dvs. hævnørst over for Ukraine (Krastev 2022). Således iagttog CIA-chefen William Burns under sit Kreml'-besøg i november 2021 et meget hårdere syn på Ukraine hos Putin, en skærpet risikovillighed parret med hans oplevelse af, at chancen for indgriben hurtigt ville forsvinde (Harris et al. 2022). Kragh (2022: 293) taler tilsvarende om autokratens fobier og storhedsvanvid som udløsende årsager. Ukraine-revanchisme og almen revisionisme var imidlertid kendetegnende for ikke bare Kreml'-høge som Patrusjev, men en bred kreds af politologiske meningsdannere, heriblandt Sergej Karaganov

(Omelicheva 2022). Følgelig talte oberst Mikhail Khodarjonok (2021) og den pensionerede general Leonid Ivasjov for døve øren, da de før krigsudbruddet advarede mod erobringskrigen mod Ukraine som ”geopolitiske fantasterier, der ville medføre et helvede af vestlige sanktioner”. Ivasjov forudså, at krigen ville ”true Ruslands eksistens som stat, gøre russerne og ukrainerne til dødsfjender og koste titusindvis af døde på begge sider”, ergo burde Putin gå af (Åslund 2022). Ivasjovs appel nåede ud til en million russere.

Verdensoffentligheden fik 21. februar 2022 indblik i, hvor tyrannisk Putin er blevet, da han offentligt ydmygede chefen for udlandsspionagen Sergej Narysjkin. Chokket over Ruslands angreb på Ukraine affødte heftig debat om Putin mon var gået fra forstanden. Kyndige strateger som Freedman (2022b) konkluderer, at det under de givne omstændigheder var hasard at påbegynde krigen og udpeger Putins selvbedrageriske historiesyn som synder. Men var det individuel eller kollektiv irrationalitet af typen groupthink og ekkokamre i Putins inderkreds, der gjorde udslaget? Det sidste er argumentet hos Kimberly Marten (2022). Watling og Reynolds (2022: 12) slår ned på adskillige fejl i den russiske efterretningsanalyse forud for krigen: fejlbedømmelser af styrkeforholdet mellem Rusland og Ukraine, af Ukraines vilje til at gå til modstand; troen på, at krigen ville blive kortvarig, så sanktionerne kun ville true økonomien, ikke den militære slagkraft. Ganske vist havde de russiske faldskærmstropper indøvet deres undertrykkelse af det ukrainske civilsamfund sammen med FSB, den civile efterretningstjeneste, i december (ibid.: 3). Men selve krigsplanen var at indtage hovedstaden Kyiv på kun tre dage (ibid.: 1). Amerikanske efterretningsagenter måtte forbløffet konstatere, at planen og ordrerne blev holdt hemmelige for officererne, ligesom soldaterne var intetanende om krigen (Harris et al. 2022). Putin underlagde termen krig tabu og insisterede på terminologien fra de hemmelige tjenester: *spetsial'naja operatsija*.

Såvel Freedman som Hu Wei (2022/ åbningscitater) har ret i deres *logic of consequence*-syn på krigen som et fatalt fejlgreb. Men der findes et anderledes strukturelt ræsonnement, der udfolder den mulige logik bag Putins tilflugt til revisionisme, imperialism og revanchisme. Nemlig den nyfortolkning af det igangværende globale magtskifte, som politologerne Andrej Krickovic og Zhang Chang (2020) lancerer i en komparativ analyse af Rusland og Kina (Skak 2022a). De ser en altafgørende forskel i de to stormagters strategiske situation. Som en stormagt i forfald kæmper Rusland mod uret og må opleve, at kun gennem offensive tiltag kan man stoppe skreddet i status som stormagt. Modsat har Kina som opstigende magt tiden på sin side, hvilket gør Beijing mere moderat. Krickovic og Chang forbigår dog, at Kina og Rusland begge reagerede vredt på NATOs indgriben til fordel for Kosovo i 1999; for Rusland udgjorde det en statuskrise, der genoplivede Kremls koldkrigeriske sikkerhedspolitik. Men de to *logic of consequence*-analytikere har ret i, Rusland bør anskues som en stormagt, hvis handlerum løbende indskrænkes af fraværet af fremsynede

økonomiske reformer, herunder en grøn omstilling (Gustafson 2021). Følgelig skal man være opmærksom på den geo-økonomiske, herunder energi- og klimapolitiske drejning, som Putins fortrinsvis geopolitiske imperialisme over for Ukraine samt Belarus har. Ergo en kinetisk krig, der tillige bekræfter CO₂-afgifter og deslige!

Det er den overraskende, men plausible tolkning, som den russiske sociolog Alexey Levinson (2022) fra Levada-instituttet anlægger. Han påpeger, at den russiske befolkning deler Kreml's ubekymrede syn på klimakrisen, hvorimod man ser en trussel mod Ruslands energipolitiske magt over Europa i omverdens begyndende opgør med de fossile brændstoffer. Således handlede Kremls klimahandlingsplan fra årsskiftet 2019-2020 mest om at skride til handling over for EU's klimapolitik (Skak 2022b). Eller med Levinsons udlægning af Ukrainekrigen:

[...] over the course of 2021, Russia's leadership gradually became convinced that if Europe's energy plans came to fruition, Russia will lose its status as a global power. The only way out was to become Europe's new hegemon. If Russia could use force to bring the largest country in Central Europe (and subsequently a number of other countries or territories) into its own camp, it would obtain enough political, if not economic, capital to equal the world's great powers, the U.S. and China. The world would be divided into spheres of influence – and Europe would fall squarely into the Russian one (Levinson, 2022).

Man kan underbygge Levinsons udlægning med Patrusjevs latterliggørelse af de vedvarende energier, EU's grønne afgifter og hjælp til Ukraines grønne omstilling som hans kommentar til COP26 i Glasgow i efteråret 2021. Latterliggørelsen dækkede over det faktum, at tiden rinder ud for Ruslands fossile forretningsmodel. Ganske sigende nedlagde Rusland i FN's Sikkerhedsråd sidst i 2021 veto mod at gøre klimasikkerhed til en fast bestanddel af FN's konfliktforebyggende indsatser. Lige før Ukrainekrigen understregede energiøkonomen og Ruslandkenderen Thane Gustafson (2022), at Rusland ikke kan ignorere truslen fra klimaforandringerne mod landets egen fremtid. Han betonedede, at Kreml's problemerkendelse kun gælder EU's trussel mod eksportindtjeningen på ammoniak og stål, idet EU er Ruslands største handelspartner. Ruslands konflikt med Ukraine handler tillige om gas, hvortil kommer, at Ukraine som fødevarereproducent i verdensklasse er en konkurrent for Rusland (Kazankov 2022a), Ukraine eksporterer våben osv. Så set fra Kreml' var der gode geo-økonomiske grunde til krig mod Ukraine og derved EU-Europa.

Putins imperialisme bør altså forstås bredere end klassisk territorial geopolitik, herunder hans østslaviske imperialisme over for ukrainerne og belaruserne gennem visionen om en Rusland-domineret orden. Ja, det åbenlyst

reaktionære i Kreml's energi- og klimapolitik kombineret med den arkaiske socialdarwinisme som er indbegrebet af Putin-regimets stormagtsidentitet samt Ruslands afgrundsdybe ulighed er altsammen argumenter for højrefløjs-terminologi om den type diktatur, vi ser i Putins Rusland. Klerikalfascisme er allerede fremhævet som begreb for russisk indenrigspolitik; en trend, som Putin lancerede i 2013 som ramme for sin krisestyring efter Bolotnaja-protestbølgen mod ham vinteren 2011-2012 (Kragh 2022: 216 ff.). Men Putins fascisme mangler den politiske massemobilisering, der kendetegner fascismen (Laruelle 2022; *The Economist*, July 30th 2022). Hans herskerteknik gør tværtimod russerne apatiske understreger den russiske sociolog Grigorij Judin (Mostovsjshikov 2022; jfr Hutcheson i dette nummer). Ruslandkenderen Marlene Laruelle frikender Putin for fascisme under henvisning til, at det er uden for Kreml', at man finder den utilsørede fascisme og de egentlige folkedrabsmanifeste. Denne "ansvarsforflygtigelse" tjener imidlertid regimesikkerheden og Putins personlige sikkerhed, hvis det kommer til et internationalt retligt efterspil på Ukrainekrigen. På samme måde tolker jeg det paradoks, at Kreml' ikke har genindført dødsstraffen med Ruslands udtræden af Europarådet (cf. Skak 2022).

I forlængelse af min tese om regimesikkerheden som storstrategi og operationel kode for Putin gælder det, at Putins fascisme forstået som drakoniske stramninger af vilkårene for det politiske liv i Rusland samt militarisme og krigskult parret med selve krigen mod Ukraine forærer ham en kærkommen 'rally around the flag'-effekt. Ergo er Putins skærpede indenrigspolitiske "fascisme" instrumental og ikke nødvendigvis hans egen overbevisning. Men det repræsenterer et væsentligt 'inside-out'-motiv af typen *logic of consequence* (!) til storkrigen mod Ruslands langt mindre militariserede nabo. Krigens patriotisme forærer ham den perfekte autoritære krisestyring: nultolerance over for al dissens og protestbølger, som faktisk eskalerede fra 2018. Da gik selv babusjka-generationen på gaden i vrede over en pensionsreform, senere fulgte et ungdomsoprør mod valgmanipulationer, hvortil kom Aleksej Navalnyjs afslørende video "Dvoret's dlja Putina", der gik viralt i januar 2021 (jfr Flikke og Petersson i dette nummer). Med Putins egne ord fra hans på en gang fascistiske og stalinistiske tale af 16. marts gælder det nu om sætte alt ind på "samfundets selvudrensning for pak og forræddere" (Putin 2022a).

Af alle de ovennævnte udenrigs- og indenrigspolitiske grunde kan Putin og hans inderkreds have anset krigen mod Ukraine for en strategisk genistreg, fordi den for dem at se slog mange fluer med smæk. At slå til mod Ukraine i året 2022 ville ydermere symbolsk markere hundredåret for oprettelsen af Sovjetunionen i 1922 og dermed blodigt hævne oprettelsen af "Vladimir Iljitj Lenins Ukraine", som Putin hånligt omtalte landet i sin tale 21. februar (Putin 2022c). Ergo gav krigen mening for de afgørende russiske beslutningstagere gennem deres særegne imperialistiske *logic of appropriateness* kombineret med en fascistoid indenrigspolitisk *logic of consequence*. Alligevel er og bliver

Putins beslutning om at gå til angreb et uhyggeligt vidnesbyrd om uvanens magt over Rusland – et vidnesbyrd om *hybris*! Prisen bliver betalt af ikke bare befolkningen i Ukraine, de andre europæere og klodens mange importafhængige fattige befolkninger. For det russiske militær og for Ruslands moralske habitus indadtil og udadtil er krigen en katastrofe, vel at mærke en selvpåført katastrofe.

Lynkrigen: Den fejlslagne erobring af Kyiv og hele Ukraine

Forud for den storstilede russiske invasion pågik derhen over årene 2014–2022 en mere afgrænset russisk-støttet krigsførelse mod Ukraine i Donbas, som kostede 14.000 dræbte på ukrainsk side. Tidligt om morgenen 24. februar 2022 angreb de russiske styrker imidlertid hele Ukraine fra mange kompasretninger – fra Belarus med retning mod Kyiv, fra Krimhalvøen, Donbas og fra Rusland med missilangreb på den næststørste ukrainske by Kharkhiv (*The Economist*, February 26th, 2022). Selv langt vestpå i Ukraine blev der meldt om eksplosioner. Dette ambitiøse, men ufokuserede angreb blev af den militære sagkundskab anset for et første fejlgreb af typen spredt fægtning. Der var en spydspids i form af faldskærmstropperne VDV, der fra lufthavnen Hostomel' skulle rykke hurtigt frem mod Kyiv, men i dagene forinden var de kommet til at afsløre aktionen for ukrainerne, der var klar med artilleri og gik til modangreb (Watling & Reynolds 2022: 3). Rosgvardijas deltagelse forkludrede yderligere erobningsforsøget, og mange russiske enheder knækkede moralsk ved mødet med den ukrainske modstand (ibid.). Terrænet bestod af sumpe og skove, og da vinteren ikke var hård, var russerne henvist til at bruge de smalle landeveje i deres fremrykning, hvad der gjorde dem til lette ofre for ukrainske baghold. En overgang var der en 64 km lang konvoj på asfalten til Kyiv, men den endte i trafikpropper og deserterende russiske soldater. Helt grotesk var det, at højtstående officerer stillede sig i spidsen for kampen som rene trofæer for ukrainske snigskytter (Watling & Reynolds 2022: 4).

Ukrainerne led svære tab, og de civile led under de massive bombardementer. På krigens tredjedag kl. 08:00 udgav Kreml' en opsigtsvækkende sejrserklæring med manende formuleringer som: *"Rusland bliver nu samlet, tragedien fra 1991 – denne forfærdelige katastrofe i vores historie med dens naturstridige forstuvninger – er nu overvundet [...]. Rusland genopretter sin historiske helhed ved at samle den russiske verden, det russiske folk i sin helhed af storrussere, belarusere og lillerussere"* (= ukrainere; Akopov 2022). Mod slutningen hævdes det: *"resten af verden [sic] forstår til fulde, at dette er en konflikt mellem Rusland og Vesten, et svar på atlantisternes geopolitiske ekspansion og Ruslands tilbagevenden til sit historiske rum."* (ibid.). Denne revanchistiske "Terminator-doktrin" (Skak 2011) blev fjernet fra nettet, da

krigens nedslående realiteter slog igennem. Kreml's hybris fremstår ekstra grelt i lyset af Ruslands mange angrebskrige. Den almene militære erfaring er, at angreb kræver trefold mere slagkraft end forsvar for at lykkes. Krigsførelsen forekom mærkelig halvhjertet gennem hemmeligholdelsen og den manglende forberedelse af den russiske befolkning på storkrig, konstaterer Watling og Reynolds (2022).

De konkluderer, at det var en dårlig krigsplan, der blev dårlig udført. For nok blev der hurtigt indsat Wagner-specialstyrker for at likvidere den ukrainske præsident Volodymyr Zelenskyj og forberede et regimeskift. Men planen mislykkedes, og i stedet blev Zelenskyj gennem sin vitalitet en samlende figur for hele Ukraine og en international helteskikkelse. På dagen for krigsudbruddet truede Putin med at eskalere for at deeskalere ved at true omverdenen med gengældelse "i et omfang, hvis lige Historien endnu ikke har set" (=atomkrig), hvis man hjalp Ukraine med at forsvare sig (Putin 2022d). Det afskrækkede ikke Vesten fra at indføre et hidtil uset hårdt sanktionsregime mod Rusland og løbende optrappe våbenhjælpen til ukrainerne. De russiske styrker fulgte så at sige op på atomtruslen ved at erobre a-kraftværkerne i Tjernobyl nordpå og Zaporizjzja sydpå. Imidlertid turde Rusland ikke bruge sit luftvåben så aggressivt som i Syrien, hvor Rusland straks fik luftherredømme. For man var oppe mod såvel Ukraines luftforsvar som landets eget luftvåben.

Bagsiden af Ukraines tidlige triumf over Ruslands kvantitative overmagt var imidlertid de russiske massakrer og krigsvoldtægter af civile samt plyndringer og anden *marodørkrigsførelse*. Den blev afsløret, da russerne måtte opgive deres stillinger omkring Kyiv og under deres terrorbombardementer af byer som Mariupol og Kharkhiv. Butja og Irpin blev synonymt med krigsforbrydelser, og ligesom i Syrien brugte man klyngebomber. Russerne gik efter civile mål såsom det teater i Mariupol, hvor voksne og børn havde søgt tilflugt, og hvor ordet "børn" var malet på taget på russisk. Ukrainernes husholdningsapparater, computere og andre værdigenstande blev plyndret og dukkede op hos ægtefællerne i Sibirien (se også Kramer 2022). Forskning viser, at krigsforbrydelser kan mindske den militære slagkraft, alligevel kan de være tilsigtede som krumtap i Ruslands strategi, hævder den danske militærhistoriker Niels Bo Poulsen (Vuorela 2022). Krigsforbrydelser får folk til at flygte og gør erobring lettere; flygtningestrømmene presser Ukraines allierede i Europa økonomisk og tjener såvel det geopolitiske som det geo-økonomiske imperialistiske formål med krigen. Putin har ligefrem dekoreret det regiment, der stod bag massakren i Butja.

Sammenfattende handler russisk strategisk kultur og militarisme i det 21. årh. om ustraffede krigsforbrydelser analogt med den indre russiske voldskultur i landets fattige egne, tilføjer Poulsen (ibid.). Ukrainekrigens brutalitet genkendes fra Sovjetunionens strategiske kultur understreger koldkrigshistorikeren Mark Kramer (2022) med henvisning til fx deportationerne af ukrainere og nutidens filtrationslejre. Derfor vil jeg fremhæve klarsynet hos

den amerikanske sikkerhedspolitiske ekspert Richard N. Haass (2022). Han var tidligt ude med en tese om *to krige* i Ukraine: dels Ruslands krig mod civile indbyggere og storbyer i Ukraine, dels Ukraines forsvarskrig mod den russiske hær. Sidstnævnte mente han, at Ukraine vinder, mens Rusland vinder den første, selv om han overordnet anså Rusland for krigens største taber. Det skyldtes de massive russiske tab i menneskeliv, der hurtigt overgik tabene i Sovjetunionens mangeårige angrebskrig mod Afghanistan, samt hele forløbet af lynkrigen, der afslørede Ruslands hær som en Potjemkin-kulisse med forbløffende defekt eller utidssvarende materiel. Problemerne med kvaliteten af det russiske materiel afspejler den enorme korruption i det russiske militær (Zhu Ying 2002).

Tabene og fiaskoen omkring erobringen skabte ifølge Watling og Reynolds (2022: 8) et '*decision point*' for Kreml. Netop da kunne man have valgt at drosle krigen ned og forklare denne *logic of consequence*-beslutning for russerne. Det stik modsatte skete, skriver de under henvisning til interne russiske regeringsdokumenter fra midt i marts. Kreml' greb ikke til mobilisering af den samlede russiske våbenføre befolkning gennem en krigserklæring, men til en *ideologisk mobilisering* gennem hidtil uset radikal sprogbrug for mentalt at bringe Rusland på krigsfod. RIA-journalisten Timofej Sergejtsev (2022) udgav et folkedrabsmanifest, der beskrev, hvordan Ukraine skulle underkues gennem 'afnazificering'. Patriark Kirill og Vjatjeslav Nikonov, lederen af Russkij Mir, kaldte Ukrainekrigen for en civilisationskamp mellem det Onde og Det Gode. De gjorde herved krigen til en klerikalfascistisk eksistenskamp, hvortil Putin (2022a) bidrog med den indenrigspolitiske dundertale af 16. marts. Et foruroligende sidetema er Watling og Reynolds' (2022) dokumentation af FSBs planer for at vende våbnene mod Moldova for at fjerne den EU-venlige folkevalgte præsident Maia Sandu, når først undertvingelsen af Ukraine var lykkedes. Selv om det ikke er kommet dertil, viser planerne Kreml's videre imperialistiske ambitioner. Forfatterne råder NATO til fortsat våbenhjælp til Ukraine, mens man bereder sig på andre mulige russiske fremstød.

Slaget om Donbas i foråret og sommeren 2022

Det russiske forsvarsministerium erklærede 25. marts den første fase af "militæroperationen i Ukraine" for "fuldbyrdet" (TASS, 26. marts, 2022), altså var felttoget mod Kyiv opgivet til fordel for det, ministeriet kaldte for "befrielsen af Donbas". Militæranalytikere noterede sig, at det nye krigsmål gav en mere fokuseret og vellykket russisk krigsførelse. Som noget nyt udnævnte Kreml' en øverstkommanderende general, nemlig den fra Syrien berygtede general Aleksandr Dvornikov (Freedman, 2022a). Hans tilgang var at opslide de ukrainske styrker gennem uophørlig artilleriild, hvad der gav visse resultater ved Izjum. Men alligevel foregik fremrykningen i Donbas umådelig langsomt (ibid.). Erobringskrigen mod Kyiv havde udmattet de russiske soldater, kampviljen

var ringe, og officererne blev presset til at præstere epokegørende sejre op til Sejrsdagen 9. maj (ibid.). Reelt havde Dvornikov en umulig opgave: hans forslåede infanteri skulle opveje svaghederne i ikke alene det russiske luftvåben, men også Sortehavsflåden, der kom til kort over for ukrainernes kampgejst (Villemoes 2022). I april sænkede de det russiske flagskib Moskva med 500 besætningsmedlemmer ombord; en bet, som russerne bortforklarede.

Men bomberegnen over de ukrainske stillinger i Donbas og den ukrainske civilbefolkning selv uden for Donbas fortsatte; det samme gjorde deportationerne. Eneste lyspunkt var, at nogle flygtninge vendte tilbage til de fredeligere egne af Ukraine. I april indkaldte USA's forsvarsminister Lloyd Austin til en donorkonference på Ramsteinbasen, hvor vestmagterne aftalte en mere slagkraftig våbenhjælp til Ukraine i det forestående slag om Donbas. Denne artilleriduel skete i et for Rusland gunstigt steppeterræn og blev sammenlignet med Slaget om Kursk i 1943, hvilket understreger Ukraines betragtelige våbenmagt. Freedman (2022a) påpeger, at våbenhjælpen er lovlig i forlængelse af Ukraines ret til selvforsvar under FN-Pagts artikel 51. Den russiske udenrigsminister Sergej Lavrov undlod klogeligt at nævne dette, da han anklagede NATO for at føre stedfortræderkrig mod Rusland i endnu en forblømt trussel om at eskalere til det atomare niveau (ibid.). Lavrovs pointe om stedfortræderkrig afslørede tillige krigen som et strategisk mareridt for Rusland. På et lemfældigt grundlag har Putin kastet sit hjemlands væbnede styrker ud i en styrkeprøve med NATOs samlede militære formåen udi materiel, træning og avancerede våbensystemer på udebane. Sejrsdagen blev underspillet, idet Ruslands eneste sejrstofæ var den strategisk vigtige havneby Mariupol, da den heroiske modstand fra den ukrainske Azov-bataljon i Azovstålværkets underjordiske gange ophørte. Putin erklærede netop ikke krig og undlod at mobilisere på Sejrsdagen for ikke at komme på kant med den menige russiske befolkning. For trods overvejende opbakning til krigen ønsker den ikke at involveres i den. Putins forsigtighed underbygger regimesikkerheden som hans operationelle kode.

Den føromtalte krigsmodstander oberst Khodarjonok fik i maj ordet i tv-showet "60 minutter". Han udstillede brutalt det selvpåførte strategiske mareridt, som Ukrainekrigen er for Rusland via stedfortræderkrigen mod NATO. Han understregede, at Ukraine kunne bevæbne en hel million mand med avancerede våben finansieret af det nye amerikanske Lend-Lease program, hvortil kom Europas leverancer. "I vores operationelle og strategiske beregninger bliver vi nødt til at forholde os til, at situationen bliver værre for os", konkluderede han (Staten 2022). Senere måtte Khodarjonok dementere sig selv, men hans klarsyn vakte opsigt og faldt sammen med tilbageslag for de russiske styrker (ibid.). Et andet vidnesbyrd om russernes vanskeligheder på slagmarken var det, at Putin sidst i juni fyrede to af sine ledende generaler. Dels kommandøren for de luftbårne styrker, generaloberst Andrej Serdjukov, der ellers havde scoret point for sin indgriben i Kasakhstan i januar med sine

2000 faldskærmstropper, dels selveste general Dvornikov. Putin gav ham en tidsfrist på 10. juni til enten at indtage byen Siverodonetsk i Luhansk-regionen eller afskære vejen mellem Lysytjansk og Bakhmut (Kilner 2022). Ifølge Christo Grozev, stifteren af gravermediet Bellingcat, havde Putin set sig gal på generallens ustyrlige alkoholforbrug (ibid.).

Det lykkedes først russerne at opnå kontrol over Luhansk-regionen med erobringen af tvillingebyerne Siverodonetsk og Lysytjansk henne i juli måned. Det var hårde kampe, hvor Ukraines artillerisalver kom op på 5-6000 granater dagligt, Ruslands det tidobbelte (*The Economist*, June 25th, 2022). Ukraine led tab i størrelsesordenen 200 dræbte dagligt grundet Ruslands mere langtrækkende artilleri. Men ukrainernes moral blev afstivet af tilbageerobringen af den strategisk vigtige Snake Island i Sortehavet samt USA's tilsagn om snart at levere det langtrækkende HIMARS-raketsystem. Putin holdt en virkelighedsfjern tale 7. juli ifølge hvilken Rusland slet ikke havde påbegyndt sine krigshandlinger for alvor (Putin 2022). Han begyndte at løse de enorme problemer med at rekruttere soldater til infanteriet på kontroversiel vis – med en sigende avisoverskrift fra den schweiziske presse: ”*Gefangene, Arbeitslose, Söldner – Russland sucht neue Kämpfer*” (*Neue Zürcher Zeitung*, 23. juli, 2022).

Hertil kom en anden kontroversiel russisk nyskabelse. Det såkaldt private militærkompagni Wagner fik sidst i juli tildelt ansvaret for et helt frontafsnit i Ukraine (Ib 2022). Selv havde Wagner-kompagniet lidt svære tab, fx anslog fornævnte Grozev i april, at 3000 af Wagners 8000 lejesoldater i Ukraine var dræbt (Forces Net, 19th April, 2022). Men de begår grusomheder, og nu lå ansvaret herfor på Rusland. Wagner-soldater var medvirkende til Butja-massakren ifølge den tyske efterretningstjeneste BND (*Politiken*, 8. april, 2022). Putin skruede endvidere op for geo-økonomien og propagandakrigen, da verdensoffentligheden indså den truende globale fødevarekrise, som Ruslands blokade af Ukraines adgang til at udskibe korn til eksport i Sortehavet skabte. Over for afrikanske ledere påstod Lavrov, at fødevarekrisen var Ukraines og vestmagternes skyld. Hvis blot de ophævede sanktionerne mod Rusland, ville de russiske orlogsfartøjer ikke blokere for udførslen. Det kom til et forlig om frit lejde med Tyrkiets og FNs mellemkomst, men ikke uden russisk beskydning. Ifølge landbrugseksperterne Susanne Wengle og Vitalii Dankevych (2022) bekrieger Rusland systematisk Ukraines landbrug for at styrke sin egen position på fødevarermarkedet. De opregner fire taktikker: (1) simpelt tyveri af korn, (2) sabotage mod såningen og ansættelsen af arbejdskraft samt afbrænding af afgrøder; (3) beskadigelse af den dyrkbare jord med bomber og miner samt ødelæggelse af maskiner, vandingsanlæg, kornsiloer og (4) Ruslands blokade af Sortehavet og det Azovske Hav dvs. Ukraines afgørende eksportveje.

Sensommerfasen: Rusland mister grebet om Ukrainekrigen: den 'delvise' mobilisering

Da Saki-luftbasen på Krim blev angrebet 9. august stod det klart, at Putin ikke længere havde eskalationskontrol. Eftersom Krim er omfattet af det russiske luftforsvar, var angrebet et anslag mod dette værn, for ni jagerfly blev gjort ukampdygtige. Både før og efter gennemførte ukrainerne angreb på russiske ammunitionsdepoter og russiske forsyningslinjer, fordi ukrainernes evne til at forsvare sig mod det russiske artilleri havde fået et kolossalt løft af det amerikanske HIMARS-våben. Det er konteksten for den russiske besættelsesmagts nervekrig omkring a-kraftværket Zaporizjzja hen over august måned. Formålet var sandsynligvis at aktivere europæernes angst for en atomulykke i stil med Tjernobyl for at skabe et pres fra neden mod de europæiske regeringer for at indstille våbenhjælpen til Ukraine. Taktikken lykkedes ikke, og vestlige strålingseksperter kaldte Zaporizjzja-værket for langt bedre sikret end Tjernobyl-værket.

Den 24. august var det både Ukraines Uafhængighedsdag og datoen, der markerede et halvt års krig. Det valgte ukrainerne at markere afdæmpet i hovedstaden Kyiv af frygt for russiske angreb, dog med en manende udstilling af ødelagte russiske kampvogne, artilleri og deslige. Dagen efter dekreterede Putin, at de russiske væbnede styrkers antal skulle højnes med ekstra 137.000 fra nytår i erkendelse af manglen på mandskab til en langvarig krig. Endvidere skruede Putin op for den geo-økonomiske krig mod Europa ved 5. september at lukke for gasleverancer gennem Nordstream 1 for at hindre europæerne i at opbygge gaslagre til en vinter uden russiske gasforsyninger. Samtidig forlød det, at Rusland ville importere granater o. lign. fra Nordkorea; et tegn på rådvildhed i Kreml', hvad der skal ses i sammenhæng med den overraskende og forbløffende vellykkede ukrainske modoffensiv i det tidlige september i Kharkhiv-regionen. Forspillet var tydelige ukrainske planer om en modoffensiv omkring Kherson med det formål at generobre denne vigtige storby. Det kom til begyndende ukrainske fremrykninger, men meget var mørklagt for verdensoffentligheden.

Kherson viste sig at være en krigslist, der fik russerne til omgruppere deres styrker i sydøst, så hele det østlige = russernes vestlige frontområde inklusive Kharkhiv-regionen blev en åben flanke. Den blev forsvaret af et fåtal, ringe motiverede og ret utrænede russiske tropper uden general; han var taget til fange (Ash 2022). Resultatet blev et kollapsende russisk forsvar med soldater på vild flugt og en ukrainsk sejr i klasse med det effektive forsvar af Kyiv i krigens begyndelsesfase. Chokeffekten hjemme i Rusland fremgik af vrede SoMe-indlæg fra høge uden for Kreml' såsom 2014-veteranen Igor Girkin (Sauer 2022). Lokalpolitikere fra Sankt Petersborg og andre steder søgte at samle politisk opbakning til at anklage Putin for højforædderi ved at have kastet Rusland ud i en landsskadelig krig. Midt i september kom Putin under pres fra sine partnere på SCO-topmødet i Samarkand, hvor Kinas præsident Xi Jinping

udtrykte bekymring, og Indiens premierminister Narendra Modi erklærede: ”tiden er ikke til krig”. Imens opdagede Ukraines styrker endnu en russisk krigsforbrydelse: massegrave i byen Izjum (*Politiken*, 20. sept. 2022). Tyrkiets præsident Recep Tayyip Erdogan udtalte 20. september: ”Krim bør tilbage til dens retmæssige ejer” =Ukraine.

Putins reaktion på det stigende pres kom allerede 21. september, da han annoncerede ’delvis’ – ikke fuld! – mobilisering (Putin 2022f). Han indvarslede såkaldte folkeafstemninger i Ukraines Kherson-, Zaporizjzja-, Luhansk- og Donetsk-regioner 23.-27. september for at gøre dem til en del af Rusland som eskalerende modtræk af typen revisionisme. Putin truede med, at Rusland besidder ”endnu mere avancerede atomvåben end Vesten”, et vink om mulig brug af taktiske atomvåben mod Ukraine. Atomtruslen og navnlig den epokegørende mobilisering viste, at Kreml’ befandt sig i endnu et ’decision point’. Det fik høgen Karaganov (2022) til straks efter mobiliseringen at foreslå krigsterminologien ændret til Fædrelandskrigen, dog forgæves. Putins tale udviste ingen vilje til kompromis eller våbenhvile trods udsigten til fortsat nedslidning af landets militære og økonomiske formåen. Forsvarsministeren Sergej Sjojgu fulgte op med en hvervemålsætning på 300.000 mand. Trods løftet om, at kun folk med militære erfaringer skulle indkaldes, hensatte mobiliseringen det russiske samfund i chok. Krigen foregik ikke længere blot på tv, nu risikerede alle på nær Kreml’-elitens sønner og tv-propagandister at blive indrulleret (ang. medierne, se Nygren). Måske 400.000 valgte at flygte, mens et ukendt antal fulgte rådet om at gå i indre eksil ved at ændre bopæl. Folkeviddet omdøbte den forhadte mobilizatsija til *mogilizatsija* – gravlæggelsen.

Epilog: opdatering og status for Ukrainekrigen hen over 2022

Selv om mobiliseringen således var Ukrainekrigens milepæl set fra det russiske samfund, lagde den op til en uforanderlig, omend skærpet officiel strategisk kultur af indædt angrebskrig. Det blev fulgt op af nye retoriske excesser fra høgenes side inklusive Putin, der beskyldte Vesten for satanisme og seksuelle perversioner grundet solidariteten med Ukraine (jfr Edenberg). Dagen efter Putins 70-årsdag blev hans prestigeprojekt, broen over Kertj-strædet, ramt af eksplosioner, der en overgang gav store problemer for den russiske logistik. Putin udnævnte igen en hård hund fra Syrien-interventionen, general Surovikin, til øverstkommanderende. Hans strategi var at ødelægge Ukraines kritiske infrastruktur og lamme landets forsyning med strøm, vand og varme. I og med, at vinterens kulde stod for døren fornemmede man, at det udtalte sigte var at gentage Stalins Holodomor-folkedrab i vinteren 1932-33 (Naimark 2010). Disse skræmmende udsigter for de civile opdannede snarere til fortsat modstand, og i november kunne Ukraines hær befri Kherson. Endnu et

nederlag for Rusland i klasse med sammenbruddet i Kharkhiv-regionen og fiaskoen i Kyiv. Rusland opnåede hverken luft- eller søherredømme over Ukraine hen over krigsåret 2022. Tværtimod, da Ukraine eksempelvis har udviklet havdroner.

Putin valgte at udeblive fra G20-topmødet midt i november, hvor værten, Indonesiens præsident Joko Widodo fik vedtaget en sluterklæring, der gengav Modis ovenfor citerede fyndord om utidig krig. I december blev tre luftbaser inde i Rusland ramt af langtrækkende ukrainske droner, et signal om, at ukrainerne kan ødelægge de steder, hvorfra russerne angriber Ukraines kritiske infrastruktur. Angrebet pikerede Ruslands mange høje såsom den tidligere nævnte høg Girkin, der gav luft for sin frustration med ordene: *"I de fleste af Ruslands militære enheder forstår soldaterne og officererne slet ikke, hvad de kæmper for, og hvilke mål, Rusland har"* (citeret efter Kazankov 2022b). Karaganov (2022) var inde på det samme som begrundelse for at ophøre denne krig henlagt til fremmed territorium til ligefrem en Fædrelandskrig. Høgene er de eneste krigskritiske røster, der tolereres af Kreml', da deres krav om øget brutalitet og mere storkrig matcher målet om at intensivere krigen. Hermed være ikke sagt, at Putin lytter til dem, vurderer Carnegie-analytikeren Alexandra Prokopenko (2022). Hun betragter de skingre udsagn fra politiske entreprenører som Prigozjin, Kadyrov og Medvedev som indsatser i magtspillet om deres indenrigspolitiske fremtid uden større relevans for Ukrainekrigen.

I mellemtiden – december er min skrivende stund – har en vis vinterafmatning indfundet sig over de to hæres krigsførelse i Donbas. Omverdenen bør imidlertid indstille sig på offensiver fra begge parter side og krig hen over hele 2023, hvis ikke længere. Russiske analytikere som Maxim Samorukov forventer, at Rusland fremover håndplukker såvel egentlige våbenføre mænd som alkoholikere og andre tabere i det russiske samfund, hvorved Kreml udnytter den svage solidaritet i det russiske civilsamfund. Økonomien kommer endnu mere på krigsfod for at afbøde Vestens sanktioner mod eksport af højteknologiske komponenter til Ruslands militærindustri. Følgelig skal man ikke undervurdere Ruslands evne og vilje til at fortsætte storkrigen trods en tabsratio for begge hære, som antagelig ligner Første Verdenskrigs skyttegravsmyrderier, nemlig 14 pct. (Ferguson 2022). Samtidig og fordi Ruslands militære formåen er dramatisk svækket bortset fra den reelt ubrugelige atomare option, bør omverdenen heller ikke udelukke den udgang på sagen, at den russiske hær og dens civile bagland radikaliseres af oplevelsen af Ukrainekrigens meningsløshed analogt med den turbulens, der ramte Rusland i 1917. Dog er det mest sandsynlige scenario for Ukrainekrigen en varig *ikke-fred* som mellem Nord- og Sydkorea eller mere præcist som mellem Israel (=Ukraine) og dets fjender i Mellemøsten (=Rusland). Styrkeforholdet mellem dem er som mellem David og Goliath.

Konklusion: Ukrainekrigen som bekræftende og overraskende case. Implikationer

Essayets argument er, at Ruslands angreb på Ukraine bedst forstås gennem konstruktivismens '*logic of appropriateness*', og blev indledt med almene iagttagelser af russisk strategisk kultur fra min forskningsoversigt (Skak i Kartchner et al., in print). Sikkerhedspolitiske vaner og dermed uvaner udgør essayets enkle tilgang til strategisk kultur, der fremanalyseres samtidshistorisk. Analysen hviler på en ikke-deterministisk historie- og kulturopfattelse og anser Ukrainekrigen for et selvpåført strategisk mareridt. Stik modsat hensigten (Akopov 2022) har krigen kostet tab af stormagtsprestige. Regimesikkerheden udgør Putins operationelle kode med socialdarwinisme som ontologi parret med en pragmatisk autoritær praksis. Problemet er, at regimesikkerheden alt for let opleves som truet af Kreml', der ser snigende farverevolutioner overalt og ophøjer dem til casus belli. Essayets konkrete empiriske nøgleargument er, at Putin og hans inderkreds overreagerede på Ukraines frigørelse fra landets fortid som underlagt Moskva. Den altafgørende uvane, som essayet peger på, er den *hybris*, der besjæler disse sikkerhedspolitiske beslutningstagere, dvs. dels deres socialdarwinistiske syn på agens med den selvovervurdering, det afføder, dels deres fatale undervurdering af ukrainerne, Europa og USA, herunder disse tre parters evne til at samarbejde om at holde Rusland stangen.

At undervurdere modstanderen er en klassisk strategisk-kulturel opskrift på skæbnesvangre krige. I så henseende har Putin ført det dysfunktionelle i russisk strategisk kultur op til nye højder, omend miljøet omkring ham har et med-ansvar. Rusland har en magtstruktur som kontraspionagestat uden ordentlige mekanismer til at korrigere fejl samt en debat- og mediekultur, hvor kun høge, løgne og halve sandheder kommer til orde med en aggressiv og selvbedragerisk groupthink til følge. Den uhellige klerikalfascistiske alliance mellem den russisk ortodokse kirke og kleptokraten i Kreml bestyrker dette indtryk. Så det irrationelle har frit spil i Rusland, hvor man ydermere kan nævne fejkilder som landets tårnhøje korruption (Zhu Ying 2022), udbredt lemfældighed og ansvarsforflygtelse. På sådanne og andre punkter udgør Ukrainekrigen en bekræftende case. Angrebskrige ligger netop inden for den russiske *logic of appropriateness* (jfr Akopov 2022; Karaganov 2022). Landets selvforståelse som stormagt har ligefrem omverdenens frygt for Rusland som succeskriterium (Trenin 2022b).

Analysen af beslutningskonteksten bag Ukrainekrigen slog ned på blandingen af østslavisk geopolitisk imperialism, geo-økonomisk krigsførelse mod fx EU's energi- og klimapolitik samt Putins øgede behov for indenrigspolitisk krisestyring som den trefoldige logik, der animerede Kreml' til at iværksætte en europæisk storkrig. Hertil kommer Ruslands strukturelle forfald som stormagt som katalysator for revisionisme og revanchisme som argumenteret af magtskifte-realisterne Krickovic og Chang (2020). Som nævnt falder deres ræsonnement om statustab som katalysator snarere ind under *logic of consequence*.

Måske Kreml' har taget Zbigniew Brzezinskis geopolitiske tese om Ukraines ressourcer og territorium som garant for Ruslands status som stormagt til sig som den konkrete trussel om statustab, man følte man måtte handle på – i givet fald en oplevet *logic of appropriateness*. Omvendt kan man hævde, at krigens indenrigspolitiske funktionalitet som redskab til fascistisk krisestyring afspejler en rationel cost/benefit-analyse omsat til autokratens bizarre værdisæt. Men under alle omstændigheder er pointen den himmelvide forskel mellem Ruslands strategisk-kulturelle patologier, herunder Kreml's højkonstektuelle forståelse af omverdenen, og så den tilnærmelsesvis rationelle beslutningstagen ud fra saglige og velunderbyggede SWOT-analyser, som vi ofte oplever i Vestens demokratier.

Den kronologiske analyse af Ukrainekrigens forløb betoner ligeledes den strategisk-kulturelle kontinuitet tilbage til den russiske og sovjetiske marodørkrigsførelse. Den russiske 'Way of War' i Ukraine præges af terrorbombardementer mod civile mål, utallige plyndringer og krigsforbrydelser ud fra folkedrabsagtige målsætninger, der kom eksplicit til udtryk hos Sergejtsev (2022). Brutaliteten rettes også mod Ruslands egne soldater, der bruges som kanonføde; samme voldskultur kendetegner Wagnerkompagniet. Følgelig gør mange kendetegn ved Ruslands militære praksis Ukrainekrigen til en bekræftende case. Visse fornyelser sås dog i 2022, fx brugen af Belarus' territorium og indsættelsen af Rosgvardija under Lynkrigen, overdragelsen af et helt frontafsnit i Donbas til Wagnerkompagniet samt erobringen af Ukraines a-kraftværker, hvoraf Zaporizjzja siden blev udnyttet til psykologisk krigsførelse mod Europa.

Ukrainekrigen udgør imidlertid overordnet en stor overraskelse grundet den dårlige forberedelse af krigen og den katastrofale ringe russiske krigsførelse; et paradoks i lyset af vor viden om Putins angivelige modernisering af hæren. Kreml' virkede indfanget i ren arrogance over for den militære professionalisme affødt af Putins og Patrusjevs skoling i kontraspionagen jævnfør deres term specialoperation om denne europæiske storkrig. I krigens midterfase kom problemerkendelsen i Kreml' til udtryk i Putins afskedigelse af general Dvornikov; den general, der skulle stå for en ny, anderledes fokuseret indsats. Wagnerkompagniets stigende stjerne vidner ligeledes om en tillidskrise mellem Kreml' og hærledelsen. Disse pragmatiske tiltag kunne dog ikke overvinde Ukrainekrigens akilleshæl for Kreml': manglen på et velmotiveret, effektivt og kvantitativt tilstrækkeligt infanteri, der kunne nedkæmpe Ukraines betragteligt store og krigserfarne, veludrustede, veltrænede, initiativrige og ikke mindst topmotiverede hær plus dets partisaner mv.

Løsningen blev den skelsættende 'delvise' mobilisering af 21. september, krigens paradigmeskift i indre russisk optik; en mobilisering, som folkeviddet med rette omdøbte til *mogilizatsija* – gravlæggelsen. Den skabte flygtningebølger af russiske mænd ud af Rusland og et markant holdningsskift i den russiske befolkning fra overvejende opbakning til Ukrainekrigen til foruroligelse,

frygt og ønsker om seriøse fredsforhandlinger med Ukraine hos 55 pct. af de adspurgte (Pertsev & Razumnaya 2022). Men som det fremgår af epilogen ovenfor, er der ingen tegn på, at Kreml' er moden til denne udgang på krigen. Tværtimod givet forlydender om, at Kreml' fremover gør mobiliseringen mere kirurgisk kombineret med den sandsynlige forberedelse af, hvad der måske ender med at blive en anderledes effektiv russisk storoffensiv snarest muligt i 2023. Samtidig er der i min skrivende stund 18. december 2022 tegn på vaklen i Kreml', herunder et sensationelt videoklip med en dinglende fuld Putin, og hans årsberetning til Den Føderale Forsamling er aflyst.

Men implikationen af Ukrainekrigen forbliver den almene sikkerhedspolitiske sunde fornuft, at hverken Ukraine, Europa eller andre bør undervurdere modstanderen. Ruslands historie viser evnen og viljen til at opretholde en selvbedragerisk og selvdestruktiv strategisk kultur, der desværre også er livsfarlig for omverdenen. Især skal vi i Vesten forholde os til holismen i russisk strategisk kultur, såsom evnen til at kompensere for egen svaghed gennem ikke-militær propagandakrig for at vinde 'hearts and minds' i det globale syd. Det er ikke noget tilfælde, at høgen Karaganov (2022) ser verdensflertallet som afgørende front i Kremls fremstød. Dette fremstød kan formentlig pareres gennem en energisk vestlig diplomatisk og folkeoplysende indsats i det globale syd kombineret med aktiv hjælp til den sydlige halvkugles grønne omstilling. Indsatsen skal gøre det klart, at Rusland ud over at føre en ren og skær angrebskrig mod Ukraine fører en kulsort, reaktionær klimapolitik til skade for hele menneskeheden. Indsatsen skal i det hele taget udstille Ruslands destruktive fremfærd i international politik som påpeget af den russiske historiker Sergej Medvedev (2017: 91).

Hvor levner disse betragtninger om kontinuiteten og slidstyrken i Ruslands infernalske strategiske kultur og marodørkrigsførelse i Ukraine så det ikke-deterministiske syn på strategisk kultur? Kan Ruslands strategiske kultur overhovedet forandres? Ja, det kan den naturligvis, idet den jo hen over Putin-epoken har udviklet sig til det værre: mere fascistisk indadtil, mere blindt revanchistisk og folkedrabssparat udadtil. I et essay hævder selvsamme Medvedev (2022), at krig simpelt hen er blevet Ruslands nationale ide. Inden for strategisk kultur er egentlige paradigmeskift undtagelsen, der bekræfter regelen. Typisk er den udløsende begivenhed enten en indre revolution eller et ydmygende nederlag i krig. Japan og Tyskland gennemgik en forvandling efter deres kapitulation i 1945, og for Ruslands vedkommende kan man pege på nederlagene i dels Krimkrigen (1856), dels den russisk-japanske krig (1905) som vendepunkter, der en overgang fik landet til at vende blikket indad og reformere sig. Tilsvarende banede Sovjetsamfundets traumatiserende oplevelse i Afghanistan-krigen (1979-88) vejen for Gorbatsjovs udenrigspolitiske nytænkning og forsøg på indre reformer, der endte med den formelle nedlæggelse af Sovjetimperiet i 1991. Den logiske følgeslutning er, at Vesten fortsat af al magt

bør hjælpe Ukraine til at nedkæmpe den russiske invasionshær, vel at mærke på en måde så krigsførelsen for Ruslands vedkommende forbliver en angrebskrig og for Ukraines vedkommende en forsvarskrig. Krigen må ikke forvandle sig til en angrebskrig mod selve Rusland, kun mod nøje udvalgte og legitime militære mål dér. For Ruslands historie dokumenterer samfundets evne til at samle sig om at nedkæmpe angribende hære. Ukrainekrigen bekræfter nemlig overordnet den opbyggelige lære, at forsvarskrige er nemmere at vinde end angrebskrige.

Litteratur

- Adamsky, Dima, 2019. *Russian Nuclear Orthodoxy. Religion, Politics and Strategy*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Akopov, Pjotr, 2022. "Nastuplenie Rossii i novogo mira", *RIA Novosti*, 26.02.2022, tilgængelig på <https://web.archive.org/web/20220226051154/https://ria.ru/20220226/rossiya-1775162336.html>, citeret 2022-09-23.
- Ash, Timothy, 2022. "Are Russian Forces on Brink of Collapse?", *Kyiv Post*, September 6, tilgængelig på <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/are-russian-forces-on-brink-of-collapse.html>, citeret 2022-09-23.
- Bennet, Andrew, 1999. *Condemned to Repetition? The Rise, Fall and Reprise of Soviet-Russian Military Interventionism, 1993-1996*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Ferguson, Niall, 2022. "Ukraine's Army Is Winning But Its Economy Is Losing", *Bloomberg*, 13 September, tilgængelig på <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-09-13/niall-ferguson-ukraine-s-army-is-winning-but-its-economy-is-losing>, citeret 2022-12-14.
- Forces Net*, 2022. "Thousands of Wagner Group mercenaries believed killed in Ukraine, MPs told", 19th April, tilgængelig på <https://www.forces.net/ukraine/three-thousand-wagner-group-mercenaries-believed-killed-ukraine-mps-hear>, citeret 2022-09-23.
- Freedman, Lawrence, 2022a. "Escalators and Quagmires", tilgængelig på <https://samf.substack.com/p/escalators-and-quagmires?s=w>, citeret 2022-09-23.
- Freedman, Lawrence, 2022b. "Spirits of the Past. The Role of History in the Russo-Ukraine War". June 12, tilgængelig på <https://samf.substack.com/p/spirits-of-the-past?s=w>, citeret 2022-09-23.
- Frisch, Hartvig, 1928/1961. *Europas Kulturhistorie, 1*. København: Politiken.
- Galeotti, Mark, 2021. "New National Security Strategy Is a Paranoid's Charter. Russia's new National Security Strategy regards not just foreign countries as a threat, but the very processes reshaping the modern world", *The Moscow Times*, July 5th, tilgængelig på <https://www.themoscowtimes.com/2021/07/05/new-national-security-strategy-is-a-paranoid-charter-a74424>, citeret 2022-09-23.
- Ghilon, John Mac, 2022. "Diagnosing Vladimir Putin: Not insanity, but hubris syndrome – opinion", *Jerusalem Post*, March 30, tilgængelig på <https://www.jpost.com/opinion/article-702742>, citeret 2022-09-23.
- Gustafson, Thane, 2021. *KLIMAT. Russia in the Age of Climate Change*. Cambridge, Mass. & London, England: Harvard University Press.

- Gustafson, Thane, 2022. "Russia can no longer ignore the threat posed by climate change", *LSE*, January 20th, tilgængelig på <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2022/01/20/russia-can-no-longer-ignore-the-threat-posed-by-climate-change/>, citeret 2022-09-23.
- Haass, Richard N., 2022. "Winners and Losers in Putin's War", *Project Syndicate*, March 30, tilgængelig på <https://www.project-syndicate.org/commentary/winners-and-losers-in-russia-ukraine-war-by-richard-haass-2022-03>, citeret 2022-09-23.
- Harris, Shane, DeYoung, Karen, Khurshudyan, Isabelle, Parker, Ashley & Sky, Liz, 2022. "Road to war: U.S. struggled to convince allies, and Zelensky, of risk of invasion", *Washington Post*, 17 August.
- Herd, Graeme P., 2022. *Understanding Russian Strategic Behavior. Imperial Strategic Culture and Putin's Operational Code*. Routledge Contemporary Security Studies.
- Hill, Fiona & Stent, Angela, 2022. "The World Putin Wants. How Distortions About the Past Feed Delusions About the Future", *Foreign Affairs*, September/October, tilgængelig på <https://www.foreignaffairs.com/russian-federation/world-putin-wants-fiona-hill-angela-stent>, citeret 2022-09-23.
- Hu Wei, 2022. "Possible Outcomes of the Russo-Ukrainian War and China's Choice", 12th March, tilgængelig på <https://uscnpm.org/2022/03/12/hu-wei-russia-ukraine-war-china-choice>, citeret 2022-09-23.
- Human Rights Watch, 2020. *Syria/Russia: Strategy targeted civilian infrastructure*, 2020-10-15, tilgængelig på <https://www.hrw.org/news/2020/10/15/syria/russia-strategy-targeted-civilian-infrastructure>, citeret 2022-09-26.
- Ib, Kristian, 2022. "Wagner-gruppens indtog er et russisk 'svaghedstegn'", *Politiken*, 31. juli.
- Ignatius, David, 2021. "Why the CIA is so worried about Russia and Ukraine", *Opinion/The Washington Post*, 30 November.
- Jonsson, Oscar, 2019. *The Russian Understanding of War. Blurring the Lines between War and Peace*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Karaganov, Sergej, 2022. "Eto nado prjamo nazvat' Otetjestvennoj vojnoj", *Rossija v globalnoj politike*, 26.09.2022, tilgængelig på <https://globalaffairs.ru/articles/nazvat-otechestvennoj-vojnoj/>, citeret 2022-12-16. (engelsk udgave "This should be directly called the Patriotic War", *Ukrainian Post*, 3 October, tilgængelig på <https://ukrainianpost.com/opinions/383-this-should-be-directly-called-the-patriotic-war>, citeret 2022-12-16.
- Kashin, Oleg, 2015. "How the hallucinations of an eccentric KGB psychic influence Russia today", *The Guardian*, 15 July, tilgængelig på <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/15/russia-kgb-psychic-oleg-kashin>, citeret 2022-09-25.
- Kazankov, Andrej, 2022a. "Da madpolitik blev magtpolitik", *Weekendavisen*, 3. juni.
- Kazankov, Andrej, 2022b. "Det bedste forsvar", *Weekendavisen*, 9. december.
- Khodarjonok, Mikhail, 2021. "Ispolnymi li metjty o rassjirenii Rossii?", 2021-12-16 *Nevasimoe Voennoe Obostrenie*, tilgængelig på https://nvo.ng.ru/realty/2021-12-16/3_1170_dreams.html, citeret 2022-09-25.
- Kilner, James, 2022. "'Butcher of Aleppo' sacked as Vladimir Putin shakes up Russian top command again", *The Telegraph Online*, 25 June, tilgængelig på <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2022/06/25/russia-shakes-up-top-command-ex-syria-war-general-sacked/>, citeret 2022-09-25.
- Kragh, Martin, 2022. *Det fallna imperiet. Ryssland och väst under Vladimir Putin*. Stockholm: Fri Tanke.

- Kramer, Mark, 2022. "Russia is repeating its brutal history in Ukraine", *Cognoscenti*, 4 May, tilgængelig på <https://www.wbur.org/cognoscenti/2022/05/04/russians-invasion-ukraine-overtone-wwii-mark-kramer>, citeret 2022-09-25.
- Krastev, Ivan, 2022. "We Are All Living in Vladimir Putin's World Now", *The New York Times*, 27 February, tilgængelig på <https://www.nytimes.com/2022/02/27/opinion/putin-russia-ukraine.html>, citeret 2022-09-25.
- Krickovic, Andrej & Chang, Zhang, 2020. "Fears of Falling Short versus Anxieties of Decline: Explaining Russia and China's Approach to Status-Seeking", *The Chinese Journal of International Politics* 13(2), s. 219-251.
- Laruelle, Marlene, 2022. "So, Is Russia Fascist Now? Labels and Policy Implications", *The Washington Quarterly* 45(2), s. 149-168.
- Leites, Nathan Constantin, 1951/2007. "The Operational Code of the Politburo". *Rand Corporation*, Santa Monica, 1951/2007, tilgængelig på https://www.rand.org/pubs/commercial_books/CB104-1.html, citeret 2022-12-14.
- Levinson, Alexey, 2022. "Why is the Kremlin so committed to this war?", June 14, *Meduza*, tilgængelig på <https://meduza.io/en/feature/2022/06/14/why-is-the-kremlin-so-committed-to-this-war>, citeret 2022-09-25.
- Marten, Kimberly, 2022. "President Putin's Rationality and Escalation in Russia's Invasion of Ukraine", *PONARS Eurasia Policy Memo* no. 756, March 9, tilgængelig på <https://www.ponarseurasia.org/president-putins-rationality-and-escalation-in-russias-invasion-of-ukraine>, citeret 2022-09-26.
- Medvedev, Sergei, 2017. *The Return of the Russian Leviathan*. Cambridge: Polity Press.
- Medvedev, Sergej, 2022. "Krig som national idé", *Weekendavisen*, 1. september.
- Meister, Stefan, 2019. "The domestic and foreign policy nexus: threat perception and Russian security policy", s. 75-85 i Kanet, Roger E. (red.), *Routledge Handbook of Russian Security*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
- Morgenthau, Hans J., 1993. *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace. Brief Edition. Revised by Kenneth J. Thompson*. New York: McGraw-Hill.
- Mostovsjnikov, Sergej, 2022. "Atomizirovannaja bomba. Sotsial'naja rasobshchennost' rossijskogo obshchestva strasjnjeje jadernoj vojny. Intervju", *Novaja Gazeta*, 2022-03-14.
- Naimark, Norman M., 2010. *Stalin's Genocides*. Princeton: Princeton University Press.
- Omelicheva, Mariya, 2022. "Influencers, Echo Chambers, and Epistemic Bubbles: Russia's Academic Discourse in the Wake of the War in Ukraine. *PONARS Eurasia Policy Memo* No. 777, 31 May, tilgængelig på <https://www.ponarseurasia.org/influencers-echo-chambers-and-epistemic-bubbles-russias-academic-discourse-in-the-wake-of-the-war-in-ukraine/>, citeret 2022-09-26.
- Pertsev, Andrey & Razumnaya, Anna, 2022. "Make peace, not war", *Meduza*, 30 November, tilgængelig på <https://meduza.io/en/feature/2022/11/30/make-peace-not-war>, citeret 2022-12-18.
- Poulsen, Niels Bo, 2007. *Den Store Fædrelandskrig. Statsmagt og mennesker i Sovjetunionen 1939-55*. København: Høst & Søn.
- Prokopenko, Alexandra, 2022. "They Talk the Talk, But Do Russia's Hawks Have Any Real Influence?", *Carnegie Politika*, 2022-11-07, tilgængelig på <https://carnegieendowment.org/politika/88334>, citeret 2022-12-18.
- Putin, Vladimir, 2022a. "Meeting on socioeconomic support for regions", 16 March, *Kremlin.ru*, tilgængelig på <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67996>, citeret 2022-09-26.

- Putin, Vladimir, 2022b. "‘Taking it back’: Vladimir Putins likens himself to Peter the Great", *Al Jazeera*, 9 June, tilgængelig på <https://www.aljazeera.com/news/2022/6/9/putin-likens-self-to-tsar-hints-at-russian-territory-expansion>, citeret 2022-09-26.
- Putin, Vladimir, 2022c. "Extracts from Putin’s speech on Ukraine", *Reuters*, 21 February, tilgængelig på <https://www.reuters.com/world/europe/extracts-putins-speech-ukraine-2022-02-21/>, citeret 2022-09-26.
- Putin, Vladimir, 2022d. "France says Putin needs to understand NATO has nuclear weapons", *Reuters*, 24 February, tilgængelig på <https://www.reuters.com/world/europe/france-says-putin-needs-understand-nato-has-nuclear-weapons-2022-02-24/>, citeret 2022-09-26.
- Putin, Vladimir, 2022e. "Meeting with State Duma leaders and party faction heads", *Kremlin.ru*, 7 July, tilgængelig på <http://en.kremlin.ru/events/president/news/68836>, citeret 2022-09-26.
- Putin, Vladimir, 2022f. "Putin’s speech. Read the address on Russia’s partial mobilization", *Washington Post*, 21 September, tilgængelig på <https://www.washingtonpost.com/world/2022/09/21/putin-speech-russia-ukraine-war-mobilization/>, citeret 2022-09-26.
- Renz, Bettina, 2018. *Russia’s Military Revival*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Rozman, Gilbert, 2014. *The Sino-Russian Challenge to the World Order. National Identities, Bilateral Relations and East Versus West in the 2010s*. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press & Stanford University Press.
- Sauer, Pjotr, 2022. "‘We have already lost’: far-right Russian bloggers slam military failures", *The Guardian*, 8 September, tilgængelig på <https://www.theguardian.com/world/2022/sep/08/we-have-already-lost-far-right-russian-bloggers-slam-kremlin-over-army-response>, citeret 2022-09-26.
- Sergejtsev, Timofej, 2022. "Shto Rossija dolzjna sdelat’ s Ukrainoj", *RIA Novosti*, 2022-04-03.
- Skak, Mette, 2011. "Russia’s New ‘Monroe Doctrine’", s. 138-154 i Roger E. Kanet (red.), *Russian Foreign Policy in the 21st Century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Skak, Mette, 2018. "Om russisk strategisk kultur før og nu", s. 121-132 i *Utopi og realiteter. Festskrift til Erik Kulavig*. Syddansk Universitetsforlag.
- Skak, Mette, 2020. "Om Subovs Ruslandshistorie for det 20. århundrede", *Nordisk Østforum* 34, s. 244-263.
- Skak, Mette, 2022a. "Russia: Power Transition, Revisionism and Great Power Management", s. 103-124 i Knudsen, Tonny Brems & Navari, Cornelia (red.), *Power Transition in the Anarchical Society. Rising Powers, Institutional Change and the New World Order*. Palgrave Macmillan.
- Skak, Mette, 2022b. "Rusland og klimaforandringerne", s. 171-188 i Jensen, Carsten & Skak, Mette (red.), *Putins Rusland*. Frydenlund.
- Skak, Mette, (in print). "Russian Strategic Culture: A Critical Survey of the Literature", i Kartchner, Kerry M., Johnson, Jeannie L. & Bowen, Briana D., *Routledge Handbook of Strategic Culture*.
- Splidsboel, Flemming, 2019. "Rusland har sat kurs mod en decideret krigskult", *Kroniken i Politiken*, 2019-03-03.
- Staten, Adam, 2022. "Russia Pundit Gives Rare Public Damning Assessment of Ukraine War", *Newsweek*, 16 May (video fra 60 minutes: <https://twitter.com/i/status/1526329765065539592>).

- Taylor, Adam, 2022. "The apocalyptic vision behind Putin's 'golden billion' argument", *Washington Post*, July 22, tilgængelig på <https://www.washingtonpost.com/world/2022/07/22/putin-golden-billion-russia>, citeret 2022-09-26.
- Taylor, Brian D., 2003. *Politics and the Russian Army. Civil-Military Relations, 1689-2000*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trenin, Dmitry, 2022a. "How Russia must reinvent itself to defeat the West's 'hybrid war'". *RT*, 23 May, tilgængelig på <https://www.rt.com/russia/555916-russia-west-hybrid-war/>.
- Trenin, Dmitrij, 2022b. "Vernite strakh. Inter' vju", *Rossija v global'noj politike/ Mezdunarodnaja Panorama*, 2022-09-26, tilgængelig på <https://globalaffairs.ru/articles/vernite-strah/>, citeret 2022-12-18.
- Tynkkynen, Veli-Pekka, 2019. *The Energy of Russia. Hydrocarbon Culture and Climate Change*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Villemoes, Søren K., 2022. "Den sidste bastion", *Weekendavisen*, 22. april.
- Waghorn, Dominic, 2022. "Ukraine invasion: Kremlin policy adviser reveals his shock over Vladimir Putin's decision to invade", *Sky News*, 2 March, tilgængelig på <https://news.sky.com/story/ukraine-invasion-kremlin-policy-adviser-reveals-his-shock-over-vladimir-putins-decision-to-invade-12555163>, citeret 2022-09-26.
- Vuorela, Mikkel, 2022. "Russernes krigsforbrydelser er vanvittige – og måske er de også en del af en strategi", *Information/Moderne Tider*, 13 August.
- Watling, Jack & Reynolds, Nick, 2022. "Operation Z. The Death Throes of an Imperial Delusion", Royal United Services Institute (RUSI), *Special Report*, 22 April.
- Wengle, Susanne & Dankevych, Vitalii, 2022. "Russia's War on Ukrainian Farms", *PONARS Eurasia Policy Memo* No. 786, 15 July, tilgængelig på <https://www.ponarseurasia.org/russias-war-on-ukrainian-farms>, citeret 2022-09-26.
- Zabrodin, Aleksej, 2021. "'Pokhosjaja situatsija ozjidaet i storonnikov amerikanskogo vybora na Ukraine'", *Izvestija*, 19 avgusta, tilgængelig på <https://iz.ru/1209165/aleksei-zabrodin-/pokhozhaia-situatciia-ozhidaet-i-storonnikov-amerikanskogo-vybora-na-ukraine>, citeret 2022-09-26.
- Zhu Ying, 2022. "Chinese academic: Ukraine war shows a corrupt Russia inside and out", *Politics News – Think China*, 23 May, tilgængelig på <http://www.thinkchina.sg/chinese-academic-ukraine-war-shows-corrupt-russia-inside-and-out>, citeret 2022-09-26.
- Zubov, Andrej B. (red.), 2009. *Istorija Rossii. XX vek. Tom I: 1894-1939; Tom II: 1939-2007*. Moskva: AST. Astrel'.
- Åslund, Anders, 2022. "Retired Russian Generals Criticize Putin Over Ukraine, Renew Call for His Resignation", *Just Security.org*, 9 February, tilgængelig på <https://www.justsecurity.org/80149/retired-russian-generals-criticize-putin-over-ukraine-renew-call-for-his-resignation/>, citeret 2022-09-26.

Ryssland i rymden

Nostalgi, futurism och stormaktspolitik

Johan Eriksson & Roman Privalov

Russia in Space: Nostalgia, Futurism and Great Power Politics

How is outer space perceived in contemporary Russian politics and popular culture? This question is addressed through an analysis of post-Soviet Russian space policy and Russian popular culture, the latter concerning e.g. space museums, movies and literature. By looking both at Russian space policy (operated mainly through the Russian state corporation Roscosmos) and at expressions in popular culture, a wide plethora of ideas and visions of cosmos and Russia's place in space is observed. Patterns of continuity and change are observed in both realms, and linkages between politics and popular culture are noted. Expressions of Soviet nostalgia exists, but there is also a widespread perception of Russia as a weakened space power, seeking to maintain space exploration capacity rather than to take a global lead. In contemporary popular culture, there is also a new diversity of space visions, ranging from postcolonial critique of Soviet and contemporary Russian space policy to global liberal notions and new imperial visions.

Inledning

Den 12 april firas varje år Rymddagen i Ryssland, till minne av att Jurij Gagarin 1961 blev den första människan att färdas i rymden. Gagarins rymdfärd var en av flera framgångar för det tidiga sovjetiska rymdprogrammet. Sovjetunionen var även först i världen med att skicka upp en kvinna i rymden – kosmonauten Valentina Tereshkova – som 1963 ensam tillbringade tre dygn i en satellit i en bana kring Jorden. Därtill genomförde kosmonauten Alexei Leonov den första rymdpromenaden i mars 1965. Sovjetunionen var också först med att skicka upp en obemannad satellit i omloppsbana kring Jorden – Sputnik I. Detta skedde redan 1957.

Firandet av Rymddagen den 12 april 2022 – knappt två månader efter Rysslands invasion av Ukraina – var i flera delar likt firandet under tidigare år, med

Johan Eriksson är professor i statsvetenskap vid Södertörns högskola; Roman Privalov är doktorand i statsvetenskap vid Södertörns högskola.

E-post: johan.eriksson@sh.se; roman.privalov@sh.se

pompa och ståt, men även spår av förändring kunde skönjas. President Putin höll denna gång tal vid kosmodromen Vostochny, den nya ryska rymdbasen i östra Ryssland. Vostochny invigdes 2016 och är avsedd att göra landet mindre beroende av den ryskkontrollerade kosmodromen Baikonur i Kazakstan.¹

I sitt tal sade Putin bland annat följande:

Each one of us is experiencing extraordinary feelings today: it's genuine pride for generations that have accomplished this epic technological breakthrough and simultaneously faith in the future, in our power and in our progressive development. Confidence in that we will definitely achieve the goals that we have set. I am certain that this will be the case [...] They [workers and engineers] worked for the country and fought for their Motherland at factories and design bureaus in the full sense of the word. And they won in a fierce and utterly tight race for leadership in outer space. They were the first to create an artificial satellite of the Earth, a manned spacecraft, a space station and launched autonomous missions to study the Moon and Mars [...] I am confident that our country will see more events of this kind (TASS 2022a, officiell rysk översättning).

En nyhet i detta tal är uttrycket ”att strida för moderlandet”, en fras som tidigare använts med anspelning på andra världskriget, men som efter invasionen av Ukraina 2022 uttryckligen används även för att anspela på detta krig. Tidigare var sådana uttryck ovanliga i officiella rymdsammanhang, men det nygamla bruket avspeglar en alltmer militariserad statlig retorik i rymdfrågor. Putins tal återknöt i övrigt till innehållet i tidigare linjetal om rymden; dels lyfte den ryske presidenten fram de tidiga sovjetiska framgångarna, dels betonade han den ökade konkurrensen och behovet av att utveckla en egen, av omvärlden oberoende rysk uppskjutningsförmåga.

Även om rysk kritik mot väst och ryska varningar för framtida rymdkrig blivit allt vanligare under senare år (Lazareva 2022), inte minst efter invasionen av Ukraina, så finns samtidigt tydliga likheter i hur Ryssland och andra ledande rymdstater motiverar och framställer sina rymdprogram: de ger uttryck för nationell stolthet, bekräftar rollen som stormakt i rymden och betonar betydelsen av tävlan och att vara först, till exempel för att åter sätta fötter på månen eller nå Mars med bemannade farkoster. Här kommer vi också in på en huvudpoäng som denna artikel framhåller: att stormaktens rymdpolitik

1 Det kan noteras att Putin under vistelsen vid Vostochny vid sin sida hade Lukasjenko, presidenten i Belarus – vilket kan tolkas som en manifestation av Lukasjenkos lojalitet gentemot Putin även under brinnande krig. I sitt tal lyfte Putin även fram vänskapsrelationerna mellan Ryssland och Belarus. Belarus har sedan 2009 en egen rymdmyndighet, som framförallt arbetar med satellitkommunikation. Rymdprogrammet i Belarus är i hög grad beroende av Ryssland, liksom landets strategiska relationer i övrigt.

framförallt speglar överordnade statliga strategiska föreställningar om nationell identitet och status. I de ledande rymdstaterna USA, Kina och Ryssland är politiska motiv, strategiska målsättningar och rymdvisioner i grunden mycket lika, trots att staternas politiska system och kulturer starkt skiljer sig åt. I USA har visserligen rymdverksamheten på senare år öppnats upp för privata initiativ som Elon Musks SpaceX och Jef Besos Blue Origin, men en stor del av denna verksamhet utförs – och finansieras – på uppdrag av NASA. De visioner som uttalas av dessa entreprenörer är i hög grad samstämmiga med den amerikanska statens och i stora drag desamma som rådde i rymdålderns begynnelse på 1950-talet (Eriksson & Newlove-Eriksson 2022, Rementeria 2022).

Rymdprogrammets utveckling och nationella betydelse tycks alltså i vissa avseenden påverkas mindre av om landet ifråga utvecklas i demokratisk eller auktoritär riktning och mer av jakten på prestige och stormaktsstatus. Samtidigt finns naturligtvis skillnader i stormakters rymdstrategi och vision, så också mellan de tre stora rymdstaterna. Ryssland är av särskilt intresse, dels då det råder stor brist på samhällsvetenskaplig forskning om det post-sovjetiska rymdprogrammet, dels eftersom en ny järnridå nu tycks växa fram i världspolitiken med tydliga återverkningar även inom den internationella rymdpolitiken (Eriksson & Giacomello 2022). I mars 2022 meddelade Dmitri Rogozin – dåvarande chefen för det ryska rymdbolaget Roscosmos – att Ryssland som ett svar på de nya västliga sanktionerna mot landet kommer att lämna den internationella rymdstationen ISS – ett unikt rymdsamarbete med USA och andra västliga partners som pågått kontinuerligt under tjugo års tid trots att relationerna mellan Ryssland och USA ofta varit frostiga. Beslutet att lämna ISS bekräftades sommaren 2022 av Yuri Borisov, ny chef för Roscosmos och tidigare vice premiärminister.

I det följande kommer vi först beskriva hur rymdpolitik och rymdvisioner utvecklats i Ryssland efter Sovjetunionens fall, där inslag av både kontinuitet och betydelsefulla förändringar lyfts fram. Vi tittar närmare inte bara på det statliga ryska rymdprogrammet, utan belyser även hur visioner om rymden yttrar sig i modern rysk populärkultur. Därefter analyserar vi vad det ryska rymdprogrammet och de ryska rymdvisionerna har för betydelse för den ryska staten och nationen. Vi beaktar här såväl realpolitiska, konstruktivistiska som postkoloniala perspektiv – och vi betonar särskilt hur dessa skilda perspektiv förenas i en gemensam slutsats om rymdens avgörande betydelse för att nå, behålla och utveckla rysk stormaktsstatus. Avslutningsvis lyfter vi fram behovet av att analysera inte enbart stormaktsrelationer i rymden, utan också att beakta relationen mellan politik och populärkultur, som vi menar håller på att få en allt större betydelse för hur verklighetens rymdprogram utvecklas – inte enbart i Ryssland. Rysk populärkultur, förmedlad via bland annat utställningar, film och litteratur, bidrar både till att legitimera existerande rymdprogram och att främja alternativa framtidsperspektiv och ideal (Privalov 2022a, b).

Postsovjetiska rymdvisioner: vad har hänt?

När Sovjetunionen upplöstes 1991 övertog Ryssland kontrollen över både dess kärnvapen och rymdprogram. I det följande beskriver vi hur rymdprogrammet och den federala rymdpolitiken har utvecklats och hur ryska, populärkulturella visioner om rymden – inom de ryska rymdmuséerna, inom rysk film och litteratur – parallellt vuxit fram. Det statliga rymdprogrammet och den ryska populärkulturen om kosmos uppvisar nämligen intressanta och betydelsefulla kopplingar, som vi redogör för nedan.

RYMDPROGRAMMETS UTVECKLING

Det postsovjetiska rymdprogrammet handlade inledningsvis om att säkra kontrollen över händelseutvecklingen sedan de sovjetiska myndigheterna upplöstes, inklusive ansvaret för kosmodromen Baikonur i Kazakstan. Kalla krigets slut och Sovjetunionens upplösning banade väg för en våg av liberala reformer och tätare kontakter mellan Ryssland och västmakterna (se Vendil Pallin i detta nummer). Vid denna tid av avspänning växte även idén fram om ett närmande mellan Ryssland och USA inte bara avseende handel och säkerhetspolitiska relationer, utan också i form av ett fredligt samarbete i rymden. Ryssland blev därmed en huvudpartner i skapandet av den internationella rymdstationen ISS och bidrog med en egen modul till rymdstationen samt uppskjutningar från Baikonur – ett rymdsamarbete som nu går mot sitt slut.

Det självständiga Ryssland fick tidigt ekonomiska svårigheter i övergången från planekonomi till marknadsekonomi, något som också drabbade rymdprogrammet (Bodner 2017, Harvey 2001, Makarov & Payson 2009, Tarasenko 1996). Mer långtgående ryska ambitioner som t ex att försöka nå månen eller Mars och att bygga en rysk rymdfärja fick stå tillbaka. Rymdfärjeprojektet "Buran" – ett ursprungligen sovjetiskt initiativ som togs sent 1970-tal – lades ned redan 1993. Det postsovjetiska rymdprogrammet har även genomgått flera omorganisationer med vågor av både centralisering och uppsplittring. 2017 omvandlades Roscosmos, sedan 2015 officiellt Statliga enheten för rymdverksamhet, till ett offentligt ägt bolag, med starkt centraliserad kontroll över huvuddelen av den ryska rymdverksamheten (Aliberti & Lisitsyna 2019, Makarov & Payson 2009).

Det ryska rymdprogrammet har lyckats med att bibehålla självständig uppskjutningskapacitet i kraft av de sovjetbyggda Soyuz-raketerna, samt etableringen av Vostochny-kosmodromen.

Fram till juli 2022 har ett tiotal lyckade uppskjutningar genomförts från Vostochny, framförallt för utplacering av satelliter. När USA 2012 lade ned sitt rymdfärjeprogram fick Ryssland monopol på att skicka människor till ISS – vilket gav landet en hel del intäkter via höga "biljettpriser", intäkter som ökade kraftigt över tid (Aliberti & Lisitsyna 2019), fram till att USA genom SpaceX i maj 2020 återigen kunde skicka astronauter från amerikansk mark.

Den postsovjjetiska rympolitikken har, trots svängningar i ekonomin och i världspolitiken, karaktäriserats av fem mer eller mindre beständiga teman, vilket framgår av de fleråriga ryska rympprogrammen, den ryska federala rympdagen, samt tal och uttalanden gjorda av Putin, förre presidenten Medvedev samt Roscosmos tidigare direktör Rogozin (Eriksson & Privalov 2021): *historiskt arv, internationellt rympdsamarbete, modernisering, militarisering samt självständig rympdkapacitet*.

Även om alla fem teman har funnits med sedan Ryssland övertog det tidigare sovjetiska rympprogrammet varierar det i hur framträdande de varit. Idén om det historiska arvet har funnits med under hela perioden fram till nu, medan moderniseringstemat var särskilt framträdande under Medvedevs presidentperiod. Sedan Putin återtog presidentposten 2012 har två linjer kommit att bli allt viktigare, särskilt sedan invasionen av Ukraina – att utnyttja rymden för militära syften och att skapa en av omvärlden oberoende rympdkapacitet. Fram till krigsutbrottet i februari 2022 var idén om internationellt samarbete också viktig och då med inriktning på USA och Europa, men efter invasionen har rympdsamarbetet med väst brakat samman och en förstärkning av det sedan tidigare initierade rympdsamarbetet med Kina kan skönjas.

En konstant i den ryska rympolitikken är föreställningen om rympprogrammet som ett *historiskt arv* som den ryska staten har ansvar för. Detta visar sig genom hyllningar av de tidiga sovjetiska framstegen i rymden, eller genom att Ryssland framställs som en "erkänd ledare" i rymden (Kreml 2001a, b), att landet har "unika möjligheter" för rympdverksamhet och drivs av en "historisk mission" – föreställningar som ibland uttrycks i rent religiösa eller andliga termer (Kreml 2004, 2011b, Roscosmos TV 2018). Putin har återkommande betonat att målet med den ryska rympolitikken är att säkra och förstärka Rysslands position som en "stormakt i rymden" (Kreml 2008, Consultant Plus 2013).

Det är alltså tydligt att det historiska, sovjetiska arvet som framstående rympnation idag är centralt för den egna bilden av Ryssland som en stormakt (se Skak i detta nummer). Lika tydligt är att denna identitet också bygger på en föreställning om USA som "den andre" – det land Ryssland framförallt jämför sig och konkurrerar med. Liknande föreställningar går igen på kärnvapenområdet, liksom inom energipolitiken. Rympnationstemat lyfts fram i olika ritualiserade sammanhang, som den redan nämnda årliga Rymddagen. Det är också tydligt i de utställningar som finns att beskåda vid de ryska rympmuséerna i bland annat Moskva och Sankt Petersburg (Privalov 2022a, b).

Ifråga om *internationellt rympdsamarbete* har Ryssland ända fram till invasionen av Ukraina våren 2022 framhållit kontakterna med USA, Europa och andra västliga aktör som mycket betydelsefulla. Relationerna med väst har genom åren beskrivits som "signifikanta" för det ryska rympprogrammet, medan rympdsamarbete med andra aktörer, däribland Kina och Indien,

betecknats som "skyldigheter". Denna betoning bör tolkas som en avgörande skillnad i prioritet, nämligen att väst och då i synnerhet USA betraktas som den stormakt Ryssland främst har att mäta sig med.

I en tidigare studie av det ryska rymdprogrammet konstaterade vi att Ryssland betraktade Kina som en mindre betydelsefull rymdaktör – både avseende samarbete och i rollen som "den andre", dvs. som konkurrent (Eriksson & Privalov 2021). Rysslands invasion av Ukraina våren 2022 innebar att vår bedömning måste omprövas (se även Vendil Pallin i detta nummer). Sanktionerna blev som bekant omfattande, vilket också påverkade allt samarbete om rymden, inklusive ISS. Europeiska rymdstyrelsen ESA beslutade att alla pågående samarbetsprojekt med Ryssland, däribland ExoMars, utvecklandet av en obemannad farkost avsedd för Mars, skulle avbrytas. Som nämnts meddelade de ryska ledningen våren 2022 att de som ett svar på sanktionerna ansåg att det var nödvändigt att avbryta rysk medverkan i arbetet med den internationella rymdstationen ISS, även om pågående missioner skulle tillåtas fullföljas.

Tidigare ryska utfästelser om att tillsammans med västliga partner genomföra nya ambitiösa resor till månen och Mars har nu helt försvunnit. Istället finns som sagt tecken på att det ryska rymdsamarbetet med Kina, som utvecklats flera år innan kriget i Ukraina, nu kan komma att förstärkas och fördjupas. Kina har på kort tid utvecklat ett mycket ambitiöst rymdprogram, med en egen rymdstation i omlopp kring Jorden. Kina har också lyckats med en obemannad mission till månens baksida, samt har ett flertal framskridna planer på erövring av yttre rymden. Våren 2021 slöt Ryssland och Kina ett avtal om en gemensam bas på månen (Goswami 2021, TASS 2022b). Västliga bedömare menar att det rysk-kinesiska rymdsamarbetet intensifierats sedan 2018 och att det i hög grad inkluderar militära inslag som exempelvis underrättelsesamarbete, gemensamt satellitnätverk och vapenutveckling (Mashie 2022). Ryssland har även aviserat planer på en egen bemannad rymdstation i omlopp kring Jorden, vilket skulle innebära ett återtagande av den kapacitet som Sovjetunionen hade med rymdstationen *Mir* ("fred" eller "värld"), som var i omlopp kring Jorden i knappt tjugo år, mellan 1986 och 2001. Huruvida Ryssland verkligen kommer bygga en ny egen rymdstation återstår att se; möjligen är ett mer nära liggande scenario att Ryssland ansluter sig till den kinesiska rymdstationen.

En återkommande föreställning om internationellt rymdsamarbete, vilken närmast har betydelsen av ett mantra, är att Ryssland uttryckligen eftersträvar en "likvärdig" ställning i den internationella rymdverksamheten och att inte "halka efter" (Pravo 2009, Unigeo 2013, Kreml 2011a). Betoningen av "likvärdighet" stärker dels Rysslands självbild som en stormakt att räkna med, dels den ryska uppfattningen att staters ställning i den internationella politiken skall bedömas utifrån materiell styrka och kapacitet (där kärnvapen och rymdprogram spelar en avgörande roll) men också att staters interna politiska liv är oväsentligt. Betoningen av "likvärdighet" förefaller inte ha förändrats efter

invasionen av Ukraina, även om rymdsamarbetet nu skiftar fokus från väst till öst.

Ett tredje återkommande tema i den ryska rymdpolitiken handlar om *modernisering*, vilket bland annat syns i den ryska federala rymdlagen, som slår fast att det primära syftet med rymdverksamheten är att främja "statens ekonomiska utveckling" och "befolkningens välfärd" (Garant 2018). Ryssland tog som sagt över det sovjetiska rymdprogrammet och dess åldrande infrastruktur. Behovet av underhåll och teknisk förnyelse var och förblir påtagligt, och situationen förvärrades under de ekonomiskt tuffa åren Ryssland genomgick under 1990-talet. Modernisering av rymdprogrammet har kontinuerligt lyfts fram i den ryska rymdpolitiken, men ambitionen var särskilt tydlig under Medvedevs presidentperiod, 2008-2012. Under Medvedev lyftes rymdprogrammet fram som en del av den generella ryska strategin för ekonomisk strukturomvandling, med betoning på teknisk utveckling, effektivisering, konkurrenskraft och kostnadsreducering (Kreml 2007a, b). Rymden pekades under Medvedev ut som en del av den framväxande "kunskapsekonomin", som skulle bidra till att lyfta Ryssland ur ekonomisk kris och borga för tillväxt och välstånd (Kreml 2008a). Särskilt framhölls att Ryssland hamnat på efterkälken i relation till USA avseende ekonomisk-teknisk utveckling generellt, inklusive rymdsatsningarna. När Putin återtog presidentmakten 2012 bestod denna betoning av modernisering och rymdverksamhetens betydelse för den ryska ekonomin, men sedan dess har militarisering och oberoende rymdkapacitet lyfts fram som mer betydelsefulla inslag i den ryska rymdpolitiken.

Temat *militarisering* i rymden har varit centralt sedan rymdålderns begynnelse på 1950-talet – vilket också avspeglas i det internationella rymdfördraget OSC (Outer Space Treaty) från 1967, som uttryckligen förbjuder ockupation av himlakroppar och utplacering av massförstörelsevapen i rymden, samt definierar rymden som en "allmänning" för fredliga ändamål. Rymdfördraget visar uppenbarligen på en tidig insikt om rymdens militära betydelse, varför en fördragsmässig begränsning av rymdens militarisering ansågs nödvändig.

Sedan rymdålderns begynnelse har också rymdverksamhetens "mörka" och "ljusa" sidor varit tydliga. Parallellt med den civila utforskningen av himlakroppar och universum, har stater utnyttjat satelliter och rymdfarkoster för att utveckla system för militära ändamål: underrättelsetjänst, kommunikation och hantering av vapensystem, inklusive interkontinentala ballistiska missiler och anti-satellitvapen. Den militära användningen av rymden gäller inte längre enbart stormakter som Ryssland, Kina och USA – utan i princip alla stater som har någon form av rymdkapacitet (i dagsläget rör det sig om mer än 80 stater, vars militära rymdkapacitet främst avser satellitbaserade kommunikations- och jordobservationssystem).

I likhet med andra rymdstater har Ryssland kontinuerligt pekat på behovet av att förhindra militarisering av rymden (Shoumikhin 2003), trots att de själva

bidrar till densamma. Ryssland visade sin militära rymdförmåga bland annat i november 2021, då de sköt ned en av sina egna inaktiva satelliter, ett så kallat ASAT-test, vilket USA reagerade mycket starkt på; Ryssland anklagades för att inte mena allvar med sin retorik om att förhindra en eskalerande militarisering av rymden (Bugos 2021, Palkowsky 2021). Ryssland har bland annat understrukt problematiken med att satelliter i allt högre grad används för både civila och militära syften, så kallad "dual-use". Ryssland har också vid olika tillfällen föreslagit nedrustningskonferenser samt i allmänna ordalag talat om problem rörande rymdens "strategisk stabilitet" och rymden som en ytterst "känslig" domän.

2008 presenterade Kina och Ryssland ett gemensamt förslag för icke-militarisering av rymden, specifikt rörande utplacering av vapen i rymden, ett förslag som aldrig blev verklighet, bland annat på grund av amerikanskt motstånd (Su 2010, Tronchetti 2011). En slutsats är alltså att alla de stora rymdstaterna – USA, Ryssland och Kina – både varnar för militarisering och samtidigt bidrar till densamma. Detta beteende kan möjligen tolkas som utslag av hyckleri, men likaväl som att olika sorters retorik och beteende anpassas för olika typer av arenor och publik – inrikes- och utrikespolitiskt.

När Putin återkom som president 2012 blev retoriken snart mer specifikt riktad mot USA, ofta i konfrontativa ordalag. I den ryska militärdoktrinen från 2014 lyfts rymdbaserade vapensystem fram som ett direkt hot mot rysk säkerhet, vilket också anges som motivering för att Ryssland behöver militär rymdkapacitet för sitt eget försvar (Kreml 2014). Under ett besök i Moskva 2018 av dåvarande amerikanske säkerhetsrådgivaren John Bolton diskuterades rymdfrågor och Putin uttalade då att:

[S]åvitt jag kan minnas har USA:s vapensköld en örn: i ena handen håller den tretton pilar, i den andra en olivkvist med tretton oliver, som en symbol för en fredsälskande politik. Har er örn redan ätit alla oliver så att det endast finns pilar kvar? (Kreml 2018).

Det är inte förvånande att samtalstonen mellan USA och Ryssland hårdnat och blivit kritisk och mer fördömande, framförallt efter Rysslands invasion av Ukraina, vilket också syns i rymdpolitiska uttalanden. Båda sidor talar om behovet av avmilitarisering, men såväl Ryssland som USA har uppgraderat sina militära rymdstrategier (Bowman & Thompson 2021). Redan under Trump inrättades "Space Force" – den nya amerikanska försvarsgrenen för rymdverksamhet. I Ryssland har den centrala statliga kontrollen över all rymdverksamhet, såväl militär som civil, förstärkts och anti-satellitvapen har testats (i Kina lyder hela rymdprogrammet redan från början under militärt överinseende). Att en ny järnridå har uppkommit i världspolitiken är otvetydigt, och rymden är knappast en fredad zon utan snarare en central del i detta geopolitiska spel (Eriksson & Giacomello 2022).

Det femte temat i den postsovjetiska rymdpolitiken handlar om att behålla och utveckla Rysslands förmåga att på egen hand nå rymden, dvs. *självständig uppskjutningskapacitet*. Detta garanteras framförallt genom kosmodromerna, dvs. de ryska rymdbaserna Baikonur och Vostochny. Att ”garanteras oberoende access” till rymden nämns uttryckligen i de fleråriga federala rymdprogrammen och då särskilt att kunna nå rymden från ryskt territorium – specifikt när det gäller satelliter, bemannade rymdfarkoster och ”interplanetära stationer” (Kreml 2008). 2017 framhöll Putin att oberoende uppskjutningsförmåga är nödvändigt för att möta ”alla utmaningar” (Kreml 2017c). Att utveckla en egen uppskjutningskapacitet ingår även i en bredare målsättning om ”teknologiskt oberoende”, vilket handlar om att utveckla inhemsk kapacitet och att minska behovet av teknikimport, inklusive elektroniska komponenter (Roscosmos 2016).

RYMDEN I RYSK POPULÄRKULTUR

Ryska visioner om rymden syns inte enbart i det federala rymdprogrammet, utan även inom populärkulturen inklusive såväl statligt sponsrade filmer om sovjetiska rymdhjälten Gagarin som friare och mer kritiska föreställningar om alternativa framtider i rymden. Att det sovjetiska rymdprogrammet varit en källa till föreställningar om rymden i både sovjetisk och senare rysk populärkultur är otvetydigt (Gerovitch 2015, Maurer et al. 2011, Privalov 2022a, b). Sovjetstaten utnyttjade populärkulturella beskrivningar av rymden för att legitimera de statliga rymdsatsningarna och för att förstärka uppfattningen om sovjetkommunismens framsteg. Flera av dessa populärkulturella produktioner anspelar på det *historiska arvet*, som vi tidigare talat om. Att rymdvisionerna fanns redan på tsarväldets tid och var kopplade till politiska och sociala problem, förtegs dock av den sovjetiska censuren. Rymdmuséer grundades samtidigt som det sovjetiska rymdprogrammet iscensattes. I filmer, romaner och affischer framställdes framtidens kommunistiska utopi. I filmer som *Andromeda nebula*, *Stormarnas planet*, eller *Himlen kallar*, betvingar representanter för ett framtida Sovjetunionen den ogästvänliga yttre rymden. Samtidigt framställdes Sovjetunionen och dess rymdprogram som ett mer framgångsrikt alternativ till det amerikanska politiska systemet.

Rymdkulten fungerade också delvis som en kritisk udd riktad mot själva det sovjetiska systemet, men med en kritik som ofta uttrycktes på ett metaforiskt sätt. Ett tydligt exempel är filmen *Per Aspera Ad Astra* (genom hårt arbete nås stjärnorna) från 1981, som utgår ifrån en kommunistisk utopi om en blomstrande fredlig och harmonisk framtid på Jorden och där hjältar från Jorden ger sig ut i rymden för att återskapa liv och ordning på en planet som är förstörd av girig kolonialism och ekologiska katastrofer (Privalov 2022a).

I denna film, liksom i annan form av kritik mot det sovjetiska rymdprogrammet och det sovjetiska systemet i allmänhet, förpassades systemkritiken

till en undergroundkultur genom den statliga censurens ingrepp. På det sättet dominerade den officiella versionen av sovjetisk rymdverksamhet i den politiskt styrda offentligheten, samtidigt som den mer kritiska bilden spreds bland bredare lager i det sovjetiska samhället.

Som historisk forskning visat var de populärkulturella framställningarna om rymden inte enbart formade av en statligt driven kulturpolitik, utan också av enskilda rymdingenjörer och kosmonauter; dessa bidrog till spridning av flera olika rymdvisioner, som inte enbart sammanföll med den statligt sanktionerade bilden av rymdverksamheten (Gerovitch 2015, Siddiqi & Andrews 2011).

Under rymdålderns första decennier spreds en genuin rymdentusiasm i den sovjetiska befolkningen, uppmuntrad av rymdprogrammets framgångar och de populariserade framställningarna (Maurer et al. 2011). Slutsatsen är alltså att de populärkulturella framställningarna om rymden är betydligt mer varierande än den officiella statliga bilden av rymdens historia, nutid och framtid – och att det även funnits och fortfarande finns systemkritiska röster.

Efter de första decenniernas rymdkapplöpning mellan Sovjetunionen och USA växte det så småningom fram mer skeptiska motberättelser, som mot slutet av den sovjetiska eran började dominera över den statligt sanktionerade framställningen av rymden (Siddiqi 2011). Dagens postsovjetiska ryska rymdkultur är än mer diversifierad och representeras nu av en rad olika aktörer med varierande relationer till den statligt organiserade rymdpolitiken. I rysk minneskultur är glorifierandet av det sovjetiska rymdprogrammet inte entydigt utan har fått en mer skiftande karaktär, med betoning på vitt skilda aspekter av det sovjetiska förflutna. När Sovjetunionen föll samman och ekonomin omvandlades i marknadsekonomisk riktning blev bilden av det sovjetiska rymdprogrammet både en handelsvara och ett verktyg för legitimering av det statliga rymdprogrammet (Siddiqi 2005).

Det nostalgiska tillbakablickandet har tagit sig olika former. Det rör sig om såväl föreställningar om ett heroiskt förflutet som måste återskapas som mer öppet reflekterande och problematiserande tolkningar av historien (Privalov 2022a, b). Exempel på rysk science fiction innehållande kritiska skildringar av det sovjetiska rymdprogrammet är det tidiga 2000-talets *Papperssoldat* samt *Drömmar om rymden*, filmer som bland annat lyfter fram schismer mellan den politiska ledningen å ena sidan och ingenjörerna och kosmonauterna å den andra (Privalov 2022a, s. 4).

Sedan millennieskiftet har dock den ryska staten liksom enskilda privata aktörer i Ryssland agerat mer aktivt för att utnyttja det sovjetiska arvet, både för att legitimera det ryska rymdprogrammet och för att tjäna pengar. Idag har före detta sovjetiska kosmonauter och rymdingenjörer i ledande positioner inom myndigheter eller företag profiterat på sina ”heroiska” insatser. Samtidigt har den ryska staten sedan 2010-talet finansierat en rad nya storfiler med rymdtema: *Gagarin – den förste i rymden*, *Rymdvandraren*, samt *Salyut-7* (Privalov

2022b). Det *historiska arvet* som tema är i högsta grad levande i de statligt sanktionerade och finansierade populärkulturella projekten om rymden. Högaktuell är också den ryska science fiction-filmen *Challenge*, inspelad 2021 i den verkliga rymden, i den ryska modulen på den internationella rymdstationen ISS, med skådespelaren Yulia Peresild i huvudrollen (BBC 2021, Bodner 2021). Även Hollywood hade en ambition att spela in en science fiction-film på ISS (dock med Tom Cruise i huvudrollen), men Ryssland hann före (Sharf 2020). Ryssland visade därmed att nya höjder nåtts i sammanflätning av populärkultur och verklighetens rymdsatsningar. Noteras bör också att ryska staten har rustat upp flera av de främsta rymdmuséerna, bland annat i Moskva och Kaluga (Privalov 2022a).

Utnyttjandet av det sovjetiska rymdprogrammet liksom nya populärkulturella skildringar kan jämföras med hur den ryska regimen i sitt historiebruk använder minnen från andra världskriget – ”det stora fosterländska kriget” – i legitimerande och mobiliserande syfte. Heroiska berättelser bildar en historia där hjältar inom det sovjetiska rymdprogrammet offerar sig i statens tjänst och på det sättet hindrar amerikanska strävanden, även om individerna ofta i grunden är skeptiska till den politiska ledningen. Dessa heroiserande berättelser, som bland annat är vanligt förekommande i utställningar i de statliga rymdmuséerna, ger uttryck för en nostalgisk längtan till det sovjetiska förflutna – en tid då en utopisk framtid fortfarande sågs som möjlig (Privalov 2022b). Kritiska röster, emellanåt representerade av rymdexperter (t.ex. i samband med det internationella astronautförbundets kongress i Sankt Petersburg i juni 2021), handlar framförallt om att Ryssland kan och bör exploatera sin outnyttjade potential för att nå verkliga framgångar i rymden. Därigenom stödjer och förstärker de ryska rymdtjänstemännens officiella retorik de stora populärkulturella projekten inom rysk rymdkultur, sponsrade av staten.

Den ryska nyheroismen vad gäller rymden vilar på ett löfte om en tillvaro som liknar den sovjetiska, men som aldrig tycks kunna uppfyllas, och ett futuristiskt ideal som aldrig kan nås. Parallellt med den statliga berättelsen om rymden och det sovjetiska förflutna har alternativa rymdvisioner utvecklats under de tre decennier, som förflutit sedan Sovjetunionens fall. Sovjetisk science fiction utnyttjas för nya framtidsvisioner – alltifrån det sovjetfuturistiska, populärkulturella projektet ”USSR-2061” till visioner om ett fredligt internationellt rymdsamarbete där Ryssland åtnjuter respekt och inflytande (Privalov 2022b). Det visar sig också att antalet gräsrotsprojekt är väldigt stort, från hundratals privata rymdmuséer med utställningar av bland annat hemmagjorda rymddräkter, till hemmabyggda små raketer. Allt detta utgör vad som kallats populärkulturell ”nykosmisk” verksamhet (Sivkov 2019a, b, Sivkov & Teryokhin 2021).

Vad betyder rymden för Ryssland?

Efter att ha beskrivit det postsovetjiska rymdprogrammet och dess olika rymdvisioner diskuterar vi nu mer i detalj den betydelse rymden har för den ryska nationen och staten. Detta sker utifrån skilda teoretiska perspektiv, här i form av realism, konstruktivism och postkolonialism.

Dessa perspektiv må ha olika vetenskapsteoretiska utgångspunkter och kan därför möjligen uppfattas som oförenliga, men att tillämpa dem i *parallella* analyser av ryska rymdvisioner fyller ändå en central heuristisk poäng: de leder alla till likartade slutsatser om rymdens fundamentala betydelse för rysk stormaktsidentitet. Vägen till denna slutsats skiljer sig dock åt, vilket vi redogör för nedan.

Vi framhåller också att rymdstrategier och -visioner bland stormakter är förhållandevis lika varandra världen över, oavsett politisk orientering: de handlar om att avslöja universums mysterier, kolonisera yttre rymden, utveckla rymdindustrins konkurrenskraft och att utnyttja rymddomänen för skydd av nationens säkerhet. I Ryssland såväl som i USA och Kina – de tre ledande rymdstaterna – har rymdprogrammen även stor betydelse för den nationella identiteten och de nationella intressena: i korthet utnyttjas de för att framhäva ländernas stormaktstatus. Att nå – och behålla – rymdkapacitet utgör, liksom kärnvapenkapacitet, en ytterst väsentlig del av vad som konstituerar en modern stormakt (jmf. Welch Larson & Sevhenko 2010).

Förmåga till bemannade rymdfärder och uppskjutning av farkoster från eget territorium är särskilt betydelsefull, både för symboliska och strategiska syften. Strävan att slå vakt om sin stormaktsstatus är således bestående, även om de underliggande och mer specifika teman som lyfts fram i rymdpolitiken varierar över tid, däribland Rysslands allt tydligare fokus på rymdens militarisering och oberoende rysk uppskjutningsförmåga, samt den allt skarpare ryska retoriken gentemot väst i allmänhet och USA i synnerhet.

RYSK RYMDPOLITIK I ETT REALPOLITISKT PERSPEKTIV

I ett realpolitiskt perspektiv handlar Rysslands rymdprogram om att befästa landets internationella maktposition och ytterst trygga statens överlevnad. Rymden möjliggör i militära termer det ultimata ”höjdövertaget” – framförallt genom att via satelliter kunna överblicka hela jordytan, men också för att kunna kommunicera över stora avstånd, styra missiler och förhindra motståndaren från att göra detsamma (Moltz 2019, Sheehan 2008). I en möjlig framtid finns även realpolitiska föreställningar om rymden som ett nytt slagfält där ett veritabelt ”stjärnornas krig” kan utspela sig. Realismen har alltid beaktat betydelsen av teknik som en säkerhetspolitisk maktfaktor, i synnerhet ny teknik som kan innebära maktförskjutningar – såsom utvecklingen av stridsvagnar, flyg, kärnvapen, rymdteknik och numer även cyberteknik och artificiell intelligens. Anti-satellitvapen är följaktligen ett centralt säkerhetspolitiskt instrument för

en stormakt. Enligt realismen förändrar tekniken politikens medel men inte politikens natur, som fortsatt handlar om statens överlevnad och den internationella maktbalansen.

I de federala ryska rympolitiska texterna kan en hel del realpolitiska föreställningar urskiljas. Det gäller behovet av "global militär stabilitet" i en situation av fortsatt militarisering av rymden och därmed risken för en förskjuten maktbalans, som i sin tur försvagar Rysslands säkerhetspolitiska position. Ryska företrädare bekymrar sig återkommande över att Ryssland "halkat efter" andra rymdstater, framförallt USA och nu möjligen även Kina.

Att uppnå "jämbördighet" och "likvärdighet" i rymden, som kontinuerligt lyfts fram som ryska målsättningar, kan ses som en realpolitisk strävan efter att rymdkapplöpningens rustningsspiral avbryts eller åtminstone kyls ned. I den mån realismens idévärld har fått fotfäste bland strateger och politiska beslutsfattare i Ryssland kan detta bidra till att förklara landets strävan efter (militär) maktbalans och vilja att bibehålla oberoende rymdkapacitet. Den nya järnridå som uppstått i världspolitik efter Rysslands invasion av Ukraina – inklusive avbrutna samarbeten mellan Ryssland och Västvärlden, omfattande sanktioner och militär upprustning på alla sidor – kan tolkas som att realpolitiska snarare än liberala drivkrafter präglar den internationella politiken (Eriksson & Giacomello 2022).

Uttolkare av Rysslands stormaktsambitioner har långt före invasionen av Ukraina påtalat att den ryska ledningen drivs av "revanschism", "neoimperialism" och till med av "messianism" (Lewis 2018, Engström 2014). Ofta citeras Putins uttalande om att upplösningen av Sovjetunionen var "århundradets största geopolitiska katastrof", vilket tolkats som ett uttryck för en dröm om att återskapa ett storryskt imperium (Astrov & Morozova 2012: 192, Taylor 2018). Sådana tolkningar, vilka blivit allt vanligare sedan invasionen av Ukraina, kan dock inte förklara varför Rysslands rymdprogram inte uppvisar grandiosa framtidsvisioner om att återta en världsledande roll eller att kolonisera yttre rymden (Aliberti & Lisitsyna 2019: 18-19, Bodner 2017). Som genomgången ovan visat handlar de federala ryska rymdvisionerna om att inte halka efter och att nå jämbördighet, men inte att ta ledningen i den nya rymdkapplöpningen (Eriksson & Privalov 2021). Rymdprogrammets ambitioner verkar helt enkelt inte stämma med andra, betydligt mer ambitiösa "neoimperialistiska" uttalanden, som efter att Putin 2012 återkom har förstärkts över tid.

RYSK RYMPOLITIK I ETT KONSTRUKTIVISTISKT PERSPEKTIV

Militarisering och antagonism är som sagt inte det enda mönstret i internationella rymdrelationer. Hur kan vi förklara Rysslands mångåriga, omfattande och nära samarbete med USA och andra västliga partner – inte minst kring internationella rymdstationen ISS – samtidigt som framförallt USA utmålats som ett hot mot global säkerhet och anklagas för kontinuerlig militarisering

av rymden? I ett konstruktivistiskt identitetsperspektiv är den paradoxala kombinationen av nära samverkan och antagonism en effekt av att USA ses som Rysslands "andre", den stormakt landet främst jämför sig med, på gott och ont. Samarbete och fiendskap har här i grund och botten samma betydelse – att bekräfta identiteten som stormakt (Eriksson & Privalov 2021).

Den konstruktivistiska litteraturen om Rysslands stormaktsambitioner lägger fokus på identitetsrelaterade faktorer som status, respekt, rivalitet, stolthet och nationsbyggande (Astrov & Morozova 2012, Neumann 2008, Kanet 2007). Materiella faktorer såsom ekonomisk utveckling och teknologiska framsteg respektive misslyckanden kan påverka sådana föreställningar, men det finns inget enkelt eller direkt samband mellan materiella omständigheter och identitet. Exempelvis pekar Neumann på att även under perioder då Ryssland/Sovjet rent materiellt och de facto visade strategisk eller teknologisk överlägsenhet så beklagade sig ledare ändå över bristen på internationell respekt och erkännande av landet som en ledande stormakt (Neumann 2008: 129). När Sovjetunionen sedan föll samman och såväl territorium som vägledande politisk ideologi förlorades hamnade Ryssland i en identitetskris, vilket fick statsledningen att betrakta geopolitik och återupprättad stormaktsidentitet som ett svar på den "ontologiska osäkerheten" – en kamp för att svara på frågan om vad Ryssland egentligen är som nation (Astrov & Morozova 2012: 196-198, Tsygankov 2008, Neumann 2008, Leichtova 2016 & Morozov 2015).

I ett konstruktivistiskt perspektiv handlar Rysslands rymdprogram om att återta, befästa och utveckla nationell identitet och internationell status som en modern, högteknologiskt framstående och betydelsefull stormakt omvärlden har att räkna med. Att Ryssland sedan självständigheten både drabbats av ekonomiska svårigheter och en ineffektiv byråkrati kan möjligen förklara bristen på tydliga framsteg för det ryska rymdprogrammet (Aliberti & Litsinya 2019, de Montluc 2010, Harvey 2001), men frånvaron av framgång förklarar inte bristen på ambition och vision. Konstruktivister framhåller att stormaktsidentitet kan uttryckas såväl genom en icke-hegemonisk upplevelse av sårbarhet, svaghet och underlägsenhet som genom självförtroende och föreställningar om styrka och överlägsenhet (Roberts 2017, Morozov 2015). Som konstruktivisten Guzzini noterar handlar stormaktsidentitet inte endast om grandiosa visioner om en ledande roll i världspolitiken, utan kan även uttryckas genom strävan efter jämbördighet och erkännande av andra. I Guzzinis ord: "geopolitics is the ideology of a great or dissatisfied power" (Guzzini 2012: 61).

Konstruktivismen ger dock inte nödvändigtvis en djupare förståelse av hur det kommer sig att föreställningar om underlägsenhet samt strävan efter samverkan och jämbördighet existerar parallellt med aggression, militarism och anspråk på dominans. Kombinationen av upplevd litenhet och storhet kan tyckas märklig. Dessutom finns en tendens i konstruktivistiska analyser av rysk nationell identitet och politik att endast beakta det dominerande statliga

paradigmet och i allt för liten grad studera de alternativa samhällsidéer och visioner som existerar i Ryssland.

RYSK RYMDPOLITIK I ETT POSTKOLONIALT PERSPEKTIV

Postkolonial teori påminner vid en första anblick om konstruktivism eftersom båda lyfter fram identitet och betydelsen av ”den andre”. Postkolonial analys av det moderna Ryssland bidrar dock med en mer komplex förståelse av ”den andre”, som kan avse såväl USA (eller Väst i bredare mening) som det förflutnas Sovjetunionen. Nationell identitet – som den uttrycks i såväl politik som i andra sammanhang såsom nyhetsmedier och populärkultur – avser således både interna och externa speglingar, liksom historiska, nutida och framtida referensobjekt.

Samtidigt har såväl det reella som det föreställda betydelse för hur aktörer upplever och gestaltar den nationella identiteten. Till skillnad från konstruktivismen, men i viss likhet med realismen, hävdas i postkolonial analys att rysk identitet formats av den reella utvecklingen av obalans i globala maktförhållanden, där Ryssland de facto halkat efter i flera avseenden. Postkoloniala teoretiker ser i denna bemärkelse Ryssland som en ”subaltern” – en stat underordnad en globalt strukturerad hegemoni som fortfarande domineras av USA. Samtidigt lyfter den postkoloniala analysen fram hur Ryssland agerar imperialistiskt mot sig självt och sin egen periferi (Morozov 2015). På detta sätt uppfattas Ryssland som beroende av sin västerländska ”andre” såväl normativt som materiellt. Det normativa beroendet kan ses i hur rysk politisk ledning generellt liksom rymdtjänstemän i synnerhet jämför det ryska rymdprogrammet med USA:s – där NASA agerar i samarbete med såväl äldre som nyare privata rymdentreprenörer. I en postkolonial tolkning har den ryska speglingen av USA påverkat den faktiska omvandlingen från statlig myndighet till statligt företag, där jämförelser med och uttalanden kring amerikanska SpaceX och annan amerikansk rymdverksamhet är vanliga. Samtidigt som Ryssland har gjort försök att etablera en egen kommersiell rymdsektor liknande den amerikanska, riktas återkommande kritik mot den amerikanska rymdpolitiken och de amerikanska rymdföretagen, som anklagas för bland annat orättfärdigt agerande på den internationella rymdmarknaden. Postkolonial analys framhåller att den ryska retoriken och den ryska organiseringen är direkt påverkade av amerikanska normer och praxis, och således formade av en global ”hegemonisk struktur” (Morozov 2015). Ryssland upplever även ett materiellt beroende av Väst, så också för rymdverksamheten, som därmed också påverkas av de idag omfattande västliga sanktionerna mot Ryssland – inklusive vissa sanktioner som även existerade före kriget i Ukraina (Vidal 2021). Exempelvis råder brist på viktiga elektroniska och andra tekniska komponenter tillverkade i Väst.

Möjligen är Kina på väg att ta plats som en alternativ eller kompletterande ”andre” för det moderna Ryssland. I ett postkolonialt perspektiv betraktas dock

det pågående rymdsamarbetet mellan Ryssland och Kina som något problematiskt, inte minst i ljuset av historiska erfarenheter. Ryska föreställningar om Kina har genom historien bottnat i såväl rädsla som brist på förtroende (Aliberti & Lisitsyna 2019, Mathieu 2010), vilket i och för sig kan sägas prägla relationer mellan stormakter generellt. Det går som sagt inte att utesluta att kinesiska framgångar i rymden, inklusive deras egen rymdstation och planerna på att landa taikonauter på månen och Mars, kan förstärka Kinas betydelse som den nye ”andre”. I rysk utrikespolitik talas också återkommande om ett ”skifte mot Öst”, vilket framförallt handlar om ett närmande till Kina. Noteras bör dock att Rysslands tidigare uttalanden om ett genuint rysk-kinesiskt projekt för att tillsammans nå månen av kinesiska företrädare snarare framställts som ett kinesiskt projekt till vilket Ryssland är välkommet att bidra – något som framkom då Kina presenterade projektet vid konferensen Glex (Global Space Exploration) i Sankt Petersburg sommaren 2021.

En möjlig tolkning är att någon ny, helt avvikande eller originell rysk rymdpolitik inte kan väntas få genomslag, trots att flera alternativa idéer och rymdvisioner existerar i dagens Ryssland. Den statliga ryska rymddiskursen förefaller som sagt ofta begränsad till jämförelser med den amerikanska, vare sig det handlar om hyllning, kritik eller avfärdande. Av betydelse är även den hegemoniska dominans som Roscosmos och den ryska staten har i den ryska rymddiskursen, något som förstärkts av statlig censur samt den nya lagen om ”utländska agenter”,² som kraftigt begränsar spridning av alternativa visioner liksom genomförande av oberoende studier om allt som rör den ryska statens säkerhet – vilket inbegriper rymdprogrammet.

Den ryska staten har också haft svårt att ersätta den sovjetiska berättelsen om statsbyggande och kommunismens seger som motivering till stora statliga projekt, inklusive det kostsamma rymdprogrammet. I den statliga rymdretoriken talas ibland om ”ett speciellt historiskt uppdrag” och emellanåt ges både vaga religiösa anspelningar liksom allmänna utsagor om att någon gång i framtiden kommer Ryssland nå såväl månen som Mars och vidare ut i den yttre rymden (Eriksson & Privalov 2021). I motsats till den sovjetiska berättelsen finns varken tydliga ryska framgångar eller en mobiliserande statligt sanktionerad berättelse om Ryssland i rymden.

Som nämnts ovan finns dock en hel del ny rysk populärkultur om rymden, av vilken en del är producerat för att direkt legitimera det ryska rymdprogrammet, medan en hel del annan populärkulturell produktion ignoreras eller rentav censureras. Exempelvis har den så kallade neokosmismen fått ett uppsving i dagens Ryssland, även om den till stora delar förbises eller nedtrycks av staten. Neokosmismen, som fått stort inflytande över samtida rysk konst,

2 En kortare beskrivning av lagen och dess effekter på engelska finns här: <https://meduza.io/en/feature/2021/08/05/a-new-kind-of-foreign-agent>.

betraktar utforskning av rymden som en möjlig väg mot nya former av socialt och politiskt liv, och till och med för att långsiktigt besegra döden. Företrädarna har organiserat sig i något de kallar Rymdinstitutet, vilket uppenbarligen är något helt annat än det statliga ryska rymdforskningsinstitutet.

Alternativa rymdvisioner har också kommit fram på andra sätt i föreställningar om det "subaltern" Ryssland, inte minst i form av hundratals små privata rymdmuséer som skapats av amatörer. Många av dessa alternativa populärkulturella aktiviteter uttrycker en form av postkolonial kritik mot rymdprojekt som avser att utvinna rymdresurser för ekonomisk vinning – kritik som sker utanför den ryska statens kontroll men däremot i samarbete med grupper i bland annat Frankrike, USA och Storbritannien (Alvarez 2020, Redfield 2002). Kritiken från populärkultur och inhemska forskare ger snarare uttryck för nya former av idealism, där politiska och sociala strukturer skapas som kan möta dagens globala kriser för miljö, klimat och ekonomi. I detta postkoloniala perspektiv är Rysslands vacklande ställning som stormakt i rymden inte nödvändigtvis något negativt, utan uppfattas snarare bana väg för alternativa och ljusare framtider. Relationen mellan dessa internt "subaltern" visioner och den ryska staten, liksom till den internationella omgivningen, är dock fortsatt oviss. En del av de nykosmiska projekten används för ekonomisk vinning av olika eliter och en del inslag ger även uttryck för nationalism och xenofobi (Bernstein 2014, Engström 2019). Den övergripande föreställningen inom nykosmismen handlar emellertid också om en tro på att kosmos och teknologi är besjälade samt på möjligheten att nå evigt liv (Bernstein 2019, Young 2012, Cosmos.art 2019). Noteras kan att delar av nykosmismen och de konstnärskollektiv som uttrycker den har vissa kopplingar till aktörer på den internationella arenan, såväl på den konstnärliga scenen som inom den nya rymdindustrin (Cosmos.art 2019, Goertzel 2010).

Avslutning

I denna artikel har vi beskrivit och försökt att förklara hur den ryska rymdpolitiken liksom bredare visioner om rymden utvecklats sedan Sovjetunions sammanbrott fram till idag. Den nya järnridå som uppstått i världspolitiken efter Rysslands invasion av Ukraina har nu även nått rymdpolitiken. Rymdsamarbetet mellan Öst och Väst har i princip avbrutits för vad som förefaller vara lång tid framöver. Samtidigt visar vår analys att för stormakten Ryssland är Väst och i synnerhet USA "den andre", man speglar sig i, även om Kinas framväxande status som rymdmakt komplicerar bilden. Föreställningen om USA som "den andre" har tagit sig flera uttryck, som dock gemensamt bottenar i ett paritetstänkande, dvs. i en strävan att erhålla erkännande och respekt som en jämbördig part. Vi har också poängterat att även utifrån vitt skilda teoretiska perspektiv – här i form av realism, konstruktivism och postkolonialism – nås slutsatsen

att rymdpolitiken i Ryssland handlar om bekräftelse av status och identitet som stormakt, vilket i grund och botten inte skiljer sig från rymdpolitiken i andra ledande rymdstater som USA och Kina. Till sist har vi också lyft fram betydelsen av populärkultur för att såväl legitimera de faktiska rymdprogrammen som för att utveckla alternativa visioner om rymden. Sambandet mellan verkliga rymdprojekt och populärkultur är komplext, och gränsen däremellan sällan glasklar.

Referenser

- Aliberti, Marco & Lisitsyna, Ksenia, 2019. *Russia's Posture in Space: Prospects for Europe*. Berlin: Springer.
- Alvarez, Tamara, 2020. *The Eighth Continent: An Ethnography of Twentieth-First Century Euro-American Plans to Settle the Moon*, tillgänglig på <https://www.academia.edu/43890727/The_Eighth_Continent_An_Ethnography_of_Twenty_First_Century_Euro-American_Plans_to_Settle_the_Moon>, hämtad 2022-09-15.
- Astrov, Alexander & Morozova, Natalia, 2012. "Russia: geopolitics from the heartland", s. 192-216 i Guzzini, Stefano (red.), *The Return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Crisis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BBC, 2021. "Russian team back on Earth after filming first movie in space", *BBC NEWS*, 17 October, tillgänglig på <<https://www.bbc.com/news/world-europe-58944660>>, hämtad 25 mars 2022.
- Bernstein, Anya, 2014. "Cyborgs, Weak Cosmists, and a Russian Planet", *NYU Jordan Center*, tillgänglig på <<https://jordanrussiacycenter.org/news/cyborgs-weak-cosmists-russian-planet/>>, hämtad 19 augusti 2022.
- Bernstein, Anya, 2019. *The Future of Immortality: Remaking Life and Death in Contemporary Russia*. Princeton: Princeton University Press.
- Bodner, Matthew, 2021. "Russia, racing to beat Tom Cruise and NASA to first movie shot in space, picks its cast", *NBC News*, 14 May, tillgänglig på <<https://www.nbcnews.com/science/space/russia-racing-beat-tom-cruise-nasa-first-movie-shot-space-n1267341>>, hämtad 2022-03-25.
- Bodner, Matthew, 2017. "60 years after Sputnik, Russia is lost in space", *Space News*, 4 October 2017, tillgänglig på <https://spacenews.com/60-years-after-sputnik-russia-is-lost-in-space/#:~:text=MOSCOW%20%E2%80%94%20Just%20over%2030%20years,golden%20age%20of%20space%20exploration>, hämtad 2022-08-17.
- Bowman, Bradley & Thompson, Jared, 2021. "Russia and China Seeks to Tie America's Hands in Space", *Foreign Policy*, 31 March 2021, tillgänglig på <<https://foreignpolicy.com/2021/03/31/russia-china-space-war-treaty-demilitarization-satellites/>>, hämtad 2022-09-17.
- Bugos, Shannon, 2021. "Russian ASAT test Creates Massive Debris", *Arms Control Association*, December 2021, tillgänglig på <<https://www.armscontrol.org/act/2021-12/news/russian-asat-test-creates-massive-debris>>, hämtad 2022-09-17.
- Consultant Plus, 2013. *Main Provisions of the Foundations for the State Policy of the Russian Federation in the Area of Space Activities until 2030 and Further Perspective*, tillgänglig på <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_145908/>, hämtad 2019-03-19.
- Cosmos.art, 2019. "About", *Institute of the Cosmos*, tillgänglig på <<https://cosmos.art/about>>, hämtad 2022-08-19.

- Engström, Maria, 2019. "Telluro-Cosmic Imperial Utopia and Contemporary Russian Art", i Suslov, Mikhail & Bodin, Per-Arne (red.), *The Post-Soviet Politics of Utopia*. London: I. B. Taurus.
- Engström, Maria, 2014. "Contemporary Russian Messianism and the New Russian Foreign Policy", *Contemporary Security Policy* 35(3), s. 356-379.
- Eriksson, Johan & Giacomello, Giampiero, 2022. "Space and the New Iron Curtain", *Crisis Response* 17(3), s. 84-85.
- Eriksson, Johan & Newlove-Eriksson, Lindy, 2022. "Outsourcing the American Space Dream: SpaceX and the Race to the Stars", paper presenterat vid ISA-konferensen i Nashville, Tennessee, 28 mars – 2 april 2022.
- Eriksson, Johan & Privalov, Roman, 2021. "Russian Space Policy and Identity: Visionary or Reactionary?", *Journal of International Relations and Development* 24(2), s. 381-407.
- Garant, 2018. Russian Federal Law fr. 20 August 1992 №5663-I "On Space Activities", tillgänglig på <<http://ivo.garant.ru/#/document/136323/paragraph/25483:0>>, hämtad 2019-03-19.
- Gerovitch, Slava, 2011. "Memories of Space and Spaces of Memory", s. 85-102 i Maurer, E., Richers, J., Rùthers, M. & Scheide, C. (red.), *Soviet Space Culture*. London: Palgrave Macmillan.
- Gerovitch, Slava, 2015. *Soviet Space Mythologies: Public Images, Private Memories, and the Making of a Cultural Identity*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Goertzel, Ben, 2010. *A Cosmist Manifesto: Practical Philosophy for the Posthuman Age*. Humanity+.
- Goswami, Namrata, 2021. "The Strategic Implications of the China-Russia Lunar Base Cooperation Agreement", *The Diplomat*, 19 March, tillgänglig på <<https://thediplomat.com/2021/03/the-strategic-implications-of-the-china-russia-lunar-base-cooperation-agreement/>>, hämtad 2022-08-17.
- Guzzini, Stefano (red.), 2012. *The Return of Geopolitics in Europe: Social Mechanisms and Foreign Policy Crises*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harvey, Brian, 2007. *The Rebirth of the Russian Space Program: 50 Years After Sputnik*, *New Frontiers*. Berlin: Springer and Praxis Publishing.
- Harvey, Brian, 2001. *Russia in Space: The Failed Frontier?* Berlin: Springer and Praxis Publishing.
- Kreml, 2001a. Владимир Путин поздравил работников и ветеранов ракетно-космической отрасли, летчиков-космонавтов с Днем космонавтики. 12 April 2001, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/events/president/news/41071>>, hämtad 2020-03-03.
- Kreml, 2001b. Совместная пресс-конференция с Президентом США Джорджем Бушем. 22 July 2001b, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/events/president/transcripts/21294>>, hämtad 2020-03-03.
- Kreml, 2004. Вступительное слово на торжественном собрании, посвященном Дню космонавтики. 12 April 2004, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22419>>, hämtad 2020-03-03.
- Kreml, 2007a. Космические технологии могут внести весомый вклад в модернизацию и экономическое развитие России. 12 January 2007, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/events/president/news/37021>>, hämtad 2020-03-03.
- Kreml, 2007b. Космическая отрасль не сможет полноценно развиваться без экономической составляющей. 29 March 2007, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/events/president/news/37727>>, hämtad 2020-03-03.

- Kreml, 2008. Вступительное слово на совещании с членами Совета Безопасности “О политике Российской Федерации в области космической деятельности на период до 2020 года и дальнейшую перспективу”. 11 April 2008, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24913>>, hämtad 2020-03-03.
- Kreml, 2011a. Встреча с молодыми учёными. 8 February 2011, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/events/president/news/10278>>, hämtad 2020-03-03.
- Kreml, 2011b. Интервью Дмитрия Медведева Центральному телевидению. 12 April 2011. Китая, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/events/president/news/10911>>, hämtad 2020-03-03.
- Kreml, 2014. Военная доктрина Российской Федерации, tillgänglig på <<http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>>
- Kreml, 2018. Встреча с помощником Президента США по надбезопасности Джоном Болтоном. 23 October 2018, tillgänglig på <<http://kremlin.ru/events/president/news/58880>>, hämtad 2020-03-03.
- Lazareva, Ekaterina. 2022. Путин предупредил развязывание войны с Западом на новом фронте, Ura.ru, 26 July 2022, tillgänglig på <<https://ura.news/articles/1036285071>>, hämtad 2022-12-20
- Leichtova, Magda, 2016. *Misunderstanding Russia: Russian Foreign Policy and the West*. London: Routledge.
- Lewis, David G., 2018. “Geopolitical imaginaries in Russian foreign policy: The evolution of ‘Greater Eurasia’”, *Europe-Asia Studies* 70(10), s. 1612–1637.
- Makarov, Yuri & Payson, Dmitry, 2009. “Russian space programs and industry: Defining the new institutions for new conditions”, *Space Policy* 25, s. 90–98.
- Maurer, Eva, Richers, Julia, Rùthers, Monica & Scheide, Carmen, 2011. *Soviet Space Culture: Cosmic Enthusiasm in Socialist Societies*.
- Mashie, Abraham, 2022. “Space Force Can Only ‘Mitigate’ China-Russia Space Cooperation”, *Air Force Magazine* 24 May, tillgänglig på <<https://www.airforcemag.com/space-force-can-only-mitigate-china-russia-space-cooperation/>>, hämtad 2022-08-17.
- Mathieu, Charlotte, 2010. “Assessing Russia’s Space Cooperation with China and India – Opportunities and Challenges for Europe”, *Acta Astronautica* 66(3–4), s. 355–361.
- de Montluc, 2010. “Russia’s resurgence: Prospects for space policy and international cooperation”, *Space Policy* 26, s. 15–24.
- Moltz, James Clay, 2019. *The Politics of Space Security: Strategic Restraint and the Pursuit of National Interests*. Stanford: Stanford University Press.
- Morozov, Viatcheslav, 2015. *Russia’s Postcolonial Identity*. Hampshire: Palgrave MacMillan.
- Newlove-Eriksson, Lindy & Johan Eriksson, 2013. “Governance Beyond the Global: Who Controls the Extraterrestrial”, *Globalizations* 10(2), s. 277–292.
- Neumann, Iver B., 2008. “Russia as a great power, 1815–2007”, *Journal of International Relations and Development* 11, s. 128–151.
- Palkowsky, Deganit, 2021. “Why Russia Tested Its Anti-Satellite Weapon”, *Foreign Policy*, 26 December, tillgänglig på <https://foreignpolicy.com/2021/12/26/putin-russia-tested-space-asat-satellite-weapon/>, hämtad 2022-08-20.
- Pravo (Official internet portal for legal information), 2009. Federal Space Program Until Year 2000, tillgänglig på <<http://www.pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102027585&rdk=&backlink=1>>, hämtad 2019-03-31.

- Privalov, Roman, 2022a. "Through the Thorns to Where? The Politics of Alternative Appropriations of Soviet Space Culture in Contemporary Russia", *Space Policy*, March.
- Privalov, Roman, 2022b. "Space Nostalgia: The Future that is Only Possible in the Past", *Baltic Worlds* 15(1-2), s. 52-56.
- Privalov, Roman, 2021. "Is the Future Soviet? USSR-2061 and the Reality of Utopia", *Praktyka Teoretyczna* 41(3), s. 123-228.
- Redfield, Peter, 2002. "The Half-Life of Empire in Outer Space", *Social Studies of Science* 32(5-6), s. 791-825.
- Rementeria, Santiago, 2022. "Power Dynamics in the Age of Space Commercialisation", *Space Policy* 60, May.
- Roberts, Kari, 2017. "Understanding Putin: The politics of identity and geopolitics in Russian foreign policy discourse", *International Journal* 72(1), s. 28-55.
- Roscosmos TV, 2018. Десять принципов космонавтики, tillgänglig på <<https://www.youtube.com/watch?v=CCO-9o1Kd8A>>, hämtad 2019-04-01.
- Roscosmos, 2016. "Main Provisions of the Federal Space Program 2016-2025", tillgänglig på <<https://www.roscosmos.ru/22347/>>, hämtad 2019-04-01
- Sharf, Zack, 2020. "A new space race begins: Russia aims to beat Tom Cruise by sending an actor to space in 2021", *IndieWire*, 21 December, tillgänglig på <<https://www.indiewire.com/2020/12/russia-battles-tom-cruise-sending-actor-space-1234606110/>>, hämtad 2022-03-25.
- Sheehan, Michael, 2008. *The International Politics of Space*. London: Routledge.
- Shoumikhin, A., 2003. "Russian perspectives on the military uses of outer space", *Astropolitics* 1(3), s. 95-112.
- Siddiqi, Asif A. & Andrews, James T. (red.), 2011. *Into the Cosmos: Space Exploration and Soviet Culture*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Siddiqi, Asif A., 2011. "From Cosmic Enthusiasm to Nostalgia for the Future", i Maurer, Eva, Richers, Julia, Rùthers, Monica & Scheide, Carmen (red.), *Soviet Space Culture*.
- Siddiqi, Asif A., 2005. "Privatising Memory: The Soviet Space Program Through Museums and Memoirs", s. 98-115 i Collins, Martin & Millard, Douglas (red.), *Showcasing Space: Artefacts Series: Studies in the History of Science and Technology*. London: The Science Museum.
- Sivkov, Denis Yu, 2019a. "Space Exploration at Home: Amateur Cosmonautics in Contemporary Russia [Osvoenie Kosmosa v Domashnikh Usloviakh: Liubitel'skaia Kosmonavtika v Sovremennoi Rossii]", *Etnograficeskoe Obozrenie* 6, s. 67-79.
- Sivkov, Denis Yu., 2019b. "Steps and Leaps: The Anthropology of Space in Search of Scale [Shagi i Skachki: Antropologija Kosmosa v Poiskakh Masshtaba]", *Etnograficeskoe Obozrenie* 6, s. 29-33.
- Sivkov, Denis Yu & Teryokhin, Makar, 2021. "Our Space [Nash Kosmos]", *Takie Dela*, tillgänglig på <<https://cosmos.takiedela.ru/>>, hämtad 2022-01-24.
- Su, J., 2010. "The "Peaceful Purposes" Principle in Outer Space and the Russia-China PPWT Proposal", *Space Policy* 26(2), s. 81-90.
- Tarascenko, Maxim V., 1994. "Russia's Place in Space: A Home View", *Space Policy* 10(2), s. 115-120.
- TASS, 2022a. "Putin Congratulates Russians on Cosmonautics Day from far East's Vostochny Spaceport", *TASS Russian News Agency*, 2022-04-12, tillgänglig på <<https://tass.com/science/1436455>>, hämtad 2022-07-02.

- TASS, 2022b. "Ryssland och Kina har undertecknat avtal om rymdsamarbete 2017 – om en gemensam månbas, utforskning av den yttre rymden", tillgänglig på <<https://tass.com/science/1445167>>, hämtad 2022-07-02.
- Taylor, Adam, 2018. "Putin says he wishes the Soviet Union had not collapsed. Many Russians agree", *The Washington Post*, March 3, 2018, tillgänglig på <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2018/03/03/putin-says-he-wishes-he-could-change-the-collapse-of-the-soviet-union-many-russians-agree/?noredirect=on&utm_term=.1318867ba6a8>, hämtad 2019-05-02.
- Tsygankov, Andrei P., 2008. "Self and other in International Relations theory: Learning from Russian civilizational debates", *International Studies Review* 10(4), s. 762-775.
- Tronchetti, F., 2011. "Preventing the Weaponization of Outer Space: Is a Chinese-Russian-European Common Approach Possible?", *Space Policy* 27(2), s. 81-88.
- Unigeo, 2013. "Federal Space Program for years 2006-2015" (reprint from official journal Federal Book), tillgänglig på <<http://unigeo.ru/upload/files/abd8babcdcf3302fa6fc538bcd1bod2.pdf>>, hämtad 2019-03-31.
- Vidal, Florian, 2021. *Russia's Space Policy: The Path of Decline?* Études de Ifri. Paris: Ifri.
- Welch Larsson, Deborah & Vidal, Aleksei, 2010. "Status Seekers: Chinese and Russian Responses to U.S. Primacy", *International Security* 34(4), s. 63-95.
- Young, George M., 2012. *The Russian Cosmists: The Esoteric Futurism of Nikolai Fedorov and His Followers*. Oxford: Oxford University Press.

Russian Electoral Engineering from *Perestroika* to Putin

Derek S. Hutcheson

Abstract

The article examines electoral politics over the last 35 years in the Russian Federation, since the end of the Soviet Union to the present day. It traces the party and electoral system through several phases of development, from hyper-pluralism in the wake of the Soviet Union's collapse to the electoral authoritarianism of the late Putin period. A particular focus is on the 'toolkit' of measures used to constrict competition and ensure favourable electoral outcomes for the Kremlin and its associates, and on public confidence (or the lack thereof) in the legitimacy of the electoral process. Whilst we can over-romanticise the pluralism of the late 1980s and 1990s, there is an inherent danger for the Kremlin in relying on extracting ever greater gains from an ever-narrower base of support, at the expense of systemic renewal. In the long-term, this may presage another epochal shift in the Russian political system.

Introduction

It is notable that the Russian political system characteristically goes through substantial upheaval approximately every 35-40 years.¹ The death of Mikhail Gorbachev in August 2022 inevitably led to reflection on electoral developments in Russia since the end of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), the last such major upheaval. Obituaries of Gorbachev contrasted the opening up

1 Starting from the assassination of Tsar Alexander II in 1881, the Russian Revolution followed 36 years later (1917); the death of Stalin 36 years after that (1953); and the fall of the Berlin Wall 36 further years into the future (1989), predating the collapse of the USSR itself two years later. Each of these crucial dates was followed by several years of unrest and flux, before the emergence of a strong leader and a more stable pattern of politics that lasted around 20-30 years until the next big dislocation. Without being overly prescriptive, the mid-2020s would be the time in which major political change might be expected to occur, if this historical cycle continues.

of pluralism during his six years as General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU) from 1985 to 1991 with the closing down of it again under Russia's longstanding president, Vladimir Putin. Gorbachev's death in the same year as Russia's full-scale invasion of Ukraine also draws attention to the fact that the cycle of Russian politics that followed his fall from power more than three decades ago may itself soon be reaching its endgame.

It is argued in this article that we are in danger of over-romanticising the emergence of pluralism in the late 1980s and early 1990s. *Perestroika* opened the Soviet political system up, but the revolution it promised was forestalled by a legacy of questionable electoral practices that was never fully overcome in the 1990s and which reconsolidated into a more electoral authoritarian political system in the decades that followed. In recent years, commentators have become increasingly dismissive of the democratic credentials of Russian elections, in some cases with some justification. But this underestimates their importance as legitimising tools and as a means to map the regime's support bases. The Russian electoral system is one of the many tools used by the regime to consolidate and maintain its power and thus forms the focus of this article.

The article first of all focuses on the development of the party and electoral system since the late Soviet Union to the present day. It goes on to examine public confidence in the legitimacy of the electoral process, and growing political alienation. There is an inherent danger for the Kremlin, insofar its electoral victories are obtained by extracting ever greater gains from an ever-narrower base of support. In the long-term, this may cause problems for the feasibility of the regime and presage the next such epochal shift in the Russian political system.

The phases of Russian electoral development

Since 1993, the Russian Federation has held eight legislative elections to the State Duma and six presidential elections. Three national referenda or referendum-like votes have been held (two on the constitution in 1993 and 2020; and one in early 1993 about confidence in the president). On top of this, Russia has backed arms-length pseudo-referendums in the country's near abroad, aimed at legitimising its annexation of Ukrainian territory. The results of the presidential and parliamentary elections are summarized in tables 1 and 2.

Russia's political system is dominated by its executive, meaning that presidential elections are the more politically significant contests. However, they rarely provide much psephological excitement. Only in 1996 has the result of a presidential election initially been in doubt. President Boris Yeltsin's spin doctors used every trick in the book, and a few that were not, to bring him to re-election from a starting point of an 8 percent approval rating (Levada 1996). Apart from that, presidential elections, held every four years from 1996

onwards and every six years since 2012, have been fairly tame affairs. Not since Putin's first election in 2000 has the second-placed candidate obtained more than 18 per cent of the vote. They have also been notable for the fact that more or less same cast of perennial opposition candidates has competed unsuccessfully in every contest against Presidents Yeltsin (1991 and 1996), Putin (2000, 2004, 2012 and 2018) and Dmitrii Medvedev (2008), as table 1 shows.²

Parliamentary elections provide more interest for the political scientist. Following the 2-year interim parliament (State Duma) elected in 1993, legislative elections were held every four years from 1995 until 2011, before moving to a 5-year cycle. As will be discussed in more detail below, the elections of

2 The whole country is a single electoral district, with a majoritarian system. If no candidate secures 50 percent of the vote in the first round, a second-round run-off is held between the top two candidates. This has only happened once, in 1996.

Tabel 1. Presidential election results, 1996–2018

Year	1996 (1)	1996 (2)	2000	2004	2008	2012	2018
Total turnout (votes)	75,744,549	74,815,898	75,181,071	69,581,761	74,849,264	71,780,800	73,629,581
Total turnout (% of electorate)	69.8	68.9	68.7	64.4	69.8	65.3	67.5
of which early voters (%)	0.0	0.0	0.2	0.2	0.3	0.3	0.3
of which in polling station (%)	95.4	95.2	95.1	93.2	92.3	91.4	93.2
of which outside polling station (%)	4.6	4.8	4.7	6.6	7.5	8.2	6.5
No. of candidates	10	2	11	6	4	5	7
Votes for candidates (% vote)							
Yeltsin, Boris	35.3	53.8	-	-	-	-	-
Putin, Vladimir	-	-	52.9	71.3	-	63.6	76.7
Medvedev, Dmitrii	-	-	-	-	70.3	-	-
Zyuganov, Gennadii (CPRF)	32.3	40.3	29.2	-	17.7	17.2	-
Yavlinsky, Grigorii (Yabloko)	7.3	-	5.8	-	-	-	1.1
Zhirinovskiy, Vladimir (LDPR)	5.7	-	2.7	-	9.3	6.2	5.6
Mironov, Sergei	-	-	-	0.8	-	3.9	-
Lebed', Aleksandr	14.5	-	-	-	-	-	-
Kharitonov, Nikolai (CPRF)	-	-	-	13.7	-	-	-
Prokhorov, Mikhail	-	-	-	-	-	8.0	-
Grudinin, Pavel (CPRF)	-	-	-	-	-	-	11.8
Other candidates (combined)	2.2	0.0	6.7	10.2	1.3	0.0	3.8
<i>Against All candidates</i>	1.5	4.8	1.9	3.4	-	-	-

Sources: Central Electoral Commission (1996–2018), compiled, recalculated and rendered comparable by author.

Note: Candidates listed in order of victory, then by candidates with multiple candidacies, and by year of first candidacy. 1996 figures refer to the two rounds of voting.

Tabel 2. State Duma election results (party list votes), 1993–2021

Year	1993	1995	1999	2003	2007	2011	2016	2021
Total turnout (votes)	58,187,755	69,614,711	66,840,603	60,712,299	69,609,446	65,774,462	52,700,992	56,484,685
Total turnout (% of electorate)	54.8	64.8	61.8	55.7	63.8	60.2	47.9	51.7
of which early voters (%)	-	0.7	0.1	0.1	0.2	0.3	0.2	0.3
of which in polling station (%)	-	94.7	95.7	94.4	93.4	93.1	93.3	85.3
of which outside polling station (%)	-	4.6	4.2	5.5	6.4	6.6	6.5	14.4
Total parties (N)	13	43	26	23	11	7	14	14
Effective number of parties (ENP) – Party list vote	8.3	11.1	6.8	5.4	2.3	3.2	3.2	3.4
Party vote shares (% of votes cast)								
United Russia (UR)	-	-	-	37.6	64.3	49.3	54.2	49.8
Communist Party of the Russian Federation (CPRF)	12.4	22.3	24.3	12.6	11.6	19.2	13.3	18.9
Liberal Democratic Party of Russia (LDPR)	22.9	11.2	6.0*	11.5	8.1	11.7	13.1	7.6
A Just Russia (AJR)	-	-	-	-	7.7	13.2	6.2	7.5
New People (NP)	-	-	-	-	-	-	-	5.3
Yabloko	7.9	6.9	5.9	(4.3)	(1.6)	(3.4)	(2.0)	(1.3)
Union of Rightist Forces (URF)	-	-	8.5	(4.0)	(1.0)	-	-	-
Agrarian Party of Russia (APR)	8.0	3.8	-	(3.6)	(2.3)	-	-	-
Democratic Party of Russia (DPR)	5.5	-	-	(0.2)	(0.1)	-	-	-
Motherland	-	-	-	9.02	-	-	-	-
Unity	-	-	23.3	-	-	-	-	-
Fatherland-All Russia (FAR)	-	-	13.3	-	-	-	-	-
Women of Russia	8.1	(4.6)	(2.0)	-	-	-	-	-
Our Home is Russia (OHR)	-	10.1	(1.2)	-	-	-	-	-
Party of Russian Unity and Accord (PRUA)	6.7	(0.4)	-	-	-	-	-	-
Russia's Choice (RC)	15.5	-	-	-	-	-	-	-
Other parties, not listed separately	8.7	36.1	18.7	14.9	3.1	1.6	9.2	7.5
<i>Against all parties</i>	4.2	1.8	3.3	4.7	-	-	-	-

Sources: Central Electoral Commission (1993–2021), compiled and rendered comparable by author.

Notes: Table lists all parties that have won more than 5% of the vote in at least one election. 'ENP' reflects the 'effective number of parties (Laasko & Taagepera 1979) and is calculated by the author based on all vote shares (excluding the 'against all vote' from 1993–2003). Parties are listed in reverse order of election (2021 parties at the top), then by vote share. Vote shares in brackets denote the vote shares of parties that failed to cross the electoral threshold in that particular election. All other parties that have never crossed the threshold are summarised in the 'other' category.

* In 1999 the LDPR was called 'Zhirinovskiy's Bloc' and was – technically – a different list, though it contained most of the same people as the original LDPR list that was disqualified.

the 1990s were very unpredictable affairs, whereas since the 2000s the party system has been much more stable – arguably verging on moribund.

THE EMERGENCE OF PLURALISM IN THE LATE SOVIET PERIOD

Like the Swedish word *val*, the Russian word for ‘election’ (*vybor*) contains a double meaning – the act of making a choice, and a formal occasion on which political representatives are selected. Elections in the USSR fulfilled only the latter definition, affirming those in power rather than choosing them (Hermet et al. 1978). Only the CPSU and bodies that were under its direct or indirect control could nominate candidates (USSR Constitution 1977: Art 100). The Party served the purposes of interest aggregation, ideological reinforcement and political and social control (Lane 1969: 203–230). Dissenting opinions were usually expressed in other ways than the ballot box: local ‘letters to the editor’, and ironic anecdotes around the kitchen table, amongst other things (Adams 2005).

The official vote tally in favour of the slate of candidates was never reported as being less than 99% in any Supreme Soviet election from 1945 to 1984 (White 1985). But Soviet elections were not entirely pointless: the canvassing and mobilization efforts provided valuable feedback on local social problems (*idem.*), and also served as a means of controlling the internal residence permit system (Zaslavsky & Brym 1978).

Democratization under *perestroika* was initially a means of improving workplace accountability and renewing cadres (Gorbachev 1988a: 36–38). But once unleashed, the drive towards pluralism proved difficult to stop and spilled into the political arena. Experimentally, 5 per cent or so of provincial deputies in 1987 local elections were elected in multi-member constituencies (Hahn 1988). The elections to the 1989 All-Union Congress of People’s Deputies (CPD) proved a watershed – based on the then-revolutionary principle that ‘the voters should be given the right of genuine choice both at the stage of the discussion and nomination of candidates and at the stage of voting’ (Gorbachev 1988b). In other words, in the majority of constituencies there was more than one candidate. Several prominent CPSU luminaries were defeated, and there were also more scientists, and even the entry to the legislature of a handful of clergy and rural leaseholders (Nazimova and Sheinis 1989). Lively discussions ensued in the meetings of the Congress, prominently featuring such as the Soviet dissident Andrei Sakharov. But though revolutionary at the time, it was notable that the number of CPSU members actually increased, and the choice that Gorbachev advocated did not yet extend to multiple parties, as opposed to candidates.

With gathering momentum, two further electoral innovations took place at the sub-national level that would have significance for many years to come. In March 1990, the Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR) – at that point one of the 15 constituent republics of the USSR – held a republic-level

CPD election. Just over a year later, in summer 1991, Boris Yeltsin won the first competitive election to the newly-created presidency of the RSFSR. Yeltsin was seen as the candidate who represented the cleanest break with the communist past, and won comfortably against five other candidates (White et al. 1994).

At the time, these developments were unprecedented. A couple of years later, for example, American president Bill Clinton noted that Yeltsin was ‘the first democratically elected president in a thousand years of Russian history’ (Broder 1993). And the proliferation of informal political organizations that had sprung up in the late 1980s were legalized by the removal of the CPSU’s constitutional monopoly in March 1990. By the end of that year, there were at least 457 political movements in the RSFSR alone (Berezovsky et al. 1991).

At the same time, we should be wary of over-romanticising the late Soviet era. The 1989 and 1990 elections preceded the legalization of other parties, and CPSU members still accounted for 86 per cent of the deputies at the first convocation of the RSFSR CPD (Izgarshev et al. 1990). The polarization between pro- and anti-reform groups would later render the political system almost unworkable when the RSFSR became the newly-independent Russian Federation at the end of 1991 (Law on State Name Change 1991). Moreover, there were numerous reports of pre-election selection meetings in 1989 and 1990 being used to hinder or stop independent candidates from being nominated, or of uncooperative electoral commissions refusing registration (Brovkin 1990; Lolganov 1989; Ivanchenko & Lyubarev 2006: 23). These mirror many of allegations that plague the electoral system to this day – indicating that observers at the time were perhaps too quick to dismiss them as the teething troubles of democracy rather than systemic issues that carried over to the post-Soviet era.

THE EARLY POST-SOVIET YEARS: A ‘FLOATING’ PARTY SYSTEM

Unlike most of the states of post-communist Europe, the ‘founding’ elections of the post-Soviet era came not immediately, but two years after the collapse of the old regime, giving incumbent elites time to entrench. The first parliamentary elections to the State Duma (and the ratification of a new constitution) came in December 1993, following Yeltsin’s shelling of parliament in October 1993 – the bloody culmination of a two-year fight over which institution had the over-riding power over the other.

Legislative elections in the 1990s and early 2000s were characterized by vast numbers of hopeless and short-lived political organizations that contested each election and disappeared before the next one. Respectively 41.0 percent, 52.4 percent and 58.1 per cent of the vote in the 1995, 1999 and 2003 elections went to lists that had not even been on the ballot previously, rendering it very difficult to measure electoral stability in a context of party volatility.

Various conceptualizations of this period in Russian politics can be made, ranging from Rose’s description of the constant flux as a ‘floating’ party system

(Rose 2000), to the idea of a ‘party *non*-system’ (Sanchez 2009). Parties were characterized by shallow linkage between society and state, low levels of legitimacy and identification, and weak accountability (Thames 2007: 458; Hale 2006).³ As Table 2 shows, it would not even have been mathematically possible for all organizations standing for election to cross the 5 percent electoral threshold from 1995 to 2003.

There were various reasons for this instability. First, Yeltsin was reluctant to throw his full weight behind a pro-presidential party, in case it became a rival power base (Gill 2015: 89). Second, the separation of the executive and the legislature encouraged ‘irresponsible opposition’ (Sartori 2005: 205). Politics became polarized around a legislature/executive competition in which the legislature was free to oppose without having to enact workable policies (Robinson 1998). Finally, loose association registration rules and a mixed unconnected electoral system (discussed in more detail below) created incentives for ambitious politicians to create their own micro-organizations to boost their personal profiles, rather than consolidate forces.

Nonetheless, amongst the larger parties the roots of a party system were beginning to form. In the mid- to late 1990s, the strongest political grouping was that of the Communist Party of the Russian Federation (CPRF), the self-proclaimed successor party to the CPSU, headed from its February 1993 re-founding congress – and to this day – by Gennadii Zyuganov (Vyzhutovich 1993). Alongside it (and surprise winner of the party list part of the 1993 election) was the Liberal Democratic Party of the Russian Federation (LDPR), led by the charismatic nationalist Vladimir Zhirinovskiy. Belying the party’s name, he had a reputation as a hardline nationalist political clown (advocating, amongst things, blowing radioactive dust over the Baltic states; and predicting that Russian soldiers would one day stop on the shores of the Indian Ocean [Zhirinovskiy 1998: 53]). But closer examination revealed a closeness to the regime that allowed him to be used as a ‘kiteflyer’ for outlandish ideas that could be implemented in watered-down and more sensible form by the government. By contrast, the Kremlin struggled to gain a supportive parliamentary foothold of its own, as will be discussed later. Its two attempts to do so (the ‘parties of power’ Russia’s Choice in 1993 and Our Home is Russia in 1995) failed to gain much public traction, and were outflanked by the CPRF and its allies. These early State Dumas also had liberal parties (Yabloko (1993–2003) and the Union of Rightist Forces (1999–2003)), a wing which has been absent for most of this century.

3 Individual party histories can be studied in more detail elsewhere (Barygin et al 1999; March 2002; Hutcherson 2003, 2018; Ivanov 2008; Danilin 2015).

ENGINEERING A DOMINANT PARTY SYSTEM (1999-2011)

The turning point of the Russian Federation's broader political development was the 1999 State Duma election. The latest Kremlin-backed party, Unity, took second place to the CPRF and comfortably eclipsed the rival elite-based party, Fatherland-All Russia (FAR). The culmination of this internal power battle resulted in an elite pact that saw Yeltsin resign early and prime minister Vladimir Putin succeed him (Petrov et al. 2022).

Upon assuming the presidency in 2000, Putin set about consolidating a pro-presidential majority in the legislature. As the constant institutional confrontation during Yeltsin's second term had shown, a supportive legislature was crucial for the consolidation of power. Andreas Schedler (2013) highlights a typical feature of electoral authoritarian regimes: their desire to imitate the trappings of liberal democracy by holding regular multi-party elections, but skewing the playing field so that it is not level. From the early 2000s, politics became a contest not only within the rules of the game, but *about* the rules of the game. Electoral reforms actively began to shape the electoral system to favour particular actors over others, and to secure a working majority at all levels of power for pro-Kremlin forces (Turchenko & Shevchuk 2016).

As table 2 shows, the feckless pluralism of the 1990s gave way to a political system increasingly dominated by the Kremlin's newly formed United Russia party. The effective number of parties (Laakso & Taagepera 1979) was just 2.3 in 2007 – unprecedentedly low for a system based on proportional representation. Similarly, the share of the vote that went to parties that had not stood in the previous election had declined to zero by 2011.

There were two distinguishing features of this party system. The first was that UR was not just a powerful organization *per se*, but an epitome of a party organizational *type* – a 'party of power'. Analogous parties are found in a number of post-Soviet states, as well as in semi-authoritarian systems in Latin America and Asia (Lavery 2015). What distinguishes 'parties of power' is that their formation derives from state patronage by the authorities, rather than winning power from outside. In the State Duma, the two erstwhile rival factions (Unity and FAR) combined in 2002 with unaffiliated and regional deputies to push the CPRF out of its dominant position in the committee structures (Vinogradov & Sadchikov 2002) and create an 'imposed consensus' across the national and regional political sphere that formed the starting point for the formation of UR (Gel'man 2015: 71-98). The resultant organization has gone on to dominate legislative politics ever since, though it took some time before all regions came into line (Reuter 2017). What was different about UR from previous such efforts was the full energy that the Kremlin devoted to securing its system-defining role in a way that did not exist back in 1995

when a half-hearted attempt was made to create two pro-Yeltsin parties that subsequently sank with barely a trace.⁴

Throughout the 2000s and 2010s, UR provided a stable structure for career advancement (Reuter and Remington 2009; Smyth et al. 2007). Its domination of the State Duma created a dominant party system (Gel'man 2008; Smyth et al. 2007), or as Sartori would have termed it, a 'hegemonic' one. The other three parties which survived in the State Duma – the CPRF, LDPR and the new-for-2007 subordinate 'party of power' A Just Russia (AJR) – essentially acted as 'licensed, second class parties. The presence of such parties may afford the appearance but surely does not afford the substance of competitive politics' (Sartori 2005: 205).

Nonetheless, despite such huge majorities, UR was still essentially a front organization for the technocratic, non-partisan executive. Its Duma faction comprised a mixture of civil society functionaries, regional political careerists, and ethnic and religious minorities, most of whom lacked a strong public profile (Avioutskaa 2012). Its main role was to manage the passage of the presidential administration's legislation through the Duma, mediate intra-elite conflicts, link the centre and the regions, and present the public party face of the regime. But its autonomy over public policy was very low, and real power lay outside its boundaries. Neither Putin nor Medvedev – though they explicitly backed it – were reliant upon it for their authority.

THE CARTEL PARTY SYSTEM (2011-2020)

The results from the 2011, 2016 and 2021 State Duma elections were superficially similar. Except for the arrival of a small 15-person faction from the newly-registered New People party in 2021 (Stanovaja 2021), the party system has remained an almost static constellation since 2007: one dominating pro-government party (UR) surrounded by the same group of within-system parliamentary opposition parties. There has been barely any turnover of personnel. The death in office of LDPR leader Vladimir Zhirinovskii in April 2022 occurred in the thirty-third year of his leadership. His Communist Party counterpart, Gennadii Zyuganov, has also led his party through every post-Soviet election.

By this time the State Duma increasingly resembled a 'cartel party system' (Hutcheson 2013; cf Katz & Mair 2018). In such systems, parties engage in superficial competition but colonize the state and use their incumbency to keep new actors outside the system. Since the late 2000s, all four major parties

4 The idea was to encourage a two-party system akin to the Democrats and Republicans in the United States. But the respective leaders – State Duma Speaker Ivan Rybkin and Prime Minister Viktor Chernomyrdin – were far from the 'Jefferson and Hamilton' of modern Russian politics that the newspapers dubbed them (Bovt & Kalashnikova 1995). Their pedestrian campaigning efforts, as well as electoral system incentives to party fragmentation, sank their efforts.

have repeatedly passed laws that privilege parliamentary parties over non-parliamentary ones – e.g., exemption from signature collection for electoral registration, and ever-more generous state subsidies (Hutcheson 2013). In turn, they have segmented the electorate between pro-government (UR), leftist (CPRF) nationalist (LDPR) and social-democratic oppositionist (AJR) voters.

By 2011, there were only 7 legal political parties in Russia, four of which were represented in the State Duma. Though there was a liberalization of the party law thereafter, the majority of the new organizations have either been ‘spoiler’ parties (deliberately mimicking longer-standing opposition parties, in order to split their votes), or enjoyed only minimal support. Extra-parliamentary forces have become marginalized, and face significant bureaucratic barriers to re-entering the system. Some have taken their protests to the streets or refused to enter the electoral arena in the first place. Given the choice of ‘exit, voice or loyalty’ (Hirschman 1970), the decisions taken by opposition parties in the early 2000s affected their fates. Liberals have existed at the margins of anti-systemic protest ever since Yabloko lost its representation in 2003. The marginalization of the liberals was partly a result of the cartel engineering discussed above, and partly a result of perpetual splits in the liberal movement itself. By contrast, the two largest opposition parties chose (at least semi-) loyalty, which is how they retained their roles as part of the cartel. The CPRF’s position inside rather than outside the system ensured its long-term survival, albeit as a marginal actor. As late as 1995 the CPRF was described as a ‘sworn enemy’ of the Yeltsin regime (Molchanov 1995), but by the mid-2000s, in much weakened form, it had become a within-system repository for protest votes. Such a role is important for the regime as well, as it allows it to maintain the impression that there are critical voices in parliament in the face of criticism of the lack of pluralism in Russian politics. The other parliamentary parties (the LDPR and AJR) were from the start more co-opted into the system, and remained so as it consolidated – but occasionally made loud protests on narrow issues.

At the regional level, with only a few exceptions, United Russia also won majorities in most regional legislatures from the mid-2000s onwards, with the same four parties splitting the remaining spoils (Ross 2014). But competition at the regional level was sometimes more intense than it appeared from the voting figures alone, as local notables connected to prominent enterprises competed for influence, and/or represented the interests of state enterprises, in the legislative bodies (Szakonyi 2020; Barsukova & Denisova-Schmidt 2022).

AN AUTHORITARIAN PARTY SYSTEM? (2020-)

The divide between the within-system cartel and the extra-parliamentary opposition has widened over time. Some have long considered the Russian party system to be an authoritarian one (for example Seredina 2022; Golosov 2022), but the present author would argue that it is only in the last few years

that it has definitively moved from the ‘electoral authoritarian’ category to the full-blooded variety. Interactions between pro-regime parties and in-system opposition parties have moved beyond the ‘cartel’ stage, and been replaced with almost full co-option into a regime that increasingly has closed off alternative avenues for dissent.

By one definition, autocracy occurs when ‘the government achieve[s] power through democratic means ... but subsequently change[s] the formal or informal rules, such that competition in subsequent elections [is] limited’ (Geddes et al. 2014). This definition increasingly applies to Russia. Though this process has been a ratcheting one over many years, there has been a notable narrowing of the already-limited competition between parties since the start of this decade, and of the opportunities for dissent. Although the 2021 State Duma election saw the breakthrough, for the first time since 2007, of a new political party in the State Duma, the evidence so far is that the ‘New People’ party behaves very much like the old ones. The CPRF retains its position as the most obvious systemic opposition party, but it has also acquiesced strongly with the Kremlin’s xenophobic nationalism. It has largely eschewed ideological renewal (Lassila & Nizhnikau 2022) and (like the other Duma parties) has given unanimous support to all major measures connected to the war in Ukraine. It has also sided with the regime against non-parliamentary opposition. Aleksei Navalnyi, who symbolized the anti-systemic opposition until his imprisonment in 2021 (Dollbaum et al. 2021), is according to CPRF leader Gennadii Zyuganov a ‘representative of American finance capital’ who has ‘defamed Russian reality’ (Anufrieva 2021) – a view not dissimilar to the regime’s. That said, the CPRF benefited slightly in 2020–21 from the Navalnyi-organized ‘Smart Voting’ campaign. This was based on an app that encouraged opposition voters to consolidate their votes behind whichever candidate was best placed to beat UR. It made a marginal difference in concentrating the opposition vote – though in very few cases did they actually succeed in defeating the UR incumbents outright (Turchenko & Golosov 2022).

Later electoral reforms have advantaged the pro-regime actors and excluded opposition ones still further. This step further into authoritarian practices is examined in more detail in the section below – but at this stage it is enough to note that changes to the electoral system, rules about foreign involvement and extremist organizations, and extensions of the residence requirements for presidential candidacy have further consolidated the regime’s hold over the electoral arena.

The transparency of the electoral process has also diminished. Since 2020, polling in Russian elections takes place over three days instead of one, making it more difficult to observe the electoral process continuously (Law on Fundamental Guarantees 2002ff). This has also led to a marked increase in the number of votes cast unobserved outside polling stations in mobile ballot boxes,

which more than doubled in the 2021 State Duma election, to 14.4 percent of the votes (Adamovich 2021).

It was noted earlier that electoral authoritarian regimes create the façade of democratic institutions and elections as legitimising tools. Since 2014, Russia has taken this a step further with façade quasi-referendums of questionable legal validity. In this, it builds on a long line of authoritarian regimes – starting with Napoleon’s France – of using plebiscitary instruments for legitimation rather than choice (Qvortrup et al. 2020). Outside its legally-recognized territory, it has given arms-length backing to sham referendums, purportedly organized by local separatist forces, in Crimea and the four easternmost provinces of Ukraine. Each of these referendums has been used as a prelude to their annexation, purportedly to demonstrate support for joining the Russian Federation – and they have not been recognized by any major international actors. The least controversial of the quasi-referendums was an internal one: a plebiscite held in 2020 to ratify 206 amendments to the Russian constitution. It was run under separate *ad hoc* legislation rather than the existing law on referendums. By doing this, certain legal safeguards were bypassed, such as the requirement to have ‘yes’ and ‘no’ campaigns and abide by rules on campaign finance (Hutcheson & McAllister 2021). Though most attention was on the resetting of presidential term limits to allow Putin to stand for re-election at least twice more, the other 205 amendments (which were packaged together with the presidential term limit question) contained a raft of conservative and nationalistic ideas that deny the legitimacy of Western liberal values and human rights, and have found echo in the language used to justify the war in Ukraine.

In short, as of late 2022, extra-parliamentary opposition was either marginalized, banned or jailed, while the within-system opposition was increasingly acquiescing in laws that further curtailed human rights and criticism of the regime – and perhaps also their own room for manoeuvre. The limited liberal media that had survived the period of electoral authoritarianism found itself largely closed, or working in exile, after the start of the war in Ukraine (cf Nygren in this issue). Repressive measures have been passed unanimously by the State Duma, rendering the five major factions in parliament almost indistinguishable from each other. In such circumstances, it seems clear that there has been a qualitative shift in the regime, justifying its classification by Golosov (2022) as an ‘authoritarian party system’ (cf Flikke and Petersson in this issue).

The toolbox of electoral authoritarianism

As noted above, the evolution of the party and election system to its current authoritarian state has been part of a co-ordinated effort to mould the rules of the game to the advantage of the pro-Kremlin parties, and, to a lesser extent,

the parliamentary (within-system) opposition. This has taken place on several parallel lines. Changes have been made to the parties and the electoral formula; the structure of the ballot; the electoral administration. On top of the earlier changes, amendments to the rules on eligibility for candidacy and the legislation on ‘foreign agents’ have closed off the final avenues for independent action within the political system. These have ratcheted up considerably since the constitutional amendments in 2020.

The sheer amount of legislative engineering in recent years has been striking. To put the matter into perspective: the framework Law on Fundamental Guarantees of Electoral Rights (2002) has at the time of writing been amended by legislative acts 109 times in the 20 years since it was passed in June 2002. From 1994 to 2002, there were just three minor amendments (1996, 1999 and 2001) and one recast of the law’s predecessor.

As Birch (2011) noted, it is sometimes difficult to pinpoint the intent behind a particular electoral system change. But given the pro-Kremlin majority in the State Duma, it appears that electoral reforms are utilising the electoral system as a tool for the consolidation of power. It is notable that almost every change over the last 20 years has had the effect of shrinking rather than growing the electorate. There have been two main trajectories: changes to the electoral system itself, and restrictions on electoral rights, particularly the passive electoral rights of those most likely to be critical of the regime.

ELECTORAL SYSTEM ENGINEERING

Parties and candidacy. Access to the ballot was confined from 2007 onwards to political parties only.⁵ At the same time, very strict registration, membership and auditing requirements were put in place to be recognized as a party in the first place (Law on Political Parties 2001). Though the rules on membership were subsequently liberalized after the post-election protests of 2011–12, the long period of restrictiveness effectively squeezed most non-parliamentary parties out of existence and meant that any newly-formed parties were either tacitly Kremlin-sponsored spoiler parties, or struggled to gain traction.

Electoral formula: There was change of electoral formula after 2003, from a mixed unconnected system (1993–2003) to a full proportional representation (PR) system with a very high 7 percent threshold. The aim was to remove ‘unpredictable elements’ from the State Duma (i.e., local elites with their own resources) and to make entry to parliament dependent on political parties’ favour (White & Kryshatanovskaya 2011; Gandhi et al. 2022). Together, these two changes meant that a handful of strictly controlled parties – led by United Russia – became gatekeepers to elected office. By the time the PR system reverted

5 Prior to this, State Duma elections were open to a wide range of organizational types, and independent candidates.

back to a mixed unconnected system, from 2016 onwards, the proliferation of small parties that had existed first time round had disappeared. As a result, pluralities of the vote in most of the single-member district (SMD) contests led to a big ‘winners bonus’ for UR, which in the vast majority of seats placed first, but not always by a large margin.

Electoral districts. Constituency boundaries have since 2016 diluted the urban electorate, splitting major cities into small sub-districts that are attached to contiguous rural areas outside the town boundaries (Alimov 2016). Whilst stopping short of outright gerrymandering on a case-by-case basis, this systematically breaks up cities as coherent political units at the national level and dilutes the urban vote with more conservative rural voters, who generally are more prone to vote for the Kremlin and its allies.

Regional lists and ballot options. The option to vote ‘against all’ candidates (Hutcheson 2004; McAllister & White 2008) was removed after the 2003–04 electoral cycle, removing a channel for protest voting. Party lists needed to be split into regional groupings from that point onwards, meaning that smaller parties could not amass enough support in each regional section to win representation for even their first-placed candidate in every regional list (Kynev & Lyubarev 2011: 554–58).

Electoral administration. The vertical structuring of electoral commissions created a hierarchical subordination of election administration (Moraski 2007).

RESTRICTIONS ON ELECTORAL RIGHTS

In recent years, a major focus has been on expanding the principle of singularity: that candidates for elected office in Russia must not have any connections whatsoever with any other countries.

Singularity: The extension over time of restrictions based on singularity and residence is well illustrated by a comparison of the 1996 and current (2023) definitions of who is eligible to stand for election to the presidency (Law on Presidential Elections 1995, 2003ff):

1996: ‘A citizen of the Russian Federation not younger than 35 years of age who has permanently resided in the Russian Federation for at least 10 years may be elected President of the Russian Federation.’

2023: ‘A citizen of the Russian Federation not younger than 35 years of age, who has permanently resided in the Russian Federation for at least 25 years, and who does not have and has not previously had the citizenship of a foreign state or a residence permit or other document confirming the right of permanent residence of a citizen of the Russian Federation for territory of a foreign state, may be elected President of the Russian Federation.’

The principle of strict singularity (allegiance only to one country) is unusual but not unprecedented in international election law. It is prevalent in South America and Australia, but less common in Europe, with only Lithuania and Bulgaria preventing people with dual nationality from standing for election to the national legislature (Arrighi et al. 2019). An increasing paranoia about foreign influence has been prevalent in Russian election rules since near the end of Putin's second term in office.

Since the 2007-08 electoral cycle, citizenship of a foreign state – or crucially, a residence permit from/permanent residence in one – has prohibited somebody from standing for election to the State Duma or presidency.⁶ On top of that, presidential candidates are required to have had 25 years' permanent residence in Russia (increased from ten, prior to the constitutional amendments of 2020), making it one of the strictest such requirements in the world. It need hardly be made explicit that such a proscription disproportionately affects those who have been mobile and internationally connected, effectively ensuring that anybody who has lived abroad since the late 20th century need not apply.

Foreign agents and criminals. In addition, even playing a supporting role in an election campaign, such as reporting opinion poll results or campaigning for a particular candidate, is restricted to a narrowing list of people and entities. Since 2002, foreign persons or legal entities, and stateless citizens, have been under a prohibition of such involvement. They were joined from the 2016 State Duma election onwards by international public movements and non-profit organizations 'performing the functions of a foreign agent'.

As noted elsewhere in this volume (cf Flikke 2023), the latter category is a particularly insidious one. 'Foreign agent' carries obvious allegations of espionage. Originally aimed at NGOs that engaged in (very vaguely-defined) 'political activity' and received 'support' (of any amount, implicitly financial) from outside Russia, it was expanded to encompass media outlets in 2017 and individual persons from 2019 onwards, and finally consolidated into a single law in 2022 (Law on Control 2022). There are examples too numerous to mention of how it has been used to target critical political voices by blacklisting them as 'foreign agents' (Beilinson et al. 2021). In addition to a ban on electoral activities, foreign agents are subject to 16 other categories of restriction, including a ban on involvement in public commissions and teaching in state institutions, and are subject to more complex tax procedures (ibid., Art. 11). By the end of 2022 there were 587 legal entities or individuals on the list, 198 of which had been added in the previous 12 months (OVD-Info 2022).

On top of the concern over foreign influence, passive and active electoral rights are also denied to an ever-increasing list of people on grounds of criminal

6 Note that it has always been a requirement to be a Russian citizen to stand for national-level office; the discussion here is about Russian citizens with an additional nationality.

activity. Until 2006 this applied only to those currently imprisoned by a court order. From that point onwards, electoral rights were denied to people with unspent convictions for serious or extremely serious crimes, as well as under laws on extremism. From 2016 onwards, this also extended to a 10- or 15-year quarantine period after the end of a sentence, while in 2020 a list of a further 50 or so crimes that carried a 5-year quarantine were added (Law on Fundamental Guarantees 2002ff, Art. 4.3).

It is worth noting that Russia is not alone in disenfranchising certain categories of convicted criminals. Within Europe, Germany, Austria and Greece have similar provisions for those in prison, though Russia's extensive post-prison quarantine periods are unusual. It is difficult to know exactly how many people are affected by all these measures, but one estimate, based on the number of convictions for such crimes since 2010, is that there could be around 3 million people disenfranchised under the criminal categories, and between 1 and 5 million who fall into the dual citizen categories (Golos 2021a). Together, these account for between 4 and 9 percent of the electorate. It is notable also that the effect of almost every one of the changes to the rules on eligibility in recent years has been to remove electoral rights from additional people, rather than to encourage inclusivity. As such, the changes to the electoral system and the rules on eligibility form part of a toolbox that is used to keep dissent under control.

Public attitudes towards authoritarian elections

Given this move towards autocracy, the obvious question is: what value does the study of Russian elections have? Just as we should be careful not to overromanticize the emergence of pluralism in the late 1980s, we should also not dismiss modern Russian elections as pointless. Not only do electoral victories perform an electoral authoritarian purpose of legitimation, but arguably there is also much that can be gleaned from a detailed study of Russian election results and how the toolbox is used. First, what do patterns of turnout and variations in votes for UR and Putin tell us about the strength of the regime's support? Second, how do we know whether the strong results for pro-Kremlin parties actually reflect the will of the people – and is there any evidence that they do not? And third, how legitimate do the Russian public regard the results of the elections – and the people and institutions that they elect? In this section we analyse these three issues.

VARIATIONS IN SUPPORT FOR THE REGIME

As in other electoral authoritarian regimes, the appearance of legitimacy at the ballot box is important – though arguably in recent years it is the size of the victories, rather than the means by which they have been achieved, which has been prioritized. Vladimir Putin's approval ratings in opinion surveys have

always been extremely high (Levada-Center 2022). The total of 77.5 per cent who were reported to have voted for him in 2018 (and slightly more for the constitutional amendments in 2020) appear at first glance to confirm this.

Looking in more detail, however, there are many nuances to this high level of approbation. In the absence of vibrant competition, differential turnout levels give indications about variations in support levels for the regime. There is a dilemma, however, in using turnout as a 'vital sign' of the health of the Russian body politic. Both very high and very low turnout may actually reflect a passive electorate – in the first case, their unquestioning compliance; and in the second, their apathy.

As Buzin and Lyubarev (2008) have detailed, the authorities have a number of instruments to encourage or pressurize people into voting. The absolute number of votes from each region plays a role in relative seat distribution between different regional sections of the party lists. Realistically, it is only UR that can expect to win more than one seat from each regional list (Klien & Moraski 2020). Governors, anxious to ensure maximize representation and resources for their regions, have incentives to use the hierarchy of regional, local and municipal structures such as schools and enterprises to ensure that voters are suitably mobilized.

Overall, notwithstanding a few stand-out areas of high turnout, the main characteristic of Russian parliamentary elections is apathy. Even with its large majorities, UR has not since 2007 received more votes than the number of people who have abstained from voting altogether. Similarly, in the whole post-Soviet period there has only been one presidential election (2018) in which the winner won an absolute majority of the whole electorate (not just those who turned out to vote). Since election results are calculated based only on votes cast, the non-voters paradoxically play a role in boosting the winner's relative share of the seats or votes. But the total abstentions and spoiled ballot papers give a symbolic indication of at least tacit lack of support for the regime. We can thus gain some insights into the geographical hotspots of support and apathy by examining turnout and voting figures.

Turnout across regions is heavily skewed. A handful routinely return exceptionally high turnout figures of over 90 percent, while in the majority of regions only around half the electorate (or less) participate. The highest-turnout regions are generally national republics, particularly in the North Caucasus, while some major population centres such as St Petersburg are regularly amongst the lowest. This skew contributes to very positive electoral outcomes for the Kremlin, not least because low-turnout regions generally tend to be less pro-Kremlin and thus are underweighted in the results (McAllister & White 2017).

The strongest predictor of an individual's propensity to vote is his or her age, followed by a sense of civic duty and party identification (Hutcheson 2018: 183–86). Opposition supporters have a greater propensity to abstain, either out

of futility, protest or apathy. Differences in turnout are arguably also connected to administrative mobilization of voters (Buzin & Lyubarev 2008). But the two things may be connected. Reuter (2021) has found that supporters of the regime are more likely to feel respect for the state, and hence a higher sense of civic duty to vote in the first place, than opposition voters. Amongst non-voters, at least a fifth of the abstainers have indicated in surveys that they do so because they consider a vote to be futile, or see nobody to vote for (Hutcheson 2018: 213-17).

THE WILL OF THE PEOPLE?

Manipulation of election results has been alleged at almost every election since the start of the post-Soviet era (Sobyanin and Sukhovol'skii 1995; Borisova 2000; Lukinova et al. 2011; Lyubarev et al. 2007; Myagkov et al 2009; Bader & van Ham 2015; Zavadskaya et al. 2017). How valid are these concerns? As noted above, the fundamental framework of the electoral system has been altered beyond recognition over the last 20 years, largely to the detriment of electoral openness. Yet this is not the same as actively manipulating the results of the elections themselves.

Election manipulations can be divided into three phases: 'upstream' (redrawing the rules of the game), 'midstream' (influencing voter behaviour) and 'downstream' (voting and counting irregularities) (Birch 2011). As noted above, the first two categories have featured heavily in Russian elections over the last 20 years. Legislative engineering has narrowed the field, whilst notably uneven coverage of different candidates and parties in the state media's news (Golos 2021b) may have influenced voters' behaviour even before they set foot in the polling station.

Most of the efforts of observers and analysts go into examining the third category: 'downstream' manipulation on election day and in the counts. There are many ways of trying to examine the integrity of these processes. One is through election observation, with impressions 'on the ground' from multiple locations being collated into wider reports. Even though this method has widespread international legitimacy, it has become increasingly politicized (Hutcheson 2011). Critical and glowing evaluations of the same elections by Western and CIS observers indicate that the election observation process can be used strategically by electoral authoritarian regimes, to legitimize their rule and question criticism – and also that external reports are to some extent conditioned by their preconceived ideas of the overall electoral framework rather than on-the-ground observations.

Another method is through analysis of complaints processed through the formal channels. Some violations of the electoral law are so egregious that the formal reporting and electoral court system cannot turn a blind eye to them – though there are many more allegations of malpractice than there are

convictions. Only one per 57 of the complaints lodged with the Central Electoral Commission in the 2021 State Duma election was upheld (Central Electoral Commission 2022: 474). Thirdly, statistical analysis of results can be used to spot the ‘fingerprints of fraud’. The balance of available evidence from observers, official data and statistical accounts seems to indicate that statistically exceptional patterns occur regularly only in a small group of regions (Myagkov et al 2009; Hutcherson 2018: 219–255) – but that such regions disproportionately contribute votes to the pro-Kremlin parties and candidates.

The overwhelming vote shares in favour of Putin and UR and the general absence of credible opposition parties makes it unlikely that they would not win anyway, even without any irregularities. But even if the general ‘will of the people’ is reflected in the outcome, it is important that the election results are seen as legitimate by those who vote (Norris 2019; McAllister & White 2015). Thus we should conclude by examining voters’ own perceptions of the fairness of the electoral process.

THE LEGITIMACY OF RUSSIAN ELECTIONS

Schedler notes that the archetypical ‘electoral authoritarian’ regime maintains the appearance of a functioning legislature while manipulating it through disempowerment, control over its selection, and fragmentation (Schedler 2010: 71–76). Though the Federal Assembly is argued by some to contain interesting factional rivalry and variations in deputy effectiveness (Noble & Chaisty 2022), this is not necessarily the public impression of the legislature. In contrast to high levels of trust in the president, political parties and the parliament have rarely been trusted by more than 20 per cent of the electorate since the 1990s (NRB8 survey 2000; Russian Research Survey, 2004, 2008, 2012, R-Research survey 2016; Levada Center 2021a). For an electoral authoritarian regime that aims to maintain legitimacy, there is a balance to be kept between keeping up the appearance of a functioning political system and discouragement of overt opposition.

A long series of series of surveys conducted after each of the State Duma elections from 1999 to 2016 have asked about the fairness of each electoral campaign’s media coverage and vote counting (NRB8 survey 2000; Russian Research Survey, 2004, 2008, 2012, R-Research survey 2016; Levada Center 2021a). Around three-fifths of the electorate have consistently perceived television coverage to treat all parties fairly, while a quarter have perceived bias (which is backed up by independent monitoring). These numbers have remained fairly stable over time, despite changes in media usage (cf Nygren in this issue).

On the other hand, faith in the vote counts has fallen steadily, reaching its nadir in the 2016 State Duma election when only 44 percent perceived the count to have been fair. After briefly rising to 72 percent in the 2018 presidential

election (Hutcheson & McAllister 2018), surveys carried out after the 2020 constitutional referendum and the 2021 State Duma election indicated a resumption of the downward trend (Levada Center 2020, 2021).

By a majority of almost two to one, non-voters in both contests regarded the 2021 process to have been unfair/dishonest. But even around a third of those who *did* participate also held this view, including 16 per cent of UR voters. This builds on the picture that we saw above: using the formal rules of the election, and a mobilization drive in crucial regions, it is possible for the Kremlin to keep winning the necessary majorities to keep the system of governance on the road. However, there is growing evidence that a sizeable minority of those who participate do so without much conviction that their vote will count, or that the elections are honest. Many participate out of a general sense of civic duty, and an additional group does so only because they are mobilized by administrative resources to do so. In addition, almost half the electorate routinely abstain in parliamentary elections. Taken together, these findings place question marks over the viability of the electoral authoritarian approach in the long-term.

Conclusions

As the foregoing article has indicated, the vibrancy of Russian democracy – such as it ever existed in the first place – has diminished over the post-Soviet period. There has been continual electoral engineering to benefit incumbents, increasing scepticism and apathy on the part of many voters that their votes actually make a difference, and extreme mobilization of voters in some of the most pro-Kremlin regions. Together, these have constituted a winning combination within the formal rules of the game and returned multiple election victories for Putin, United Russia and other pro-Kremlin forces. But this has come at the expense of genuine engagement in politics, and a stability verging on stagnation in the party system.

Until Russia's invasion of Ukraine in 2022, it seemed likely that this could continue by inertia for a number of years more. Every indication was that this was the plan, not least the resetting of presidential term limits which would allow the succession paradox to be postponed (Pettersson 2021).

Three factors, however, indicate that this expected stability may not be the outcome after all. First, the shift from domestic consolidation to an aggressive and expansionist foreign policy has put much of the currently established norms into question (cf Vendil Pallin in this issue). The gambles taken by Putin in the 2022 invasion of Ukraine – mobilization of civilian reserves, setbacks on the battlefield, international political isolation, economic shortages, and the fact that Russia has self-appropriated an unstable (unrecognized) external border on occupied territory – mean that the fundamental existence of the Russian

state in the form it has existed since the collapse of the USSR can now be called into question by the regime's own instigation. Though it is entirely possible that Putin will re-consolidate his rule, it is also not inconceivable that the flux of 2022 may be the prelude to one of the periodic fundamental realignments that have occurred in Russian politics approximately every 35 years, as mentioned at the beginning of this article.

Second, the increasing reliance on the repressive tools in the authoritarian toolbox and the electoral mobilization machines of a few regions may make the system potentially more brittle, especially if any of the established vote-gatherers such as Ramzan Kadyrov in Chechnya begin to question their loyalty to Putin and mobilize against rather than for him. In short, though the party of power and the president continue to enjoy a strong formal electoral mandate, it is based on pragmatism rather than overwhelming public enthusiasm. When the system relies on simply gathering the requisite number of votes in the right places by any means possible, it is more vulnerable to disintegration if it at some point fails to do so.

Third and perhaps most significantly for the likelihood of a shift in the political scene in the next few years, the consolidation of the Russian political system over the last 15 years has come at the expense of internal renewal. The current party and state elite is not just stable, but stagnant. Not only is the entire political elite strongly interconnected both professionally and personally (Ivanov et al. 2022), but it is largely dependent on reflected public support for the Kremlin, and thus on Putin's continued high approval ratings, for its survival. That makes UR – and him – particularly vulnerable to a fall in these ratings.

Increasingly, the hierarchy of the State Duma and presidential administration resembles a gerontocracy. Aside from Putin, who celebrated his 70th birthday in 2022 after 23 years in either the presidential or prime ministerial role, the CPRF leader Gennadii Zyuganov has served as the main opposition party leader for more than 30 years. His counterpart in the LDPR, Vladimir Zhirinovskiy, who died at the age of 75 in April 2022, left behind him a political vacuum of relatively unknown and uncharismatic colleagues after more than 32 years at the helm of his personality-based party. The leader of AJR-FT, former Federation Council Speaker Sergei Mironov, clearly has his political peak behind him, and is only four months younger than Putin. In short, regardless of the outcome of the Ukraine war – and even assuming a short-term consolidation of the regime – there will be shift of generations in the next few years by default. The question is whether that shift will be managed, or abrupt.

In the 2016 and 2018 electoral cycle, the Kremlin appeared to be trying to choose between two directions: to suppress opposition and rely on a narrow base of high-turnout regions to maintain its electoral advantages, or to re-mobilize its support by demonstrating that it still had fresh ideas for future

development. It seems clearly to have settled on the first, having briefly dallied with the second in the 2018 presidential campaign. The anti-liberal and nationalistic language of Putin's rhetoric around the Ukraine war, coupled with a further crackdown on dissent and independent journalism in its wake, indicate that it is too late to take the path of renewal. Thus, if power is to be retained, it seems likely that it has to be by authoritarian means (cf Flikke, Petersson, Nygren & Edenborg in this issue).

It is also of concern that such a high proportion of voters doubted the integrity of the system even before the Ukraine war. Having built his reputation on stability, economic growth and a successful foreign policy (Hutcheson & Petersson 2016), the regime can no longer simply rely on long memories of the post-Soviet chaos to maintain its legitimacy. If the Ukraine war is not victorious, the relationship of trust that has thus far characterized Putin's relationship with the Russian public may start to unravel. A damaged foreign policy outcome would see the crumbling of the last of the three pillars of Putin's support. The other two have already been rickety for some time: with increasingly reactionary *ad hoc* decision-making, the regime no longer appears a beacon of stability; and economic growth had already slowed to a trickle before the effects of economic sanctions began to be felt.

For the time being, the modest advances in pluralism of *perestroika*, and the hyper-pluralism by default of the 1990s, have given way to a predictable political system. Dissent is managed, the menu of within-system parties is carefully controlled, and opposition is pushed to the margins and exists mainly outside the parliamentary system. This is the culmination of a 10-15-year process of electoral engineering. However, the careful balance of having control over the levers of power versus maintaining at least a façade of pluralism and democracy is increasingly being lost. The system is coming to rely on tools of repression, forcible mobilization of supporters, purposeful demobilization of apathetic voters, and exemplary punishments of non-parliamentary opponents such as Navalnyi and local activists. Combined with the lack of renewal of the body politic, it is difficult to foresee a scenario in which the stability that has been built up can be maintained in the long term. As such, 2022 may come to be seen as a watershed in the post-Soviet history of Russia: not just the funeral of Mikhail Gorbachev (1931-2022) himself, but the death of the cycle of reform that began with him.

References

- Adamovich, O., 2021. "Pamfilova nazvala sem' glavnykh otlichii vyborov v Gosdumu 2021 ot predydushchikh", *Komsomolskaya Pravda*, 2021-12-03, available at <https://www.kp.ru/daily/28365.5/4513671/>, cited 2022-10-11.
- Adams, B., 2005. *Tiny Revolutions in Russia: Twentieth Century Soviet and Russian History in Anecdotes and Jokes*. London/New York: RoutledgeCurzon.

- Alimov E.V., 2016. "Dzherrimending v sovremennoi Rossii: sushchnost' i perspektivy ispol'zovaniya", *Konstitutsionnoye i munitsipal'noye pravo* 5, p. 59-61.
- Anufriva, K., 2021. "Zyuganov o Naval'nom: On sam sebe ne khozyain, s nim rabotayut opytnyye spetsialisty", *Komsomolskaya Pravda*, 2021-01-18, available at <https://www.kp.ru/online/news/4154672/>, cited 2022-10-11.
- Arrighi, J.-T., Rainer, R., Hutcheson, D., Ostling, A. & Piccoli L., 2019. *Conditions for Electoral Rights 2019*, San Domenico di Fiesole: European University Institute, available at <https://globalcit.eu/conditions-for-electoral-rights/>, cited 2022-12-23.
- Avioutskaa, V., 2012. "Les Partis au pouvoir en Russie et en Ukraine. Les réseaux de d put s comme mécanisme d'influence", *Revue d' tudes comparatives Est-Ouest* 43(4), p.69-108.
- Bader, M. & van Ham, C., 2015. "What explains regional variation in election fraud? Evidence from Russia: a research note", *Post-Soviet Affairs* 31(6), p. 514-528.
- Barsukova, S. and Denisova-Schmidt, E., 2022. "Double Standards as Modus Operandi: Mixing Business and Politics in Russia", *Europe-Asia Studies* 74(6), p. 990-1005.
- Barygin, I.N., M.A. Vasilik, M.S. Vershinin, V.Ya. Gel'man, V.Ya. Kostyushev, V.V. Kolashnikov, Yu.A. Nersesov & S.I. Stepanov, 1999. *Politicheskie partii, dvizheniya i organizatsii sovremennoi Rossii na rubezhe vekov: Analiticheskaa spravochnik*. St Petersburg: Izdatel'stvo Mikhailova V.A.
- Beilinson, D., Merkuryeva, K., Okhotin, G. Smirnova, N. & Uskova, T., 2021. *Created and (or) distributed: Discriminatory aspects of the application of legislation on 'foreign agents'*, OVD-Info, available at <https://inoteka.io/ino/created-and-or-distributed-en>, cited 2022-12-20.
- Berezovsky, V.N., Krotov N.I. & Chervyakov V.V. (eds), 1991. *Rossiya: partii, assotsiatsii, soyuzy, kluby*. Moscow: RAU-Press.
- Birch, S., 2011, *Electoral Malpractice*. Oxford: Oxford University Press.
- Borisova, E., 2000. "And the Winner is?", *Moscow Times (Weekend)*, 2000-09-09, I-VIII.
- Bovt, G. & Kalashnikova, N., 1995. "Rybkin and Chernomyrdin are today's Jefferson and Hamilton", *Kommersant*, 27 April, p. 3. Reproduced in translated form in Schulze, F., Bigelow, A.C. (eds), 1996. *Russia's Parliamentary Elections 1993 and 1995*, The Current Digest of the Soviet Press, p. 18. Available at <https://dlib.eastview.com/browse/book/276467>, cited 2022-12-20.
- Broder, J.M., 1993. "Clinton Stresses Yeltsin Support", *Los Angeles Times*, 1993-03-24, available at <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1993-03-24-mn-14587-story.html>, cited 2022-10-11.
- Brovkin, V. N., 1990. "The making of elections to the Congress of People's Deputies (CPD) in March 1989", *Russian Review* 49(4), p. 417-442.
- Buzin, A.Yu. & Lyubarev, A.E., 2008. *Prestuplenie bez nakazaniya: Administrativnyye izbiratel'nyye tekhnologii federal'nykh vyborov 2007-2008 godov*. Moscow: Nikkolo M.
- Central Electoral Commission, 1993-2021. "Arkhiv izbiratel'nykh kampanii", available at http://cikrf.ru/banners/vib_arhiv/, cited 2022-01-03
- Central Electoral Commission, 2022. *Vybory deputatov Gosudarstvennoi Dumy Federal'nogo Sobra niya Rossiiskoi Federatsii vos'mogo sozyva 19 sentyabrya 2021 goda: elektoral'naya statistika*. Moscow: CEC.
- Danilin, P., 2015. *Partiinaya sistema sovremennoi Rossii*. Moscow: Argumenty nedeli.
- Dollbaum, J.M., Lallouet, M. & Noble, B., 2021. *Navalny: Putin's nemesis, Russia's future?* Hurst & Company/Oxford scholarship online.

- Gandhi, J., Heller, A.L. & Reuter, O.J., 2022. "Shoring up power: Electoral reform and the consolidation of authoritarian rule", *Electoral Studies* 78.
- Geddes, B., Wright, J. & Frantz, E., 2014. "Autocratic Breakdown and Regime Transitions: A New Data Set", *Perspectives on Politics* 12(2), p. 313-331.
- Gel'man, V., 2008. "Party Politics in Russia: From Competition to Hierarchy", *Europe-Asia Studies* 60(6), p. 913-30.
- Gel'man, V., 2015. *Authoritarian Russia: Analyzing Post-Soviet Regime Change*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Gill, G., 2015. *Building and Authoritarian Polity: Russia in Post-Soviet Times*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Golos, 2021a. "'New disenfranchised': why do Russian citizens massively become ineligible to be elected in the elections in 2021", available at <https://www.golosinfo.org/articles/145329>, cited 2022-10-11.
- Golos, 2021b. "Predvybornaya agitatsiya i administrativnaya mobilizatsiya izbiratelei na vyborah v ediny den' golosovaniya 19 sentyabrya 2021 goda", 2021-09-13, available at <http://golosinfo.org/articles/145472>, cited 2022-10-11.
- Goloso, G.V., 2022. *Authoritarian Party Systems: Party Politics in Autocratic Regimes, 1945-2019*. London: WorldScientific.
- Gorbachev, M., 1988a. *Perestroika: New Thinking for our Country and The World*. London: Fontana/Collins.
- Gorbachev, M., 1988b. "On Practical Work To Implement The Decisions Of The 19th All-Union Party Conference: Report by M. S. Gorbachev, General Secretary of the CPSU Central Committee, at the Plenary Session of the CPSU Central Committee on July 29, 1988", reproduced in translation in Ehlers, R., Schulze, F., Bigelow, A.C. & Livermore, G. (eds), 1988, *The USSR Today: Perspectives from the Soviet Press*, 7th edn. Columbus OH: Current Digest of the Soviet Press.
- Hahn, J., 1988. "An Experiment in Competition: The 1987 Elections to the Local Soviets", *Slavic Review* 47(3), p. 434-47, doi:10.2307/2498390.
- Hale, H., 2006. *Why Not Parties in Russia?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Hermet, G., Rose, R. & Rouquie, A. (eds), 1978. *Elections without Choice*. Basingstoke: Macmillan.
- Hirschman, A.O., 1970. *Exit, Voice, and Loyalty: Response to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Hutcheson, D.S., 2003. *Political Parties in the Russian Regions*. London: Routledge Curzon.
- Hutcheson, D.S., 2004. "Protest and Disengagement in the Russian Federal Elections of 2003-04", *Perspectives on European Politics and Society* 5(2), p. 304-30.
- Hutcheson, D.S., 2011. "Elections, International Observers and the Politicisation of Democratic Values", *Europe-Asia Studies* 63(4), p. 685-702.
- Hutcheson, D.S., 2013. "Party Cartels beyond Western Europe: Evidence from Russia", *Party Politics* 19(6), p. 907-24.
- Hutcheson, D.S., 2018. *Parliamentary Elections in Russia: A Quarter-century of Multiparty Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Hutcheson, D.S. & Petersson, B., 2016, "Shortcut to Legitimacy: Popularity in Putin's Russia", *Europe-Asia Studies* 68(7), p. 1107-26.
- Hutcheson, D.S. & McAllister, I., 2018. "Putin versus the Turnout? Mapping the Kremlin's 2018 Presidential Election Support", *Russian Politics* 3(3), p. 333-358.

- Hutcheson, D.S. & McAllister, I., 2021. "Consolidating the Putin Regime: The 2020 Referendum on Russia's Constitutional Amendments", *Russian Politics* 6(3), p. 355-376.
- Ivanchenko, A.V. & Lyubarev, A.E., 2006. *Rossiiskie vybory ot perestroika do suverennoi demokratii*. Moscow: Aspekt Press.
- Ivanov, V., 2008. *Partiya Putina: Istoriya "Edinoi Rossii"*. Moscow: Olma.
- Ivanov, Ye.A., Melnikov, K.V. & Petrov N.V., 2022. "Neformal'naya struktura elitnogo prostranstva rossii: opyt setevogo analiza", *Politiya* No 1(104), p. 72-91.
- Izgarshev, V., Pastukhov, S., Sorokin, E. & Ursov, Yu., 1990. "Pod flagom rossii", *Pravda*, 1990-05-17, 1.
- Katz, R.S. & Mair, P., 2018. *Democracy and the Cartelization of Political Parties*. Oxford: Oxford University Press.
- Klein, A. & Moraski, B., 2020. "Incentive to deliver: authoritarian rule, proportional representation, and support for Russia's ruling party", *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 30(4), p. 524-541.
- Kynev, A.V. & Lyubarev, A.E., 2011. *Partii i vybory v sovremennoi Rossii: evolyutsiya i devolyutsiya*. Moscow: Fond "Liberal'naya missiya"/Novoe Literaturnoe Obozrenie.
- Laakso, M. & Taagepera, R. 1979. "The Effective Number of Parties: A Measure with Application to Western Europe", *Comparative Political Studies* 12(1), p. 3-27.
- Lane, D., 1969. *Politics and Society in the USSR*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Lassila, J. & Nizhnikau, R. 2022. "Casting off Soviet Chains? Conditions for the Ideological Renewal of Communist Successor Parties in Russia, Ukraine and Moldova since the 2010s", *Journal of Eurasian Studies*, OnlineFirst, doi:10.1177/18793665221116128.
- Laverty, N., 2015. "The 'Party of Power' as a Type", *East European Politics* 31(1), p. 71-87.
- Law on Control, 2022. "Federal'nyi zakon ot 14 iyuniya 'O kontrole za deyatel'nost'yu lits, nakhodyashchikhsya pod inostrannym vliyaniem'", Federal Law FZ-255, *Sobranie zakonodatel'stva Rossiiskoi Federatsii* 29 (Part II), Art. 5222. Latest version, including amendments, available at <http://ivo.garant.ru/#/document/404991865/paragraph/174:0>, cited 2022-12-21.
- Law on Fundamental Guarantees, 2002. "Federal'nyi zakon ot 12 iyunya 2002 g. 'Ob osnovnykh garantiyakh izbiratel'nykh prav i prava na uchastie v referendume grazhdan Rossiiskoi Federatsii', Federal Law N67-F3, *Sobranie zakonodatel'stva Rossiiskoi Federatsii*, 24, Art. 2253. Latest version, with 109 amendments up to 1 January 2023, available at <http://ivo.garant.ru/#/document/184566/paragraph/4360280:0>, cited 2022-12-21.
- Law on Political Parties, 2001. "Federaln'yi zakon ot 11 iyulya 'O politicheskikh partiyakh'", Federal Law N95-F3, *Sobranie zakonodatel'stva Rossiiskoi Federatsii*, 29, Art 2950. Latest version, with amendments up to 5 December 2022, available at <http://ivo.garant.ru/#/document/183523/paragraph/352987/doclist/797:5>, cited 2022-12-21.
- Law on Presidential Elections. 1995. "Federal'nyi zakon ot 17 maya 1995 g. 'O vyborakh Prezidenta Rossiiskoi Federatsii'", Federal Law N76-FZ, *Sobranie zakonodatel'stva Rossiiskoi Federatsii* 21, Art. 1924. Available at <http://ivo.garant.ru/#/document/1518948/paragraph/625:3>, cited 2022-12-23.

- Law on Presidential Elections. 2003. "Federal'nyi zakon ot 10 yanvarya 2003 g. 'O vyborah Prezidenta Rossiiskoi Federatsii'", Federal Law N19-FZ, *Sobranie zakonodatel'stva Rossiiskoi Federatsii* 2, Art. 171. Latest version, with 45 amendments up to 1 January 2023, available at <http://ivo.garant.ru/#/document/1518948/paragraph/625:3>, cited 2022-12-23.
- Law on State Name Change. 1991. "Zakon RSFSR ot 25 dekabrya 1991 g. N 2094-I 'Ob izmenenii naimenovaniya gosudarstva Rossiiskaya Sovetskaya Federativnaya Sotsialisticheskaya Respublika', *Vedomostyakh S"yezda narodnykh deputatov Rossiyskoi Federatsii i Verkhovnogo Soveta Rossiiskoi Federatsii*, N.2, 9 January 1992, Art. 62, available at <http://ivo.garant.ru/#/document/105917/paragraph/1239:3>, cited 2022-12-23.
- Levada Center, 2020. "Kto i kak golosoval za popravki v konstitutsiyu", Post-election survey, published 8 August 2020. N=1617, fieldwork 24-25 July, available at <https://www.levada.ru/2020/08/07/kto-i-kak-golosoval-za-popravki-v-konstitutsiyu-zavershayushhij-opros/>, cited 2021-12-14.
- Levada Center, 2021a. "Vash gorod, vashe vliyanie, vash golos", national representative survey, Russian Federation. Fieldwork conducted by face-to-face interviews in a representative set of 97 urban and 40 rural locations from 17-28 June 2021. Commissioned by Malmö University, Sweden. N=2525.
- Levada Center, 2021b. "Kak Rossiyanе otsenivayut itogi vyborov?", Post-election survey, published 6 October 2021, N=1634, fieldwork 23-29 September 2021, available at <https://www.levada.ru/2021/10/06/kak-rossiyane-otsenivayut-itogi-vyborov/>, accessed 14 December 2021.
- Levada Center, 2022. "Odobrenie deyatel'nosti Vladimira Putina", available at <https://www.levada.ru/indikatory/>, cited 2022-10-11.
- Levada, Yu., 1996 "Koalitsii vse eshe net", *Izvestiya*, 14 May, p. 2, available at <https://dlib.eastview.com/browse/doc/24480407>, cited 2022-12-20.
- Lolganov, V., 1989. "Spor programm ili konkurs obeschanii", *Izvestiya*, 1989-02-20, p. 2.
- Lukinova, E., M. Myagkov & P.C. Ordeshook, 2011. "Metastatised Fraud in Russia's 2008 Presidential Election", *Europe-Asia Studies* 63(4), p. 603-621.
- Iyubarev, A.E., A.Yu. Buzin & A.V. Kynev, 2007. *Mertvye dushi: metod falsifikatsii itogov golosovaniya i bor'ba s nimi*. Moscow: Nikkolo M.
- March, L., 2002. *The Communist Party in Post-Soviet Russia*. Manchester: Manchester University Press.
- McAllister, I. & White, S., 2008. "Voting 'Against All' in Postcommunist Russia", *Europe-Asia Studies* 60(1), p. 67-87.
- McAllister, I. & White, S., 2015. "Electoral Integrity and Support for Democracy in Belarus, Russia and Ukraine", *Journal of Elections, Parties and Public Opinion* 25(1), p. 78-96.
- McAllister, I. & White, S., 2017. "Demobilizing Voters: Election Turnout in the 2016 Russian Election", *Russian Politics* 2(4), p.411-33.
- Molchanov, K., 1995. "The Return of Confidence", *Sovetskaya Rossiya*, 26 December. Reproduced in translated form in Schulze, F. & Bigelow, A.C. (eds) 1996. *Russia's Parliamentary Elections 1993 and 1995*, The Current Digest of the Soviet Press, pp.39-40. Retrieved from <https://dlib.eastview.com/browse/book/276467>, cited 2022-12-20.
- Moraski, B., 2007. "Electoral System Reform in Democracy's Grey Zone: Lessons from Putin's Russia", *Government and Opposition* 42(4), p. 536-63.
- Myagkov, M., Ordeshook, P.C. & Shakov, D., 2009. *The Forensics of Election Fraud: Russia and Ukraine*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Nazimova, A. & Sheinis, V. (1989). "Vybor sdelan", *Izvestiya*, 7 May, p. 3, available at <https://dlib.eastview.com/browse/doc/68263766>, cited 2022-12-20.
- Noble, B. & Chaisty, P., 2023. "The Federal Assembly – more than just a “rubber stamp”?", in Gill, G. (ed.), *Routledge Handbook of Russian Politics and Society*. London/New York: Routledge, 2nd edn, p. 99-110.
- Norris, P., 2019. "Do Perceptions of Electoral Malpractice Undermine Democratic Satisfaction? The US in Comparative Perspective", *International Political Science Review* 40(1), p. 5-22.
- NRB8 survey, 2000. Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde, New Russia Barometer VIII, fieldwork conducted by VTsIOM, 13-29 January 2000, N=1,940.
- OVD-Info., 2022. List of foreign agents and undesirable organisations as of 21 December 2022, available at <https://data.ovdinfo.org/agents/?lang=en>, cited 2022-12-21.
- Petersson, B., 2021. *The Putin Predicament*. Stuttgart: Ibidem
- Petrov, K., A. Kazantsev, E. Minchenko & I. Loshkariov, 2022. "Putin's Rise to Power: Russian Roulette or Elite Pact?", *Russian Politics* 7(3), p. 422-449, doi: <https://doi.org/10.30965/24518921-00604026>.
- Qvortrup, M., Leary, B. & Wintrobe, R., 2020, "Explaining the Paradox of Plebiscites", *Government and Opposition* 55(2), p. 202-219.
- Reuter, O.J. & Remington, T.F., 2009. "Dominant Party Regimes and the Commitment Problem: The Case of United Russia", *Comparative Political Studies* 42(4), p. 501-26.
- Reuter, O.J., 2017. *The Origins of Dominant Parties: Building Authoritarian Institutions in Post-Soviet Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reuter, O.J., 2021. "Civic Duty and Voting Under Autocracy", *Journal of Politics* 83(4), p. 1602-18.
- Robinson, N., 1998. "Classifying Russia's Party System: The Problem of 'Relevance' in a Time of Uncertainty", *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 14(1-2), p. 159-77.
- Rose, R., 2000. "How Floating Parties Frustrate Democratic Accountability: A Supply-Side View of Russia's Elections", *East European Constitutional Review* 9(1-2), p. 53-59.
- Ross, C., 2014. "Regional Elections and Electoral Malpractice in Russia: The Manipulation of Electoral Rules, Voters, and Votes", *Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia* 3(1), p. 147-172.
- R-Research survey, 2016. Ian McAllister and Stephen White, funded by Australian National University, fieldwork conducted by R-Research Ltd., 23 September-18 October 2016, N=2000.
- Russian Research survey, 2004. Stephen White, Margot Light & Roy Allison, "Inclusion without Membership? Bringing Russia, Ukraine and Belarus closer to 'Europe' dataset", funded by ESRC grant RES-000-23-0146, fieldwork conducted by Russian Research Ltd, 21 December 2003-16 January 2004, N=2,000.
- Russian Research survey, 2008. Derek S. Hutcheson, Stephen White & Ian McAllister, "National representative survey dataset", co-funded by British Academy Small Research Grant BA-40918 (Derek Hutcheson) and ESRC grant RES-000-22-2532 (Ian McAllister & Stephen White), fieldwork conducted by Russian Research Ltd., 30 January-27 February 2008, N=2000
- Russian Research survey, 2012. Stephen White & Ian McAllister, "National representative survey dataset", fieldwork conducted by Russian Research Ltd., 3-23 January 2012, N=1600.

- Sanchez, O., 2009. "Party Non-Systems: A Conceptual Innovation", *Party Politics* 15(4), p. 487-520.
- Sartori, G., 2005. *Parties and Party Systems. A framework for analysis*. Essex: ECPR Press.
- Schedler, A., 2010. "Authoritarianism's Last Line of Defense", *Journal of Democracy* 21(1), p. 69-80
- Schedler, A., 2013. *The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism*. Oxford: Oxford University Press.
- Seredina, M., 2022. "Parties in Russia: Party System Nationalisation in Dominant Party Systems", *East European Politics* 38(2), p. 208-226.
- Smyth, R., Lowry, A. & Wilkening, B., 2007. "Engineering Victory: Institutional Reform, Informal Institutions, and the Formation of a Hegemonic Regime in the Russian Federation", *Post-Soviet Affairs* 23(2), p. 118-37.
- Sobyenin, A.A. & Sukhovol'skii, V.G., 1995. *Demokratiya, ogranichennaya falsifikatsiyami: vybory i referendumy v Rossii v 1991-1993 gg.* Moscow: Project Group for Human Rights.
- Stanovaja, T., 2021. "Administrirte Parteien: Verschärfte Kontrolle nach der Dumawahl", *Osteuropa* 7, p. 5-8.
- Szakonyi, D., 2020. *Business, Elections, and Policymaking in Russia*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Thames, F.C., 2007. "Discipline and Party Institutionalization in Post-Soviet Legislatures", *Party Politics* 13(4), p. 456-77.
- Turchenko, M. & Golosov, G.V., 2022. "Coordinated Voting Against the Autocracy: The Case of the 'Smart Vote' Strategy in Russia", *Europe-Asia Studies* (pre-publication online), available at <https://doi.org/10.1080/1060586X.2020.1796386>.
- Turchenko, M. & Shevchuk, S., 2016. "Veto Players and Major Electoral Reforms in Russia", *Russian Politics* 1(2), p. 203-221.
- USSR Constitution, 1977. "Konstitutsiya (Osnovnoi zakon) Soyuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik", *Izvestiya*, 1977-10-08, p. 3-6.
- Vinogradov, M. & Sadchikov, A. 2002. "Selezneva otsenili v tri komiteta", *Izvestiya*, 2002-04-02, p. 4.
- Vyzhutovich, V., 1993, "'Kommunisty dolzhny vladet' ot orushiya slova i mysli do orushiya, kotoroe strelyayet", *Izvestiya*, 1992-02-16, p. 2., available at <https://dlib.eastview.com/browse/doc/24847398>, cited 2022-12-20.
- White, S. & O. Kryshtanovskaya, 2011. "Changing the Russian Electoral System: Inside the Black Box", *Europe-Asia Studies* 63(4), p. 557-578.
- White, S., McAllister, I. & Kryshtanovskaya, O., 1994. "El'tsin and His Voters: Popular Support in the 1991 Russian Presidential Elections and after", *Europe-Asia Studies* 46(2), p. 285-303, available at <http://www.jstor.org/stable/152706>.
- White, S., 1985. "Non-competitive Elections and National Politics: The USSR Supreme Soviet Elections of 1984", *Electoral Studies* 4(3), p. 215-229.
- Zaslavsky, V. & Brym, R.J., 1978. "The Functions of Elections in the USSR", *Soviet Studies* 30(3), p. 362-371.
- Zavadskaya, M., Grömping, M. & Coma, F.M.I., 2017. "Electoral Sources of Authoritarian Resilience in Russia: Varieties of Electoral Malpractice, 2007-2016", *Demokratizatsiya* 25(4), p. 455-480.
- Zhirinovskiy, V.V., 1998. *Last Drive Southwards*. Moscow: LDPR.

Regimeutvikling og tvangsmakt i Putins Russland

Geir Flikke

Regime development and coercive power in Putin's Russia

The literature on competitive authoritarian regimes offers valuable insights into how such regimes are established, and the standardized repertoire of repression that they employ. However, such regimes are not static, and the recurrent possibility of societal and electoral protests makes maintenance and containment of domestic political protest a primary task. This article discusses the role of selective law enforcement in Russia in the period from 2013 to 2021 and discusses the effect of law enforcement on regime developments. It argues that while selective law enforcement has served to maintain an authoritarian regime, the scale and magnitude of coercion and coercive measures is a greater challenge to regime stability than demonstrations and political mobilization.

“A peaceful maturing into orderly democracy is a crippling myth”

Charles Tilly, *Regimes and Repertoires*, s. 61

Innledning

Et stadig mer sentralt spørsmål i studiet av autoritære regimer, er hvordan disse opprettholdes. At kompetitive autoritære regimer etteraper institusjoner som finnes i etablerte demokratier, er en kjensgjerning (Levitsky & Way 2010). Samtidig er det, som Levitsky og Way selv hevder, en kjent sak at «statens kapasitet for utøvelse av tvangsmakt er sentralt for etableringen av autoritære regimer, og [...] avgjørende for [slike] hybridregimers stabilitet» og de legger til: «den rollen som tvangsmakt spiller har blitt viet relativt lite oppmerksomhet

Geir Flikke är professor, Russland-studier, Universitetet i Oslo.

E-post: geir.flikke@ilos.uio.no

i regimestudier» (Levitsky & Way 2010: 56–57).¹ Studier av bruk av rettslig tvangsmakt i autoritære regimer har bidratt til å fylle deler av dette gapet, særlig ved å nyansere effekten av hybridregimers etteraping av demokratiske institusjoner. Som Bækken (2019) hevder har autoritære regimer stadig mindre å tjene på etterapingen av valgbare institusjoner (Bækken 2019). De støtter seg dermed ikke bare på et system med et dominerende parti, men også en målrettet bruk av selektiv tvangsmakt.² Samtidig er det i økende grad et faktum at kvasirettslige justeringer av et regimes evne til oppdemming av protester kan også skape rom for dreininger mot et fullt ut autoritært regime. Regimets lovgivere serverer ikke bare juridiske premisser for illiberale innstramminger; de serverer også grunnlovsendringer som ikke bare opprettholder et autoritært system, men som også dreier det i personalistisk retning (Pomeranz & Smyth 2021).

Dette essayet stiller derfor to spørsmål: hvordan endres bruken av tvangsmakt i Russland, og får omfattende bruk av slik makt konsekvenser for regimet? Selv om slike regimer, les det russiske, kan tåle lengre perioder med sanksjoner, og selv om de er i stand til å motstå normativt press fra internasjonale rettsinstanser og menneskerettighetsorganisasjoner (Levitsky & Way 2010), kan målrettet og omfattende bruk av tvangsmakt forsterke autoritære regimers dilemma: at omfattende tvangsmakt og voldsbruk undergraver regimets kontroll og sender det inn i en nedadgående spiral (Tilly 2003). Overgangen fra høykapasitets tvangsmakt til lavkapasitet (eller fra lavintensiv til høyintensiv tvangsmakt) er naturligvis avhengig av en rekke faktorer, og bruk av formell og uformell tvangsmakt er bare en av disse. Tilsvarende kan man si med Tilly (2003) at «grensen for legitim bruk av tvangsmakt er et heftig omstridt spørsmål i alle politiske systemer» (Tilly 2003: 27).

Putins regime har til nå løst dette på finurlig vis; lovene «oppdateres» med stadige innstramminger for å holde tritt med endringer i samfunnet, og disse bidrar igjen til en gradvis utvanning av grunnlovens prinsipper (Dubrovina 2021). Parallelt har regimet, i takt med den øvrige samfunnsutviklingen i landet, tatt i bruk stadig mer omfattende tvangsmakt mot demonstranter og politiske aktivister. Siden protestene i 2011/2012 har regimet utviklet et nytt repertoar for bruk av tvangsmakt og samfunnskontroll, som synes å ha to formål: Å skape inntrykk av at protestene er drevet av vestlige land, og at de er forsøk på å undergrave Russlands politiske suverenitet; å utvide de juridiske

1 Oversatt fra: "State coercive capacity is critical to regime outcomes [and ...] coercive capacity is central to competitive authoritarian stability" (s. 57), yet nevertheless, "the role of state coercive capacity has received relatively little attention in recent regime studies" (s. 56).

2 Bækken definerer dette som «mekanismer for undertrykkelse», som har til hensikt å «håndheve uformelle regler for politisk adferd gjennom selektiv lovgivning» (Bækken, 2019, 2). Russiske NGOer og advokatnettverk omtaler samme praksis som «utenomrettslig politisk forfølgelse» (*unesudebnoe presledovanie*). I dette essayet vil disse definisjonen brukes vekselvis.

fullmakter tvangsmakten har til å slå ned på gjentatte demonstrasjoner, dissens, og medieytringer, som utfordrer det politiske systemet (se Edenborg i dette nummer). Denne dreiningen representerer et drastisk brudd med den tidligere samfunnskontrakten. Politisk og økonomisk stabilitet har vært en grunnstein i en stilltiende kontrakt mellom regime og velgere i det første tiåret av 2000-tallet, men kombinasjonen av smarttelefoner, sosiale medier og eklatante brudd på velgeres rettigheter i protestsyklusen 2011/2012 avfødte både store velgerdrevne protester, samt en ny generasjon av karismatiske politiske ledere, slik som Aleksej Navalnyj (Flikke 2020). Nettopp Navalnyj er blitt en lakmestest for regimets evne til å absorbere og nøytralisere intern opposisjon, men også en eksponent for regimets tiltagende brutalisering³ (se Petersson i dette nummer). Men innstrammingene har pågått over tid, og dette innebærer også et paradoks for Russland-studier: siden lanseringen av begrepet «hybridregime», har studiet av slike regimers bruk av tvangs- og voldsmakt ikke utviklet seg nevneverdig. Tilsvarende gjelder hvordan bruken av tvangsmakt påvirker regimets egen utvikling. Har dette gått under radaren på vestlig forskning?

Teoretiske betraktninger – er Putins regime en «hybrid»?

Essayet bygger på Levitsky og Ways (2010) modell for kompetitive autoritære regimer (CA), og argumenterer for at Russland siden 2012, nettopp gjennom slike innstramminger og bruk av tvangsmakt, har beveget seg mot et fullverdig autoritært regime⁴ (se Petersson og Hutcheson i dette nummer). En avgjørende faktor i dette skiftet har vært at regimets kapasitet til å stagge politisk basert protest har blitt forsterket av en rekke juridiske restriksjoner vedtatt etter protestene i 2011/2012. Men en like viktig faktor er at bruken av tvangsmakt er mer voldelig og omfattende, og at apparatet for bruk av tvangsmakt er styrket ytterligere. Som Brian Taylor hevder, «oppbyggingen av en sterk stat er det sentrale målet for hans [Putins] presidentskap, og han har vært avhengig av voldsmonopol og sikkerhetsstrukturer for å oppnå dette» (Taylor 2011: 2). Etter 2012 har imidlertid sikkerhetsstyrkene trådt frem fra skyggene, og fra

3 Rettsaken mot Navalnyj i februar 2021 markerte dertil en ny omdreining i evolusjonen av russisk represiv lovgivning. I løpet av våren 2021 vedtok den russiske Statsdumaen nye lovendringer, som blant annet stemplet enhver aktivist som hadde arbeidet for Fondet for bekjempelse av korrupsjon (FBK) i perioden 2018 til 2021 som en «ekstremist»; tidligere frivillige ville, som en følge av dette, retroaktivt miste alle rettigheter til å stille til valg. Navalnyj ble selv utsatt for en type «galopperende» undertrykkelse, der myndighetene benyttet tiden i varetekt til å fremme nye anklager. Den opprinnelige og absurde tiltalen om brudd på meldeplikten, ble utvidet til ytterligere 9 år for angivelig «bedrageri», og anklager om å ha «fornærmet en øvrighetsperson» (dommeren i rettslokalet).

4 Et kompetitivt autoritært regime kjennetegnes ved utstrakt mediekontroll, en lojal politisk opposisjon, og kapasitet til å marginalisere og koptere opposisjon.

opprettelsen av Nasjonalgarden i 2016 og fremover, har regimet blitt stadig mer avhengig av åpenbar undertrykkelse og voldsmakt, samtidig som de som opprettholder voldsmonopolet spiller en stadig større rolle i den nasjonale økonomien (Galeotti 2021, Yakovlev 2021).

Dette innebærer en viss justering av premissene i Levitsky og Ways regime-modell. Frem til 2015/2016 kan man på generell basis si at Russland, på linje med andre slike regimer, har benyttet seg av lav-intensitets tvangsmakt for å unngå bruk av mer omfattende voldsmakt. I den klassiske definisjonen forstås et kompetitivt autoritært regimes bruk av tvangsmakt som «en uformell og diskret mekanisme» (korrupsjon, stemmeforfalskning, skattelegging, injuriosøksmål, eller privatisert vold) (Levitsky & Way 2010: 27). Disse virkemidlene kan kalles for lavintensive fordi de er innrettet mot å avskrekke og demobilisere, og repertoaret er bredt, tidvis uformelt, og fleksibelt. Lav-intensitets voldsmakt omfatter dermed trusler om represalier, bøter, bruk av voldelige regimestøttede grupperinger som infiltrerer og stanser valg- eller minnemøter, trusler om avskjedigelse eller å miste studieplass, og – i Russlands tilfelle – bruk av den administrative kodeksen, som tillater arrestasjoner opptil 30 dager uten forutgående rettslig dom (Levitsky & Way 2010: 57–58).

Det store tomrommet i litteraturen hva angår effekten av slik tvangsmakt på opposisjonsbevegelser og regimets egen utvikling, er imidlertid påtrengende, og vi trenger å forstå interaksjonen mellom utviklingen i bruken av tvangsmakt, og opposisjonens evne til å motsette seg endringene. I en studie av uformelle og formelle praksiser i russisk rettsutøvelse konkluderer Bækken (2019) eksempelvis med følgende: «Selv om autoritære regimers undertrykkelsesmekanismer er viktige, er studiet av disse mekanismene markant underrepresentert forskningen om regimeutvikling» (Bækken 2019: 211). Tilsvarende fremholder Davenport (2015) i en storstilt studie om demobilisering at «effekten av repressive tiltak er lite kjent; statsstyrt undertrykkelse og tvang er en form for aktivitet som er verdig mer detaljerte studier» (Davenport 2015: 23). Denne lakunen er essayets hovedfokus.

Tvangsmakt og regime: essayets teoretiske og empiriske grunnlag

Det skal være sagt at kriteriene for overgangen til et fullverdig autoritært regime er godt beskrevet av Levitsky og Way (2010). Et regime er autoritært når «grunnleggende sivile friheter er utsatt for systematiske krenkelser, og opposisjonspartier, borgergrupper og media ikke engang er minimalt beskyttet», og kjennetegnet ved at «opposisjonsaktivitet kun kan finne sted illegalt, eller i eksil» (Levitsky & Way 2010: 8).

Per 2022 synes denne overgangen å være fullført. Markører er i så måte den selvvalgte nedstengningen av *Novaja gazeta* i 2022, og bruken av Loven om

utenlandske agenter mot nettstedet som Anton Barabasjins analytiske nettsted Riddle (i Riga) samme år. Dette er et resultat av en lang prosess. Det tvilsomme juridiske begrepet «fremmed agent» innført ved Loven om utenlandske agenter (2012) (Flikke 2016) har spredt seg til blant annet medielovgivning, loven om stats-tjenestemenn og valgloven, og siden 2019 er det juridisk mulig å stemple individer og medier som «agenter». I en siste versjon av denne lovgivningen, hasteinnført i 2022, kan også slektninger og bekjente av slike «agenter» registreres som «agenter». Det juridiske begrepet er også utvidet til å omfatte «personer som er under innflytelse» fra utlandet (Duma.gov.ru and Council.gov.ru 2022).

Per 21. desember 2022 er 587 personer og juridisk registrerte organisasjoner registrert som «agenter» (Ovdinfo.org 2022a). OVD-info registrerer også omfattende bruk av blokkeringer; i 2012 ble 261 nettsteder blokkert, mens i 2021 ble det gjennomført 63,554 blokkeringer etter rettslig kjennelse, og ytterligere 8,421 blokkeringer uten (Roskomnadzor har hjemmel til på utføre blokkeringer uten rettskjennelse) (Ovdinfo.org 2022b). Andre momenter er regimets avvisning av registrerte opposisjonskandidater i Mosgorduma valgene i 2019 og etterfølgende bruk av tvangsmakt mot unge demonstranter, arrestasjonen av lokalpolitikere under en kongress i Moskva i 2020, og omfattende forfølgelse av kandidater til lokalvalg i 2022. Sist, men ikke minst, den dramatiske forgiftningen av Aleksej Navalnyj og prosessen mot de involverte i SmartVote kampanjen har ført til at mange har reist i eksil for å fortsette virksomheten der (om SmartVote-kampanjen, se Hutcheson i dette nummer).

Russlands autoritære regime bruker med andre ord kjente virkemidler, men regimets *repertoar* for utøvelse av tvangsmakt har imidlertid blitt utvidet over tid, og Brian Taylors observasjon om at voldsmakt ikke er *statisk*, står derfor sentralt i denne analysen. I de fleste tilfeller er denne tvangsmakten anvendt for å avskrekke; som Charles Tilly hevder, «de fleste autoritære regimer investerer tungt i foregripende [anticipatory] undertrykkelse; de venter ikke på at noen skal gjøre noe galt, før de slår ned på dem» (Tilly 2006: 75). Men selv under forhold der statens og regimets tvangsevne anses å være høy, er bruken av tvangsmakt en variabel som kan påvirke regimets legitimitet. Som Taylor fremholder:

[...] monopolet over tvangsmakt oppnås ikke en gang for alle, men er snarere en type [...] statsmakt som kan tilta eller avta i styrke, eller kollapse [...] referanser til faser [som antyder økt kontroll over voldsmakt] betyr ikke at disse bare beveger seg i én retning [...], denne utviklingen kan også bevege seg «bakover» (Taylor 2011: 14).

Siden 2011/2012 har Putin-regimets bruk av og kapasitet for utøvelse av tvangsmakt blitt betydelig større. Vi kan med andre ord ikke snakke om *regresjon* eller forfall i kapasitet, men intensivering, og denne er understøttet av en aksellererede lovgivningsprosess, der lover som regulerer samfunnet

innskrenkes ytterligere. Under vil jeg gjennomgå bruken av lavintensitets tvangsmakt i perioden 2013/2014, og vise hvordan samfunnsnettverk definerer bruk av tvangsmakt, samt samler informasjon om hvilke regimesanksjoner som ble brukt mot demonstranter. Deretter vil jeg ta for meg etableringen og utvidelsen av apparatet for tvangsmakt ved etableringen av Nasjonalgarden. Denne begivenheten, som skjøt fart etter attentatet mot den liberale opposisjonspolitikeren og tidligere visestatsministeren Boris Nemtsov, førte ikke bare til en utvidelse av regimets kapasitet for undertrykkelse. Også de rettslige premissene for bruk av tvangsmakt ble endret fra det Taylor omtaler som «rutinemessig» bruk av tvangsmakt til en mer «eksepsjonell» rettshåndhevelse (Taylor 2011: 3).

Den empiriske delen av essayet vil vise at etter 2016 synes de fleste statistikker om bruk av det endrede lovverket å vise en merkbar økning i antallet rettsaker og voldstiltfeller mot demonstranter. Et vesentlig ledd i det russiske regimets gradvise innstramminger, har nettopp vært å endre sentrale lover som Loven om demonstrasjoner (Duma.gov.ru 2012); de lavintensive virkemidler som bøter og kortvarige administrative arrestasjoner loven gir hjemmel for, er supplert med endringer i kriminallovgivningen, slik som innføringen av 600,000 RUB i bot for gjentatte brudd på restriksjonene om å søke tillatelse for demonstrasjoner (Duma.gov.ru 2014). Bruken av dette lovverket mot demonstranter så en tydelig økning i perioden frem til 2018. Parallelt med dette er lover som fratar personer som dømmes for ekstremisme eller flerfoldige brudd på administrative bestemmelser retten til å stille til valg innført (Golosinfo.org 2021).

I perioden 2013–2017 var det ikke *større* voldsepisoder mot demonstranter, men dette endret seg sommeren 2019, og deretter, i januar 2021. Demonstranter og aktivister, samt de som har organisert demonstrasjonene, har dertil holdt seg innenfor regelverket, også i de tilfeller der det har vært demonstrert mot innsnevring i lovverket, og mot avvisningen av kandidater som har vært fremmet av organiserte velgergrupper. Regimet har imidlertid *åpnet* for mer organisert voldsutøvelse, og med Charles Tillys ord, «innsnevret det tolererte spektrumet av protesthendelser» på en måte som til dels legitimerer mer koordinert bruk av tvangsmakt, og som til dels støtter seg på uformell bruk av vold mot demonstranter gjennom regimestøttede grupperinger, slik som Den nasjonale frigjøringsfronten (NOD) og Den sydøstlige revolusjonære blokken (SERB) (Tilly 2003: 50–51).

Bruken av slike grupperinger (som kan være velegnet for å støtte opp om regimet som «stabiliserende») har ikke avskrekket demonstranter, og sommeren 2019 fremstår som et avgjørende skille. Demonstrasjonene til støtte for registreringen av uavhengige kandidater i Mosgorduma valgene, utløste en ny omdreining i statens bruk av tvangsmakt, regulær og irregulær, overfor demonstranter. Som *OVD-info* observerte, ble det i 2019 satt ny rekord i antallet arresterte på én dag; 1,374 demonstranter ble arrestert den 27. juli 2019, mot 1,043 den 26. mars 2017 (On vam ne dimon – demonstrasjonene) (Ovdinfo.org 2019).

Videoer av voldsepisoder mot demonstranter florerte, og regimet svarte med å skru opp antallet tiltaler om angivelig «vold» mot Nasjonalgardestyrkene. Antallet arrestasjoner toppet seg ytterligere *Løslat Navalnyj* demonstrasjonene (se under) og anti-krigsdemonstrasjonene; siden 24. februar 2022 har det blitt foretatt 19,445 arrestasjoner i demonstrasjoner mot krigen (Ovdinfo.org 2022c).

Under vil jeg benytte meg av kildemateriale fra *OVD-Info* og *Mediazona* – to relativt nye internettbaserte nyhetsbyråer initiert av henholdsvis journalistnettverket til Grigorij Okhotkin (OVD-Info), og det tidligere Pussy Riot-medlemmet, Pjotr Verzilov (Mediazona), som i september 2018 ble et offer for direkte vold.⁵ I første del av essayet vil jeg trekke på registrerte protesthendelser samlet inn av *OVD-Info* (tilgjengelig på nettet) for å gi et skissemessig overblikk over hendelser i 2013–2014, da registreringen var i sin spede begynnelse. I denne delen vil jeg også utforske hvordan begrepet «utenomrettslig forfølgelse» har blitt forstått og definert av NGOer og russiske advokatnettverk; dette begrepet kan best forstås som lavintensiv tvangsmakt, selv om det også ligger et element av tvangsmakt som ikke er juridisk eller legalt begrunnet. I den andre delen vil jeg bygge på funn som er gjengitt i boken *Russlands Rebeller* (2020), og ny statistikk fra demonstrasjonene i 2019 (Flikke 2020); dette for å diskutere omfanget av anvendt tvangsmakt, mulige årsaker til dette, og sist, men ikke minst, konsekvenser for regimets utvikling.

Lavintensitet og demonstrasjoner: Protesthendelser i 2013–2014

Før valgprotestene i 2011/2012 var det få systematiske russiskspråklige kilder som registrerte økningen i regimets bruk av tvangsmakt i Russland. Fra 2013 og fremover har imidlertid journalistnettverk som *Ovdinfo.org* og *Mediazona.ru* arbeidet systematisk med å kartlegge voldelige hendelser og hendelser med utenomrettslig forfølgelse. Også NGO-lignende advokatnettverk har kartlagt slike hendelser. Sentrale dokumenter er *Ovdinfo.org*-rapporten om politisk forfølgelse i 2011–2014 (Ovdinfo.org 2014b), en rapport fra menneskerettighets- og AGORA-advokaten Vitalij Cherkasov, som jobber i S:t Petersburg (Cherkasov

5 OVD.info-nettstedet er et uavhengig menneskerettighetsmedieprosjekt som kartlegger politisk undertrykkelse i Russland. Det startet som et sosialt medieprosjekt i 2011 av Grigorij Okhotkin, en journalist som var vitne til vilkårlige arrestasjoner i valgprotestsyklusene 2011/2012. Saker om brudd på individuelle menneskerettigheter ble publisert i sosiale medier under #OVD-news. Prosjektet utviklet seg raskt til et informasjonssenter for alle arrestasjoner i Russland. Dens viktigste partner er menneskerettighetsorganisasjonen Memorial, og NGOen Public Verdict, som bistår med juridisk rådgivning. Nettstedets økonomi er for det meste basert på donasjoner og crowdsourcing. Nettstedet definerer tre spesifikke grenser av politisk undertrykkelse: ytringsfrihet, retten til offentlige møter og hendelser som karakteriseres som politisk forfølgelse (Politpressing). Sistnevnte rubrikk identifiserer hendelser som er knyttet til press fra maktbyråer, som politiet, Senter for bekjempelse av ekstremisme (senter E), etterforskningskomiteen, FSB, påtalemyndigheten, domstolene og de føderale fengselsmyndighetene (FSIN). Se: Ovdinfo.org, 2018b, Soldatov & Borogan, 2017, s. 141–142.

2014), og en oppfølgende rapport skrevet av Dmitrij Kolbasin, en ekspert i advokatnettverket AGORA (Kolbasin 2018).

Selv om disse rapportene nok ofte refererer til identiske hendelser, tar de alle for seg økningen i hendelser der utenomrettslig bruk av tvangsmakt og politisk press har blitt tatt i bruk. Protestene i 2011/2012 og annekteringen av Krym i 2014 blir pekt ut som katalysatorer, og fremveksten av regimestøttede voldelige grupperingen trekkes også frem. Cherkasov-rapporten antyder – for eksempel – at annekteringen av Krym og Majdan-demonstrasjonene i Kyiv inspirerte organiserte og voldelige grupper som Den nasjonale frigjøringsbevegelsen (*Natsional'no-Osvoboditel'noe Dvizhenie*, NOD), Anti-Maidan-bevegelsen, kosakkenheter og ortodokse patruljer for å utføre spredte angrep på opposisjonelle frivillige, LGBT-er og NGO-representanter. Opposisjonelle advokater visste godt hvilke signaler som ble sendt ut:

Propagandaens retorikk vekket aggresjon i separate lag av det russiske samfunnet mot de staten identifiserte som «nasjonale forrædere». Denne eskaleringen har provosert frem bruken av farligere metoder for å legge press på meningsmotstandere (*nesoglasnye*): trusler om vold og fysiske angrep (Cherkasov 2014).

Cherkasov-rapporten registrerte rundt 42 angrep, med 100 ofre i løpet av 9 måneder i 2014, hvorav de fleste var spredte angrep i forbindelse med større offentlige demonstrasjoner (Cherkasov 2014). Rapporten bemerket også flere hendelser med målrettet vold. En slik hendelse involverte en lokal økolog fra S:t Petersburg, Aleksej Jarema, som ble banket opp utenfor hjemmet sitt 18. april 2014, og som senere fikk politisk asyl i Frankrike (Fontanka.ru 2014). Også oppfølgingsrapporten til Kolbasin bemerket en klar trend – rapporten sa at: «vold har blitt den nye normen» for regimestyring (Kolbasin 2018). Da den ble lansert, hadde den gitt eksempler på 200 voldshendelser i 54 russiske regioner. I 2015 ble det registrert 21 hendelser, i 2016–35, i 2017–77, og i de første 8 månedene av 2018–80, disse for det meste som spredte angrep på aktivister i protestdemonstrasjoner (Kolbasin 2018).

I tillegg til ovennevnte voldelige hendelser har journalistnettverk også registrert hendelser med utenomrettslig forfølgelse (*vnesudebnoe presledovanie*), en stadig mer hyppig benyttet metode for tvang mot demonstranter og aktivister.⁶ Av disse er OVD-info-rapportene 2011–2013 og 2014 de mest systematiske. De introduserer klare konsepter, og signaliserte starten på regelmessig overvåking av tilfeller av tvangsmessig, uregistrert vold, utenfor rammen av den Administrative kodeksen. Ifølge initiativtakerne var det nødvendig med systematisk

6 Begrepet er vanskelig å oversette, men spiller på bruk av andre virkemidler enn den Administrative kodeksen, som tillater politimyndigheter og MVD å bruke kortvarige arrestasjoner og bøter for å stagge demonstranter.

overvåking av hendelser med utenomrettslig forfølgelse (*vnesudebnoe presledovanie*), ganske enkelt siden slike mekanismer er rimelige, produktive og benytter byråkratiske strukturer og rettshåndhevelsesstrukturer med et bredere repertoar for å inneholde samfunnsutviklingen. Rapporten hevdet derfor:

[...] Til tross for at den russiske juridiske kodeksen stadig endres og utvides av hensyn til byråkrater (*tsjinovniki*) og rettshåndhevere (*pravookhraniteli*), anses straffekodeksen og den administrative kodeksen for å være for begrenset som pressinstrumenter (*davlenie*). Dessuten fører bruken av disse virkemidlene til stadig flere dokumenter og bevis. Utenrettslig forfølgelse (*vnesudebnoe presledovanie*) er et langt mer fleksibelt instrument som lar [gjerningsmennene] nå sine mål uten overdrevent byråkrati (Ovdinfo.org 2014b).

Utenomrettslig forfølgelse sorterer under det Bækken (2019) forstår som «uformelle» virkemidler, men disse virkemidlene kan naturligvis anvendes målrettet og som et tillegg til bruken av den administrative kodeksen (KoAP). I 2014 begynte OVD-info sin regelmessige overvåking av hendelser med utenomrettslig forfølgelse (under #politpressing-spalten). En vesentlig del av rapporten var basert på begynnende datainnsamling fra protesthendelser.

Tabell 1 nedenfor bygger på data fra de første protestsyklusene. Tabellen omfatter 235 kodete hendelser samlet inn av OVD-info, alle fra 2013. Dataene ble hentet fra protesthendelser i fire store byer (*millionki*), men senere statistikk fra OVD-info ble registrert i føderale subjekter. Protesthendelsene er kodet som godkjent/ikke-godkjent (*soglasovany/ nesoglasovany*), arrangementsformat, arrangementssemne og arrangør. I tillegg til dette har jeg introdusert en egen variabel kalt «massearrest», som identifiserer alle hendelser der mer enn 10 personer ble arrestert.

Tabell 1. Arrestasjoner i 2013

Arrangementsansvarlige	Arrestasjoner under 10 personer	Arrestasjoner over 10 personer	Total
Navalnyj	6	1	7
Politiske partier	5	4	9
Tverrpolitiske grupper og komiteer	27	16	43
Anti-globalisering og anarkist grupperinger	8	2	10
Nasjonalister	2	2	4
NGOer	9	2	11
Aktivist initierte	122	29	151
Total	179	56	235

Kilder: SPSS database basert på OVD-info (2014b).

Tabell 1 viser at politisk motiverte kampanjer ikke var utbredte i umiddelbar etterkant av valgprotestene i 2011/2012. Aktivist-initierte demonstrasjoner dominerte, og de fleste massearrestasjoner ble utført i saker uten en enkelt identifiserbar arrangør. Tabell 2 nedenfor viser antall pågripelser av mer enn 10 personer som funksjon av godkjente/ikke-godkjente hendelser.

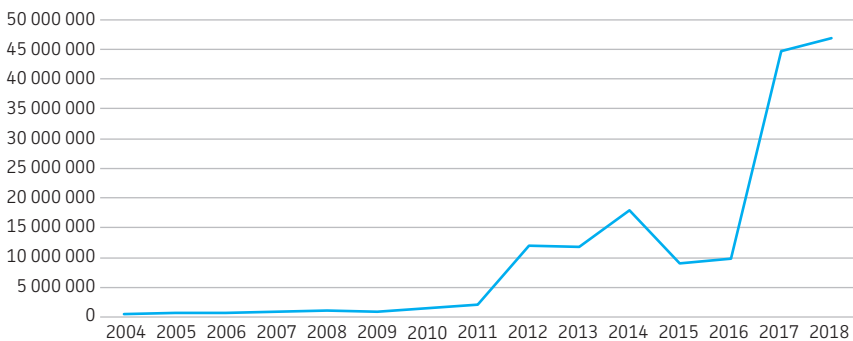
Tabell 2. Arrestasjoner i 2013: Godkjente versus ikke-godkjente (soglasovany/nesoglasovany)

Autorisasjon	Arrestasjoner under 10 personer	Arrestasjoner over 10 personer	Total
Soglasovany	9	4	13
Nesoglasovany	170	52	222
Total	179	56	235

Kilder: SPSS database basert på OVD-info (2014b).

Tabellene gir en tydelig indikasjon på at bruken av tvangsmakt, i disse tilfellene, tilsynelatende fulgte angitte, juridiske rammebetingelser; det var i de tilfeller der arrangørene ikke hadde søkt om tillatelse, at arrestasjon ble utfallet. Dette var med andre ord formelt sett ikke utenomrettslig bruk av tvangsmakt. OVD-info kunne imidlertid senere registrere en skarp økning i bruken av midlertidige arrestasjoner og bøter. Dataene nedenfor er basert på to separate rapporter fra OVD-info som dekker bruk av bøter/administrative arrestasjoner under artikkel 20.2 i den Administrative kodeksen, den mest brukte loven mot brudd på demonstrasjonsloven. I 2020 konkluderte OVD-info med at det i løpet av 17 år var opprettet 58,034 saker, med 36,658 domfellelser og et samlet beløp på 252,3 millioner RUB (Ovdinfo.org 2020). Bøtene økte betraktelig etter 2014, med innføringen av en bot fra 150 000 til 300 000 for gjentatte brudd på demonstrasjonsloven. Som vist i tabell 3 nedenfor, kom økningen i det totale antallet bøter i 2012, etter de første endringene i demonstrasjonsloven, før en ny og mer drastisk økning etter 2015.

Tabell 3. Totalsum for bøter gitt under KoAP 20.2 (2004–2018)

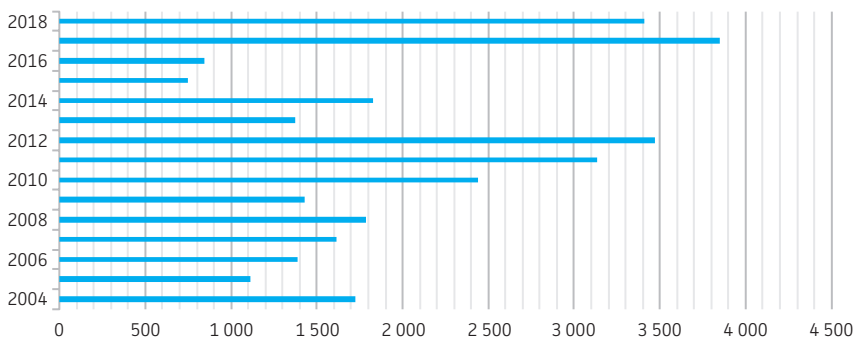

Kilde: Ovdinfo.org 2020.

Samlet sett utgjør bøter og administrative arrestasjoner den primære mekanismen for bruk av lavintensiv tvangsmakt. Regimet har imidlertid tydd til kraftigere virkemidler ved innføringen av den såkalte Dadin-paragrafen (endring av straffeloven paragraf 212.2, som gir opp til fem års straffekoloni for gjentatte brudd på den administrative kodeksen). Denne klausulen har imidlertid kun blitt brukt noen få ganger og har skapt flere signalsaker for menneskerettighetsorganisasjoner i Russland. Il'dar Dadin, den første som ble dømt for gjentatte brudd på loven om demonstrasjoner, ble dømt til tre års fengsel (koloni) i 2015, men etter en lang kampanje til støtte for ham ble han løslatt i 2017 (Ovdinfo.org 2017a). Medier kunne bevise at han hadde vært utsatt for tortur. I 2017 ble han frikjent av Høyesterett i Russland, og han mottok en erstatning på 2,2 millioner RUR fra en russisk domstol. Regimets forsøk på å bruke Dadin-saken avskrekkende, falt med andre ord, takket være betydelig oppmerksomhet fra russiske NGO-nettverk.

Tabell 4 viser imidlertid at domsavsigelser under samme lovgiving (forstyrrelse av offentlig ro og orden, brudd på sanitære retningslinjer, såkalt «ødeleggelse av grøntområder,» og forhindring av offentlig transport)⁷ også har steget betraktelig. Domsavsigelser kan gi regimet betydelige sanksjonsmuligheter mot enkeltindivider, ettersom gjentatte forseelser kan føre til strengere straffer. Selv om det lyktes menneskerettighetsorganisasjoner å frigi Dadin, har regimets produksjon av domsavsigelser lagt grunnlaget for mer personrettet forfølgelse, og tilsvarende bruk av tyngre straffer.

Tabell 4. Antall domsavsigelser under KoAp 20.2.2 (2004–2018)

Kilde: Ovdinfo.org 2020.

7 Disse tiltalene rammer ofte demonstranter på metrostasjoner, og i offentlige parkområder. De ble hyppig brukt sommeren/høsten 2019.

Regimestøttede voldelige grupper og tiltagende politisk vold 2015–20

Selv om statistikken over tilsynelatende viser at regimet benytter seg av lovfestet lavintensiv tvangsmakt, har det fra 2014 og fremover vært en tydelig tendens at utøvere av voldsmonopolet også har forbindelser til grupper som utøver politisk motivert vold. Dette ble registrert allerede i Cherkasov rapporten gjengitt over. I henhold til det russiske advokatnettverket AGORA agerer disse gruppene på «signaler» fra bestillere; på den annen side opererer de med stor grad av autonomi. Igjen identifiserer rapportene flere organisasjoner som er i en eller annen form for regi fra rettshåndhevende instansers side, og som er å betrakte som gjerningsmenn og initiativtakere til utenomrettslig forfølgelse og vold.

Disse gruppene ble stadig mer aktive etter 2015. Av de som er nevnt i Ovdinfo.org-artikkelen om «Titusjki»-grupper i den russiske føderasjonen (Ovdinfo.org 2015d), er den såkalte Sydøstlige revolusjonære blokken (SERB) den best organiserte. SERB ble dannet av en ukrainskfødt russer, Igor Beketov (aka Gosha Tarasevich), og har siden 2015 vært aktiv i flere voldelige møter med aktivister og demonstranter. I 2015 hadde Ovdinfo.org informasjon om at SERB-enheten stort sett besto av pro-russiske voldelige gründere som hadde flyktet fra Øst-Ukraina (Ovdinfo.org 2015b).

Listen over provokasjoner og voldsartede hendelser knyttet til denne gruppen, er lang. I mai og august 2015 startet SERB-aktivister slagsmål ved Nemtsov-bevegelsen Solidaritets fredsdemonstrasjoner (for fred i Ukraina), i 2016 kastet de en kake i ansiktet til Navalnyj, kastet avføring på *Novayagazeta.ru*-journalisten, Julija Latynina, og helte urin på de utstilte fotografiene i et Jock Sturges-arrangement i Moskva. I 2017 kastet de et grønt vaskemiddel i ansiktet til Navalnyj og nesten blindet ham, og rev ned minneplaketten på bygningen til Nemtsovs leilighet (Ovdinfo.org 2015a, Meduza.io 2017b). I 5. mai 2018-demonstrasjonene «On Nam ne Tsar'», var SERB-aktivister også aktive i utkanten av demonstrasjonen som opererte sammen med andre voldelige grupper og nasjonalgardeenheter (Litoi 2018a, b). Poli og påtalemyndigheter har ikke etterforsket noen av disse hendelsene, og *Meduza.io* produserte en artikkel som antydte at SERB-enhetene var under direkte tilsyn av operatører av Center E, et rettshåndhevelsesbyrå med mandat til å angivelig kjempe mot ekstremisme (Meduza.io 2017a).

Av andre voldelige grupper som driver med utenrettslig og ikke-sanksjonert vold og forfølgelse, er de viktigste Den nasjonale frigjøringsbevegelsen (NOD) og «Anti-Majdan»-bevegelsen. Skillelinjene mellom disse grupperingene og SERB gruppen er uklare. Igor Beketov startet som en NOD-aktivist, og var aktiv i oppfordring til slagsmål ved fredsmarsjen i 2014 (Marsh mira) (Ovdinfo.org 2014a). Ett år senere ble imidlertid Beketov arrestert som leder av SERB (mai 2015) (Ovdinfo.org 2015a). NOD har engasjert seg i lignende

aktiviteter som SERB, slik som provokasjoner ved Nemtsov-minnesmerket, og ved å skape situasjoner der borgeraktivister som demonstrerer blir anklaget for å ha utøvet vold mot politiet (Ovdinfo.org 2015b). I tillegg har NOD også truet minoritetsgrupper. I 2015 mottok en LHBT-aktivist massive trusler fra bevegelsen, og hun emigrerte til Spania, hvor hun fikk politisk asyl (Ovdinfo.org 2015c). NOD-aktivister har også dukket opp på solidaritetsstreiker mot Platon-systemet organisert av intellektuelle og sympatisører. Ved én slik demonstrasjon holdt i april 2017 i S:t Petersburg, posisjonerte NOD-aktivister seg i nær avstand til demonstranter og hjalp politiet med å bryte opp og arrestere seks aktivister – for det meste kunstnere og intellektuelle. NOD-aktivistene ble selv ikke arrestert, men så ut til å handle i samråd med OMON (Ovdinfo.org 2017c).

Mens SERB-gruppen angivelig har bånd til innenriksministeriet, har NOD mottatt åpen støtte og støtte fra Duma-representanter. Jevgenij Fjodorov fra Forent Russland har sponset bevegelsen fra starten, og bevegelsen returnerer tjenesten ved å legge ut en rekke intervjuer med ham på nettstedet deres (Rusnod.ru 2018). Dessuten hevder NOD å ha flere sponsorer, og har vist insigniene til en rekke patriotiske organisasjoner på deres hjemmeside. Blant disse er militante veteranorganisasjoner og motorsyklistorganisasjoner av typen Nattulvene.

Er disse gruppene aktivitet en utfordring for regimets voldsmonopol? Lite tyder på at dette er tilfellet, og at de snarere fungerer som en forlengelse av dette monopolet. På *Ovdinfo.org* var det i perioden september 2015 til oktober 2018 registrert 64 nyheter som involverte provokasjoner og slagsmål med SERB-deltakelse, og noen av disse var rettet mot ikke-systemiske opposisjonsbevegelser, som Nemtsovs Solidaritet. Når det gjelder handlinger begått i løpet av Navalnyjs 2018 kampanje var det nevnte SERB-angrepet på Navalnyj i april 2017 det mest eksponerte. Senere i 2017 hevdet Navalnyj at det var 4 SERB-aktivister involvert, og han sendte en forespørsel til Granskingskomiteen med krav om at båndene til Senteret for bekjempelse av ekstremisme måtte etterforskes (Ovdinfo.org 2017c). Navalnyjs valgkampanjansvarlige, Nikolaj Ljaskin ble også angrepet av en ikke-tilknyttet gjerningsmann i september 2017 og fikk en kraftig hjernerystelse (Mediazona.ru 2018).

SERB-aktivister har utført disse angrepene ustraffet. *Ovdinfo.org* foretok en uavhengig undersøkelse av angrepet på Navalnyj i april 2017, og identifiserte gjerningsmannen som en SERB-aktivist (Ovdinfo.org 2017d). SERB aktivister har også funnet andre måter å stanse 2018 kampanjen. I 2017 anla de en sak mot Navalnyj for å ha spolert deres feiring av 12. juni 2017 – Russlands uavhengighetsdag. SERB-lederen krevde 1 million RUR i erstatning for påstått «moralisk skade» (*moral'ny usjtsjerb*) (Ovdinfo.org 2017b). Da Navalnyj i desember 2017 ble fratatt mulighetene for å registrere seg som kandidat i presidentvalgene, ble aktivitetene til disse gruppene mer koordinerte og målrettede. På de to siste

Navalnyj demonstrasjonene i 2018 – velgerstreiken 26. januar 2018 og On Name Tsar-demonstrasjonen 5. mai 2018 – var SERB- og NOD-aktivister aktive i utkanten av disse demonstrasjonene for å provosere demonstranter, som etterpå ble arrestert av politiet. Blant dem som ble arrestert i januar, har noen demonstranter blitt tiltalt for vold etter såkalte vitneforklaringer fra SERB-medlemmer (Sonnaia & Vikulova 2017). Under protestene i mai 2018, jobbet disse gruppene aktivt sammen med MVD- og Nasjonalgarde-enhetene for å spre og arrestere demonstranter (Litoi 2018a).

Tabellene 5 og 6 under oppsummerer argumentasjonen over, og gir en indikasjon på disse gruppenes aktivitet og voldsutøvelse. Siden 27. februar 2015 har stedet der Nemstov ble myrdet vært et viktig sted for liberale i Russland. Drapet på Boris Nemtsov satte også i gang de største kollektive aksjonsmarsjene i Moskva gjennom perioden 2015–2018, og spleiset den ikke-systemiske opposisjonen tettere sammen (Belyayev, Sabitova, Tirmaste & Tikhonov 2016). Nemtsov-minnesmerket har hatt bred appell, og har vært et sted hvor russiske borgere kan vise ekte følelser av sorg og sorg over tapet av en betydelig politiker. De voldelige grupperingene SERB og NOD har regelmessig provosert fremtrefninger ved minnesmerket, og dette har ført til bruk av tvangsmakt for å få det fjernet. Tabell 5 nedenfor oppsummerer disse angrepene i perioden 2015 til 2018.

Tabell 5. Voldshendelser ved Nemtsovs minnesmerke (2015–2018)

Tidsrom for registrerte hendelser	Voldsepisoder mot voktere av minnesmerket utført av regimestøttede grupper	Politiarrestasjoner/fjerning av minnesmerke	Alvorlige voldshendelser (død)
9. mai 2015–8. september 2018	12	33	1

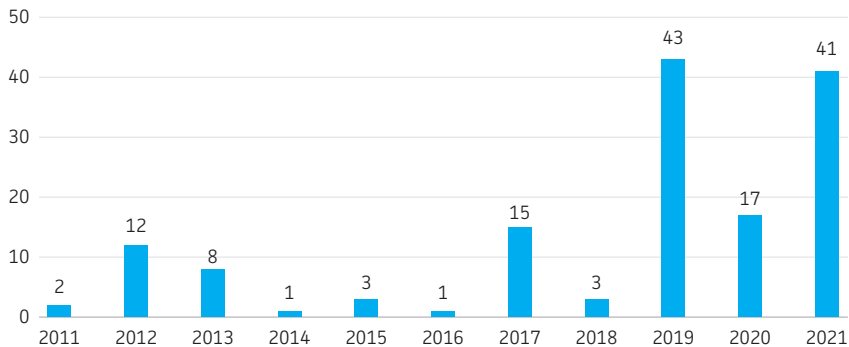
Kilde: Based on registries from Ovdingo.org under the #Nemstov_most.

Et viktig moment er at disse grupperingenes deltakelse i Nasjonalgardestyrkenes håndtering av demonstrasjoner har gitt påtalemyndigheter større handlingsrom i bruk av målrettet tvangsmakt, særlig fordi de fleste demonstrasjoner som er blitt slått tilbake har vært fredelige. *OVD-info* har observert at politimyndighetene i økende grad bruker paragraf 318 i straffeloven for å fremme anklager mot fredelige demonstranter. Denne paragrafen omhandler angivelig «vold mot politiet», men innebærer i realiteten at tvangsmakten får en mulighet til å kriminalisere demonstrasjoner (Kornya 2019). Statistikken gir ingen oversikt over hvor mange av disse sakene som er et resultat av såkalte vitneforklaringer fra voldelige regimestøttede grupperinger, men *OVD-infos* konklusjon er klar:

Ved å anklage demonstranter for vold, forsøker de [utøvere av voldsmonopol] å bekrefte lovligheten av sine egne handlinger – bruken av vold for å spre demonstranter, samt bruken av vold fra instanser som utøver rettshåndhevelse og generell forfølgelsen av demonstranter. Selv individuelle episoder med aggresjon fra demonstranternes side gir ingen lovlig grunn til å erklære hele protesten for fredelig og undertrykke den – tvert imot bekrefter vitnesbyrdene fra øyenvitner tydelig protestenes fredelige karakter (Durnovo & Smirnova 2021).

Samlet sett er antallet politiske saker under denne paragrafen fortsatt lavt sammenlignet med det totale antallet domfellelser årlig, men antallet politiske saker varierer med protestsykluser. OVD-info konkluderte med at fra og med 2021 er det 41 aktive saker mot demonstranter i «palass-saken», som er det høyeste antallet så langt (Durnovo & Smirnova 2021).

Tabell 6. Antall straffesaker mot demonstranter (paragraf 318 kriminallovgivningen) (2011–2021)

Kilde: Durnovo & Smirnova 2021. De fleste sakene fra 2012 er knyttet til Bolotnaja demonstrasjonene, i 2017, til Navalnyjs valgkamp, og i 2021, til den såkalte Palass-saken (demonstrasjoner mot Putins palass ved Svartehavet).

Regime og tvangsmakt: endringer i voldsmonopolet

Er utviklingen innen voldsutøvelse og tvangsmakt så et kjennetegn på en svekkelse av det politiske regimet? Det er foreløpig få tegn på dette. Statistikken over viser i all hovedsak at omfanget av tvangsmakt mot fredelige demonstrasjoner har økt betraktelig, til dels i tråd med størrelsen på demonstrasjonene. Endringer i lovverket har bidratt til å styrke tvangsmakten; vilkårlig rettsutøvelse, fingerte arrestasjoner, og bruk av pressmidler og intimidering ses i stadig sterkere grad, parallelt med en mer omfattende tilbøyelighet til å bruke mer omfattende vold i arrestasjonen av demonstranter. Den politiske retorikken har også hardnet. Under 2012 demonstrasjonene på Bolotnaja hevdet Kremles

pressetalsmann, Dmitrij Peskov, at politiet bare hadde å «kline demonstran-tenes levre utover fortauet», og i konfrontasjon med Aleksej Navalnyj hevdet lederen for Nasjonalgarden, Viktor Zolotov, at han i duell, foran sine egne Nasjonalgardestyrker, skulle gjøre ham om til et «mørt og blodig kjøttstykke».

Vi må anta at en av faktorene som har en avgjørende innvirkning på et autoritært regime, er endringer i systemet for utøvelse av tvangsmakt. Den mest betydningsfulle reformen kom med innføringen av Nasjonalgarden (*Natsgvardia*) i 2015. Ved å introdusere Viktor Zolotov – Putins tidligere livvakt – som leder av en 170,000 personell styrke hvis formål var å bekjempe demonstrasjoner, og også ved å gi ham en stilling som minister, ble det ble sendt signaler til demonstranter om at ethvert avvik fra det nye settet med lovlige restriksjoner ville bli møtt av en styrke som var trent til å møte andre utfordringer enn kun rutinemessig politiarbeid. Nasjonalgarden var utstyrt med et mandat til å gripe inn alle steder i føderasjonen og ble brukt – blant annet – som opprørspoliti i Russlands nordlige Kaukasus-regioner, for ikke å nevne funksjonen som støttestyrker i invasjonen i Ukraina i 2022.

Men styrkingen av tvangsmakten har definitivt endret regimets sammen-setning. Nasjonalgardens hovedoppgave er primært å slå ned demonstrasjoner, særlig i storbyene. På den ene side innebærer opprettelsen av Nasjonalgarden at en ny elite-konstellasjon er opprettet, og dertil en som kan betegnes som et slags silovik-industrielt økonomisk prosjekt (Galeotti 2021). I denne sammenheng innebærer etableringen av styrken en overgang fra det Taylor (2011) kaller «rutinemessig» bruk av tvangsmakt til en mer «eksepsjonell» rettsåndhe-velse (Taylor 2011:3). Organisatorisk fikk Nasjonalgarden enorme fullmakter, og kontrollerte OMON, de interne politistyrkene (MVD), reaksjonsstyrkene (SOBR) og koordinasjonsentrene for nasjonale nødsituasjoner. Dessuten, fra 2016, sorterte den mektige vaktstyrken for statlig infrastruktur (inkludert elitens eiendommer) direkte under Nasjonalgarden, og gjorde dermed beskyt-telse av eliteeiendom, individuelle eliter og strategisk viktig infrastruktur til en hovedoppgave for styrkene (Martynov 2016). Dette innebar at MVD effektivt ville slutte å eksistere som en egen enhet (fra 2018), og at Nasjonalgarden ville erstatte en rekke funksjoner i departementet.⁸

Regimets dilemmaer er imidlertid også helt åpenbare – bredt anlagt vold kan føre til større opptøyer, og forsterke den politiske motstanden mot regimet. I den praktiske utøvelsen av tvangsmakt, særlig overfor

8 Kreml har gitt inntrykk av at omorganiseringen var en mindre sak. Da Peskov ble konfrontert med spørsmålet om Nasjonalgarden ville duplisere andre funksjoner til ulike institusjoner, blant dem FSB, uttalte han: «det er vanskelig å si», men han gjorde det eksplisitt klart at kontroll av demonstrasjoner var blant de mer sentrale funksjonene til Nasjonalgarden (Martynov, 2016). Det er lite som tyder på at etableringen av denne enheten ikke er klarert fra øverste hold. I 2017 vedtok Putin at Nasjonalgarden skulle ha sin egen høytidsdag (23. mars), og siden 2016 har Dzerzjinskij-avdelingen av garden (vedtatt med dette navnet i 2014) spilt en sentral rolle i festivaler dedikert til å fremme patriotisme blant barn og ungdom, en politikktretning som har vært aktiv siden 2006. Se Fomina 2016.

synlige mobiliseringskampanjer som Navalnyjs, vil regimet dermed måtte ty til forskjellige typer pressmidler, som avskrekking, ressursblokkering, og i siste instans – direkte voldsutøvelse. Om de første er i tråd med det Davenport (2015) omtaler som faktorer som sakte, men sikkert, «struper» sosiale bevegelser, og forsterker motsetninger internt i bevegelser, innebærer økt grad av voldsbruk og tvangsmakt en økt risiko for et autoritært regime, særlig i de tilfeller der mobiliseringen ikke avtar eller lar seg kooptere.

Regime og tvangsmakt–Navalnyj casen

Navalnyjs presidentkampanje er en egen case, og den er flertydig, både hva angår regimets kapasitet for å stagge opposisjon, og regimets evolusjon. Som vist et annet sted (Flikke 2020), var den omfattende president-kampanjen til Navalnyj ledsaget av en like omfattende bruk av utenomrettslig tvangsmakt. Min analyse av 1,541 rapporterte hendelser der denne type tvang ble benyttet (langtidsdommer, varetektsfengsling, voldsepisoder, beslag i eiendom og valgkampmaterieell, PCer og Smartphones, avhør og press, og blokkering av sosiale medier) viser at misbruk av tvangsmakt rammet hele 63,7 prosent av de frivillige, og 24,6 prosent ledere i Fondet for bekjempelse av korrupsjon (FBK) (Flikke 2020).

Det vesentlige er imidlertid at Navalnyjs kampanje har satt regimets evne til å anvende selektiv tvangsmakt i et annet og mer avslørende lys. Eksemplene under vil gi en kvalitativt orientert gjengivelse av noen enkeltstående case, og disse vil også ha relevans som eksempler på regimets utøvelse av tvangsmakt. To faktorer trekkes frem under: regimet har brukt en blanding av uformell og lavintensitet tvangsmakt for å demme opp for Navalnyjs kampanje, men effekten har ikke vært avskrekking. Under gjennomgår jeg to repertoarer: «signalrettsaker» og kjedearrestasjoner.

Navalnyjs karisma har utvilsomt ført til at unge mennesker tar større risiko enn tidligere. Et levende eksempel på dette er Saltykov-Tsakunov-sakene. I begge saker har regimet benyttet seg av paragraf 318 i straffelovgivningen, og dette for å hindre videre politisk støtte-mobilisering for Navalnyj og den såkalte velgerstreiken (*zabastovka izbiratelej*) i januar 2018. Påtalemyndighetene anklaget en ung Navalnyj-frivillig, Konstantin Saltykov, for vold mot politiet, men dette etter selv å ha iverksatt en brå og brutal arrestasjon av bloggeren. Saltykov gikk sammen med Navalnyj på Tverskaja-gaten den 28. januar 2018. Plutselig bar politistyrker Navalnyj bort i en ventende bil. I et forsøk på å forhindre den voldelige arrestasjonen, ble Saltykov også arrestert.

Tiltalen ble raskt utvidet. Den 29. januar 2018 ble den unge studenten fengslet i 30 dager for ikke å ha adlydt ordre fra en politimann, og for gjentatt deltakelse i ikke-sanksjonerte demonstrasjoner (Mediazona.ru 2018g). Bare dager før den administrative arrestasjonen på 30 dager ble avsluttet, ble siktelsen imidlertid endret, og Saltykov ble sendt i isolat (SIZO) for påstått vold mot

politiet. Som *Mediazona.ru* rapporterte, var det imidlertid Saltykov som var offer for vold; han ble slått av politiet mens han var i varetekt.

I juli 2018 startet signalrettsaken mot Saltykov, og han var en av to frivillige og aktivister siktet for påstått «vold mot politiet». Den andre – Mikhail Tsakunov – ble arrestert 5. mai 2018 i S:t Petersburg, og siktet på lignende grunnlag, selv om han ikke engang hadde vært i nærheten av demonstrasjonene. Årsaken til arrestasjonen var at han og kjæresten bar en oppblåsbar gul and, det mest brukte symbol under Anti-Dimon-demonstrasjonene. Ved arrestasjon ble han umiddelbart sendt i isolat (SIZO) og siktet for paragraf 318 i straffeloven (vold/farlig oppførsel mot politiet) (*Mediazona.ru* 2018g). Andre aktivister ble arrestert på lignende grunnlag. I februar 2018 ble en S:t Petersburg-aktivist fengslet i 25 dager for å ha vist en gul and i et vindu under januar-demonstrasjonene (*Rbc.ru* 2018b).

Hensikten med begge sakene var å avskrekke: regimet brukte de alvorlige anklagene mot unge mennesker preventivt. Russiske NGOer tok dem imidlertid i forsvar. I september 2018 satte Memorial Saltykovs navn på den voksende listen over politiske fanger i Russland (*Mediazona.ru* 2018g). Bruken av preventiv tvangsmakt og falske anklager hadde dermed motsatt effekt. *Mediazona.ru* og *Ovdinfo.org* fulgte sakene tett, og tvang påtalemyndighetene til å gjøre retrett. Saltykovs sak ble slått stort opp i *Novajagazeta.ru*, og da påtalemyndigheten la ned krav om ett års fengsel (*Ovdinfo.org* 2018c) hadde Saltykov allerede tilbrakt ti måneder i arrest. Han ble imidlertid frikjent 22. oktober 2018 (*Meduza.io* 2018d).

Eksempelet over viser at *avskrekking* fremdeles praktiseres, og at regimet kan bruke signalrettsaker som et ledd i et større repertoar. Det andre repertoaret er såkalte kjede-arrestasjoner. I løpet av valgkamp-årene 2017 og 2018 tilbrakte Aleksej Navalnyj omtrent 160 dager i administrativ arrest, kampanjeleder Leonid Volkov – mer enn 120 dager (*Meduza.io* 2017c), og FBK-medlem og leder for Det progressive partiet, Nikolaj Ljaskin – mer enn 40 dager (*Ovdinfo.org* 2017e). Seriearrestasjoner av denne typen kan foretas uten dom, og målsettingen var tydelig: å avspore mobiliseringen.

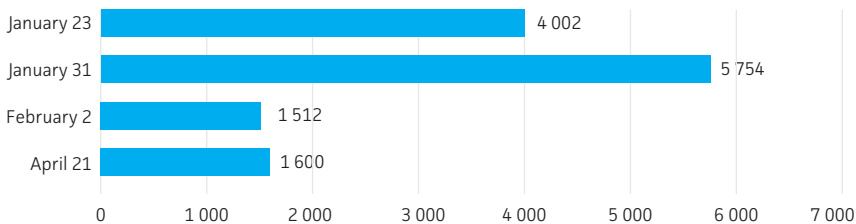
Formelt kunne nok myndighetene hevde at kampanjen var ulovlig, ettersom Navalnyj, etter desember 2017, ikke var registrert som kandidat. Demonstrasjonene som ble holdt i 2018 var imidlertid ikke valgkamp-demonstrasjoner, men demonstrasjoner der velgere ga uttrykk for å ha mistet stemmeretten. Regimet kunne ha hevdet at oppfordringen til å boikotte valget var lovstridige, og latt det være med det. I stedet ble et stort oppbud av tvangsmakt sluppet løs. Allerede 29. januar 2018 ble koordinatorene for Navalnyjs kampanjehovedkvarter i Moskva, Sergej Bojko og Nikolaj Ljaskin, arrestert og dømt til 15 dagers administrativ forvaring. Begge ble dømt på grunn av gjentatte brudd på loven om offentlige møter (par. 8, art. 20.2), og for twitter-oppfordringer om å delta i demonstrasjonene 28. januar 2018 (*Mediazona.ru* 2018e).

Også FBKs advokat, Aleksandr Pomazuev, ble hentet ut av FBKs kontorer, og arrestert i ti dager. Ankermannen i FBKs dekning av demonstrasjonene,

Dmitry Nizovtsev, ble arrestert mens han kommenterte direkte-strømmingen av demonstrasjonene i FBKs kontorer (FBK 2018); OMON brøt seg inn på FBK-kontorene klokken 09.00 om morgenen og trakk ham og et annet nyhetsanker ut av stolene for åpne kameraer, angivelig for å ha motsatt seg arrestasjon (artikkel 19.3). Den 19. februar 2018 satte politiet Roman Rubanov, FBKs direktør bak lås og slå i ti dager, og den 22. februar 2018 ble også Leonid Volkov og Aleksej Navalnyj arrestert. Tiltalen lød «brudd på loven om gjentatte demonstrasjoner», en endring av straffeloven som ble innført i 2012/2014. Denne spesielle paragrafen innebar, som *Novayagazeta.ru* bemerket, at Navalnyj når som helst kunne bli kalt til retten, og bli dømt til 30 dagers administrativ arrest (Martynov 2018). Volkov ble arrestert i Sheremetevø mens han tok av til Ufa. Anklagen mot ham var «brudd på reglene for organisering av offentlige møter», en annen endring i straffeloven fra 2012. I motsetning til Navalnyj ble Volkov umiddelbart idømt 30 dagers fengsel. Den formelle grunnen til dette var å ha re-tvitret en video av arrestasjonen av Navalnyj den 28. januar 2018, det vil si i hovedsak for å ha gjort det allment kjent at Navalnyj hadde blitt arrestert mot sin vilje, og fengslet i 10 dager (Mediazona.ru 2018a).

Navalnyjs kampanje er utvilsomt den best organiserte politiske utfordringen regimet har stått overfor. Slik sett har kampanjen også fungert som en lakmestest på regimets evne til å utøve et bredt repertoar av tvangsmakt. Samtidig markerer perioden fra 2012 til 2021 en periode der vilkårlig rettsutøvelse har tiltatt, og der omfanget av utenomrettslig tvang har blitt merkbart større. En klar indikasjon på dette er antallet arrestasjoner under de såkalte «løslet Navalnyj» aksjonene tidlig i 2021. Disse demonstrasjonene markerte naturligvis ikke bare motstand mot vilkårlig bruk av tvangsmakt, men også mot regimets tiltagende bruk av voldsmakt mot demonstranter og politisk opposisjon. Tabell 8 under viser omfanget av arrestasjoner.

Tabell 9. Arrestasjoner under Løslet Navalnyj demonstrasjonene 2021

Kilder: Litoy 2021; Litoy, Durnovo & Anisimov 2021, Ovdinfo.org 2021b, Shubin 2021b, a. OVD-info hevder i tillegg at utenomrettslig tvangsmakt og vold er benyttet både før og etter demonstrasjonene, og at myndighetene parallelt slo ned på Navalnyjs regionale nettverk. I januar 2021 alene, ble 50 regionale frivillige ledere arresterte (Shubin 2021a). Detaljer finnes her: Ovdinfo.org 2021a.

Hvilke konsekvenser får så dette for regimets utvikling? Jeg skal forsøksvis trekke noen konklusjoner i avslutningen under.

Avsluttende bemerkninger

Dette essayet har søkt å dekke en lakune i CA-teorier ved å eksemplifisere bruk av tvangsmakt som underbygger og illustrerer overgangen til et autoritært regime. Empiriske eksempler er hentet fra advokat-nettverk, som tidlig har kategorisert begreper som «utenomrettslig forfølgelse», eksempler fra Navalnyjs presidentkampanje, og statistikk fra journalistnettverk som Ovdinfo.org. Argumentet har vært at regimets utøvelse av tvangsmakt har tiltatt i styrke og intensitet, og at dette, i kombinasjon med stadige innstramminger i lovverket, har medført en tydelig dreining mot et autoritært regime.

Formelt sett synes denne overgangen å være best illustrert ved grunnlovsendringene i 2020, der den siste formelle sperren på Putins makt, grunnlovens begrensning av antallet sammenhengende presidentperioder, ble fjernet (Pomeranz & Smyth 2021). Argumentasjonen om at endringen av grunnloven *de facto* og *de jure* innebar en «nullstilling» av tidligere presidentperioder synes svakt begrunnet, og som noe i retning av en fantasifull innovasjon av den typen autoritære systemer kan gripe til.

Hva dette har gjort med regimet er et mer komplekst spørsmål. Bruken av tvangsmakt er utvilsomt blitt mer omfattende, og mer voldspreget; dette er et betydelig element i dreiningen mot et personifisert autoritært system, slik eksempelet om etableringen av Nasjonalgarden illustrerer (Galeotti 2021). Den mer omfattende bruken av tvangsmakt kan også ha svekket regimets evne til å absorbere politisk mobilisering og nøytralisere protesthendelser. I perioden etter 2012 demonstrasjonene har regimet for en stor del anvendt lavintensiv tvangsmakt, men siden 2016/2017 er tvangsmakt utøvd i større skala, og med mer omfattende konsekvenser. Regimets orkestrerte og målrettede bruk av tvangsmakt mot Navalnyjs 2018 presidentkampanje markerer et omdreiningspunkt, og den etterfølgende bruken av tvangsmakt mot demonstranter i Moskva sommeren 2019, et annet.

En plausibel konklusjon er at det kan synes som om regimet, i alle fall før februar 2022, har anvendt lavintensiv tvangsmakt på en *effektiv* måte. Som Bækken (2019) observerer, effektiv bruk av lavintensiv tvangsmakt er definitivt en overlevelsesmekanisme for autoritære regimer (Bækken 2019, 211), og samtidig et ufravikelig element i å opprettholde det. Regimet utøver selektiv justis, men ikke vilkårlig – tvangsmakten brukes systematisk og målrettet, og regimet ønsker å være i stand til å utøve politisk press, samtidig som legitimiteten beholdes (Bækken 2019: 3). Samtidig har ikke den nasjonale ikke-systemiske opposisjonen i Russland lyktes i å mobilisere massiv motstand mot regimet. Navalnyjs karisma har inspirert til motstand, men sosiale medier er ikke egnet til å skape en samlet protestbevegelse.

Om det vil lykkes regimet å demme opp for ny hendelsessentrert mobilisering, og unngå bruk av mer høyintensiv tvangsmakt mot demonstranter, er imidlertid et helt åpent spørsmål. Journalisters bruk av sosiale medier, og deres

kobling opp mot opposisjonsmobilisering, setter regimets bruk av tvangsmakt på konstant utstilling, og dette gir opposisjonen ny medieeksponering. Samtidig er spekteret av «uformelt» press på opposisjonsstyrkene gradvis blitt utvidet; demonstranter står overfor utstrakt bruk av den administrative juridiske kodeksen, noe som gjør det mulig for politistyrker å bruke direkte og utenomrettslig tvang, og også åpen bruk av voldelige grupperinger for å skremme demonstranter. Konklusjonen synes klar: regimets stabilitetskontrakt med elektorat og folk er betraktelig redusert og det autoritære dilemmaet er overtydelig; hvor mye tvangsmakt kan brukes før det slår ut i mer omfattende voldshendelser?

Litteratur

- Bækken, Håvard, 2019. *Law and Power in Russia. Making sense of quasi-legal practices*. Edited by Routledge. *Routledge Contemporary Russia and East European Series*. London: Routledge.
- Cherkasov, Vitalii, 2014. "Titushki v Rossii: novye tendentsii v okhote na grazhdanskikh aktivistov", *Republic.ru*, 16 September, 2014, tilgjengelig på https://republic.ru/russia/izbitye_aktivisty-1157725.xhtml.
- Dubrovina, Yelena, 1 June 2021. *Perechen' prinyatykh konstitutsionnykh zakonov, federal'nykh zakonov i proektov federal'nykh zakonov, rassmatrivaemykh Gosudarstvennoy Dumoy RF v svyazi s podgotovkoy izmeneniy v Konstitutsiyu RF 2020 [List over adopted federal constitutional laws, federal laws and draft federal laws considered by the State Duma of the Russian Federation in connection with the preparation and adoption of amendments to the Constitution of the Russian Federation 2020]*. Moscow: Yabloko.ru. <https://www.yabloko.ru/cat-news/2021/06/01-1>.
- Duma.gov.ru, 2012. O vnesenii izmeneniy v Kodeks RF ob administrativnykh pravonarusheniyakh i Federal'nyy Zakon «O sobraniyakh, mitingakh, demonstratsiyakh, shestviyakh i piketirovaniyakh» (v chasti ustanovleniya administrativnogo nakazaniya v vide obyazatel'nykh rabot) [On Amendments to the Code of the Russian Federation on Administrative Offenses and the Federal Law "On Meetings, Rallies, Demonstrations, Marches and Pickets" (in terms of establishing an administrative penalty in the form of compulsory work)]. In № 70631-6, edited by State Duma RF. Moscow.
- Duma.gov.ru, 2014. O vnesenii izmeneniy v otdel'nye zakonodatel'nye akty RF v chasti sovershenstvovaniya zakonodatel'stva o publichnykh meropriyatiyakh [On the introduction of amendments to certain legislative acts of the Russian Federation in terms of improving the legislation on public events]. In № 485729-6, edited by State Duma RF. Moscow.
- Duma.gov.ru & Council.gov.ru, 2022. O kontrole za deyatel'nost'yu lits, nakhodyashchikhsya pod inostrannym vliyaniem [On the control of persons that are under influence from abroad] In 113045-8, edited by State Duma RF and Federation Council RF. Moscow.
- Durnovo, Grigoriy & Nataliya Smirnova, 2021. *Protesters accused of violence against representatives of the power. Application of Article 318 of the Criminal Code and specifics of penalties in protest-related cases*. Moscow: OVD-info. <https://ovdinfo.org/reports/protesters-accused-violence-against-representatives-power#1>.

- Flikke, Geir, 2016. "Resurgent authoritarianism: the case of Russia's new NGO legislation." *Post-Soviet Affairs* 32 (2), s. 103–131. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2015.1034981>.
- Flikke, Geir, 2020. *Russlands rebeller. Protest og reaksjon i Putins Russland (2011–2020)*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Fontanka.ru, 2014. "Gradozashchitnik gruppy "ERA" soobshchaet o zhestokom izbieni svoego lidera Alekseiya Iaremy", *Fontanka.ru*, 18 April, 2014. <https://www.fontanka.ru/2014/04/18/043/>.
- Galeotti, Mark, 2021. "The Silovik-Industrial Complex: Russia's National Guard as Coercive, Political, Economic and Cultural Force", *Demokratizatsiya* 29 (1), s. 1–27.
- Golosinfo.org., 28 June, 2021. «*New disenfranchised*»: why do Russian citizens massively become ineligible to be elected in the elections in 2021. Moscow. <https://golosinfo.org/articles/145329>.
- Kolbasin, Dmitrii, 2018. *Politicheskoe nasilie kak norma. Bez prava na mnenie*, AGORA, tillgänglig på <https://agora.legal/articles/Doklad-Apologii-protesta-«Politicheskoe-nasilie-kak-norma-Bez-prava-na/15>.
- Kornya, Anastasiya, 2019. "Article 318: Criminalizing Protest in Russia", *Vedomosti.ru*, 28 February, 2019. <https://therussianreader.com/2019/03/13/article-318-criminalizing-protest-in-russia/>.
- Levitsky, Steven & Way, Lucan, 2010. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Litoy, Aleksandr, 2018a. "Aksii protiv "tsarya": izbitye, zaderzhannye, nesovershennoletnie", 8 May, 2018. <https://ovdinfo.org/articles/2018/05/08/akcii-protiv-carya-izbitye-zaderzhannye-nesovershennoletnie>.
- Litoy, Aleksandr, 2018b. "Tri goda uslovno "za palets": eshche odin osuzhdennyi za protesty protiv "Dimona". In *Ovdinfo.org*.
- Litoy, Aleksandr, 2021. *Vrachi dlya Naval'nogo i «ekstremizm» v FBK: itogi protestov 21 aprelya [Doctors for Navalny and "extremism" in the FBK: the results of the April 21 protests]*. Moscow. <https://ovdinfo.org/articles/2021/04/22/vrachi-dlya-navalnogo-i-ekstremizm-v-fbk-itogi-protestov-21-aprelya>.
- Litoy, Aleksandr, Durnovo, Grigoriy & Anisimov, Dmitriy, 2021. «*Dvortsovoe delo*»: kto eti lyudi i za chto ikh sudyat [*«The Palace case*”: who are these people and why are they being judged]. Moscow: Ovdinfo.org. <https://ovdinfo.org/navalny-protests>.
- Mediazona.ru, 2018. "Napadenie na Lyaskina s truboi u shtaba Naval'nogo. Sud." *Mediazona.ru*, 24 May, 2018. <https://zona.media/online/2018/05/24/lyaskinsud>.
- Meduza.io, 2017a. "Aktivist SERB rasskazal o kuratore dvizheniya–mayore tsentra "E".” *Meduza.io*, 9 November, 2017. <https://meduza.io/news/2017/11/09/aktivist-serb-rasskazal-o-kuratore-dvizheniya-mayore-tsentra-e>.
- Meduza.io, 2017b. "Kak politsiya reagiruet na napadeniya i drugie "aktsii" SERB? V odnoy kartinke", *Meduza.io*, 12 September, 2017. <https://meduza.io/short/2017/09/12/kak-politsiya-reagiruet-na-napadeniya-i-drugie-aktsii-serb-v-odnoy-kartinke>.
- Ovdinfo.org, 2014a. Na piket Solidarnosti v podderzhku Ukrainy napali prokremlevskie aktivisty. Moscow: Ovdinfo.org.
- Ovdinfo.org, 2014b. *Politicheskije repressii v Rossii v 2011–2014 godakh: vnesudebnye presledovaniya*. Moscow: Ovdinfo.org. <http://reports.ovdinfo.org/2014/ej-report/>.
- Ovdinfo.org, 2014c. *Politicheskije repressii v Rossii v 2011–2014 godakh: vnesudebnye presledovaniya*. Moscow: Ovdinfo.org.

- Ovdinfo.org, 2015a. *Antivoennoy piket "Solidarnosti" v Moskve oblit zelenoy zhidkost'yu*. Moscow: Ovdinfo.org.
- Ovdinfo.org, 2015b. "NOD ugrozhaet oppozitsioneram." *Ovdinfo.org*, 14 January, 2015b. Moscow: Ovdinfo.org. <https://ovdinfo.org/express-news/2015/01/14/nod-ugrozhaet-oppozicioneram>.
- Ovdinfo.org, 2015c. *Opasavshayasya presledovaniya LGBT – aktivistka poluchila ubezshishche v Ispanii*. Moscow: Ovdinfo.org.
- Ovdinfo.org, 2017a. "Delo Il'dara Dadina [The Ildar Dadin Case]." Accessed 2 June. Moscow: Ovdinfo.org. <https://ovdinfo.org/story/delo-ildara-dadina>.
- Ovdinfo.org, 2017b. *Na Naval'nogo podali isk o kompensatsii moral'nogo vreda. Za miting 12 iunia*. Moscow: Ovdinfo.org.
- Ovdinfo.org, 2017c. *Naval'nyi prosit proverit' sotrudnikov Tsentra "E" na prichastnost' k napadeniyu s zelenkoy*. Moscow: Ovdinfo.org.
- Ovdinfo.org, 2017d. *Nezavisimoe rassledovanie: na Naval'nogo napal izvestnyi aktivist SERB*. Moscow: Ovdinfo.org.
- Ovdinfo.org, 2019. *Moskovskiy eksperiment. Presledovaniya uchastnikov aktsiy v podderzhku kandidatov v Mosgordumu [The Moscow experiment. Persecution of protesters in support of candidates for the Moscow City Duma]*. Moscow: Ovdinfo.org. <https://reports.ovdinfo.org/mgd-2019#2>.
- Ovdinfo.org, 2020. *Dannye o rassmotrenie del po stat'e 20.2 KoAP [Data on the consideration of cases under Article 20.2 of the Code of Administrative Offenses]*. OVD-info. Moscow: Ovdinfo.org. https://data.ovdinfo.org/20_2/#/regions/RU-ZAB.
- Ovdinfo.org, 29 January, 2021a. *Davlenie na organizatorov i vozmozhnykh uchastnikov aktsiy 31 yanvarya. Khronika [Pressure on the organizers and possible participants of the action on January 31. Chronicle]*. Moscow: Ovdinfo.org. <https://ovdinfo.org/news/2021/01/29/davlenie-na-organizatorov-i-vozmozhnykh-uchastnikov-akcii-31-yanvarya-hronika>.
- Ovdinfo.org, 2021b. "Spisok zaderzhannykh v svyazi s sudom nad Aleksee Naval'nym 2 fevralya 2021 goda [List of detainees in connection with the trial of Alexei Navalny on February 2, 2021]". Ovdinfo.org. Last Modified 2 February. Accessed 2 June. <https://ovdinfo.org/news/2021/02/02/spisok-zaderzhannykh-v-svyazi-s-sudom-nad-aleksee-navalnym-2-fevralya-2021-goda>.
- Ovdinfo.org, 2022a. "Inoteka." Politpressing. Last Modified 21 December. Accessed 21 December. <https://inoteka.io/ino/created-and-or-distributed-en#1>.
- Ovdinfo.org, 7 June, 2022b. *Internet blocks as a tool of political censorship*. Moscow: Ovdinfo.org. <https://english.ovdinfo.org/internet-blocks-tool-political-censorship>.
- Ovdinfo.org, 2022c. "Methodology for calculating the number of detentions for an anti-war stance." Politpressing. Accessed 21 December. Moscow: Ovdinfo.org. <https://english.ovdinfo.org/methodology-calculating-number-detentions-anti-war-stance#1>.
- Pomeranz, William & Smyth, Regina, 2021. "Russia's 2020 Constitutional Reform: The Politics of Institutionalizing the Status-Quo", *Russian Politics* 6, s. 1–5.
- Rusnod.ru, 2018. "Interv'iu E. A. Fedorova." *Natsional'no Osvoboditel'noe Dvizhenie*. Accessed 18 October. <http://rusnod.ru/video/intervyu-fedorova/>.
- Shubin, Mikhail, 23 January, 2021a. «*Svobodu Naval'nomu!*»! *Itogi vserossiyskogo aktsii protesta 23 yanvarya ["Freedom to Navalny"]!* [The results of the all-Russian protest action on January 23]. Moscow: Ovdinfo.org. <https://ovdinfo.org/articles/2021/01/23/svobodu-navalnomu-itogi-vserossiyskoy-akcii-protesta-23-yanvarya>.

- Shubin, Mikhail, 31 January, 2021b. *Vtoraya vserossiyskaya aktsiya protesta «Svobody Naval'nomu»*. *Itogi 31 yanvarya [The second all-Russian protest "Freedom to Navalny". January 31 results]*. Moscow: Ovdinfo.org. <https://ovdinfo.org/articles/2021/01/31/vtoraya-vserossiyskaya-akciya-protesta-svobodu-navalnomu-itogi-31-yanvarya>.
- Sonnaia, Kseniya & Vikulova, Anastasiya, 2017. "Delo 26 marta" – kto eti lyudi i za chto ikh sudyat. *Gid OVD-Info*. Moscow: Ovdinfo.org.
- Taylor, Brian D., 2011. *State Building in Putin's Russia. Policing and Coercion After Communism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, Charles, 2003. *The Politics of Collective Violence. Cambridge Studies in Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, Charles, 2006. *Regimes and Repertoires* Chicago: University of Chicago Press.
- Yakovlev, Andrei, 2021. "Composition of the ruling elite, incentives for productive usage of rents, and prospects for Russia's limited access order", *Post Soviet Affairs* 37(5).

Rysk journalistik mellan makt och professionalism¹

Gunnar Nygren

Russian journalism between power and professionalism

Russian journalism has always existed in the tension between political power and a more or less independent intelligentsia. This was the case during the old czar regime as well as during different periods of the Soviet Union era. At the end of the Cold War liberalization followed, which offered Russian journalism a kind of freedom it had never known. However, despite an increased independence, journalism continued to be used as a political tool and what autonomy that had been achieved by journalists as a professional group remained limited. At the same time and despite exposing themselves to great risks there were Russian journalists who maintained their autonomy and continued to challenge the regime.

Since Putin came to power, the room of maneuver for independent journalism has gradually diminished. As a result, Russian journalism and independent media institutions develop and carry out their work in exile mimicking a pattern of a 19th century tradition. The regime tries to control various information flows but finds it increasingly difficult to do so with global digital networks and VPN-services that circumvent any blocking.

Det är bara drygt tio år sedan, april 2012. Oleg Sjtjedrov visade runt mig på redaktionen för RIA Novosti i Moskva, en gammal nyhetsbyrå som förvandlats till ett modernt medieföretag som publicerade sig både på webb och i papperstidning.

– Tiden är ute för en traditionell nyhetsbyrå förklarade Oleg Sjtjedrov som tidigare arbetat 15 år på Reuters kontor i Moskva. Istället experimenterar vi med idéer om det 21 århundradets mediebolag där man kan välja kanaler.

¹ Stort tack till Elena Johansson vid Göteborgs universitet och Liudmila Voronova vid Södertörns högskola samt till de ryska forskare och journalister jag mött genom åren.

Gunnar Nygren är professor emeritus i journalistik vid Södertörns högskola.
E-post: gunnar.nygren@sh.se

Det fanns 700 journalister på RIA Novosti utspridda över hela landet. Några av dem satt vid den stora centraldesken där bilder flimrade förbi på skärmar i taken, koncentrerade framför sina datorer. Som på vilken modern redaktion som helst. Men det var också något som bekymrade Oleg Sjtjedrov. Som erfaren journalist hade han hand om interutbildningen. Efter 1990-talet då journalistiken definierades av att man skulle vara mot sovjeteran så kom Putin. Och nu var folk trötta på politik, trodde Sjtjedrov.

- Det har inte skapats någon riktig professionell identitet efter det. Enligt traditionen är man för eller mot Putin, men det är inte journalistik som jag förstår det som en "mission of fair and balanced reporting"... Min uppgift som utbildare är att lära dem att inte ta ställning. Men förändringen går sakta, om tio år kanske vi har en ny generation journalister. Nu är identiteten mycket politiserad, och det är en förklaring till det minskade förtroendet för medierna.

På redaktionen träffade jag Aleksandr Kuprinskij som utvecklade den regionala journalistiken för RIA. Han berättade om de nya team ute i landet som skulle utmana regionala medier som styrdes av lokala makthavare. En särskild sajt skulle engagera läsarna under devisen "Du är reportern", målet var att uppåt tusen läsare skulle dras in i projektet.

Jag lämnade RIA Novosti full av optimism. Visserligen skulle Putin just komma tillbaka som president och protesterna mot valfusk hade slagits ner vid Bolotnajatorget i Moskva. Men medierna hade ändå rapporterat om det, även RIA Novosti som lade ut bilder för att visa hur stora folkmassorna var. Den nya generationen journalister skulle inte nöja sig med att vara maktens propagandister. Trots att RIA Novosti är en statlig nyhetsbyrå, så var deras journalistik relativt oberoende 2012.

Tio år senare ligger mediemörkret tungt över Ryssland. Kriget i Ukraina pågår och oberoende medier har stängts ner. Flera oberoende medier arbetar nu från redaktioner i väst, och tillgången för den ryska publiken begränsas genom försök till blockering av mediasajter. Informationen ska kontrolleras samtidigt som de statliga tv-kanalerna fylls av ett narrativ som utmålar Ryssland som angripet av Nato och USAs "nazistiska hantlangare" i Kiev. Den statliga mediemyndigheten Roskomnadzor kräver att alla medier (såväl statliga som privata) bara använder ryska officiella militära källor när de berättar om det som inte får omnämnas som krig, "den speciella militära operationen".

Hur kunde det bli så? I den här artikeln försöker jag beskriva något av den postsovjetiska journalistikens utveckling, mellan politisk makt och professionell makt. Vad är politisk och kulturell kontinuitet, och hur har journalistiken och dess villkor förändrats? Formen är essän - ett sökande som utgår från egen forskning om rysk journalistik under femton år och möten med ryska forskare och journalister, men också från den rika forskning som finns inom den ryska akademiska sfären och internationell jämförande journalistikforskning.

En feodal medierelation

Den första ryska tidningen startades av tsar Peter den store 1703. Tidningen *Vedomosti* kom ut oregelbundet med tsaren som medarbetare för att föra ut officiell information, från den styrande eliten till den stora statliga byråkratin som skulle genomföra besluten. De ryska medierna uppstod som ett statligt initiativ, och har fortsatt som privat-statligt företagande, skriver Anna Trakhtenberg vid den ryska vetenskapsakademins avdelning i Jekaterinburg i en artikel under rubriken "Transformation without change" (2007). Mediernas uppgift har varit att hjälpa de styrande, både med att föra ut den "sanning" som definierats av de styrande och med att samtidigt vara en mellanhand som informerar de styrande om vad som pågår i samhället. Tidningarna hade från början en slags feodal relation till staten och sina beskyddare, de tog tacksamt emot information som de kunde sprida, skriver Trakhtenberg och fortsätter med att jämföra med den västliga liberala mediemodellen:

The Anglo-American mass media are supposed to inform society about the processes going on in the official structures; it is vice versa with the Russian mass media, their role is to inform the state about lawlessness and vice in society, which are the direct results of misdeeds or of the state officials in action. Their second function is to show – on behalf of the state – the ways and means to right a wrong (2007:125).

Till detta kommer den ryska journalistikens litterära tradition. Det är ingen slump att det hänger ett stort porträtt av Anton Tjechov på väggen i den stora hörsalen på journalistiska fakulteten vid Moskvas universitet. De stora ryska författarna var alla också journalister i den mening att de skrev för tidningar och tidskrifter. Författarna (och därmed journalisterna) var en del av den "intelligentia" som växte fram på 1800-talet som en social grupp mellan makten och folket med den självpåtagna uppdraget att förbättra samhället. Där växte den ryska journalistiken fram – i de litterära tidskrifterna och den litterära kritiken. Rysk litteratur har varit också central i journalistutbildningen ända sedan dess start 1921 (Vartanova 2012).

En glipa i historien

I november 1989 besökte jag journalistikfakulteten vid Moskvauniversitetet första gången. I Prag pågick demonstrationer, rapporterade *Izvestia* och veckan efter skulle Berlinmuren falla. Även i Moskva föll det murar, mentala murar som stängt inne samhället i decennier. Jag togs emot av Yassen Zassourskij, chefen för fakulteten och tillsatt redan under Chrustjev 1964. Han öppnade för nya samarbeten och skulle komma att leda fakulteten ända in i Putineran. På redaktionen för en av Sovjetunionens största tidningar, *Argumenty i Fakty*, kunde journalisterna

äntligen beskriva den historia som varit dold av politiska skäl. Entusiastiskt berättade de om den nya friheten och om hur läsarna hungrade efter mer. Fortfarande kunde det gamla systemet garantera tidningens ekonomi, det var innan medierna utsattes för marknadens hårdhänta behandling. I denna glipa mellan olika samhällssystem kunde journalisterna ta makten över medieinnehållet.

Denna gyllene tid för den ryska journalistiken fortsatte några år in på 1990-talet. Den statliga kontrollen monterades ner. Nya fristående tv-kanaler startades som NTV och TV-6, nya tidningar som affärstidningen *Kommersant* och den fristående *Novaja Gazeta* kom till. I hela landet uppstod en mängd regionala och lokala medier. Journalistiken blomstrade i en tro på frihet och demokrati.

Utvecklingen därefter är väldokumenterad av forskningen (t.ex. Pasti 2005, Khvostunova & Voinova 2009, Vartanova 2012, Schimpfössl & Yablokov 2017). Medieägandet koncentrerades till allt färre händer där Vladimir Gusinskijs Media-Most blev den största koncernen. En annan av oligarkerna var Boris Berezovskij som ägde den största tv-kanalen *Pervyj Kanal*. Medierna kom att användas av de politiska eliterna i den post-sovjetiska maktkampen, t.ex. i presidentvalet 1996.

Det gällde även många liberala journalister som 1996 slöt upp bakom Boris Jeltsin för att förhindra att kommunisten Ziuganov kom till makten. Journalistiken blev åter ett redskap i maktens händer när väljarna skulle övertalas att rösta på Jeltsin. Man skapade till och med en kampanjtidning med namnet *Ne daj bog* (på svenska "gud förbjude") som gick ut i 10 miljoner exemplar. En av de ledande journalisterna Anna Kachkaeva (som senare blev medieforskare), säger i en intervju om vad som hände 1996:

The media changed ideas about freedom of speech. Rejecting basic standards of journalism as independence and distance, they opened Pandoras box. The oligarchs realized that with the media, they could convert their money into political capital and vice versa (Khvostunova & Voinova 2009:189).

Nästa steg i utvecklingen var statens återkomst. När Putin tog över 2000, var några av hans första åtgärder att ta makten över medierna. Gusinskij förlorade sitt medieimperium och tv-kanalen NTV som stått för mycket av kritiken mot kriget i Tjetjenien kom under Kremles kontroll. Berezovskij tvingades i exil och statliga Gazprom blev den största medieägaren utanför det direkt statliga ägandet. Tv-kanalerna blev en del i maktvertikalen och användes för att skapa en "ny nationell idé" (Vartanova 2012) (om maktens vertikal, se vidare Petersson i detta nummer).

Det ryska mediasystemet kan i början av 2000-talet beskrivas som en "euroasiatisk" modell, skriver Elena Vartanova som efterträdde Zassourskij som chef för fakulteten i Moskva (2007). Efter kommunismens fall importerades västliga modeller, och medierna skulle verka på marknadsmässiga villkor.

Den nya medielagen 1991 avskaffade censuren och slog fast principen om pressfrihet. Men samtidigt betonar Vartanova att nya lagar och regler kom i konflikt med gamla normer och rådande praxis från sovjettiden. När det gällde mediernas roll i offentligheten som en fjärde statsmakt och journalister som en självständig profession, så misslyckades den västliga importen. Istället fick Ryssland ett mediasystem där staten har en stark roll och medvetet använder medierna på samma sätt som i den auktoritära ryska traditionen – som en länk mellan eliterna och folket. De politiska målen är viktigare än de marknadsmässiga och de politiska eliterna definierar målen. Vartanova skriver:

... elements as a lack of media market transparency, elements of bribery and corruption of journalists by politicians, suppressed commercial motives in media companies activity and instrumental use of media by state-market complex (power elites/clans) evident media clientelism put forward the service function of media instead of content production (2007:117).

Var fanns då journalisterna i denna utveckling? Schimpfössl och Yablokov (2017) skriver att de ryska journalisterna föll offer för självbedrägeri. Ledande företrädare för yrket lyckades aldrig skapa professionella organisationer som kunde upprätthålla en slags distans till Kreml. Etiska regler fick aldrig genomslag och skillnader mellan journalistik och PR suddades ut. "Dzjinsa" blev ett vanligt sätt på 1990-talet för journalister att dryga ut den magra lönen – att ta emot pengar under bordet från dem man skriver om i sina artiklar. Underordning gentemot ägare i kombination med professionalism i utförandet blev normen inom journalistiken. Men under 1990-talet fanns det i alla fall olika ägare att välja på, både bland olika oligarker och skiftande politiska intressen (Nygren & Degtereva 2012).

Denna underordning formulerades ovanligt tydligt av biträdande ministern för kommunikation Aleksej Volin när han besökte fakulteten för journalistik vid Moskvauniversitetet i februari 2013 vid den årliga nationella konferensen Journalistika. Volin var ansvarig för den nya statliga mediepolitiken 2012, och gav lärare och studenter en uppsträckning enligt referatet i *Echo Moskvy*:

Man måste lära dagens journalister att lyssna till den som betalar... journalistiken har ingen mission, journalisten är bizniz. Unga journalister måste veta att de ska komma att skriva om det som deras herre säger, deras husbonde. Om ni inte lär dem det, så gör ni något brottsligt.

När någon frågade om han tänkte på reaktionerna på vad han sa, svarade Volin utan att darra på stämman:

Jag pissar på era reaktioner.

Journalistik som ett steg i karriären

På 2010-talet hade Kreml kopplat greppet om medieägandet, samtidigt som det ändå fanns medier som närmade sig en västlig liberal syn på journalistikens roll. Det gällde också de journalister jag mötte på RIA Novosti den där aprildagen 2012. Men hur såg den journalistkår ut som åtminstone i teorin skulle kunna skaffa sig en stark professionell identitet och som skulle kunna utvecklas till att bli en fjärde statsmakt?

Forskningen om de ryska journalisterna började på 1970-talet. Studier visade journalister som var väl anpassade till den sovjetiska ideologin, som inte såg som sin uppgift att uttrycka den allmänna opinionen. Det var först på 1990-talet som frågor började ställas om professionell självständighet. Då svarade fortfarande bara var femte journalist att de kände sig ganska självständiga i sitt arbete (Anikina 2012).

Många ideal var ändå ganska lika dem som rådde i väst. I en stor enkät 1992 jämfördes ryska journalister med kollegor i USA, och i båda länderna ansåg man att ideal som hänger ihop med rollen att vara en informationsspridare var viktigast (t.ex. sprida information snabbt och kolla fakta). Men det fanns också skillnader; de ryska journalisterna hade en betydligt svagare uppfattning om värdet av granskning av myndigheter och en starkare tro på journalistikens uppgift att sätta den politiska agendan. Kanske en återspeglning av de gamla idealen från den ryska intelligentian och journalistikens nära koppling till politiken (Wu et al 1996).

En av de mer omfattande studierna av de ryska journalisterna gjordes 2012 inom projektet "Journalism in change" vid Södertörns högskola. Tillsammans med ryska och polska forskare undersöktes journalistisk kultur och graden av professionalisering i Sverige, Ryssland och Polen. Det gjordes enkäter med 500 journalister i varje land som kompletterades med ett 20-tal djupintervjuer. Enkäten gjordes med ett kvoturval för att garantera att alla typer av medier i hela landet fanns representerade i svaren. De fullständiga resultaten finns redovisade i en antologi med jämförande analyser på olika områden (Nygren & Dobek-Ostrowska 2015).

Studien ger en bild av den ryska journalistkåren för tio år sedan, både av vilka som var journalister och hur de såg på sitt yrke och ställning i samhället:

- Den ryska journalistkåren var ung, 69 procent var under 35 år och tre av fyra hade en akademisk utbildning i journalistik. Det var också en stark dominans av kvinnor, särskilt bland de yngre där sju av tio var kvinnor. Bara bland de över 50 år var könsbalansen mer neutral.
- Den professionella identiteten var svag. Bara knappt var fjärde journalist var med i någon professionell organisation som fackföreningen. Bland de yngre ännu färre, och bara bland de äldre var en majoritet fackligt anslutna. En tredjedel arbetade också bara deltid med journalistik och

fyllde ut med inkomster från andra områden. För en tredjedel var journalistiken bara ett steg i karriären till andra områden och var fjärde trodde att de arbetade med något annat om fem år.

- Många av yrkesidealen var liknande som i Sverige och Polen, t.ex. när det gäller att vara en neutral reporter och att vara oberoende. Men det fanns också tydliga skillnader med en svagare betoning av granskning av myndigheter och journalistikens roll för att mobilisera människor att påverka. Stödet för etiska regler inom medie företaget var betydligt svagare än i Polen och Sverige, bara sex av tio ryska journalister ansåg att gemensamma etiska regler att var viktigt.
- De professionella gränserna var betydligt svagare än bland svenska journalister. 30 procent svarade att det är inget problem om journalister också arbetar med PR och lika många ansåg att det är OK för journalister att ta emot gåvor från källorna. En tredjedel ansåg att journalister kan vara politiskt aktiva samtidigt som de utövar sitt yrke.
- Även i relation till den politiska sfären fanns tydliga skillnader. Hälften av de ryska journalisterna kunde tänka sig att vara politiskt aktiva, även om det politiska intresset i sig var betydligt svagare än i Sverige och Polen. En förklaring kan vara att ryska journalister såg politik som en del av karriären. Samtidigt svarade hälften av de ryska journalisterna att politiska påtryckningar utifrån eller från ägarna är ett hinder för publicering.
- Pessimismen var stor när det gällde pressfrihet – nästan hälften svarade att den hade minskat de senaste fem åren och 30 procent sa att det politiska inflytandet hade ökat (många svarade inte på denna fråga).

Studien ger en bild av en svag yrkesgrupp, en profession med otydliga gränser och en låg grad av autonomi. Samma bild framträder hos den rysk-finske forskaren Svetlana Pasti. Hon har definierat den ryska journalistiken som en "social hiss" för många av de unga yrkesutövarna. Med 5-10 år i journalistiken kan de gå vidare till andra områden som PR och/eller politik för att göra karriär. Pasti har följt journalister i Sankt Petersburg under den post-sovjetiska tiden med ett stort antal intervjuer. Hon urskiljer tre olika grupper av ryska journalister (Pasti 2010):

- De gamla journalisterna från sovjettiden där idealen kretsade runt samhällsnytta och folkbildning. Men också av samarbete med makthavarna. Mycket få av dessa finns kvar i yrket.
- Den postsovjetiska generationen som kom in i yrket under 1990-talet och början av 2000-talet. Det är en heterogen grupp: journalister på oberoende medier försökte utveckla nya etiska normer, medan det för andra inte

fanns några gränser mot PR och politik. Mycket handlade om sensation och underhållning och den egna karriären. Men också en stor grad av frihet.

- Putingenerationen av journalister som idag dominerar professionen helt och hållet. De är barn av konsumtionssamhället och föredrar ofarliga områden i journalistiken som kultur och underhållning. De kritiserar inte makten eftersom det skulle kunna skada den egna karriären, och tjänar därmed de nuvarande ordningen precis som sovjetjournalisterna. Samtidigt är det journalister från denna generation som också stått bakom de oberoende medier som ändå fanns.

Vilka måttstockar kan vi använda för att förstå denna utveckling för den ryska journalistiken, vilka teorier kan hjälpa oss att förklara? Den vanligaste utgångspunkten i jämförande medieforskning har de senaste åren varit Hallin och Mancinis "Comparing Media Systems" (2004). Hallin är medieforskare och Mancini statsvetare, och tillsammans har de byggt en modell för att beskriva olika mediasystem. Denna modell utgår från fyra olika dimensioner: mediemarknadens utveckling, till vilken grad medierna är knutna till politiska krafter, journalistikens professionalisering och statens roll i mediasystemet.

När det gäller journalisterna utgår Hallin och Mancini från forskning om professioner. Där är den centrala frågan om man har makten över att styra sitt eget arbete, dvs. autonomi både för professionen som yrkesgrupp och för den enskilde yrkesutövaren. För att upprätthålla denna autonomi sätter professionen upp egna etiska regler och en yrkesstandard växer fram; professionella organisationer bildas för att försvara yrket och tydliga gränser dras för att definiera yrket (även Freidson 2001). En profession arbetar också utifrån ideal om allmännyttan, inte bara ekonomisk vinning.

Men går Hallin och Mancinis fyra dimensioner att använda utanför västliga demokratier? I uppföljaren "Comparing media systems beyond the western world" (2012) är Elena Vartanova tveksam. Hon pekar på statens starka roll i Ryssland, på kombinationen av marknadslogik och ett auktoritärt styre där medierna underordnas den politiska makten:

Leading journalists and media have been integrated into the state and therefore have been included in the process of social management. The traditional paternal character of the media-state relationship in which the media still play the role of an innocent and obedient child remains central to the Russian system (Vartanova 2012:142).

Inte heller Hallin och Mancini ser att deras modell går att tillämpa mekaniskt utanför de 18 västliga demokratier som den bygger på. De ser ett ökat globalt inflytande för professionella normer i den anglo-amerikanska journalistiken,

men betonar att det inte betyder en liberalisering. Istället ser de hybridformer av mediasystem där importerade normer anpassas till lokala politiska strukturer och praktiker. De betonar också historiens roll för att förstå sociala formationer som mediasystem och journalistik – det hjälpte inte att många postkommunistiska länder antog liberala medielagar importerade från väst när de politiska eliterna ändå fortsätter att använda medier som redskap i politiken. Den politiska kulturen var starkare än de nya lagarna, konstaterade Paolo Mancini vid en konferens i Polen 2018 (se även Hallin & Mancini 2012 och 2017).

En annan sida av rysk journalistik

Det är lätt att se skillnaderna mellan rysk journalistik och den som dominerar i västliga demokratier. Men det är inte hela bilden, det är lätt att glömma bort att det ändå finns många ryska journalister som inte är korrumperade, som försöker stå emot politiska påtryckningar och som försöker granska viktiga samhällsområden i sitt dagliga arbete. I ett mediasystem med 150 000 journalister finns det också många som utgår från ideal och professionella normer som utmanar makten.

Jag har flera gånger mött Nadezjda Azjgichina som åren 2003-2017 var sekreterare i det ryska journalistförbundet och nu är ordförande för PEN i Moskva. Hon har drivit frågor om våld och hot mot journalister med stor intensitet. Det ryska förbundet skapade i samarbete med internationella journalistfederationen (IFJ) en databas över 330 journalister som dödats i sitt arbete. Mest känd är Anna Politkovskaja, reporter på oberoende *Novaja Gazeta* i Moskva som sköts vid sitt hem av okända män 2006. Fem andra reportrar på samma tidning har också mördats.

Men de flesta journalister som mördas finns utanför storstäderna, lokala och regionala journalister som utmanar lokala makthavare i sin granskning. Den internationella Committe to protect journalists (CPJ) listar uppåt hundra ryska journalister som dödats med direkt koppling till arbetet.² till exempel Michail Beketov som var chefredaktör på lokaltidningen Chimkinskaja Pravda utanför Moskva. Han överfölls av okända män 2008 när han rapporterade kritiskt om att borgmästaren tagit mutor i samband med bygget av en motorväg genom den populära Chimskiskogen. Några av de senaste fallen är reportern Maksim Borodin i Jekaterinburg som rapporterade om lokal korrupktion och om legosoldater som sändes till Syrien; han hittades död på gatan efter ett fall från sin lägenhet i april 2018. Ett annat exempel är Dmitrij Popkov i Krasnojarsk som sköts ihjäl i maj 2017. Han var chefredaktör för en tidning som rapporterade om korrupktion inom polisen.

2 Cpj.org.

Det digitala köksbordet

Den sovjetiska intelligentian diskuterade politik i trånga kök, medan offentligheten var partikontrollerad. Köksbordet blev till en metafor för den intensiva men begränsade diskussionen om politik under sovjetepoken. Med Internets genombrott har köksbordet återkommit i digital form – platser på nätet där politik kan diskuteras och som kan vara alternativ till de statliga medierna.

Ryssland har länge varit ett tv-land. De tre stora statligt styrda kanalerna – *Pervyj Kanal*, *Rossija 1* och *NTV* – når en majoritet av ryssarna varje dag. När en opinionsundersökning 2009 frågade vilken typ av medium som är viktigast för att sätta den politiska agendan och skapa den politiska diskursen, så svarade 79 procent att det är televisionen. Radio var viktigast ansåg 23 procent, medan bara 16 procent svarade tidningar (Anikina 2012).

Men det finns en generationsklyfta, och den är kanske större i Ryssland än i många andra länder. Bland dem som är äldre än 55 år är det över 80 procent som ser på tv varje dag. För dem mellan 12-24 är siffran bara 35 procent och i åldersgruppen 25-35 år³ är det bara drygt hälften som ser på tv varje dag. Istället är det nätet som blivit den primära informationskällan för den yngre generationen. På nätet finns många både ryska och internationella källor tillgängliga. Myndigheten för kommunikation Roskomnadzor försöker nu under kriget mot Ukraina blockera vissa nyhetsajter och sociala medier som Facebook, men någon generell ”mur” mot omvärlden finns inte som i till exempel Kina. Det är också möjligt att gå runt denna blockering med så kallade VPN-tjänster (virtual private network).

Internet har förändrat kommunikationssystemet i grunden också i Ryssland. Putins makt bygger på det som brukar kallas ”maktvertikalen” (jfr Petersson i detta nummer), att makten utgår från Kreml som utser lojala medarbetare som guvernörer och vidare nedåt (White 2011). För detta system passar ett enkelriktat medium som television bra, ett medium där information sprids utåt från ett centrum som behåller kontrollen. Internet bygger på ett i grunden mer horisontellt system med många olika noder. Internet är mycket svårare att kontrollera då det ger alla möjlighet att publicera sig på både bloggar och sociala medier. Internet bygger på interaktion och ständig tillgänglighet på information. Begrepp som tidlöshet och platslöshet beskriver motsatsen till ett centralstyrt och tablåst tv-system (Castells 1998).

För de ryska journalisterna har Internet inneburit nya möjligheter. I den stora enkäten från 2012 säger sex av tio ryska journalister att de läser bloggar och en av fyra skriver själv i en blogg, många av dem på den stora portalen Livejournal. Dessutom är ryska journalister mycket aktiva på sociala medier, både Facebook och den ryska plattformen Vkontakte. De ryska journalisterna använder sociala medier i samma syften som andra – att hitta idéer och källor,

3 Statista.com: Russia; Mediascope; September 1, 2020 to August 31, 2021.

att ha dialog med publiken och marknadsföra sitt arbete. Men för de ryska journalisterna tillkommer andra syften som är viktiga: att publicera sig vid sidan om det ordinarie arbetet och att diskutera socio-politiska frågor (Johansson & Nygren 2014).

Så här berättar en journalist på tidningen *Kommersant*:

Jag började blogga bara för att det finns frågor som inte bevakas av *Kommersant* och jag känner det som nödvändigt att ha en offentlig diskussion om dessa frågor... När jag lyfter ett problem och publicerar vissa fakta lägger jag ut en post på Livejournal. I 90 procent av fallen hamnar den i topp och blir diskuterad i vida kretsar... Det är tydligt att regionala och lokala myndigheter följer informationsflödet, ja även Kreml håller ett öga på det (citerad i Johansson & Nygren 2014:286).

För en del ryska journalister blev till och med bloggen på Livejournal ett sätt att försörja sig, en plattform för professionell journalistik. En 35-årig frilansare berättar att de stora medierna ofta tar upp hans blogginlägg:

Jag har skapat min egen informationskanal med journalistik utan någon mellanhand, pengar direkt från läsarna kan ge mig försörjning om jag arbetar och skriver bra (citerad i Johansson och Nygren 2014:286).

Att som journalist använda bloggar eller sociala medier som plattform anknyter till den litterära traditionen i rysk journalistik. Man kan skriva långt och formen är viktig, det kan bli en direkt kontakt med läsarna och journalisten griper in i aktuella samhällsfrågor. Den litterära traditionen innehåller också tydliga ställningstaganden och en aktivistisk journalistik som vill förändra och förbättra samhället – precis som under den klassiska ryska intelligentians tid.

Internet ger också civilsamhället och opposition egna mediekkanaler. En av de största Youtubekanalerna är Alexej Navalnys kanal med 6,4 miljoner följare. Där läggs ut videos som beskriver den korrupta makten. En film kan få uppåt tio miljoner visningar. Mest fick filmen om Putins palats vid Svarta havet med 124 milj visningar.⁴ Även andra oppositionspolitiker har egna kanaler, t.ex. Ilja Jasjin som sommaren 2022 greps för sin kritik mot kriget i Ukraina. Han har 1,7 milj följare.

Men är detta journalistik? Gränserna är flytande, och det finns även Youtubers som mer liknar ”barfotajournalister” än de välkända oppositionspolitiker. Ett exempel är en 21-årig IT-kille från Moskva, Daniil Orain som 2019 startade en egen Youtubekanal under namnet 1420⁵. Han har 325 000 följare

4 <https://www.youtube.com/watch?v=ipAnwilMncI/>.

5 <https://www.youtube.com/c/1420channel/featured/>.

och de mest populära filmerna har två-tre miljoner visningar. I korta filmsekvenser om 5-10 minuter går Orain ut på Moskvas gator och ställer raka och osminkade frågor till människor utan att lägga till egna kommentarer: Kommer du ihåg vad vi gör i Ukraina? Vet du hur många av våra soldater som har dött? Vilka är nazister och var finns dem? Varför har vissa länder diktatur? Vad tycker du om de miljoner ryssar som lämnat landet? Ska vi ta tillbaka Alaska från USA?

Människor svarar uppriktigt och många uttrycker en öppen kritik mot Putins politik. Som när Orain visar bilder på förstörda ukrainska städer och frågar hur människor reagerar, är det "fake news" och kan det bli så att vanliga ryssar får betala för återuppbyggnaden? Filmen hade bara några veckor efter att den lades ut 1,4 milj visningar.

Det är svårt att överskatta den förändring som Internet innebär för ett auktoritärt samhälle som Ryssland. Samtidigt har makthavarna i Kreml arbetat hårt de senaste tio åren för att hantera den digitala sfären – både genom direkt kontroll av plattformar och genom spridning av Kremles narrativ i nätets oändliga flöde av information.

Den största ryska sociala medieplattformen är Vkontakte som skapades 2007 av bröderna Nikolaj och Pavel Durov. Den brukar kallas "ryska Facebook" och används av tre av fyra ryssar på nätet.⁶ Men när VDN Pavel Durov 2014 nekade säkerhetstjänsten tillgång till plattformens användaruppgifter fick han sparken av de nya ägarna som stod Kreml nära. Nu ägs Vkontakte av statliga Gazprom och FSB har full insyn. Bröderna Durov emigrerade och startade den nya plattformen Telegram baserad i Dubai. Telegram har på kort tid blivit mycket populär i postkommunistiska länder samt i länder som Iran eftersom plattformen erbjuder möjligheter till kryptering och anonymitet, samtidigt som den erbjuder både direkt kommunikation i meddelanden och kanaler som fungerar som massmedier.

Den största sökmotorn i Ryssland, Yandex, gick samma väg som Vkontakte. 2019 gick plattformen officiellt med på att ge FSB insyn i sina användardata, men redan 2016 följde sökmotorn direktiven från Kreml om vilka som var de viktigaste nyheterna, enligt en granskning av nyhetstjänsten Meduza. Idag är det Kremlkontrollerade Vkontakte som äger Yandex. Både Vkontakte och Yandex förbjöds 2017 i Ukraina på grund av de nära relationerna med den ryska säkerhetstjänsten.

Youtube är den mest populära videoplattformen i Ryssland; runt 40 procent av alla ryssar använder Youtube, mellan 70-80 miljoner. Ett försök att skapa en rysk motsvarighet har inte lyckats särskilt bra – den ryska Rutube som ägs av

6 Statistiken över användning av sociala medier i Ryssland är motsägelsefull. Det här avsnittet bygger på siffror från Statista.com tredje kvartalet 2021, samt för Youtube siffror från augusti 2022. Sedan våren 2022 har Facebook, Twitter och Instagram blockerats av ryska myndigheter och användningen av Vkontakte och Telegram ökar.

statliga Gazprom har bara en tiondel av Youtubes användare. Den stora populariteten för Youtube är troligen förklaringen till att de ryska myndigheterna inte försöker stänga ner tjänsten som man gjort med Facebook, Instagram och Twitter.

Kontroll är bara den ena sidan av Kremels digitala politik. Den andra är att använda de digitala kanalerna för att sprida Kremels narrativ. De "trollfabriker" som ägnat sig åt att påverka till exempel valen i USA är väldokumenterade (Seib 2021). Men kanske ännu viktigare är användningen av sociala medier på hemmaplan och i relation t.ex. till Ukraina. Det har till exempel dokumenterats hur den ryska invasionsarmén startade 120 lokala Telegramkanaler i ockuperade delar av Ukraina i samband med invasionen. Den breda användningen av digitala plattformar beskrivs väl i t.ex. journalisten Peter Pomerantsevs bok "Det här är inte propaganda" (2020).

Ukraina 2014 och snävare ramar

Sommaren 2014 pågick kriget för fullt i Donbass mellan ukrainsk militär och ryskstödda separatister. Information och nyhetsförmedling blev en viktig del av krigföringen, något som undersöktes i ännu ett forskningsprojekt vid Södertörns högskola. I projektet samarbetade medieforskare från Sverige, Polen, Ukraina och Ryssland för att undersöka mediebevakningen av kriget. Bevakningen i tre stora medier i varje land analyserades och journalister vid medierna intervjuades (Nygren & Hök 2016). Resultaten av den ryska analysen ger en tydlig bild av allt snävare ramar för journalisterna och en rapportering som formulerade det ryska narrativ som blivit ännu starkare under den storskaliga invasionen 2022 (Kiria & Shpyntova 2016).

Kriget sommaren 2014 var en stor nyhet i de ryska medierna. De tre medier som undersöktes var tv-kanalen *Pervyj Kanal* och tidningarna *Komsomolskaja Pravda* och *Kommersant* och alla tre gestaltade kriget som en intern ukrainsk konflikt. De breda medierna dominerades av ett starkt stöd för den ryska regeringen, medan affärstidningen *Kommersant* hade en mer neutral rapportering. Ordvalen var viktiga i alla medier – i ryska medier kallades separatisterna för "folkmilis", i de ukrainska var benämningen "terrorister". I tabloiden *Komsomolskaja Pravda* gjordes upprepade kopplingar till fascism och nazism när man beskrev de styrande i Ukraina ("Kievjuntan"). Kriget beskrevs som en konflikt mellan Ryssland och västvärlden under ledning av USA och denna konflikt pågick inom Ukrainas gränser. Detta blev tydligt i bevakningen av nedskjutningen av MH17, det passagerarplan som träffades av en robot. Vanligast var att inte ta upp frågan om vem som avlossade roboten eller att det inte går att säga – eller att det var ukrainsk militär och USA som var ansvariga. I efterhand är skuldfrågan klarlagd, och i november 2022 dömdes fyra män som stred för separatisterna i en holländsk domstol för att ha avlossat den robot de fått från Ryssland.

Intervjuerna ger inblickar i journalisternas balansgång i bevakningen. På de stora medierna ville journalisterna inte bli intervjuade, istället intervjuades journalister på andra medier. En redaktör på den statsägda nyhetssajten *Vzglyad* förklarar i en intervju:

Det är ingen från Kreml som ringer och säger åt oss vad vi ska göra och inte göra. Men i vårt medieföretag finns det en slags journalistisk konsensus om våra strategier att bevaka politiska nyheter. Vi försöker bygga en positiv bild av regeringen. Varje redaktör och reporter vet det och följer det (citerad i Kiria & Shpyntova 2016:124).

Affärstidningen *Kommersant* riktar sig till mer av en elitpublik, och hade en mer neutral bevakning av kriget. Men redaktören där förklarade i intervjun att även om de inte hade några order från Kreml så förstod de att vissa frågor var känsliga. Det gällde till exempel frågan om reguljära ryska soldater deltog i kriget. En av journalisterna beskrev detta i en nyhetstext:

Min artikel om ryska trupper i Ukraina som fanns på webbsidan togs bort. Redaktören sa till mig att artikeln var dålig. Men kanske ville han inte ha en konflikt med någon "ovanför oss" (citerad i Kiria & Shpyntova 2016:125).

De ryska forskarna som står bakom analysen konstaterar att bevakningen av kriget 2014 speglade den rådande politiska situationen. De skriver att det journalistiska arbetets principer som gäller i västliga mediasystem omvandlas inom det ryska auktoritära sammanhanget. Men samtidigt fanns det skillnader mellan medier, och på kvalitetstidningar som *Kommersant* försökte journalisterna hålla på yrkesidealen.

Den statligt organiserade lögnen togs till nya nivåer under kriget 2014. Falska nyheter iscensattes och spreds i de stora tv-kanalerna men kanske främst i sociala medier och på nätets alla fora. Både Ukraina och Ryssland anklagade varandra för desinformation, och information var ett viktigt vapen i kriget för båda parter (Nygren 2016). Helt dominerande när det gäller vilseledning och rena förfalskningar var Ryssland, något som blev tydligt i bevakningen av det nedskjutna passagerarplanet MH17. Även ryska journalister konstaterar detta i studien. En reporter på *Kommersant* konstaterade resignerat i en intervju med forskarna:

I bevakningen av MH17-ämnet var jag tvungen att kontrollera samtliga fakta från alla källor. Sanningsproblemet var mycket allvarligt. Alla ljög (citerad i Kiria & Shpyntova 2016:121).

Mörkret lägger sig

I november 2016 var jag än en gång tillbaka i Moskva. Fakulteten på universitetet hade sin årliga internationella konferens "Moscow Readings", men inslaget av internationella forskare var betydligt mindre än tidigare år. Jag blev hastigt ombedd att hålla en av föreläsningarna i plenum och jag fick omarbete min presentation om faktakoll och journalisters attityder till verifiering av nyheter. Det var bilder på fejknyheter från valrörelsen i USA och från konflikten i Ukraina. Efteråt sa en av de äldre ryska kollegorna att det var det enda talet som tog upp värderingar i journalistiken, inte bara teknik och marknad. Det finns ett stort gap mellan idealen och den dagliga verkligheten i den ryska journalistiken, konstaterade han och berättade om journalister som inte bryr sig om de etiska regler som finns.

I ett seminarium diskuterades forskningen om den ryska journalistiken. En av de yngre ryska forskarna beskrev den utifrån historien: historiskt dominerades den av en textcentrerad forskning runt den litterära traditionen. Under 1990-talet introducerades västerländska koncept i rysk journalistik, amerikanska värderingar som sedan anpassades till de ryska förhållandena. I det tredje steget har det utvecklats nya nationella koncept efter 2000; de utländska teorierna har omvärderats utifrån ryska erfarenheter. Analogin var tydlig med den Putinska historieskrivningen – den västliga chockterapi under 1990-talet och sedan ett nationellt uppvaknande där det västliga inflytandet omvärderades.

De engelskspråkiga seminarierna fortsatte med modefotografi och Instagrambilder – okontroversiella ämnen – som lades fram av unga doktorander på oklanderlig engelska. I ett av de ryskspråkiga seminarierna i de mindre rummen var stämningen mer förtätad, rummet var fullsatt och folk stod längs väggarna. Utanför programmet lade Dmitrij Gavra, en av de äldre ryska professorerna från Sankt Petersburg, fram en kritisk analys av mediasystemet som han karakteriserade som HAMS – ett "hybrid-auktoritärt mediasystem": ett system som lägger till vissa demokratiska tecken och procedurer till ett i grunden auktoritärt system. Det är inte totalitärt som det var under sovjettiden – det är flexibelt och innovativt och bygger på kommunikativa strategier som ska legitimera systemet.

Professorn läste intensivt och bestämt upp sin analys, och visade en karikatyr på en lärare som säger till sina elever: "Jag förväntar mig att alla ska vara oberoende och kritiskt tänkande och göra som jag säger." Det finns två sidor i detta HAMS, förklarade professorn: en retorisk bekännelse till en fri press som ger vissa mindre medier ett visst utrymme, samtidigt som staten har en strikt kontroll över tv och de stora medierna. Ett system som också innehåller ett stort mått av institutionaliserad självrensning.

Jag lämnade fakulteten och gick under gatan fram till Manegen, den gamla exercisbyggnad från 1800-talet som byggts om till utställningshall. Där pågick

utställningen "Min historia 1945-2016" som gav en rysk version av nutidshistorien. Budskapet var tydligt: det är västvärlden som är hotet mot Ryssland. Först under Sovjettiden när USA planerade kärnvapenkrig mot Ryssland, när man betalade dissidenter som undergrävde landet och stödde terroristerna i Afghanistan. I ett av de centrala rummen visades en kort film om Sovjetunionens upplösning 1991 – det var Boris Jeltsin som genomförde denna kupp i samförstånd med USAs president George Bush. Dokument med upptecknade telefonsamtal visades fram där Jeltsin ber om stöd för sina kupplaner mot Gorbatsjov.

Sovjetunionen beskrevs i ett nostalgiskt skimmer, även om det också förekom varubrist och problem. Där fanns gamla filmer och artister som Bulat Okudzjava och Alla Pugatjova, propagandaaffischer som blir till sovjetkitsch. Allt blev sämre på 1990-talet då den västliga chockterapien plundrade landet på tillgångar, oligarkerna skodde sig och pensionärerna fick svälta. Men nu hade utvecklingen vänt, och citaten under stora bilder av Vladimir Putin beskrev framsteg på alla områden: Krim har återgått till fosterlandet, krigsmakten rustats upp och landet försvaras mot de västliga angriparna som sätter igång "färgrevolutioner" i den postsovjetiska sfären.

Det var i denna beskrivning av den ryska nutidshistorien som journalisterna skulle försöka navigera.

En journalistik som emigrerar

Det finns ett före och ett efter 24 februari 2022 också i den ryska journalistiken. Den fullskaliga ryska invasionen i Ukraina gjorde att det utrymme som funnits för medier kritiska till Kreml snabbt försvann. De stora statliga tv-kanalerna fylldes av propaganda för "den speciella militära operationen", det ryska narrativ som varit synligt redan 2014 blev nu helt dominerande: Ryssland försvarar moderlandet mot aggressionen från USA och Nato som agerar med den "nazistiska juntan i Kiev" som ombud.

Propagandan i tv-kanalerna har inget med etik eller journalistik att göra, den är full av aggression, konstaterade Nadezjda Azjgichina som 2017 fick sluta på det ryska journalistförbundet sedan hela ledningen bytts ut – men som fortfarande leder PEN-avdelningen i Moskva.⁷ Journalisterna har bidragit mycket till upptrappningen, redaktörerna har tryckt på för att använda ett alltmer aggressivt språk, säger hon i en intervju en vecka efter den ryska invasionen.

Oberoende *Novaja Gazeta* med nobelpristagaren Dmitrij Muratov som chefredaktör försökte fortsätta i det längsta. Man avstod från att bevaka själva kriget, och protesterna beskrevs i ordalag som för tankarna till Harry Potter. Som 6 mars då tidningen skrev:

7 <https://europeanjournalists.org/blog/2022/03/02/interview-with-nadia/>.

Omkring hundra personer protesterade på det centrala torget i Vladivostok mot det som inte får nämnas. Ett möte för specialoperationen ägde också rum... Några personer hade på sina kläder band i två färger som vi inte kan nämna. Några stod med plakat vars innehåll vi inte har rätt att återge.⁸

Den 22 mars fick tidningen upphöra med utgivningen efter varningar från myndigheterna. I april flyttade redaktionen till Riga, och nu utkommer den som en webbtidning under namnet *Novaya Gazeta Europe*.⁹ Den riktar sig till den ryska publik som söker annan information och som lärt sig att använda VPN-tjänster för att gå runt myndigheternas blockering av vissa utländska sajter. Men den riktar sig också med en engelsk version till icke ryskspråkiga som söker oberoende rysk journalistik. Dessutom har redaktionen startat ett nytt magasin som våren 2022 utkom i Ryssland under det korta namnet "No", ett magasin med längre reportage och i linje med den litterära traditionen i rysk journalistik. Men i augusti 2022 blockerades magasinets webbsida av myndigheterna och sidan dateras inte längre upp.

Den ryska journalistiken har längre blomstrat utanför Ryssland. Det klassiska exemplet är tidningen *Kolokol*, (Klockan) som gavs ut av Alexandr Herzen och Nikolaj Ogarjov under tio år i mitten av 1800-talet. *Kolokol* var den första censurerade ryska tidningen tack vare att den publicerades i London och Genève. Den utkom i några få tusen exemplar, men letade sig in i Ryssland och fick ett stort inflytande bland intellektuella.

Idag finns det uppåt hundra miljoner rysktalande utanför Ryssland. De består av två olika grupper: de som emigrerat från Ryssland i olika vågor under 1900-talet från revolutionen 1917 och framåt och de ryssar som efter Sovjetunionens upplösning fann sig leva i ett annat land. Forskningen definierar dessa som "far abroad" och "near abroad". Det beräknas finnas ca 3 500 ryskspråkiga medier i 80 länder för alla dessa publikter. En del av dessa är med i WARP, en världsomspännande organisation som ska understödja rysk press utanför Ryssland (Voronova m.fl. 2019).

Dessa ryska "diasporamedier" skiljer sig på olika sätt. Innehållsanalyser visar att de som riktar sig till ryssar "far abroad" domineras av kultur och underhållning – de präglas av både etnisk tolerans och mångfald. De ryska medier som finns i det "nära utlandet" (fd Sovjetrepubliker) är mer allmänna nyhetstidningar som domineras av politisk och sociala frågor. De tar ställning i den nationella politiken och konkurrerar med nationella medier. De kan vara både för och emot Putins politik och gör sin stämma hörd i konflikter som rör den ryska minoriteten (a.a. sid 264).

8 [Novayagazeta.ru/03/06/bliny-rosgvardia-i-kovid/](https://novayagazeta.ru/03/06/bliny-rosgvardia-i-kovid/).

9 <https://novayagazeta.eu/>.

Det hårdnande trycket i Putins Ryssland har gjort emigration till ett alternativ för ryska journalister. Redan 2014 grundades nyhetssajten *Meduza* i Riga av chefredaktören Galina Timtjenko på den stora nyhetssajten Lenta.ru. Hon tog med sig journalister därifrån och byggde upp en redaktion som skulle föra ut de nyheter som inte längre var möjliga att publicera i Ryssland. *Meduza* finns både i en rysk och en engelsk version, och man uppger själva att sajten har sju miljoner unika läsare varje månad.¹⁰ Det är inte bara *Novaja Gazeta* som flyttat utomlands efter 24 februari. Tv-kanalen *Dozjd* som grundades 2010 fick i juni 2022 licens att sända i Lettland. Den ska också sända på nätet från länder i Västeuropa. Radiokanalen *Echo Moskvy* drabbades dubbelt efter 24 februari. Myndigheterna stoppade den i mars pga rapporteringen om kriget, men eftersom kanalen ägdes av ryska Gazprom, så innebar sanktionerna mot Ryssland också att Youtube stoppade kanalen. När kanalen stängde hade den två miljoner lyssnare i hela Ryssland. Nu har den mångårige chefredaktören Aleksej Venediktov startat en ny radiokanal via Youtube.

Efter invasionen i Ukraina har många ryska journalister lämnat landet. Hur många går inte att säga, men när jag pratar med ryska kollegor säger de att många gamla studenter nu finns i till exempel Georgien, Turkiet och i de baltiska staterna. Några exempel är krigsreportern Arkadij Babtjenko som flyttade till Ukraina för flera år sedan och nu bor i något av de baltiska länderna, dokumentärfilmaren Andrej Losjak och tv-journalisten Aleksandr Nevzorov som lämnade Ryssland våren 2022 under hot om 15 års fängelse för att han tagit ställning mot kriget i sin Youtube-kanal med 1,9 miljoner följare.

Youtube har blivit en viktig plattform för oberoende journalistik även för journalister som stannat kvar i Ryssland. Några exempel är den tidigare journalisten på tv-kanalen NTV Alexandr Pivovarov som har 3,3 miljoner följare på sitt nyhetsprogram som sänds varje vecka. Hans kollega från NTV Ekaterina Gordeeva, har också en miljonpublik för sitt personliga program "Gordeevas berättelser", ett vanligt avsnitt har två-tre miljoner tittare. Båda dessa har fått stämpeln "utländsk agent" och varje avsnitt i deras program måste inledas med en skylt som berättar om detta, enligt myndigheternas regler. Detta gäller även Rysslands mest kända youtuber Jurij Dud (tio miljoner följare) som i sin talkshow intervjuar ryska kändisar inom nöje och sport. Han har också liksom de andra öppet tagit ställning mot kriget i Ukraina.

Youtube stoppas ännu inte (januari 2023) av de ryska myndigheterna. Men de exilmedier som tagit ställning mot kriget, sociala medier som Facebook och många stora västliga medier, blockeras av myndigheterna. Samtidigt rapporterar *Meduza* att ryssarnas användning av VPN-tjänster för att gå runt de ryska myndigheternas blockering av utländska medier ökar snabbt. Ryssland är hösten 2022 världens ledande användare av VPN-tjänster.

10 <https://meduza.io/en/>.

Regimen i Kreml präglas på många sätt av sovjetnostalgi, av en strävan att återupprätta Sovjetunionen både när det gäller imperiets inflytande och auktoritära styre. Men när det gäller journalistik och information går det inte att vrida klockan tillbaka. Informationen flödar över gränser på ett helt annat sätt än när den fick smugglas och kopieras på karbonpapper som samizdatlitteratur. Samtidigt är frågan om detta har förändrat den ryska journalistiken, och i så fall hur? Även den journalistik som nu produceras i exil och sprids via Internet är i hög grad en åsiktsjournalistik. Den är fortfarande klassiskt rysk till sin karaktär. Om den ryska journalistiken kommer att förändras till både uttryck och värderingar av att gå i exil återstår att se. Det blir en uppgift för framtida forskning.

Kontinuitet och förändring

Tillbaka till besöket på RIA Novosti 2012. På ytan såg det ut som vilken svensk redaktion som helst – journalister koncentrerade framför sina datorer och lite rörigt med papper överallt. Även det journalistiska innehållet liknade det västliga, ett proffsigt och välproducerat nyhetsflöde. Men det kanske var naivt att tro att denna journalistik skulle kunna trotsa makten. Under ytan fanns – och finns – också en journalistisk tradition av lojal underordning i de breda medierna (som kontrolleras av Kreml) och opposition från endast ett fåtal som vågar. Detta blev också tydligt redan i december 2013 när RIA Novosti lades in under den stora statliga mediegruppen Rossija Segodnja med bl a propagandakanalerna RT och Sputnik. Till ny chef utsågs tv-profilen Dmitrij Kiseljov som gjort sig känd som homofob och Putinpropagandist.

Reportrar utan gränser (RSF) sätter Ryssland på plats 155 av 180 när det gäller pressfrihet, och landet fortsätter nedåt på rankingen. RSF listar 15 journalister som sitter i fängelse på grund av sitt arbete och rapporterade i juli 2022 att den oberoende fackföreningen för journalister kommer att förbjudas därför att man omnämnt kriget i Ukraina som ett krig.¹¹

Bilden av den ryska journalistiken är kluven. Upprepade studier visar på en svag profession, en journalistik med otydliga gränser mot PR och politik och en svag autonomi både för de enskilda journalisterna och för yrkesgruppen som helhet. Journalistiken är ett politiskt redskap, i första hand för makten som vill styra information och opinioner, men också för oppositionspolitiker som använder t.ex. Youtube för sina budskap. Samtidigt finns de gamla idealen från den ryska intelligentian också kvar, med de enstaka sanningssägare som modigt riskerar sina liv för att förbättra samhället. Den sidan av rysk journalistik får inte heller glömmas bort.

Jag tar den tyske journalistikforskaren Thomas Hanitzsch till hjälp för att förstå. Han leder det största globala forskningsprojektet om journalistik från

11 <https://rsf.org/en/country/russia/>.

sitt universitet i München, *Worlds of Journalism*.¹² Den tredje omgången av denna globala studie pågår under åren 2022-2024, där journalister i över hundra länder kartläggs i en enkät som undersöker social sammansättning, villkor i det dagliga arbetet och yrkesmässiga värderingar.

Hanitzsch utgår från en modell för att fånga olika dimensioner i den journalistiska kulturen. Det gäller främst synen på journalistikens institutionella roll – graden av marknadsorientering, distans till politisk makt och viljan att påverka samhället. Det gäller också etiska frågor, dvs. om man har en relativistisk eller idealistisk syn på etik, och synen på kunskap, i form av subjektivitet och objektiva fakta (Hanitzsch 2007).

I en analys av journalisters värderingar i 18 länder i olika delar av världen urskiljer Hanitzsch fyra skilda professionella miljöer (Hanitzsch 2011). De fyra miljöerna återfinns i alla länder och sett till alla 18 länderna är miljöerna jämnt fördelade. Men fördelningen skiljer sig starkt mellan olika länder, och Ryssland skiljer sig ut sig från västländer som Tyskland och USA.

Analysen utgår från tolv påståenden som fångar olika typer av ideal, men som kan viktas på olika sätt. De leder fram till de fyra olika miljöerna:

- Den *oberoende "vakthunden"* som betonar granskning av politiska och ekonomiska eliter och att ge medborgarna den information de behöver för politiska beslut. Denna miljö är dominerande i västländer där den omfattar över 60 procent av journalisterna i studien. Den finns även i Ryssland, men där bara bland åtta procent av journalisterna.
- Den *kommersiella informationsspridaren*, som lägger vikt vid att nå stora publikker, omfattar runt 20 procent av journalisterna i västländer. I Ryssland är andelen nära den dubbla, de kommersiella drivkrafterna är starka.
- Den *samhällsförändrande journalisten* är vanlig i många fattiga länder som Egypten, Turkiet och Indonesien. Den finns också i Ryssland men är inte så stor, bara 13 procent tillhör denna grupp. Ungefär lika stor andel som i många västländer.
- Den *opportunistiska journalisten* som ser som sin uppgift att stödja den officiella politiken och ge en positiv bild av ledarskapet i landet är vanlig i auktoritära länder som Kina. Det är också den vanligaste gruppen i Ryssland, fyra av tio journalister bär på dessa värderingar. Det är också dessa journalister som vittnar om den svagaste autonomin i arbetet och det starkaste politiska inflytandet.

Alla dessa professionella miljöer finns representerade i den ryska journalistkåren, och analysen bekräftar den forskning som pekar på en svag journalistisk

12 <https://worldsofjournalism.org/>.

profession, anpassad till den politiska makten och de kommersiella kraven. Men det finns också mindre grupper av ryska journalister med ideal och värderingar som ligger närmare synen på medier som fristående granskare. Men kultur är inte något fast och oföränderligt. Den påverkas och förändras ständigt, även om det går långsamt och inte alltid märks. För den ryska journalistiken är det i första hand nätets horisontella och gränslösa karaktär, det digitala mediasystemet som utmanar maktvertikalens strävan att kontrollera informationen.

Journalister och andra delar av den ryska intelligention skriver på bloggar och sociala medier. Även om repressionen också omfattar de digitala plattformarna, så är det omöjligt för makten att kontrollera all den information som sprids där. Vare sig det är journalisters alternativa nyheter eller soldatmödrarnas nätverk för att få klarhet om vad som hänt deras söner – eller för den delen, andra delar av civilsamhället.

Nätets platslöshet ger rysk journalistik också en möjlighet att utvecklas utanför Ryssland. Ryska diasporamedier är inte bara uttryck för emigranternas nostalgi och hemlängtan, de är i allt högre grad mediala plattformar som griper in direkt i den ryska sfären. Som *Meduza* i Riga som blivit en av de viktigaste ryska nyhetsplattformarna eller Navalnys kanaler på Youtube som gör elitens korruption synlig för vanliga ryssar.

Kontinuiteten i den ryska journalistiken är tydlig med både politisk styrning och den litterära traditionen kopplad till den ryska intelligention. Repression och motstånd är en del av detta. Nyheterna flödar på nätet med många gånger oklart ursprung, och makten söker strategier för att hantera detta. Blockering av nyhetsajter och ökad kontroll av digitala flöden är en strategi. En annan är att sprida så många olika versioner av verkligheten att medieanvändaren till slut resignerar. ”Ingenting är sant och allting är möjligt” som titeln lyder på den bok som journalisten Peter Pomerantsev skrev efter tio år i den ryska tv-industrin. Men båda dessa strategier, både repression och förvirring har sina begränsningar. Det kan skapas digitala kryphål i alla Internetmurar, som VPN-tjänster idag. Och Ryssland är ännu långt ifrån att bygga någon ”kinesisk mur” runt sitt Internet, även om detta också har diskuterats.

Makten försöker kontrollera informationen. Men så länge det finns ryska journalister som söker efter någon slags provisorisk sanning, så finns det också hopp för den ryska journalistiken. Vare sig det är inom Rysslands gränser eller i den gränslösa digitala världen.

Referenser

- Anikina, Maria, 2012. ”Journalists in Russia”, s. 13–31 i Nygren, G. (red.), *Journalism in Russia, Poland and Sweden – traditions, cultures and research*. Stockholm: Södertörn University.
- Castells, Manuel, 1996. *The Information Age: Volume 1: The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers.

- Freidson, E., 2001. *Professionalism: The third logic*. Cambridge: Polity Press.
- Hallin, D. C. & Mancini, P. (red.), 2004. *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. New York: Cambridge University Press.
- Hallin, D. C. & Mancini, P., 2017. "Ten Years After Comparing Media systems: What Have We Learned?", *Political Communication* 34, s. 155-171.
- Hanitzsch, T., 2007. "Deconstructing Journalism Culture: Toward a Universal Theory", *Communication Theory* 17, s. 367-385.
- Hanitzsch, Thomas, 2011. "Populist disseminators, detached watchdogs, critical change agents and opportunist facilitators: professional milieus, the journalistic field and autonomy in 18 countries", *The International Communication Gazette* 73(6), s. 477-494.
- Johansson, Elena & Nygren, Gunnar, 2014. "Russian Journalists and Social Media: Updated Traditions and New Challenges", *Central European Journal of Communication* 7(2), s. 101-118.
- Khvostunova, Olga & Voinova, Ekaterina, 2009. "Media Changes in Russia: Threats Challenges and Prospects", i Vartanova, E., Nieminen, H. & Salminen, M.M. (red.), *Perspectives to the Media in Russia: Western Interests and Russian Developments*. Helsingfors: Alexanteri Institute.
- Kiria, Ilja & Shpyntova, Anna, 2016. "Ryssland: Bevakning av Ukraina – demonisering av väst", i Nygren, G. & Hök, J. (red.), *Ukraina och informationskriget – journalistik mellan ideal och själv censur*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- Nygren, Gunnar & Elena Degtereva, 2012. "Russian and Swedish journalists. Professional roles, ideals and daily reality", *Journalism Practice* 6, s. 5-6.
- Nygren, Gunnar, 2016. "Vilselledning och förfalskning", i Nygren, G. & Hök, J. (red.), *Ukraina och informationskriget – journalistik mellan ideal och själv censur*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- Nygren, Gunnar & Dobek-Ostrowska, Boguslaw (red.), 2015. *Journalism in Change. Journalistic Culture in Poland, Russia and Sweden*. Frankfurt: Peter Lang Edition.
- Nygren, Gunnar & Hök, Jöran, 2016. *Ukraina och informationskriget – journalistik mellan ideal och själv censur*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- Pasti, Svetlana, 2010. "A new generation of journalists", s. 57-75 i Rosenholm, A., Nordenstreng, K. & Trubina, E. (red.), *Russian mass media and changing values*. London & New York: Routledge.
- Pomerantsev, Peter, 2016. *Ingenting är sant och allting är möjligt*. Stockholm: Ordfront.
- Pomerantsev, Peter, 2020. *Det här är inte propaganda. Kriget om sanningen*. Stockholm: Ordfront.
- Schimpfössl, Elisabeth & Yablokov, Ilya, 2017. "Power Lost and Freedom Relinquished: Russian Journalists Assessing the First Post-Soviet Decade", *The Russian Review* 76, s. 526-541.
- Seib, Philip, 2021. *Information at war. Journalism, disinformation and modern warfare*. Cambridge: Polity Press.
- Trakhtenberg, Anna, 2007. "Transformation without change: Russian media as a political institution & cultural phenomenon", i Vartanova, E. (red.), *Media and Change*. Moscow: MediaMir.
- Vartanova, Elena, 2007. "Russian Media Economy: Euroasian model", s. 103-121 i Vartanova, E. (red.), *Media and Change*. Moscow: Media Mir.

- Vartanova, Elena, 2012. "The Russian media Model in the Context of Post-Soviet Dynamics", s. 119-142 i Hallin, D.C. & Mancini, P. (red.), *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Voronova, Olga, Voronova, Liudmila & Yagodin, Dmitry, 2019. "Russophone Diasporic Journalism: Production and Producers in the Changing Communicative Landscape", i Smets, K., Leurs, K., Geirgiou, M., Witteborn, S. & Galjala, R. (red.), *The SAGE Handbook of Media and Migration*. London: SAGE.
- White, Stephen, 2011. *Understanding Russian Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wu, W., Weaver, D., Owen, J. & Johnstone, J., 1996. "Professional rules of Russian and IS journalists: a comparative study", *Journalism and Mass Communication Quarterly* 73(3), s. 534-548.

Den ryska hbtq-rörelsen från glasnost till kriget i Ukraina

Ett civilsamhällesperspektiv på Rysslands misslyckade demokratisering

Emil Edenborg

The Russian LGBTQ movement from glasnost to the war in Ukraine – a civil society perspective on Russia's failed democratization

This essay aims to describe and analyze the movement for gay rights – later LGBTQ rights – in Russia from its inception in the late 1980s until the time of Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022. The study is guided by theoretical concepts from social movement studies, and is based on previous research as well as interviews with activists conducted by the author. The essay outlines a complex trajectory, where the building of a more professional and well-organized movement has occurred alongside increased state repression and stigmatization of LGBTQ activism. While the findings are not directly generalizable to other civil society movements, they allow us to make broader reflections about the dangers of a too-linear view on democratic transition, about the relation between a movement's visibility and its success, and about how a state's geopolitical orientation impacts civil society.

Inledning

Under ett avsnitt av "60 minuter", en talkshow om aktuella politiska och samhällseliga frågor som visas på den mest populära ryska tv-kanalen Rossija-1, uppmärksammades att en forskare från Moskvas Higher School of Economics nyligen hållit ett föredrag om homosexualitet som anklagats för att sprida "propaganda för icke-traditionella sexuella relationer", då en kvinna med ett litet barn skulle ha närvarat. En av studiegästerna, den framstående statsvetaren och medlemmen i den federala civilkammaren Aleksandr Mal'kevitj, hävdade att om "inte vi själva ansvarar för våra barns sexualupplysning kommer denna

Emil Edenborg är biträdande lektor vid Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet, och associerad forskare vid Utrikespolitiska institutet.
E-post: emil.edenborg@gendersu.se

istället ges av hbtq-sexinstruktörer från NATO (*seks-LGBT-instruktory NATO*)” (lenta.ru 2020). Uttrycket spreds omedelbart i sociala medier och blev föremål för såväl skämt, memes som en låt av ett ryskt hårdrocksband. Episoden säger något om tonläget i Kremlvänliga medier, där gränsen mellan uppriktighet och satir ofta tycks helt upplöst. Uttalandet säger emellertid även något annat, nämligen hur ”LGBT” i 2020-talets Ryssland blivit en potent retorisk figur med symbolisk tyngd, då den kopplas samman med både geopolitiska hot och ett påstått fördärv av ryska barn. Frågor kring homosexualitet och transidentitet har under drygt trettio år gått från att vara helt osynliga i den sovjetiska offentligheten, till att föras upp på agendan av den gayrörelse som först dök upp under glasnost och sedan konsoliderades under 2000-talet, för att idag i Putinregimens retorik instrumentaliseras i syfte att frammana ett hot mot de ”traditionella värden” staten påstår sig försvara.

Den ryska rörelsen för hbtq-personer och hur den bemöts i offentligheten har sedan Sovjetunionens fall genomgått en utveckling som är viktig att undersöka för dess egen skull då den direkt berör hundratusentals, eller mer sannolikt, miljoner ryssar som är homo- eller bisexuella, queera eller transidentifierade. Denna berättelse säger oss också något om civilsamhällets utveckling i bredare bemärkelse och kan därmed ge oss en pusselbit till att besvara den övergripande fråga som vägleder detta temanummer, nämligen vad som egentligen hände med Rysslands utlovade demokratisering. Syftet med denna essä är att beskriva och diskutera rörelsen för homosexuellas (senare hbtq-personers) rättigheter från det sena 1980-talet fram till tiden kring Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina 2022. Detta fokuserade perspektiv utgör, menar jag, en analytisk ingång till att undersöka civilsamhällets utveckling. Poängen är inte att berättelsen om hbtq-aktivismen utan vidare kan generaliseras till att gälla andra rörelser, men att vi utifrån denna historia kan identifiera och reflektera över vissa bredare mönster som kännetecknar det ryska civilsamhällets föränderliga situation under postsovjetisk tid. De mönster jag identifierar är 1) begränsningarna i en linjär transitionsberättelse; 2) hur offentlig synlighet för en social rörelse har motsägelsefulla konsekvenser; samt 3) hur civilsamhällets utrymme hänger samman med geopolitiska förändringar. Genom att studera civilsamhället, dess rättsliga och politiska utrymme samt dess strategier och organisationsformer, fördjupar vi förståelsen av varför 1990-talets förhoppningar om ett demokratiskt Ryssland kom till korta.

Även om detta är en empiriskt orienterad essä tar jag i diskussionen hjälp av teoretiska begrepp. De viktigaste av dessa kommer från litteraturen om sociala rörelser. Begreppet *politiska möjlighetsstrukturer* (Kitschelt 1986) åsyftar de systemiska förhållanden – resurser, institutionella strukturer, historiska förutsättningar – som möjliggör eller motverkar en rörelses arbete för social förändring i en specifik kontext. Jag förstår begreppet brett och inkluderar inte bara politiska och juridiska strukturer utan även samhälleliga diskurser, hur

andra sociala rörelser agerar liksom mediernas reella frihet. *Inramning* handlar om den dynamiska meningsskapande process varigenom sociala rörelser skapar gemensamma problemrepresentationer och mål, eller ”ramar för kollektivt handlande” (Benford & Snow 2000). Ett tredje begrepp är *aktionsrepertoar* (Tilly 1986), som betecknar de medel och metoder varigenom sociala rörelser framför krav på förändring. Utöver dessa begrepp från social rörelse-litteratur kommer diskussionen även beröra gränsdragningen mellan *privat* och *offentligt*, en fråga som länge diskuterats inom politisk teori och inte minst feministisk politisk teori (Freidenvall & Jansson 2017). Redogörelsen är till stor del en litteraturöversikt av tidigare forskning om hbtq-politik i Ryssland, däribland egna tidigare studier. Det sista empiriska avsnittet som handlar om hbtq-rörelsen under tiden för invasionen av Ukraina 2022 bygger huvudsakligen på primärmaterial, dels officiella texter och tal, dels egna intervjuer med ryska hbtq-aktivister. Dessa intervjuer genomfördes digitalt¹ under våren och sommaren 2022 och inkluderar såväl aktivister som lämnat Ryssland som aktivister som av olika skäl stannat kvar. Intervjucitaten presenteras pseudonymiserade och med andra identifierbara data borttagna.

Textens disposition följer en i huvudsak kronologisk ordning och tar sin början i skapandet av de första gayrörelserna under glasnost. Avslutningsvis sammanfattas de viktigaste resultaten och jag reflekterar över vad en studie av hbtq-aktivismens utveckling kan säga oss om Rysslands misslyckade demokratiseringsprocess.

Glasnost och 1990-talet: en rysk gayrörelse föds och falnar

De förändringar som infördes av Sovjetunionens generalsekreterare Michail Gorbatsjov under slagordet *glasnost* (öppenhet) med början 1985 – däribland ökad yttrandefrihet och mediefrihet – innebar en radikalt förändrad möjlighetsstruktur för nya politiska initiativ. Utrymme uppstod nu för genomlysning av historien, diskussion av tidigare tabubelagda ämnen, liksom för organisering utanför statens och kommunistpartiets ramar. I detta öppnare politiska klimat uppstod en rad nya grupperingar med krav på social förändring, däribland en gryende rörelse för homosexuellas rättigheter. Redan 1983, det vill säga före glasnost, hade en liten grupp studenter och författare bildat organisationen Blå laboratoriet (*Golubaja laboratorija*)² som i likhet med andra förbjudna dissidentgrupper möttes i hemlighet i medlemmarnas hem. 1989 skapades

1 Intervjuerna genomfördes på ryska över den digitala tjänsten Zoom, med förstärkt kryptering. Samtliga medverkande rekryterades genom snöbollsmetoden. Intervjuerna genomfördes som en del av projektet ”Navigating visibility in contexts of state-sanctioned homophobia: development actors and LGBTQ rights defenders in Uganda and Russia”, vilket finansieras av Vetenskapsrådet under 2021–2024.

2 Det ryska ordet för (ljus)blå – *goluboj* – kan användas som slangord för ”homosexuell”.

Föreningen för sexuella minoriteter (*Assotsijatsija seksual'nych men'sjinstv*) i Moskva, med krav på avskaffande av strafflagens paragraf 121.1, som förbjöd samkönade relationer mellan män. Under 1989 och 1990 uppstod en rad organisationer, däribland Tjajkovskijfonden, Vingar (*Kryl'ja*) och – efter en splittring av Föreningen för sexuella minoriteter – Moskvaunionen för lesbiska och homosexuella (*Moskovskij sojuz lezbijanok i gomoseksualistov*). Tema, en tidskrift som fokuserade på gaykultur och homosexuellas situation, började ges ut (Tuller 1996, Essig 1999, Kon 2005).

Denna aktivism innebar ett brott mot det tabu som omgärdat samkönade relationer och könsidentitet, liksom frågor om sexualitet i allmänhet, i det sovjetiska samhället. "I Sovjetunionen finns inte sex", som en kvinna hävdade under ett diskussionsprogram på tv 1986, kom att bli en skämtsam paroll för den sovjetiska prydheten. Idén att homosexualitet var något främmande för det sovjetiska samhället etablerades redan under tidigt 1930-tal, då Stalinregimen drog igång en antihomosexuell kampanj mot påstådda hemliga homosexuella nätverk med kopplingar till Nazityskland, samt 1934 återinförde det förbud mot sodomi (*muzjelozjstvo*) som avskaffats efter revolutionen 1917 (Healey 2001). Historikern Dan Healey menar att denna tidpunkt markerar startskottet för rysk politisk homofobi (Healey 2018). Därefter lade sig en massiv tystnad kring ämnet ända fram till det sena 1980-talet (Baer 2009). I den mån homosexualitet alls fördes på tal i den sovjetiska offentligheten, framställdes det som ett symptom på borgerlig dekadens, eller associerades med samkönade sexuella förbindelser (påtvungade eller frivilliga) i fångläger och fängelser, samt i armén (Kon 2005). Det fanns fickor inom det sovjetiska samhället där homosexualitet i vissa fall tyst accepterades, såsom i spionkåren och i delar av kultursektorn. Lesbiska kvinnor och personer som idag skulle benämnas som transpersoner blev föremål för den sovjetiska psykiatrin, diagnosticerades som psykiskt sjuka och utsattes ibland för övergrepp inom den psykiatriska tvångsvården (Essig 1999). Samkönade relationer mellan män bestraffades enligt paragraf 121.1 med upp till fem års fängelse. Forskning har visat att det i det sovjetiska samhället existerade en homosexuell identitet, informella sociala nätverk och inte minst sexuella mötesplatser i det offentliga rummet, så kallade *plesjki*, särskilt i större städer (Clech 2018, Kondakov 2017a). Däremot fanns före 1980-talet inga politiska rörelser som liknade de homosexuella frigörelserörelser som uppstod i USA och Västeuropa under 1960- och 70-talen.

Gayrörelsens uppdykande i den sovjetiska offentligheten under 1989 och 1990 skedde med buller och bång, och har liknats vid en tjur som rusade in i en porslinsbutik (Essig 1999:62). Den första generationens ryska aktivister hade en aktionsrepertoar inspirerad av den amerikanska rörelsen för homosexuell frigörelse, med fokus på synlighet, högljudd protest, och inte sällan provokation och skandaleffekter. 1991 genomfördes en protest mot sodomilagen utanför Bolsjojteatern i Moskva, med plakat, slogans och samkönade kyssar framför den

sovjetiska presskåren (Tuller 1996:17). Inramningen av gayrörelsens politiska budskap varierade mellan å ena sidan en mer radikal, kompromisslös falang, och å andra sidan liberala röster som framställde homosexuellas rättigheter som en del av Rysslands transition till ett "normalt" demokratiskt land. Den första generationens gayaktivism var livlig och kreativ, men präglades också av hårda interna stridigheter. Rörelsen blev kortvarig; vid 1990-talets mitt hade de organisationer som skapats upphört att existera eller omvandlats till tjänsteutförare utan politisk agenda, såsom resebyråer eller relationsförmedlare för en homosexuell målgrupp (Kondakov 2013). Den första generationens gayrörelse satte inga avtryck i lagstiftningen och trots dess spektakulära aktioner fick rörelsen liten uppmärksamhet från politiskt håll.

En anledning till att den första generationens homosexuella aktivism tynade bort var att dess viktigaste politiska fråga försvunnit från agendan när det sovjetiska sodomiförbudet avskaffades av Boris Jeltsins regering 1993. Snarare än en konsekvens av den inhemska gayrörelsens påtryckningar var avkriminaliseringen en del i ett reformpaket som skulle möjliggöra Rysslands inträde i Europarådet (ur vilket Ryssland uteslöts i mars 2022).

En kanske viktigare anledning till att den gayrörelse som uppstod under glasnost inte utvecklades till en mer varaktig och robust civilsamhällsorganisation var att man helhjärtat anammade en amerikansk identitetsbaserad modell för aktivism som vann litet gensvar i det ryska samhället – även bland homosexuella ryssar. Visserligen kom många ryssar att identifiera sig i enlighet med identitetskategorier som "gay" och "lesbisk", men idéen om politisk organisering omkring en social identitet hade litet stöd (Tuller 1996, Essig 1999, Baer 2009). Den sovjetiska erfarenheten av påtvingade publika massdemonstrationer till stöd för socialismen, och där medlemskap i kommunistpartiet och kommunistiska ungdomsorganisationer var den enda tillåtna formen av politisk organisering, hade skapat en misstro mot såväl aktivism som offentliga manifestationer (Kon 2005:372). Flera forskare påtalar hur den "reellt existerande socialismen" skapat en annorlunda förståelse av "privat" och "offentligt", liksom var gränsen mellan dessa gick, än vad som var fallet i kapitalistiska västländer. I Sovjetunionen hade alla aspekter av livet – åtminstone i teorin – införlivats i det socialistiska statsprojektet, och det existerade officiellt ingen skyddad privat sfär i form av egendom eller familjeliv (Kondakov 2017a). Trygghet och säkerhet kom att förknippas med den intima sfär av människor man litade på, där man kunde tala öppet och leva sitt liv i fred (Sarajeva 2011). Om kvinnorörelsen och gayrörelsen i väst, vägleda av idéer om det personliga som politiskt, såg en frigörande potential i att politisera de erfarenheter av våld och ojämlikhet som avfärdats som politiskt irrelevanta eller betraktats som skyddade av familjens helgd (Freidenvall & Jansson 2017:20ff), var många ryssar ovilliga att föra in frågor tillhörande den intima, personliga sfären i offentligheten. Erfarenheten av att leva i ett totalitärt samhälle – även om den sensovjetiska totalitarismen var av

ett urholkat slag – innebar att många ryska queera helst ville bli lämnade ifred. Studier av hur ryska homosexuella förhöll sig till den högljudda aktivismen kring 1990 visar att många var negativt inställda till den nya synligheten, och till och med talade nostalgiskt om Brezjnevs-årens osynlighet (Tuller 1996).

Den politiska kontext i vilken gayrörelsen ”dök upp” i offentligheten kom att forma vilka diskursiva konnotationer och associationskedjor som kopplades till homosexualitet, liksom hur motståndet utformades. Inte bara innebar den sovjetiska tystnaden kring frågor om sexualitet att homosexualitet kom att betraktas som ett ”nytt” fenomen importerat från väst, tillsammans med McDonaldsburgare, reklam, brottslighet och HIV. Det sena 1980-talets och 1990-talets politiska och ekonomiska omvälvningar, då många ryssar såg sin levnadsstandard och sociala trygghet försämrats snabbt, erbjöd ingen gynnsam miljö för en grupp som ville uppmärksamma sin specifika (högst reella!) utsatthet och marginalisering. Den ryske sexologen Igor Kon menade att den ryska gayrörelsen ”kom ut i ett kaos” (Kon 1995:264). Inte sällan kom homosexualitet att symboliskt kopplas till allt ont som Sovjetunionens undergång ansågs ha fört med sig, från förlorad stormaktsstatus, till rovgirig individualism och inte minst den ryske mannens påstådda kris (Baer 2009). För de krafter som motsatte sig Gorbatsjovs och Jeltsins liberaliseringsreformer kom sexualpolitik tidigt att spela en symbolisk roll; kommittén bakom den misslyckade augustikuppen 1991 menade att propaganda för sex utgjorde ett hot mot framtida generationers existens. De diskursiva kopplingar som etablerades mellan ”avvikande” sexualitet, västernisering och samhällsförfall under tidigt 1990-tal är viktiga för att förstå dagens politiska utveckling.

Historien om den första generationens gayaktivism, dess uppgång och borttynande, kan inte utan vidare generaliseras till andra rörelser, men uppvisar ändå några karakteristiska drag för civilsamhällets utveckling under glasnost och 1990-talet. En kort period av livlig organisering, visioner om samhällsförändring och stundom eufori övergick snabbt i splittring, desillusionering och politisk apati. Den tanke- och organisationsfrihet som glasnost innebar möjliggjorde uppkomsten av nya organisationer men kompletterades aldrig med en institutionaliserad civilsamhällelig infrastruktur vari dessa organisationer kunde verka eller på allvar få politiskt inflytande. Politiska reformer genomfördes som i vissa fall var i linje med aktivisters mål – avskaffandet av sodomiförbudet 1993 är ett sådant exempel – men dessa var sällan resultatet av tryck från gräsrotsorganisationer utan genomfördes uppifrån, ofta som bieffekt av andra projekt såsom att möjliggöra Rysslands inträde i internationella organisationer. Att motståndare till demokratiseringsreformerna tidigt kom att se civilsamhällesorganisationer som både påskyndare och symptom på moraliskt förfall, politiskt kaos och utländsk inblandning, förebådade på ett ödesdigert sätt dagens utpekanden av icke-statliga organisationer som inhemska fiender (se även Nygren i detta nummer).

En ny generation aktivism – och ökat motstånd

Efter att de rörelser för homosexuellas rättigheter som uppstått under glasnost och de tidiga Jeltsinåren lagts ned eller tonat ned sin politiska profil, var gayaktivismen mer eller mindre frånvarande i den ryska offentligheten under 1990-talets andra halva och 2000-talets första halva. Samtidigt etablerades under denna period en queer infrastruktur i framförallt Rysslands storstäder, huvudsakligen inom marknadens ramar (Buyantueva 2018). Barer, nattklubbar och caféer etablerades, tidskrifter som riktade sig till en gaypublik började tryckas och från sent 1990-tal kom internet att erbjuda plattformar för kontaktskapande, dejting och identitetsbyggande. Queera uttryck och samkönade relationer blev alltmer synliga i populärkulturen, såväl i importerad västerländsk film, musik och mode, som i inhemskt producerad kultur (Baer 2009). Opinionsundersökningar kring millennieskiftet pekade på att ryssarnas attityder gentemot homosexualitet blivit något mer accepterande jämfört med det sena 1980-talet, även om de knappast kunde beskrivas som ”gayvänliga” (Edenborg 2020) – jag återkommer till frågan om opinionssvängningar i nästa avsnitt.

Våren 2006 kan beskrivas som en vändpunkt, då frågor om homosexuellas rättigheter på flera sätt kastades in i den politiska hetluften. I maj detta år arrangerades i Moskva vad som annonserades som Rysslands första Pridemarsch, vilket fick stora rubriker i ryska medier, fördömdes av religiösa ledare och förbjöds av Moskvas borgmästare Jurij Luzjkov. På Moskvas huvudgata Tverskaja ulitsa konfronterade en handfull gayaktivister beväpnade kravallpolis och tusentals motdemonstranter, varav många med våld försökte stoppa marschen. Vid ungefär samma tidpunkt röstade den lokala lagstiftande församlingen i regionen Rjazan igenom ett förbud mot vad som kallades ”propaganda för homosexualitet” – vilket skulle komma att följas av liknande förbud i andra regioner och sedermera införas på federal nivå 2013 (Edenborg 2017).

Den uppmärksammade Pridemarschen i Moskva 2006, som upprepades under flera år därefter, med liknande motreaktioner, arrangerades av organisationen GayRussia, en av flera nya organisationer som startades kring denna tidpunkt. Medan GayRussia blev relativt kortlivad, och av en del beskrevs som närmast ett enmansprojekt med svag gräsrotsförankring, uppstod under denna period andra organisationer som kom att bli mer långlivade, däribland den nationellt verksamma Russian LGBT Network (2006) och den Sankt Petersburgbaserade Coming Out (2008), än idag de mest synliga och resursstarka organisationerna.

Om glasnost varit en avgörande politisk möjlighetsstruktur för den första generationens aktivism, gynnades den andra generationens aktivism framförallt av internets snabba framväxt, vilket skapat ett (vid denna tidpunkt) oensurerat rum vid sidan om tv och dagstidningar (vilka alltsedan Putins makttilträde 1999 successivt blivit alltmer statskontrollerade). Internet erbjöd

möjligheter till både lokalt, nationellt och internationellt nätverkande, gjorde det möjligt att ta del av västerländsk queerkultur samt utgjorde en arena för erfarenhetsutbyte och utarbetande av politiska strategier, men också extern opinionsbildning. Andra viktiga faktorer som bidrog till en gynnsam möjlighetsstruktur var framväxten av en urban, någorlunda ekonomiskt trygg och globalt medveten medelklass, samt det relativt liberaliserade politiska klimat som kännetecknade Dmitrij Medvedevs presidentperiod 2008–2012. Enligt statsvetaren Radzhana Buyantueva (2018), som undersökt varför ryssar valt att engagera sig i hbtq-aktivism, var en avgörande faktor att många hade ett intryck av att det ryska samhället blivit mer accepterande gentemot homosexualitet, en bild de baserade på egna erfarenheter samt ökad kulturell synlighet.

I detta sammanhang bör också nämnas ett förändrat internationellt politiskt klimat där homosexuellas och transpersoners situation nu började ramas in i termer av universella mänskliga rättigheter (Langlois 2020). Alltfler länder och mellanstatliga organisationer kom att införliva främjandet av sådana rättigheter i sina internationella agendor, pådrivet av transnationella organisationer som International Lesbian and Gay Association (ILGA), Amnesty International och Human Rights Watch. Ryska organisationer skaffade sig internationella nätverk och lyckades få internationellt stöd och finansiering. Svenska myndigheter som SIDA och Svenska Institutet, amerikanska privata stiftelser, samt EU-kommissionen är några viktiga aktörer som stött ryska hbtq-organisationer och deras verksamhet genom att finansiera specifika arrangemang och mer långsiktigt kapacitetsbyggande. Sådan internationell finansiering, ofta den enda möjligheten för ryska hbtq-organisationer att bekosta sin verksamhet, kom sedermera att användas av ryska myndigheter som "bevis" för att ryska hbtq-aktivister går utländska makters ärenden, något jag utvecklar nedan.

Den andra generationens aktivister skilde sig från sina föregångare i första generationen både vad gällde inramning och aktionsrepertoarer. Den internationella akronymen "LGBT" (lesbian, gay, bisexual, transgender) lånades in och blev snabbt den dominerande beteckningen. Paraplybegreppet signalerade en bredare koalition än "gay" (*gej*), "sexuella minoriteter" (*seksual'nyje men'sjinstva*), "homosexuell" (*gomoseksualist*) som använts för att beteckna 1990-talets rörelser. Samtidigt var fokus fortfarande oftast på just homosexuellas rättigheter medan frågor som gällde transpersoner eller bisexuella inledningsvis var mestadels frånvarande. En återkommande tvistefråga inom den andra generationens aktivism har gällt val av metoder och strategier. Det går en skiljelinje mellan å ena sidan aktivister som fokuserar på identitetspolitik av västerländsk modell, med tyngdpunkt på erkännande, offentlig synlighet och rättigheter, och å andra sidan aktivister som ägnar sig åt mer osynliga former av gemenskapsbyggande, såsom skapandet av mötesplatser, stöd- och samtalsgrupper. Dessa olika aktionsrepertoarer står inte nödvändigtvis i motsättning till varandra, och självklart kan samma individer vara involverade i bägge former

av aktivism. Samtidigt har flera forskare påtalat att det finns en tydlig klyfta vad gäller aktivisters syn på huruvida offentlig synlighet är en framkomlig och önskvärd strategi för ryska hbtq-aktivister (Kondakov 2013, Edenborg 2020). Denna oenighet blev tydlig inte minst under de ovan nämnda Pridemarscherna i Moskva, som många gräsrotsaktivister menade enbart var en sorts uppmärksamhetssökande som riskerade göra situationen för ryska hbtq-personer mer utsatt (Sarajeva 2011). I sin etnografiska studie av lesbiska kvinnor i Moskva och Uljanovsk visade Francesca Stella (2015) hur hennes informanter förhöll sig till frågor om synlighet på ett ambivalent sätt, man tog i anspråk offentliga platser och gjorde dem till "sina", men ofta på ett sätt som var osynligt för det heterosexuella majoritetssamhället. Frågan om offentlig synlighet har återaktualiserats i samband med att repressionen mot hbtq-personer accelererat kring invasionen av Ukraina 2022, något jag återkommer till nedan.

Parallellt med uppkomsten av en andra generation aktivister i mitten av 00-talet kunde man också identifiera ett framväxande motstånd, något som förbudet mot "propaganda för homosexualitet" i Rjazan signalerade. Moral-konservativa idéer och "familjevärden" förfäktades av ryska religiösa och nationalistiska aktörer redan under 1990-talet, med infekterade debatter om sexualundervisning och pornografi. 2002 föreslogs i duman att återinföra det sovjetiska förbudet mot homosexuella relationer (som avskaffats 1993), men initiativet misslyckades (Healey 2018). Samtidigt riktades alltmer uppmärksamhet mot låga födslotal och befolkningsminskning, något som kopplades inte minst till familjens påstådda urholkning och så småningom även till homosexualitet. Ryskortodoxa kyrkans dåvarande överhuvud Aleksij II gjorde denna association när han 2006 uttryckte stöd för förbud av Pridemarscher i Ryssland:

Dessutom finns en annan aspekt av denna syndiga asociala företeelse. Idag genomlider Ryssland en demografisk kris. (...) Vi måste alla förena våra krafter och uppfostra den växande generationen i en anda av traditionella andliga-moraliska värden. Jag är övertygad om att den sammankomst som människor med icke-traditionell sexuell läggning önskar genomföra i Moskva, inte på något sätt bidrar till att stärka familjen som grund för en stark stat (citerad i Persson 2008).

I detta sammanhang bör man påpeka att den ryskortodoxa kyrkan successivt stärkte sin position under 2000-talet, tydligt lierade sig med Putinregimen och framställde sig som dess moraliska ansikte. Samtidigt antog kyrkan en högre profil i familjefrågor, något som uttrycktes inte minst i dess "sociala koncept" från 2009 som starkt betonar familjekonservativa idéer och artikulerar en alternativ förståelse för mänskliga rättigheter grundad i kristna värden och människans skyldigheter gentemot familjen, staten, nationen och religionen (orthodoxeurope.org u.å.).

Under 2000-talets första årtionde anammades en familjekonservativ retorik som framhävde ”traditionella värden”, över ett stort åsiktsmässigt spektrum, något jag med statsvetaren Maarten Hajers begrepp beskrivit som forandet av en diskurskoalition (Edenborg 2021, 2022a; se även Petersson i denna volym). Grupper, vars uppfattningar i religiösa spörsmål, ekonomisk politik, syn på etniska frågor liksom hur staten skulle styras skilde sig åt, kunde förenas i retoriken om ”traditionella värden”. Tankefiguren kom att anammas inte bara av ryskortodoxa kyrkan utan även av familjeorganisationer, nationalistiska grupper (från fascister till grupper av mer moderat snitt), akademiker, kommunistpartiet liksom – inledningsvis – vissa liberaler. Som jag snart ska redogöra för kom idén om att försvara ”traditionella värden” under 2010-talet att bli totalt dominerande i den ryska offentligheten, och de mer progressiva röster som ännu hördes under 00-talet successivt tystas eller marginaliseras.

Hbtq-rörelsens utveckling från mitten av 1990-talet till 2012, som jag här beskrivit, var på vissa sätt karaktäristisk för det ryska civilsamhället i stort under denna tid. Om 1990-talets urspårade liberaliserings- och demokratiseringsprocess lämnat en bitter eftersmak av desillusionering och apati bland många som engagerat sig i samhällsfrågor, innebar framväxten av ett oensurerat internet en nystart och erbjöd synbarligen oändliga möjligheter till nätverkande och organisering utanför statens ramar. Även den ekonomiska stabiliseringen under Putins första årtionde och uppkomsten av en medelklass som reste, konsumerade och tog del av internationell kultur och media, innebar att det växte fram ett ungt, urbant och politiskt medvetet segment som inte accepterade status quo utan krävde politiska och sociala förändringar. Lika signifikant för denna period är dock att konservativa, nationalistiska och auktoritära krafter successivt växte sig starkare, något som fick konsekvenser inte bara för hbtq-rörelsen utan även andra civilsamhällesrörelser, alternativa politiska krafter och inte minst regimkritiska journalister (se Nygren i detta nummer). Successivt hårdnade trycket på alla grupper som kritiserade regimen och motsatte sig den rådande auktoritära samhällsutvecklingen, med mordet på Anna Politkovskaja 2006 som ett tragiskt förebud om vad som skulle komma.

Tumskruvarna dras åt

Putins återkomst som president våren 2012 signalerade ett nytt stadium i den auktoritära, militaristiska och nationalistiska utveckling som pågått under ett decennium – ett stadium som fick drastiska följder för den på nytt gryende hbtq-aktivismen. Regimen omfamnade nu fullständigt berättelsen om att ryska ”traditionella värden” var under hot och måste försvaras, något som forskare beskrivit som Rysslands ”konservativa vändning” (Temkina & Zdravomyslova 2014). Det vaga och mångtydiga begreppet ”traditionella värden”, som nu fick en nyckelroll i officiell retorik, användes ofta utan att specificeras, men fick

beteckna företeelser som patriotism, andlighet, respekt för historien, ortodox tradition, att sätta kollektivet före individen och inte minst bevarandet av den heterosexuella kärnfamiljen. "Icke-traditionell sexualitet" blev i denna retorik en sorts antites till ryskheten och Kremlnära medier fylldes under 2012 och 2013 av en moralpanik där homosexuella utmålades som pedofiler som försökte rekrytera barn, hotade minska barnafödandet ytterligare och skada sammanhållningen i Ryssland, något som beskrivits av rysk-amerikanska hbtq-aktivisten och journalisten Masha Gessen (2017; se också Edenborg 2017). Historikern Dan Healey (2018) menar att denna antigaykampanj måste ses i ljuset av den legitimitetskris som omgärdade regimen vid denna tid, som gjordes tydlig av sviktande opinionssiffror för Putin och inte minst de massiva protesterna mot regimen under vintern 2011-12. Homofobi blev ett användbart verktyg för en regim i jakt på syndabockar och hotbilder att ena folket mot, något som känns igen från andra kontexter, både historiska och samtida (Weiss & Bosia 2013).

Retoriken om "traditionella värden" institutionaliserades snart i lagstiftning. Det tydligaste uttrycket var det förbud mot "propaganda för icke-traditionella sexuella relationer" riktad mot barn (rg.ru 2013) som röstades igenom i duman och undertecknades av Putin i juni 2013. Den som anses ägna sig åt sådan "propaganda" hotas med bötestraff eller, om det gäller en organisation eller ett företag, med tillfällig nedstängning. Lagen togs snabbt i bruk och kom att användas mot hbtq-aktivister såväl som privatpersoner som delat hbtq-relaterad information på sociala medier. 2018 stängdes den mest populära hbtq-webbsidan gay.ru med stöd av lagen. En annan lag som infördes efter Putins återkomst till presidentposten, som kom att drastiskt kringskära utrymmet för hbtq-organisationer, var 2012 års lag om "utländska agenter" (rg.ru 2012). Enligt denna lag måste ickestatliga organisationer – och efter senare tillägg även medier och privatpersoner – som mottagit ekonomiskt stöd från utlandet och ägnar sig åt "politiska aktiviteter", registrera sig som "utländska agenter" och i all kommunikation utåt deklarerar detta (se Hutcheson och Flikke i detta nummer). I december 2022 expanderades den juridiska definitionen av "utländsk agent", något jag återkommer till senare.

Den konservativa vändningen handlade emellertid inte bara om inrikespolitik utan hade även en utrikespolitisk dimension genom att "traditionella värden" användes för att positionera Ryssland på den internationella arenan som en sorts fyrbåk mot västs liberala värden. I sitt årliga tal till Federationsförsamlingen 2013 sade Putin att Ryssland ska försvara "traditionella värden", "den traditionella familjen" och stå för "civilisationens andliga och moraliska fundament" (Healey 2018:17). Snarlika formuleringar har sedan dess varit ett återkommande inslag, såsom i presidentens tal till Federationsförsamlingen i april 2021 då han lovade att Ryssland kommer försvara "de spirituella och andliga värden som glömts bort i vissa länder" (Kreml 2021a; se Vendil Pallin i detta nummer, men även Vendil Pallin 2023).

”Traditionella värden” gavs en explicit geopolitisk laddning. Ryska ledare hävdade att hbtq-rättigheter kommit att användas som ett vapen av väst för att försvaga och destabilisera Ryssland. I ett tal till belarusiska studenter 2018 talade utrikesminister Sergej Lavrov om behovet av att skydda kristna värderingar från ”samkönade värderingar som nu pådyvlas oss” (RT 2018). I en artikel i den Kremlnära tidningen *Izvestija* 2013 hävdades att utländskt finansierad hbtq-aktivism i Ryssland kan starta en ”gayrevolution” som riskerar kasta tillbaka landet till 1990-talets kaos (Podosenov 2013). Detta måste läsas mot bakgrund av Putins återkommande varningar om faran för en ”färgrevolution” i Ryssland, liknande de som inträffat i Georgien 2003 och Ukraina 2004-5. I början av Maidanprotesterna skrev Rysslands största dagstidning *Komsomolskaja pravda* att protesterna organiserats av ”nationalister, anti-semiter, nynazister och homosexuella” (KP 2013). Enligt denna logik betraktas NATO:s expansion in i Rysslands historiska ”intressesfär” och västerländska ledares tal om gayrättigheter som mänskliga rättigheter två sidor av samma mynt. På detta sätt sammankopplas sexualpolitik med geopolitik och – i förlängningen – till Ukrainas och andra postsovjjetiska länders status (Edenborg 2022b).

I internationella sammanhang har Ryssland varit pådrivande för att motarbeta hbtq-personers rättigheter liksom kvinnors reproduktiva rättigheter. Exempelvis tog Ryssland mellan 2009 och 2012 initiativ till en rad resolutioner i FN:s råd för mänskliga rättigheter om att mänskliga rättigheter måste vila på ”traditionella värden”, och etablerade därmed begreppet på den internationella arenan (Wilkinson 2014, Edenborg 2021). Ryska aktörer har under 2010-talet haft en framträdande roll i transnationella högerkonservativa nätverk, inte minst genom finansiering av organisationer som World Congress of Families och CitizenGo, som bägge har en tydlig anti-hbtq-agenda (Datta 2019). Ryska ledare har efterhand anammat en retorik riktad specifikt mot transpersoners rättigheter. I en intervju med *Financial Times* 2019 påstod Putin att barn i Europa nu får lära sig att det finns fem eller sex kön (Barber m fl 2019). Denna oro för en hotande könsupplösning har tydliga ekon av den ”antigenusdiskurs” som fått fäste bland högerkonservativa och nationalister i Europa och USA (Kuhar & Paternotte 2017). Dess förespråkare motsätter sig inte bara transpersoners rättigheter, utan alltifrån sexualundervisning, samkönade äktenskap, abort, lagar mot mäns våld mot kvinnor till genusstudier på universiteten framställs som uttryck för en farlig ”genusideologi”.

Den allt hårdare retoriken och politiken mot hbtq-personer tycks ha satt avtryck i folkopinionen. Levadainstitutet, ett självständigt forskningsinstitut som gör opinionsundersökningar (utsedd till ”utländsk agent” 2016) har studerat attityder till sexuella minoriteter sedan 1989. Även om undersökningarna har vissa metodologiska brister (framförallt vad gäller jämförbarhet över tid) och bör tolkas försiktigt, framgår ett tydligt mönster där inställningen till sexuella minoriteter blev något mer accepterande under 1990-talet för att bli

mer negativ under 2000-talet (Levadainstitutet 2015). På frågan ”vad bör göras med homosexuella?” svarade 28% av respondenterna 1989 att de bör ”isolerar”, en andel som sjönk till 23% 1999 och ökade till 37% i 2015 års mätning. I mätningen 1989 svarade 35% att homosexuella bör ”likvideras”; 1999 hade den siffran sjunkit till 15% för att öka till 21% år 2015. I 1989 års mätning svarade 9% att homosexuella bör ”lämnas i fred”, en siffra som ökade till 29% år 1999 och minskade till 24% i mätningen 2015. När lagen om ”propaganda för icke-traditionella sexuella relationer” röstades igenom i juni 2013 stöddes den enligt Levadainstitutet av 76% av ryssarna (Levadainstitutet 2013).

Sammantaget innebar 2010-talets konservativa vändning och det alltmer auktoritära samhällsklimatet att möjlighetsstrukturen för hbtq-aktivism begränsades avsevärt. Lagen om utländska agenter gjorde internationell finansiering – helt avgörande för ryska hbtq-organisationers verksamhet – mer riskabel. Gaypropagandalagen förbjöd öppen opinionsbildning för hbtq-personers rättigheter såväl i medier som i det offentliga rummet. Sannolikt ännu mer ödesdiger var den symboliska effekten av lagen; hbtq-personer hade nu officiellt utsetts till en fara mot Rysslands barn och i förlängningen landets framtid. Extrema grupper som ”Occupy Pedophilia” gav sig ut på gatorna för att misshandla homosexuella och undersökningar pekar på en ökning av våld och hot mot hbtq-personer i spåren av propagandalagen (Kondakov 2017b).

Hbtq-aktivismens aktionsrepertoarer förändrades. Synliga manifestationer i det offentliga rummet upphörde i princip helt under andra halvan av 2010-talet och aktivister var noga med att förse all kommunikation med tydliga varningar om att den enbart riktade sig till personer över 18 år. Paradoxalt nog var 2010-talet ändå en tid av livlig aktivitet liksom expansion och konsolidering av hbtq-aktivismen i Ryssland. Även om Sankt Petersburg och Moskva fortsatte vara centrum för aktivismen startades lokala hbtq-organisationer över hela landet, från Archangelsk till Vladivostok. Dessa drev ofta hbtq-center som anordnade sociala aktiviteter, föreläsningar, stödgrupper, medicinsk och psykologisk rådgivning och kulturell verksamhet. Den hbtq-inriktade filmfestivalen *Bok o bok*, liksom queerfestivalen *Kvirfest*, blev populära årliga events som – med finansiering inte minst från Sverige – lockade tusentals besökare, trots protester och trakasserier från myndigheterna. Om den tidiga aktivismen varit sporadisk och centrerad kring vissa personer, blev ryska hbtq-organisationer under 2010-talet mer professionellt organiserade med fasta administrativa strukturer, vilket inte minst var ett krav för att få ekonomiskt stöd från väst. Efter västerländsk förebild skapades flera ryska organisationer specifikt inriktade mot transpersoners rättigheter, såsom T-dejstvie i Sankt Petersburg. Att hbtq-aktivismen blivit mer professionell och effektivt organiserad blev tydligt våren 2017, när rapporter kom om att tjetjenska myndigheter, i vad som beskrevs som en utrensningsskampanj, gripit ett stort antal personer misstänkta för att vara homosexuella, varav många torterats och flera mördats (Milashina 2017).

Hbtq-aktivister lyckades evakuera ett stort antal hbtq-personer från Tjetjenien, och med hjälp av sina internationella nätverk hjälpa många av dem att fly till länder i väst och söka asyl. Samtidigt gjordes ett framgångsrikt internationellt opinionsbildningsarbete för att sprida kunskap om övergreppen i Tjetjenien till allmänheten, människorättsförsvarare och politiker i väst.

Om propagandalagen haft som uttryckligt syfte att begränsa synligheten för hbtq-frågor i Ryssland blev resultatet delvis det motsatta. Aldrig tidigare har frågor om homosexuellas rättigheter fått så stor uppmärksamhet i den ryska offentligheten som under 2010-talet – låt vara att denna uppmärksamhet ofta hade en negativ eller fientlig ton. I internationella medier blev frågor om bristande hbtq-rättigheter i Ryssland uppmärksammade inte minst i samband med Olympiska vinterspelen i Sotji 2014. Spelen blev en arena för symboliska manifestationer till stöd för hbtq-personer liksom politiska fördömanden från västledare som Barack Obama och David Cameron. Även i samband med herrfotbolls-VM 2018 samt flera gånger under Eurovision Song Contest har det internationella strålkastarljuset riktats mot hbtq-personers situation i Ryssland. Putinregimens politisering av hbtq-rättigheter fick även effekten att den Putinkritiska liberala oppositionen, som tidigare varit ointresserad eller rentav negativt inställd till homosexuellas rättigheter, i allt högre grad kom att stödja sådana. Exempelvis Aleksej Navalnyj, som 2013 hånfult föreslagit att gayaktivister kunde hålla sina Prideparader på en kringgårdad arena, antog därefter en mer progressiv hållning i hbtq-frågor (Patalakh 2020).

Även om hbtq-aktivismen var en specifik måltavla och fungerade som en sorts konstituerande Andre för Putinregimens projekt för ”traditionella värden”, var det ökade förtryck som 2010-talet medförde inte unikt för hbtq-rörelsen. Snarare var utvecklingen en del av en generell trend där civilsamhället, människorättsvarare, oppositionella och kritiska journalister såg sitt handlingsutrymme krympa. Civilsamhällets möjligheter till finansiering och internationella samarbeten begränsades av den så kallade agentlagen och oliktankande utmålades som landsförrädare och fick utstå trakasserier och hot. Internet, som revolutionerat möjligheterna för politisk organisering och informationsspridande, fortsatte under 2010-talet att vara ett i huvudsak o censurerat rum. Samtidigt blev Putinregimen, liksom andra auktoritära stater, allt effektivare på att övervaka och kontrollera digitala medier samt ingripa mot individuella journalister och bloggare. Regimen kom effektivt att använda digitala medier för att sprida sina egna berättelser, med konsekvensen att regimkritisk information ofta inte behövde ”tystas” då den dränktes i en störtflod av information (Edenborg 2017). Efter annekteringen av Krym och invasionen av östra Ukraina 2014 blev angreppen på det ryska civilsamhället och medier alltmer aggressiva, för att kulminera efter det fullskaliga anfallskriget mot Ukraina 2022.

Nationell fiende och internationell paria: Hbtq-aktivism i skuggan av kriget mot Ukraina

Även om trycket mot homosexuella, transpersoner och aktivister som kämpar för deras sak således ökat successivt under 2000-talet – särskilt efter 2012 – är det rimligt att tala om en kvalitativt ny situation i samband med den fullskaliga invasionen av Ukraina 2022. Parallellt med den mer aggressiva utrikespolitiken ser vi en kraftigt uppskruvad repression på hemmaplan, där de utrymmen för motstånd och yttrandefrihet som tidigare tolererats nu elimineras, och där hbtq-aktivismen är en av regimen specifikt utpekade måltavlor.

När jag i mina intervjuer med ryska hbtq-aktivister under våren och sommaren 2022 ställde frågan om vad som förändrats för dem efter den 24 februari 2022, uttryckte nästan samtliga att det viktigaste skiftet kom tidigare, under andra halvan av 2021. Sergej, en av rörelsens förgrundsgestalter, som sedan ett tag lever i exil utanför Ryssland, framhåller betydelsen av den federala nationella säkerhetsstrategi som publicerades i juli 2021. Försvar av ”traditionella ryska andliga och moraliska värden” angavs då som en av prioriteterna för säkerhetspolitiken och på dokumentets 43 sidor nämns ”traditionella värden” mer än 20 gånger. Under rubriken ”säkrande av nationell säkerhet” kan man läsa:

Särskild uppmärksamhet bör ges åt att stödja familjen, moderskap, faderskap och barndom (...), uppfostran av barn och deras fullständiga andliga, moraliska, intellektuella och fysiska utveckling. (...) Att höja barnafödandet är en nödvändig förutsättning för att öka befolkningstillväxten i Ryssland (Kreml 2021b: 9).

I sig var det ingen ny idé att på detta vis definiera nationell säkerhet i könade termer, men den helt centrala plats som försvaret av ”traditionella värden” nu gavs i säkerhetsdoktrinen upphöjde hbtq-aktivismen – som redan definierats som det mest konkreta hotet mot sådana värden – till rollen som nationell fiende. I sitt tal på Valdaiklubbens årliga möte i oktober 2021 skruvade Putin upp retoriken mot transpersoners rättigheter. Han hävdade att barn ”tutas i att en pojke kan bli flicka och tvärtom” och beskrev detta som ”monstruöst” och ”på gränsen till ett brott mot mänskligheten” (lenta.ru 2021). Under årets sista månader listades de största hbtq-organisationerna Russian LGBT Network och Coming Out, liksom flera namnkunniga individer inom hbtq-rörelsen, som ”utländska agenter”.

Givet hur försvaret av familj och barn införlivats i en geopolitisk berättelse var det karaktäristiskt att Putin i det tal som kungjorde inledandet av den ”särskilda militära operationen” i Ukraina den 24 februari 2022, ägnade ett helt stycke åt västs förmenta undergrävande av ”traditionella värden”.

Fortfarande pågår dessa försök att utnyttja oss i sina intressen, förstöra våra traditionella värderingar och pådyvla oss deras pseudovärderingar, värden som skulle urholka oss och vårt folk inifrån, och de samhällsförhållanden (*ustanovki*) som de redan med våld infört i sina egna länder som leder rakt till fördärv och utplåning, då de står i motsats till människans själva natur. Detta får inte hända. Ingen har någonsin lyckats med detta och det kommer inte att lyckas nu (Kreml 2022, min kursivering).

Att Putin här avser fenomen som samkönade äktenskap och transpersoners rättigheter står klart för den som följt de senaste årens politiska debatt i Ryssland. Kopplingen mellan Rysslands agerande i Ukraina och hbtq-frågor gjordes ännu mer explicit av den ryskortodoxa kyrkans överhuvud, patriark Kirill, i ett tal i början av mars 2022. Enligt honom kunde väst inte tåla att Donbass (här avsågs säkerligen de ryska lydrepubliker i östra Ukraina) vägrat acceptera den uppsättning värden som påbjuds av ”de makter som strävar efter världsherravälde”. För att släppas in i den västerländska sfären av ”överflödigt konsumtion och påstådd ’frihet’” finns, sade Kirill, ett test som han beskrev som lika enkelt som skrämmande. ”Kravet att genomföra en gayparad är testet på lojalitet inför denna mäktiga värld”, påstod han, och tillade att ”kring detta tema pågår nu ett verkligt krig” (patriarchia.ru 2022). Att hävda att genuspolitik är inflätad i krig, våld och säkerhet – en central tanke i feministisk IR-forskning – kräver alltså inte att man gräver djupt eller läser mellan raderna. Ryska makthavare gör explicit denna koppling genom att begripliggöra och legitimera Rysslands militära agerande i Ukraina med hjälp av idéer om sexualitet och kön. Kremels propagandakanaler för ut samma budskap. I programmet ”60 minuter”, som sänds i landets populäraste tv-kanal Rossija-1, hävdade programledaren Olga Skabejeva att ”en trupp ukrainska homosexuella har skickats till Donbass” på uppmaning av USA:s president Biden, som ”uppmanat Vladimir Zelenskij att genomföra en gayparad”. Som ”bevis” framhölls att den amerikanska federala biståndsorganisationen USAID ger ekonomiskt stöd till ukrainska hbtq-organisationer (Koshelenko 2021).

Udden i retoriken är inte enbart riktad mot Ukraina och väst utan också inåt. Ryssar som stödjer väst utpekas som förrädiska femtekolonnare och en elit avskärmad från det verkliga Ryssland. Även i denna retorik görs direkta anspelningar på västerländska idéer om kön. Putin talade i mars 2022 om ryssar som anser sig tillhöra ”ett högre kast” och som:

inte klarar sig utan gåslever, ostron och så kallade genus-friheter (*tak nazyvajemych gendernych svobod*). Problemet ligger inte i detta utan att många av dessa människor i sitt väsen, mentalt, befinner sig där borta, inte här. Inte på vår folks sida. Inte på Rysslands sida (Degt'arev 2022).

Den censur som infördes efter krigsutbrottet, däribland införandet av en lag som bestraffar den som sprider ”falsk” information om den ryska arméns agerande i Ukraina med fängelse i upp till femton år, nedstängningen av i princip alla oberoende mediekkanaler, och blockeringen av Facebook, Twitter och Instagram, inskränker på ett dramatiskt sätt möjligheterna för kritik och debatt. Flera av de aktivister jag intervjuade nämnde censuren som den allra tydligaste konsekvensen av kriget för deras verksamhet, även om många hittar kreativa vägar runt förbuden. Sommaren 2022 lades ett lagförslag fram om en skärpning av den så kallade gaypropagandalagen. Den nya lagen, som klubbades i duman i november och skrevs under av Putin i december, vidgar förbudet till att omfatta all ”propaganda för icke-traditionella relationer”, alltså inte bara sådan information som är tillgänglig för minderåriga, vilket var fallet med 2013 års lag. Även om det i skrivande stund är svårt att överblicka konsekvenserna av lagskärpningen, är det uppenbart att utrymmet att tala och skriva offentligt om hbtq-frågor i Ryssland blir ännu snävare. I december 2022 trädde även en skärpt lagstiftning om ”utländska agenter” i kraft, som vidgar definitionen till att omfatta inte bara personer och organisationer som erhållit utländsk finansiering, utan vem som helst som anses stå under ”utländskt inflytande” (Human Rights Watch 2022).

Sammantaget innebär detta en drastiskt försämrad möjlighetsstruktur för hbtq-aktivism i Ryssland, som dessutom förvärras av den internationella isolering som västs sanktioner mot Ryssland inneburit. Fler av mina intervju-personer menade att de ekonomiska sanktionerna, och inte minst uteslutandet av Ryssland ur SWIFT, inneburit att det blir ännu svårare att ta emot internationellt ekonomiskt stöd. Samtidigt uttryckte ingen av aktivisterna att de motsatte sig västs sanktioner.

Den förändrade möjlighetsstrukturen har föga förvånande stora konsekvenser för hbtq-aktivismens aktionsrepertoar. De största och mest publika hbtq-organisationerna, däribland Russian LGBT Network och Coming Out, har omlokaliserat sin verksamhet till grannländer. Från utlandet organiserar de digitala arrangemang, både kring hbtq-specifika teman (exempelvis föreläsningar om säkert sex) och andra frågor, som webinarier om psykologiska strategier för att uthärda politisk repression eller föredrag om hur man kan undgå militärtjänstgöring.

Offentliga manifestationer till stöd för hbtq-personers rättigheter – online såväl som i det fysiska rummet – medför stora risker och förekommer i princip inte längre. Aleksej, medgrundare till en av de större hbtq-organisationerna, vars verksamhet ofta vilat på idéer om öppenhet och synlighet, och som sedan några år lever utanför Ryssland, menar att publika manifestationer idag är helt olämpliga och att aktivismens fokus måste vara ett annat:

Särskilt idag, efter krigets början, är det uppenbart att (...) all slags offentlig synlighet kommer bara att skada rörelsen och

aktivisterna. Det är säkert så att ett fåtal människor då och då kommer känna en önskan till självupppoffring och vilja göra offentliga aktioner. Ingen har rätt att stoppa dem i deras "heroism", men om vi talar om rörelsens överlevnad kommer det enbart medföra skada (...) Enligt min mening är det absolut viktigaste att man bevarar de rum som skapats, i första hand hbtq-centren.

Vikten av fysiska mötesplatser underströks även av Ivan, som stannat i Ryssland där han driver ett center för hbtq-personer i en större stad. Han menade att även om internet varit viktigt för många hbtq-personer i Ryssland behöver framförallt yngre hbtq-personer platser där de kan träffa andra på ett säkert sätt. Många av centrets besökare, menade Ivan, var ganska förstörda människor "utan makt, självrespekt eller självmedvetande. Vårt center är en plats för självmedvetande". Han menade att denna typ av aktivism, som inte handlar om offentlig opinionsbildning utan skapandet och bevarandet av queer infrastruktur, haft svårigheter att få ekonomiskt stöd från utländska organisationer:

Min känsla är att europeiska givare, däribland SIDA, är mest intresserade av opinionsbildning och synlighet (...) Vi har alltid varit fattiga och precis överlevt, alla pengar gick till [en annan hbtq-organisation] som fokuserade på opinionsbildning. Vi har fått få bidrag. De tänker väl: varför ska vi spendera tjuo, trettio, fyrtio tusen euro på människor som bara vill leva sina liv?

En annan aktivist som stannat i Ryssland är Natalja, som driver ett hbtq-center i en mindre stad. Hon beskriver hur verksamheten förändrats:

Nu, och särskilt under första månaden efter att kriget började, var människor väldigt oroliga och deprimerade. Vi organiserade en stödgrupp med fokus på kriget. Många människor kom (...) Människor mådde dåligt och behövde psykologisk hjälp. Vi började anordna en sådan stödgrupp varje vecka på vårt center.

Utöver stödgrupperna pågår verksamheten som vanligt, med undantaget att fester och underhållning inte längre organiseras. Natalja menar att det skulle vara "oetiskt" att anordna nöjesaktiviteter så länge kriget pågår. Liksom alla andra aktivister jag intervjuat är hon starkt emot Rysslands krig. Flera hbtq-aktivister deltog i anti-krigsprotester i början av kriget, men de nya censurlagarna gör att de som stannat kvar numera undviker att offentligt kritisera eller ens nämna kriget öppet. Natalja påpekar att det är omöjligt att veta var gränserna går exakt för vad som får sägas och inte sägas i offentliga kanaler, både om kriget och om hbtq-frågor.

Vi tycks ha nått en nivå av frihet där vi enbart kan berätta om vad vi gör: vi anordnade denna aktivitet, att vi erbjuder detta stöd åt hbtq-personer. Vi skriver bara om det. Det är som om vi levde i en värld där det inte pågår ett krig. Men vi försöker skriva om att situationen är svår, att vi känner oss väldigt ledsna.

Natalja sade detta före skärpningen av propogandalagen i december 2022. Hur den ”nivå av frihet” hon talar om påverkas av lagskärpningen återstår att se. När jag frågade varför Natalja stannat i Ryssland underströk hon att detta inte på något sätt handlade om ett val. Situationen förändras ständigt och det är omöjligt att planera mer än några månader i taget, menar hon.

Vi är fortfarande kvar. Vi fortsätter arbeta eftersom vi behövs här, vi behövs verkligen, särskilt nu. (...) Visst går det att erbjuda stöd online, men en känsla av säkerhet kan vi bara skapa om vi stannar kvar.

Ivan, som ju driver ett hbtq-center i en större stad, talar även han om vikten av att stanna kvar och beskriver de känslor det väcker att se andra hbtq-aktivister lämna landet.

Vi är kvar i Ryssland, för vi kan inte överge de människor som kommer till oss. Människor är väldigt arga på de organisationer och aktivister som lämnat landet. Situationen nu är att vi är de enda som är kvar, och vi kommer inte ta steget att stänga vårt center och lämna människor utan denna sista plats. Vi beslutade att så länge kriget pågår, och så länge situationen förvärras, måste de framsteg som gjorts under de sista 15-20 åren bevaras i någon form (...) Den rörelse som skapats och det arbete som gjorts får inte gå om intet (...) Inte alla kan lämna. Det är svårt att föreställa sig hur det påverkar en människa psykologiskt att se andra lämna medan de stannar kvar.

Hbtq-aktivisternas berättelser beskriver ett samhälle där möjligheterna till politisk organisering och offentligt uttryckande av kritik och idéer som går emot den statssanktionerade ideologin, är närmast eliminerade. Detta påverkar naturligtvis inte enbart hbtq-aktivismen utan civilsamhället i stort. I april 2022 upplöstes genom ett domstolsbeslut Memorial, rörelsen som skapats under glasnost – samtidigt som gayrörelsen – med fokus på människorättsbrott både under Sovjettiden och i nutida Ryssland, och som redan 2014 registrerats som ”utländsk agent”. Exemplet Memorial, liksom fängslandet av oppositionspolitikern Aleksej Navalnyj i januari 2021, visar att hbtq-aktivismens öde i Ryssland är intimt sammanlänkat med de generella förutsättningarna för civilsamhällelig organisering och politisk opposition. På frågor om hur de ser på framtiden

svarade samtliga informanter att de inte tror att situationen för hbtq-personer kommer att förbättras utan en allmän demokratisering och liberalisering i Ryssland.

Avslutande reflektioner

Denna essä har beskrivit och diskuterat rysk hbtq-aktivism, vars utveckling under de senaste trettio åren på många sätt kondenserar den större politiska och samhällsliga utvecklingen i Ryssland sedan Sovjetunionen gick under. Med hjälp av begrepp från social rörelseforskning har jag visat hur förändrade möjlighetsstrukturer gynnat respektive begränsat hbtq-personers politiska organisering och påverkat vilka aktionsrepertoarer och inramningar aktivister anammat. Rörelser för homosexuellas rättigheter bildades för första gången under glasnosts öppnare politiska klimat, och det tidiga 1990-talet var en tid av livlig och stundtals spektakulär aktivitet och utopiska visioner, men också hårda konflikter. Den tidiga euforin avlöstes av politisk desillusionering och vid 1990-talets mittpunkt hade de flesta rörelser upphört att existera, samtidigt som queera uttryck blev allt synligare i medier och internet tillät nya former av nätverkande. En andra generations aktivism uppstod under mitten av 2000-talet, som successivt blev mer konsoliderad, professionell och med breda internationella kontaktnät. Samtidigt ökade gradvis motståndet från en alltmer auktoritär, nationalistisk och militaristisk stat som utpekade hbtq-aktivismen som ett hot mot ”traditionella värden” – en demonisering som kulminerat i samband med kriget 2022. Möjlighetsstrukturen för hbtq-aktivism är idag mer kringorskad än någon gång sedan sovjettiden. De hbtq-aktivister som stannat kvar i Ryssland tvingas begränsa sin aktionsrepertoar till att försöka bevara och skydda den queera infrastruktur som byggts upp under de senaste decennierna. Synlighetsskapande manifestationer och öppen opinionsbildning förekommer knappt överhuvudtaget.

Utifrån denna historia kan vi göra vissa bredare reflektioner över det ryska civilsamhällets utveckling, vilka även pekar mot områden för vidare forskning. För det första visar hbtq-aktivismens krokiga och motsägelsefulla vägar på bristerna i en linjär idé om demokratisk utveckling, något som präglade 1990-talets transitionistiska perspektiv där Ryssland antogs följa en enkelriktad process mot att ”bli som vi”. En sådan syn har ibland väglett västerländskt stöd till ryskt civilsamhälle, en verksamhet som i alltför hög grad präglats av ett ojämnt överförande av på förhand bestämda modeller. Istället för att exportera ett färdigt paket som bestämmer både civilsamhällets former och innehåll, med antagandet att det ryska civilsamhället kommer att följa den väg ”vi” redan trampat upp, bör internationellt stöd till civilsamhället bygga på ambitionen att ge resurser och möjligheter för aktivister att själva identifiera behov och utveckla modeller som fungerar i det samhälle där de befinner sig. För det

andra pekar den ryska hbtq-rörelsens utveckling på att skapandet av offentlig synlighet – som har varit och är ett ideal för många sociala rörelser i väst – inte nödvändigtvis säger något om en rörelses framgång i bemärkelsen att kunna förbättra livet för de personer man kämpar för. Aldrig tidigare har hbtq-frågor och hbtq-rörelsen varit så omtalade i offentligheten som i dagens Ryssland, men denna synlighet består i huvudsak av demonisering och stigmatisering. I ett sådant klimat blir andra, mindre publika former av gräsrotaktivism, som skapandet av trygga platser, samt en infrastruktur för kunskapsöverföring och gemenskapsbyggande, desto viktigare.

För det tredje visar det ryska exemplet att civilsamhällets framgång inte bara är beroende av den inrikespolitiska utvecklingen, utan även kan hänga samman med ett lands utrikespolitiska och geopolitiska inriktning. I ett alltmer aggressivt och imperialistiskt Ryssland har hbtq-aktivismen utpekats som en sorts trojansk häst som går fiendens ärenden – en retorik som legitimerar en ökad repression mot gruppen. Detta mönster känns igen från andra sammanhang, både historiska och samtida. En fråga för vidare forskning är att närmare undersöka i vad mån en förändring i en stats geopolitiska profil påverkar civilsamhället, i auktoritära såväl som i demokratiska samhällen.

Litteraturförteckning

- Baer, Brian J., 2009. *Other Russias: Homosexuality and the crisis of post-Soviet identity*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Barber, Lionel, Foy, Henry & Barker, Alex, 2019. "Vladimir Putin says liberalism has 'become obsolete'", *Financial Times*, 2019-06-29, tillgänglig på www.ft.com/content/670039ec-98f3-11e9-9573-ee5cbb98ed36, citerad 2022-09-16.
- Benford, Robert D. & Snow, David A., 2000. "Framing processes and social movements: An overview and assessment", *Annual Review of Sociology* 26, s. 611-639.
- Buyantueva, Radzhana, 2018. "LGBT rights activism and homophobia in Russia", *Journal of homosexuality* 65(4), s. 456-483.
- Clech, Artur, 2018. "Between the labor camp and the clinic: Tema or the shared forms of late Soviet homosexual subjectivities", *Slavic Review* 77(1), s. 6-29.
- Datta, Neil, 2021. *Tip of the iceberg: Religious extremist funders against human rights for sexuality and reproductive health in Europe 2009-2018*. Bryssel: European Parliamentary Forum for Sexual and Reproductive Rights.
- Degt'arev, Aleksej, 2022. "Putin: Kto ne mozhet obojtit' bez fua-gra i gendernych svobod, mental'no nachod'ats'a ne v Rossii." *Vzgl'ad*, 2022-03-16, tillgänglig på <https://vz.ru/news/2022/3/16/1148926.html>, citerad 2022-09-16.
- Edenborg, Emil, 2017. *Politics of visibility and belonging: From Russia's "homosexual propaganda" laws to the Ukraine war*. Abingdon: Routledge.
- Edenborg, Emil, 2020. "Russian LGBT politics and rights", *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, 2020-01-30, tillgänglig på <https://oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-1262>, citerad 2022-09-16.

- Edenberg, Emil, 2021. "Anti-gender politics as discourse coalitions: Russia's domestic and international promotion of 'traditional values'", *Problems of Post-Communism*, online first.
- Edenberg, Emil, 2022a. "Rysslands konservativa vändning och den globala anti-genusrörelsen", *Nordisk Østforum* 36, s. 26-45.
- Edenberg, Emil, 2022b. "Putin's anti-gay war on Ukraine", *Boston Review*, 2022-03-14, tillgänglig på <https://bostonreview.net/articles/putins-anti-gay-war-on-ukraine/>, citerad 22-09-15.
- Essig, Laurie, 1999. *Queer in Russia: A story of sex, self, and the other*. Durham, NC: Duke University Press.
- Freidenvall, Lenita & Jansson, Maria, 2017. "Introduktion", s. 17-31 i Freidenvall, Lenita & Jansson, Maria (red.), *Politik och kön: Feministiska perspektiv på statsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Gessen, Masha, 2017. *The future is history: How totalitarianism reclaimed Russia*. New York, NY: Riverhead Books.
- Healey, Dan, 2001. *Homosexual desire in revolutionary Russia: The regulation of sexual and gender dissent*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Healey, Dan, 2018. *Russian homophobia from Stalin to Sochi*. London: Bloomsbury Academic.
- Human Rights Watch, 2022. "Russia: New restrictions for 'foreign agents': Foreign influence would now suffice for toxic designation", 2022-12-01, tillgänglig på <https://www.hrw.org/news/2022/12/01/russia-new-restrictions-foreign-agents>, citerad 2022-12-14.
- Kitschelt, Herbert P., 1986. "Political opportunity structures and political protest: anti-nuclear movements in four democracies", *British Journal of Political Science* 16 (1), s. 57-85.
- Kon, Igor S., 1995. *The sexual revolution in Russia: From the age of the czars to today*. New York, NY: The Free Press.
- Kon, Igor S., 2005. *Liki i maski odnopoloj l'ubvi: Lunnyj svet na zare*. Moskva: Astrel.
- Kondakov, Alexander, 2013. "Resisting the silence: The use of tolerance and equality arguments by gay and lesbian activist groups in Russia", *Canadian Journal of Law & Society* 28(3), s. 403-424.
- Kondakov, Alexander, 2017a. "Rethinking the sexual citizenship from queer and post-Soviet Perspectives: Queer urban spaces and the right to the socialist city", *Sexualities* 22(3), s. 401-417.
- Kondakov, Alexander, 2017b. *Prestuplenija na potjve nenavisti protiv LGBT v Rossii*. St Petersburg: Tsentr nezavisimych sotsiologitjeskich issledovanii.
- Koshelenko, Artem, 2022. "Skabejeva rasskazala o 'gej-atake' Ukrainy na Donbass". *Moskovskij komsomolets*, 2021-05-19, tillgänglig på <https://www.mk.ru/politics/2021/05/19/skabeeva-rasskazala-o-geyatake-ukrainy-na-donbass.html>, citerad 2022-09-16.
- KP, 2013. "Gej-drovisjki v koster Majdana. 2013-12-05, tillgänglig på <http://www.kp.ru/daily/26168.4/3055033/>, citerad 2022-09-16.
- Kreml, 2021a. "Presidential address to the Federal Assembly", 2021-04-21, tillgänglig på <http://en.kremlin.ru/events/president/news/65418>, citerad 2022-09-16.
- Kreml, 2021b. "Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federatsii ot 02.07.2021 g. no 400: O strategii natsional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federatsii", 2021-07-02, tillgänglig på <http://www.kremlin.ru/acts/bank/47046>, citerad 2022-09-16.

- Kreml, 2022. "Obrasjtjenije Prezidenta Rossijskoj Federatsii", 2022-02-24, tillgänglig på <http://kremlin.ru/catalog/countries/UA/events/67843>, citerad 2022-09-16.
- Kuhar, Roman & Paternotte, David (red.), 2017. *Anti-gender campaigns in Europe: Mobilizing against equality*. London: Rowman & Littlefield.
- Langlois, Anthony J., 2020. "Making LGBT rights into human rights", s. 75-88 i Bosia, Michael J., McEvoy, Sandra & Rahman, Momin (red.), *Oxford Handbook of Global LGBT and Sexual Diversity Politics*. New York: Oxford University Press.
- Lenta.ru, 2020. "Rossijskij teleekspert vyzvals'a protivostojat' 'LGBT-instruktoram NATO'", 2020-08-26, tillgänglig på <https://lenta.ru/news/2020/08/26/lgbt-instruktor/>, citerad 2022-09-15.
- Lenta.ru, 2021. "Putin vyskazals'a o transgenderach i pravach zjensjtjin", 2021-10-21, tillgänglig på <https://lenta.ru/news/2021/10/21/transformers2/>, citerad 2022-09-15.
- Levadainstitutet, 2013. "Rossijane o novych konservativnyh zakonach", 2013-07-03, tillgänglig på <https://www.levada.ru/2013/07/03/rossiyane-o-novyh-konservativnyh-zakonah/>, citerad 2022-09-16.
- Levadainstitutet, 2015. "Otklon'ajusjtjejes'a povedenije", 2015-10-09, tillgänglig på <https://www.levada.ru/2015/10/09/otklonyayushheesya-povedenie/>, citerad 2022-09-16.
- Milashina, Elena, 2017. "Ubiystvo tjesti", *Novaja Gazeta*, 2017-04-01, tillgänglig på <https://novayagazeta.ru/articles/2017/04/01/71983-ubiystvo-chesti>, citerad 2022-09-15.
- orthodoxeurope.org, u.å. "Bases of the social concept of the Russian Orthodox Church", tillgänglig på <http://orthodoxeurope.org/print/3/14.aspx>, citerad 2022-09-16.
- Patriarchia.ru, 2022. "Patriarsjaja propoved' v Nedel'u syropustnuju posle Liturgii v Chrame Christa Spasitel'a", 2022-03-06, tillgänglig på <http://www.patriarchia.ru/db/text/5906442.html>, citerad 2022-09-16.
- Persson, Emil, 2008. "Moskva är inte Sodom! En diskussion om nationell identitet, maskulinitet och synen på homosexualitet i dagens Ryssland". *CFE Working paper series* 32. Lund: Lunds universitet.
- Podosenov, Sergej, 2013. "Polititjeskije eksperty predrekajut Rossii gei-revol'utsii", *Izvestija*, 2013-06-24, tillgänglig på <https://iz.ru/news/552426>, citerad 2022-09-16.
- rg.ru, 2012. "Federal'nyj zakon ot 20 ijul'a 2012 g. N 121-FZ. O vnesenii v otdel'nyje zakonodateľnyje akty Rossijskoj Federatsii v tĵasti regulirovaniĵa deĵatel'nosti nekommertjeskich organizatsii, vypoln'ajusjtĵich funktssii inostrannogo agenta", *Rossijskaja gazeta*, 2012-07-23, tillgänglig på <https://rg.ru/2012/07/23/nko-dok.html>, citerad 2022-09-15.
- rg.ru, 2013. "Federal'nyj zakon ot 20 ijun'a 2013 g. N 135-FZ g. Moskva. O vnesenii izmenenij v stat'ju 5 Federal'nogo zakona »O zasjtĵite detej ot informatsii, pritĵin'ajusjtĵej vred ich zdorov'ju i razvitiju» i otdel'nyje zakonodateľnyje akty Rossijskoj Federatsii v tsel'ach zasjtĵity detej ot informatsii, propagandirujusjtĵej otritsanije traditsionnyh semejnyh tseennostej", *Rossijskaja gazeta*, 2013-07-02, tillgänglig på <https://rg.ru/2013/06/30/deti-site-dok.html>, citerad 2022-09-15.
- RT, 2018. "Lavrov vstretils'a so studentami Akademii upravlenija pri prezidente Belarusii", 2018-05-29, tillgänglig på <https://russian.rt.com/ussr/article/517664-lavrov-akademiya-studenty>, citerad 2022-05-16.
- Sarajeva, Katja, 2011. *Lesbian lives: Sexuality, space, and subculture in Moscow* (doktorsavhandling). Stockholm: Stockholms universitet.

- Stella, Francesca, 2015. *Lesbian lives in Soviet and post-Soviet Russia: Post/socialism and gendered sexualities*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Temkina, Anna & Zdravomyslova, Elena, 2014. "Gender's crooked path: Feminism confronts Russian patriarchy", *Current Sociology* 62(2), s. 253–270.
- Tilly, Charles, 1986. *The contentious French*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Tuller, David, 1996. *Cracks in the iron closet: Travels in gay and lesbian Russia*. Chicago: University of Chicago Press.
- Weiss, Meredith. L. & Bosia, Michael J., 2013. *Global homophobia: States, movements, and the politics of oppression*. Chicago, IL: University of Illinois Press.
- Wilkinson, Cai, 2014. "Putting 'traditional values' into practice: The rise and contestation of anti-homopropaganda laws in Russia", *Journal of Human Rights* 13(3), s. 363–379.

Översikter

Den moderna politiska lögnen

Anna-Karin Selberg

The modern political lie

The political development in recent years has led to a debate in media about political lies, “alternative facts”, “fake news” and contempt for facts in politics. A new, interdisciplinary field of academic research has grown forth, where these issues are addressed within the framework of what is called “post-truth” and “post-truth politics”. However, this discussion risks playing into the hands of the propaganda unless we investigate what *kind* of lies that are studied and the strategies behind them for creating credibility and legitimacy. The present article develops what Hannah Arendt and Alexandre Koyré identified as an unexpected “invention” in the history of the political lie. It is a key element in the establishment of totalitarian regimes, but it can appear also under non-totalitarian conditions. It is exemplified with Donald Trump’s campaign about the “stolen” election, the Russian “troll factory” Internet Research Agency and “Battlefield” – a group of keyboard warriors associated with the Sweden Democrats.

Altrightrörelsens och extremhögerns framväxt har framkallat en intensiv diskussion i media och inom den akademiska forskningen om politiska lögner och desinformation, så kallad ”fakta-resistens”, ”alternativa fakta” och ”fejkade nyheter”. 2016, vilket är det år britterna röstade för Brexit och Donald Trump valdes till USA:s president, utsågs ordet ”post-sanning” (post-truth) till årets ord av Oxford Dictionary. Post-sanning hänvisar enligt ordboken till omständigheter där känslor och personliga övertygelser blivit viktigare för opinionsbildningen än objektiva fakta. Sedan dess har en veritabel flod av artiklar och böcker om post-sanningspolitik publicerats av journalister, debattörer och forskare.¹ Altright och den amerikanska extremhögern, men också

1 För att bara nämna ett fåtal, se Rabin-Havt 2016; Ball 2017; McComiskey 2017; D’ancona, 2017; Davis 2017; McIntyre 2018; Lofstedt & Linden 2019; Eberwein et al 2019; Lopez-Calvo & Lux 2019; Wikforss 2020; Giusti & Piras 2020; Sevcenko 2022.

Anna-Karin Selberg är verksam vid Södertörns högskola.
E-post: anna-karin.selberg@sh.se

Vladimir Putin och rysk politik har återkommande figurerat som exempel på post-sanningspolitik.²

Såväl debatterna i media, som den akademiska forskningen om post-sanning, riskerar dock att bli redskap för propaganda så länge vi inte frågar oss vilken *typ* av politiska lögner man diskuterar och hur strategierna bakom dem för att etablera trovärdighet och legitimitet ser ut. En historisk kontekstualisering kan hjälpa oss att få syn på det eftersom diskussionen om politiska lögner, desinformation och förakt mot fakta är allt annat än ny.

En uppfinning i den politiska lögnens historia

1945, strax efter andra världskrigets slut och samma år som George Orwell gav ut *Djurfarmen*, publicerade historikern Alexandre Koyré essän "The political function of the modern lie" och filosofen Hannah Arendt essäerna "The seeds of a fascist international" och "Approaches to the 'German Problem'". Oberoende av varandra identifierade de ett avgörande, men förbisett verktyg i de totalitära rörelsernas sätt att etablera sig: uppfinningen av en ny typ av lögn, som ingen varit beredd på. De beskriver den som ett slags innovation i den politiska lögnens historia, och Arendt kom senare att utforska den som ett fenomen som kan anta nya former och dyka upp även i icke-totalitära sammanhang, tex i auktoritära regimer och demokratier.

Såväl Koyré som Arendt beskriver denna nymodighet som ett distinkt modernt fenomen. Koyré myntade begreppet "modern politisk lögn" och Arendt, som senare hänvisar till Koyré i *Totalitarismens ursprung* från 1951, kom med tiden att använda sig av samma begrepp (Arendt 2016). De förklarar inte varför det rör sig om en modern variant av politisk lögn, men man kan konstatera att det handlar om en typ av lögn som på ett systematiskt och intrikat sätt använder sig av massmedia och tekniker för masskommunikation.

Hur ska man då förstå denna innovation på ett mera specifikt sätt? Koyrés och Arendts texter skrevs mot bakgrund av begreppet "Den stora lögnen". Det uppfanns av Hitler i *Mein Kampf* och har på senare tid blivit mer eller mindre vedertaget för att beskriva Donald Trumps kampanj om valfusk, även om det sällan eller aldrig diskuteras varifrån begreppet kommer eller vad det betyder. I *Mein Kampf* används det för att helt öppet beskriva inte bara en lögn med viss magnitud, utan en propagandametod som Hitler förvisso projicerar på judarna men framförallt också använde sig av själv.

En "enorm" lögn, skriver han, har en fördel mot en liten: eftersom de flesta människor ljuger i liten skala kan de inte tro att någon skulle kunna ha fräckheten att förvanska sanningen med kolossala mått. En stor lögn är därför mer

2 Se till exempel McComiskey 2017; Pomerantsev 2017, 2019; D'ancona 2017; Wilber 2017; Waisbord 2018, 22; Casey 2019; Neville-Shepard, 2019; Zafesova 2021; Bechis 2021; Morini 2021; Comai 2021.

effektiv än en liten eftersom den stora massan föreställer sig att en sådan lögn måste innehålla ett korn av sanning. Hitler hävdar att denna metod användes av judar och landsförrädare som konspirerade mot den tyska generalen Erich Ludendorff (Hitler 1939: 113). I själva verket är hans påstående en variant av den s.k. "dolkstötslegenden", en anti-semitisk konspirationsteori och propagandamyt som spreds i nationalistiska högerkretsar efter första världskriget för att förklara Tysklands förlust. Enligt den förlorade Tyskland inte kriget på slagfältet – istället hade generalerna Paul von Hindenburg och Erich Ludendorff förrått av judar, socialister och de politiska ledare som "satte en dolk i ryggen" på armén genom att underteckna fredsavtalet. Man kan därför förstå passagen i *Mein Kampf* som ett mer eller mindre öppet sätt på vilket Hitler beskriver den propagandastrategi han själv använder sig av – dolkstötslegenden kan ses som ett exempel på en stor lögn, och blev med tiden också en integrerad del av den Nationalsocialistiska historieskrivningen.

När Koyré påpekar att de totalitära rörelserna hade uppfunnit en ny och modern version av den politiska lögnen hänvisar han bland annat till Hitler. En traditionell politisk lögn, menar han, är den typ av lögn som används till exempel av diplomater för att vilseleda en yttre fiende, som en annan nation. Den gäller för det mesta sakförhållanden som inte kommit till offentlig kännedom, och som skulle kunna skada den egna nationen om de läckte ut. Men den moderna versionen av den politiska lögnen är något helt annat. Koyré beskriver den som en konspiration "i fullt dagsljus", den "opererar i offentligheten" eftersom det man ljuger om inte är några hemligheter, utan tvärtom sådant som de flesta redan känner till (som att Tyskland förlorade kriget). De man ljuger för är heller inte någon främmande makt, utan fientligt inställda grupper i det egna folket – men man signalerar samtidigt till sina "egna" (Koyré 1945: 297).

I det sammanhanget är Trumps kampanj om valfusk intressant. Den tog egentligen sin början flera månader före valet, när Trump öppet deklarerade att en förlust skulle tolkas som valfusk. När han sedan förlorade var förlusten ingen hemlighet, valresultatet hade fastställts och granskats offentligt. Trumpstabens försök att få valmyndigheter och domstolar att ändra valresultatet pågick heller inte i det fördolda utan skedde inför öppen ridå. Man skulle kunna tro att politiker som använder sig av den typen av uppenbara lögner är ointresserade av skillnaden mellan sant och falskt – och det är också så man brukar förstå Trump, en politiker som är ett återkommande exempel i studier av postsanningspolitik. Åsa Wikforss menar till exempel att Trump, till skillnad från en regelrätt lögnare, som måste känna till sanningen för att kunna dölja den, inte alls bryr sig om sanning och fakta (Wikforss 2017: 131-132).

Men att Trump inte ljuger på ett traditionellt sätt, det vill säga medvetet döljer eller förvanskar sakförhållanden som inte kommit till offentlig kännedom i syfte att vilseleda, innebär inte nödvändigtvis att vare sig han eller hans väljare är ointresserade av sanning. Man kan istället förstå strategin bakom kampanjen

om det stulna valet som ett sätt att *använda* den: när Trump deklarerade att han inte skulle acceptera en valförlust så förstod de initierade Trumpisterna att det han sa var sant och att de kunde lita på hans ord. De som inte var Trumpister, å den andra sidan, kunde inte ta signalerna om en statskupp på allvar eftersom han ljög om allt. Genom att ljuga öppet kunde han paradoxalt nog signalera till sina egna att det fanns en ”högre” sanning som bara de initierade förstod.

Eftersom Trump under hela sin presidentperiod använde sig av uppenbara lögnar, bemöttes de också direkt av journalister. Lögnerna räknades, faktacheckades och avslöjades offentligt varje dag – vilket också betyder att de upprepades, i alla stora mediekanaler, på bästa sändningstid. En stor lögn, påpekade Hitler, lämnar spår: människor fortsätter tro på den långt efter det att den ”avslöjats”. Han förklarar inte varför, men en uppenbar och fräck lögn har ett nyhetsvärde, den blir en ”händelse” som nyhetsmedier rapporterar om på ett sätt som skapar spår. Hitler lyckades till exempel använda sin egen rättegång, där han stod åtalad för kuppöret den 8 november 1923 (den så kallade ”ölkällarkuppen”), till att sprida dolkstötslegenden som utgjorde en del av hans försvar. Han framställde sig själv som en martyr, som hade stått upp för fosterlandet mot de politiker som förrått det när de undertecknade fredsavtalet. Rättegången uppmärksammades stort i tyska tidningar men den bevakades även internationellt. En stor och uppenbar lögn kan alltså bli en ”nyhetshändelse” – eller med vår tids ord, den kan bli viral.

Forskning om propaganda i sociala medier visar att sannolikheten är betydligt större för att falska nyheter rent generellt delas av användare på Twitter än sanna (Aral et al 2018: 1146-1148, 2020: 133-143). Falska politiska nyheter når dessutom fler användare och de blir mer virala än någon annan kategori av nyheter (Aral et al 2018: 1148). En hypotes som testades av forskarna för att förklara detta var att användare som sprider falska nyheter har fler följare och själva följer fler konton, att de är mer aktiva på Twitter och har haft sina konton under en längre tid än de som delar faktabaserade nyheter (Aral et al 2018: 1146-1148). Detta visade sig dock inte stämma – de som spred falska nyheter hade istället betydligt färre följare, var inte lika aktiva och hade inte haft konton lika länge på Twitter som de som delade faktabaserade nyheter (Aral et al 2018: 1148). Anledningen till att falska nyheter sprids fortare och bredare, och i större utsträckning blir virala händelser, är istället enligt forskarna att de uppfattas som något nytt (Aral et al 2018: 1148-1149, Aral 2020: 141-143).

Om vi närmar oss politiker som Trump utifrån antagandet att sanning och fakta mer eller mindre helt saknar betydelse inte bara för honom utan också för hans väljare, blir vi blinda för de legitimeringsstrategier den typen av politiker använder sig av. Genom att skapa spektakel och ”nyhetshändelser” i såväl sociala medier som i traditionell media kan de bygga upp och bevara sin trovärdighet trots att deras påståenden avslöjas av journalister som falska. Eller snarare: dessa avslöjanden riskerar själva att bli redskap i en legitimeringsstrategi.

Oavsett hur många lögner Trump ertappades med under sin presidentperiod behöll han sin trovärdighet i stora delar av de grupper som röstade på honom. Han uppfattades inte som en lögnare av sina väljare utan snarare som en obehövlig outsider i Washington, en sanningssägare som vågade yppa det ingen annan tordes säga och därför blev föremål för en ”häxjakt” i media. Hur många gånger påståendet om valfusk än har granskats och exponerats som en lögn har en stor del av hans väljare fortsatt att tro på det.

Iscensättandet av en fiktiv verklighet

Det är den här typen av paradoxer Arendt intresserar sig för i sina tidiga essäer om den moderna, politiska lögnen. Ett av hennes exempel är *Sion de vises protokoll* – ett fabricerat, anti-semitiskt protokoll som utger sig för att dokumentera ett möte mellan sionistiska ledare som aspirerar på världsherravälde genom att ta kontroll över finansiella och mediala institutioner. Dokumentet har en minst sagt märklig historia; det dök förmodligen upp för första gången 1903 och spreds av den hemliga polisen i tsar-Ryssland men översattes också till en rad olika språk och distribuerades över hela världen. Efter första världskriget introducerades Hitler förmodligen till *Protokollen* av Alfred Rosenberg, som hade bott i Ryssland. Trots att dokumentet redan hade avslöjats som fabricerat av tidningar som *The Times* och *Frankfurter Zeitung* blev det en viktig del av nazisternas propaganda, och användes för att legitimera hypotesen att en osynlig elit styrde Weimarrepubliken – vad vi idag skulle kalla ”en stat i staten” eller på engelska, ”deep state”.

Det faktum att man upprepade gånger bevisade att protokollet var fabricerat ledde inte till att det förlorade sin trovärdighet – och det är den typen av mekanismer Arendt intresserar sig för i sina tidiga texter om den moderna politiska lögnen. Vad hon är inne på, även om det är ett outvecklade spår i hennes texter, är frågan om hur en modern lögn kan framstå som trovärdig och legitim trots att den avslöjas. För att förstå det är det avgörande att se att den moderna lögnen inte, som vi vanligen förstår lögner, är ett medvetet försök att dölja ett verkligt sakförhållande i syfte att vilseleda. Den moderna lögnen fungerar på ett helt annat sätt: den griper in i verkligheten och förändrar den.

Även traditionella lögner kan naturligtvis sägas gripa in i verkligheten och förändra den, eftersom syftet med dem är att påverka hur mottagaren reagerar och handlar. En diplomat kan tex ljuga om det egna landets vapentillverkning för att hindra en främmande makt från invasion och en minister kan ljuga om sin inblandning i en skandal för att inte bli avsatt. Till skillnad från den moderna lögnen, som är omfattande och systematisk, ljuger man då om enskilda sakförhållanden. Det är dock inte enbart omfattningen som skiljer en modern lögn från en traditionell. I december 2022 avslöjade *New York Times* till exempel att den amerikanska kongressledamoten George Santos på ett

omfattande och systematiskt sätt ljugit om sin bakgrund. Men för att vi ska kunna tala om en modern politisk lögn krävs det något mer.

Nazisterna, påpekar Arendt, ödelade Tyskland för att visa att de hade rätt när de påstod att det tyska folket stod under ett existentiellt hot, och de rättfärdigade propagandan om att de enda alternativ som fanns för Europa var att välja mellan nazism och kaos, genom att skapa kaos (Arendt 1995a: 147). Kriser och katastrofer iscensattes på ett sätt som förverkligade propagandan och fick politiska förutsägelser att "besannas". På det sättet kunde en alternativ verklighet byggas upp – men det är inte en virtuell låtsasvärld vi talar om, utan en konkret, iscensatt verklighet där ideologi, politiska fiktioner och rena lögner vinner legitimitet genom att omvandlas till "fakta".

Arendts banbrytande analys av totalitarism från 1951 vilar på denna insikt. Det som utmärker en totalitär organiserad stat, skriver hon, är inte innehållet i ideologin eller propagandan, utan uppbyggnaden av en fiktiv men fungerande realitet, en värld:

Den totalitära organisationens former, i kontrast till rörelsernas ideologiska innehåll och propagandans slagord, är helt nya. De är avsedda att översätta rörelsens propagandalögner, vävda kring en central fiktion – judarnas konspiration, trotskisterna, 300 familjer och så vidare – till en fungerande realitet, att även under icke-totalitära förhållanden bygga upp en grupp vars medlemmar agerar och reagerar i enlighet med reglerna i en fiktiv värld (Arendt 1979: 470-471).

Till skillnad från den traditionella lögnen bygger den moderna alltså upp en alternativ verklighet, som "verifierar" politiska förutsägelser och fiktioner. Det som utmärker en sådan är att man med hjälp av upprepade, iscensatta kriser och mediala spektakel skapar "fakta" för att rättfärdiga politiska påståenden – till en punkt där betydelsen av fakta i politiska sammanhang mer eller mindre förlorar sin mening. Om en politiker som Santos skapar ett fiktivt universum åt sig själv, så att säga bortom verkligheten, så iscensätter den moderna lögnen istället en fiktiv värld som verklig. I en totalitär stat kan en sådan alternativ verklighet upprätthållas genom terror och övervakning, men den moderna lögnen är ett fenomen som kan mutera och dyka i andra former även i icke-totalitära sammanhang, som auktoritära regimer eller samtida demokratier.

Imageskapande och "pseudohändelser" i politiken

En viktig, men idag relativt bortglömd analys av hur ideologi och politiska påståenden kan vinna trovärdighet genom att iscensättas, finns i historikern Daniel Boorstins bok *The Image – A Guide to Pseudo-Events in America*. Den publicerades i början av 60-talet, när PR, imageskapande och utarbetandet

av mediastrategier blev viktigt inom politiken – samtidigt som en intensiv debatt pågick om massmedia, masskonsumtion och politikens kommodifiering. Vad Boorstin undersökte var hur man kan bygga till exempel en produkts, ett företags, en institutions eller en politikers image genom så kallade ”pseudo-händelser”.

Om image är de bilder och narrativ som tillsammans skapar en offentlig ”personlighetsprofil” som kan säljas in till konsumenter, så är en ”pseudo-händelse” ett organiserat spektakel med hjälp av vilket dessa narrativ kan iscensättas som verkliga (Boorstin 1992: 165, 39). En pseudo-händelse är en konkret situation som designats för att väcka uppmärksamhet, rapporteras och upprepas av nyhetsmedier som TV och tidningar. Det, i sin tur, bidrar till att de narrativ som ingår i exempelvis en politikers image etableras som ”objektiva” och baserade i ”fakta”, vilket gör dem trovärdiga och lättare att sälja in till väljare och beslutsfattare. Pseudo-händelser, skriver Boorstin, är ”syntetiska fakta”, de erbjuder den ”faktagrund” som kan behövas för att påverka någon att fatta ett beslut – till exempel om att köpa en viss produkt (Boorstin 1992: 39).

Ett exempel är kampanjen för ölmärket Schlitz, som togs fram av reklammannen Claude C. Hopkins på 50-talet. Han byggde Schlitz image som det ”rena” ölet eftersom det tagits fram på ett vetenskapligt och ”faktamässigt” sätt då flaskorna hade steriliserats med ånga innan de fylldes. Eftersom måltavlorna för kampanjen inte insåg att de flesta öltillverkare använde sig av samma procedur framstod Schlitz användning av ånga som en ”händelse”, en ”nyhet” värd att rapportera om – och också som ett mer ”vetenskapligt” och ”faktabaserat” sätt att framställa öl än konkurrenternas (Boorstin 1992: 188).

I politiska sammanhang är pseudo-händelser iscensatta spektakel vars syfte är att legitimera budskap och narrativ, men de kan också användas för att distrahera och vända den offentliga uppmärksamheten bort från besvärande nyheter. Den amerikanska senatoren John McCarty hade till exempel för vana att ge presskonferenser på morgnarna, som inte bestod i annat än kungörandet av ännu en presskonferens som skulle hållas senare på kvällen. Det skapade rubriker i kvällspressen av typen ”Nya avslöjanden från McCarty väntas”, men när kvällen kom deklarerade han att man haft problem med ett ”dokument” eller ett ”vittne”, vilket i sin tur skapade nya, distraherande rubriker i morgontidningarna om det mystiska vittnet McCarty letade efter (Boorstin 1992: 29).

Ett mera samtida och intressant exempel är Trump eftersom han kan sägas ”avslöja” logiken bakom pseudo-händelser i amerikansk politik – men genom att samtidigt exploatera den på nya sätt. På en av de regelbundna, ofta timplånga, presskonferenserna han höll under coronapandemin våren 2020, spekulerade han till exempel i om användning av ultraviolett ljus och förtäring av klorin skulle kunna bota covid-19. Inom loppet av ett par minuter hade kommentaren nått mediahus över hela världen, och pumpats ut som huvudrubrik på deras nyhetssajter. När Trump följande dag, på ännu en presskonferens, ifrågasattes av

en journalist för sitt påstående svarade han: ”Jag ställde en sarkastisk fråga till reportrar som du för att se vad som skulle hända.” Man kan förstå den strategin, inte bara som ett sätt att distrahera journalister från den sittande administratiomens sätt att handskas med pandemin, utan också som ett sätt att ”exponera” pseudo-händelsernas logik – men paradoxalt genom att samtidigt använda sig av den. Vad som iscensattes som en realitet på Trumps presskonferens, och etablerades som trovärdigt för hans väljare genom att framstå som ett ”faktum”, var naturligtvis inte att covid-19 skulle kunna botas med hjälp av ultraviolett strålning – vilket majoriteten av hans anhängare inte trodde – utan att media producerar vad presidenten om och om igen hänvisade till som ”fejkheter”.

Pseudo-händelser är alltså ett slags iscensatta fabrikationer av verkligheten, med hjälp av vilka politiska fiktioner, budskap och förutsägelser blir trovärdiga. De etableras som realiteter genom att rapporteras och upprepas av aktörer som normalt sysslar med fakta, som nyhetsreportrar, forskare och jurister, eller genom att man anspelar på metoder och språkbruk som används inom deras fält (som i fallet med Schlitz-kampanjen). PR-branschens hypotes, som låg bakom konstruktionen av pseudo-händelser, var alltså att budskap som upprepas, i synnerhet av kanaler, aktörer och institutioner som normalt associeras med fakta, har en tendens att uppfattas som sanna.³ Detta är en av anledningarna till att pseudohändelser också är notoriskt svåra att kritisera och bemöta. De tidningsredaktörer som dagligen klädde av Trump, avslöjade hans lögnar och räknade dem, byggde samtidigt upp hans image som en obekväms sanningssägare i Washington, utsatt för en häxjakt i liberal media.

När Arendt på 60- och 70-talet återvänder till den moderna, politiska lögnen undersöker hon hur den kan omvandlas och framträda i nya varianter, i icke-totalitära sammanhang (Arendt 2016, 1972). Även hon utvecklar nu ett begrepp om image-making, där den bild som byggs upp inte återger verkligheten – som i ett realistiskt porträtt – utan *ersätter* den (Arendt 2016: 267). Poängen är inte att påstå att vi inte kan skilja mellan bilder, PR-narrativ och verklighet, utan istället, i linje med Boorstin, att beskriva hur en image kan förverkligas genom PR- och kommunikationstekniker i syfte att vinna trovärdighet och legitimitet.

Den ryska trollfabriken Internet Research Agency

Ett samtida exempel, utöver Trumps kampanj om det stulna valet, på hur den moderna politiska lögnen kan framträda i en icke-totalitär kontext och användas inte bara i förhållande till traditionell media utan för propagandasystemet i sociala medier, är den ryska trollfabriken Internet Research Agency (IRA). Den

3 Att budskap som upprepas har en tendens att uppfattas som sanna bekräftades empiriskt lite drygt ett decennium senare när Goldstein, Hasher och Toppino myntade uttrycket ”illusorisk sanningseffekt” för att benämna den illusion av sanning som kan skapas genom upprepning (Goldstein et al 1977).

är baserad i Sankt Petersburg, har band till Kreml och brukar beskrivas som en fabrik för organiserad propaganda och desinformation i sociala medier. Marat Mindiyarov, en före detta anställd, har beskrivit sin upplevelse av att arbeta på IRA i en intervju: "Den första känslan [...] var att man befann sig i något slags fabrik som gjorde ljugandet, att komma med osanningar, industriellt, till ett industriellt löpande band" (Troianovski 2018).

De anställda hade lön och semester som i vilken industri som helst, och arbetade i skift för att kunna interagera i realtid i diskussioner i sociala medier i olika delar av världen. Arbetet bestod i att genom fejkade konton skapa falska nyheter, sprida desinformation och propaganda. 2018 pekades IRA ut av USA:s justitiedepartement som ledande i den ryska påverkanskampanjen mot det amerikanska valet 2016. Påverkanskampanjen organiserades i sociala medier genom att anställda vid IRA öppnade konton under falska namn och administrerade politiska grupper. De framställde sig som amerikanska aktivister och drev frågor som splittrade de amerikanska väljarna. Enligt det amerikanska åtalet var syftet att polarisera landet genom att spela ut politiskt motsatta sidor mot varandra – något som också stöds av oberoende forskning och journalistisk research om IRA (The United States of America v. Internet Research Agency LLC 2018, Graff 2018, Bastos & Farkas 2019, Linvill & Warren 2020).

Påverkanskampanjen organiserades dock inte enbart i sociala medier. Viktigt för frågan om vilka strategier som används för att skapa trovärdighet och legitimitet är också att notera att IRA även anordnade politiska "händelser", som kampanjmöten och demonstrationer, i USA. Ett exempel är kampanjmötet "Stöd Hillary. Rädda amerikanska muslimer", som hölls den 9 juli 2016 i Washington D.C.

Andra exempel är kampanjmötena "Marschera för Trump", "Bort med Hillary" och "Florida för Trump" som organiserades samma år i New York och Florida. När Trump sedan vann valet anordnade man demonstrationer mot den nya presidenten, samtidigt som man höll kampanjmöten till stöd för honom (The United States of America v. Internet Research Agency LLC 2018: 20-23).

Man kan se denna dubbla agenda, där man inte bara spred propaganda och desinformation utan också organiserade kampanjmöten och demonstrationer, som ett försök att iscensätta politiska lögnen som "sanna" genom att skapa polarisering. Påverkansoperationen var nämligen inte bara en utrikespolitisk åtgärd – man riktade sig framförallt också till ryska medborgare på hemmaplan (The United States of America v. Internet Research Agency LLC 2018: 6, Linvill & Warren 2021). Om vi använder oss av begreppet modern politisk lögn, och förstår denna typ av lögn som ett fenomen som kan mutera, anta nya former och dyka upp också i icke-totalitära sammanhang, framträder IRA som ett viktigt verktyg i försöket att underbygga Putins politiska image. Å den ena sidan spred man PR-narrativ i sociala medier på hemmaplan som pumpade upp bilden av presidenten som stark ledare, samtidigt som man framställde den amerikanska

versionen av demokrati som kaotisk och splittrad. Å den andra sidan iscensatte man situationer i USA som skulle främja – och förverkliga – dessa narrativ och på det sättet skänka dem trovärdighet och legitimitet.

I samband med Rysslands invasion av Ukraina varnade det ukrainska Centrum för strategisk kommunikations- och informationssäkerhet för så kallade ”deep fake”⁴ filmer. Deep fake är en teknik som till exempel skulle kunna användas för att skapa en falsk film, där Ukrainas president Volodymyr Zelenskyj uppmanar det ukrainska folket att kapitulera – något som på ett högst påtagligt plan skulle omvandla desinformation till realitet. Ett år tidigare, på våren 2021, identifierade Darren Linvill och Patrick Warren vid Clemsonuniversitetet ett nätverk av falska konton i sociala medier som med stor sannolikhet styrdes av IRA. De var skraddarsydda för en inhemsk rysk publik – användarna framställde sig som vanliga ryska medborgare och delade innehåll av vikt för regimen, som poster som utmålade oppositionsledaren Alexei Navalny som en marionett för väst (Linvill & Warren 2021). Följande vår, i invasionens inledande fas, upptäcktes ytterligare ett nätverk av konton i sociala medier som var kopplat till de falska konton man tidigare identifierat, men nästan uteslutande fokuserade på att rättfärdiga kriget (Silverman & Kao 2022a, 2022 b). Man delade exempelvis poster som utgav sig för att ”fakta-checka” och avslöja den ukrainska propagandan. Kontot @Ne_nu_Che postade bland annat en film där en man stod framför rader av liksäckar och talade in i kameran. Bakom honom började en av kropparna i liksäckarna röra på sin arm. I posten stod det: ”Precis när de skulle räkna civila ukrainska dödsoffer började ett av liken leva igen.” I själva verket var videon från en klimatdemonstration i Wien.⁵ Även dessa konton riktade sig i första hand till en inhemsk publik – och ytterst skulle man kunna se kriget självt som ett försök att förverkliga Putins image på hemmaplan, där bilden byggts upp av en stark, maskulin ledare som i kontrast mot det feminiserade väst inte tvekar att undanröja påstådda hot mot fosterlandet.⁶

Sverigedemokraternas ”Battlefield”

Om vi vänder oss till Sverige så finns det exempel även här på legitimeringsstrategier där man bygger upp narrativ som sedan förverkligas genom iscensatta händelser, designade för att upprepas och rapporteras av oberoende kanaler och aktörer. Strax före riksdagsvalet 2022 avslöjade *Dagens Etc* att Sverigedemokraterna avlönar den hemliga gruppen Battlefield. Det är en organiserad ”stridstrupp” av betalda näthatare, som enligt *Etc* använder sig av

4 <https://www.facebook.com/StratcomCentreUA/photos/a.160303072836348/300254835507837/?type=3>.

5 <https://www.youtube.com/watch?v=203Rph8DcUY>.

6 Journalisten Jessikka Aro visar att redan i samband med invasionen av Krim 2014 bedrev Ryssland omfattande propaganda på hemmaplan om Ukraina i sociala medier (Aro 2022: 301).

fejtkade konton för att starta drev och piska upp hat mot myndigheter (Söderin 2022). Även Battlefield arbetar genom att skapa händelser, som designas för att plockas upp, upprepas och rapporteras av institutioner som normalt associeras med fakta – till exempel etablerade nyhetsfora, men också polismyndigheten.

Den 29 mars 2018 drev man till exempel upp en diskussion som gällde en broschyr om barnnäktenskap från Socialstyrelsen till stormstyrkor på Twitter och Facebook. Broschyren vände sig till personer som är gifta med barn, men var samtidigt tydlig med att det var brottsligt. I drevet på nätet framställdes det som att Socialstyrelsen mer eller mindre gav sitt godkännande till barnnäktenskap. Drevet framstod som folkligt, men organiserades i själva verket av användare som avlönades av Sverigedemokraterna (Söderin 2022). Under loppet av en förmiddag spreds det till redaktioner som står Sverigedemokraterna nära, som sajten Samhällsnytt, men plockades också upp i etablerade nyhetsmedia. Samma dag tog socialminister Lena Hallengren avstånd från Socialstyrelsen, som drog tillbaka broschyren.

Personer som är verksamma i Battlefield skriver enligt *Etc* också inlägg för de anonyma Facebooksidorna ”Stöd svenska polisen” och ”Kod 291”, där kriminalitet och trygghetsfrågor står i fokus (Söderin 2022). ”Stöd svenska polisen” har granskats av SVT, som kom fram till att strategin bakom sidan är att publicera ett medvetet selektivt innehåll med ensidigt fokus på gärningsmän med invandrarbakgrund. Enligt SVT är inläggen, som har mer än 200.000 följare, ofta medvetet manipulerade och direkt vilseledande (Rudolfsson & Sköld 2017). En handfull brott överdrivs på ett sätt som skapar bilden av en stundande samhällskollaps, i syfte att få uppgifterna att delas i etablerade och oberoende kanaler – vilket man har lyckats med, de har tex delats av polismyndigheten. ”Vi får ut budskapet men under en mer oberoende flagg”, som en källa säger till *Etc* (Söderin 2022).

Vad källan sätter fingret på är hur politiska budskap kan göras trovärdiga och vinna legitimitet. Genom att upprepas och rapporteras av etablerad nyhetsmedia och institutioner som polismyndigheten, som båda normalt associeras med faktabaserade utsagor, vinner budskapet trovärdighet. Det är denna typ av legitimeringsstrategier som utgör kärnan i den moderna versionen av politisk lögn, även om Koyré och Arendt aldrig formulerade det så och heller inte i någon djupare mening utforskade dessa aspekter av den uppfinning de identifierade.

Problemet med Battlefield är alltså inte att de skulle vara ointresserade av fakta och evidens – eller att deras nätkrigare skulle vara så oupplysta att de helt enkelt inte förstår vad ett faktabaserat argument är. Istället är problemet att de använder sig av de *positioner*, *metoder* och *institutioner* i det offentliga rummet som normalt förknippas med faktabaserade utsagor (till exempel det oberoende och den opartiskhet som en etablerad nyhetsredaktion och en rättsvärdande myndighet förväntas inta i förhållande till politiska intressen), men på ett sätt som samtidigt förstör dem.

Fakta har ett visst oberoende i förhållande till politiska utsagor och politiska program i den bemärkelsen att fakta ”är vad det är” även om vi skulle vilja att saker och ting var annorlunda. Därför kan fakta verifiera och legitimera politiska budskap, och av samma anledning kan faktaavslöjanden också förstöra en politikers karriär eller en politisk rörelses trovärdighet. Om den traditionella typen av lögn består i att dölja eller förvanska enskilda sakförhållanden som för det mesta inte kommit till offentlighetens kännedom, så iscensätter den moderna varianten istället en ”faktabaserad” legitimitet.

Detta är en av hörnstenarna i hur organiserade former av politiska lögner kan bygga upp en fiktiv, men fungerande värld. För att bemöta den typen av lögner räcker det inte med att avslöja innehållet i dem eller förfasa sig moraliskt över det förakt mot fakta de uppvisar. Vad som behövs är istället att man inom journalistik och forskning undersöker hur strategierna bakom dem för att vinna trovärdighet och skapa legitimitet ser ut.

Litteratur

- Aaro, Jessikka, 2022. *Putin's trolls: On the frontlines of Russias information war against the world*. New York: Ig Publishing. E-bok.
- Aral, Sinan, Vosoughi, Soroush & Roy, Deb, 2018. "The spread of true and false news online", *Science (AAAS)* 359, s. 6380.
- Aral, Sinan, 2020. *The hype machine*. New York: Currency. E-book.
- Arendt, Hannah, 1972. "Lying in politics", i Arendt, H., *Crises of the republic*. New York: Harcourt Brace and Company.
- Arendt, Hannah, 1979. *The origins of totalitarianism*. New York/London: Harvest.
- Arendt, Hannah, 1995a. "The seeds of a fascist international", i Arendt, H., *Essays in understanding*. New York: Schocken Books.
- Arendt, Hannah, 1995b. "Approaches to the 'German problem'", i Arendt, H., *Essays in understanding*. New York: Schocken Books.
- Arendt, Hannah, 2016. "Politik och sanning", i Arendt, H., *Mellan det förflutna och framtiden: åtta övningar i politiskt tänkande*. Göteborg: Daidalos.
- Ball, James, 2017. *Post-truth: How bullshit concurred the world*. London: Biteback Publishing Ltd. E-book.
- Bastos, Marco & Farkas, Johan, 2019. "Donald Trump is my president!": The Internet research agency propaganda machine", *Social media + Society*, July-September 2019.
- Bechis, Francesco, 2020. "Playing the Russian disinformation game: Information operations from Soviet tactics to Putin's sharp power", i Giusti, S. & Piras, E. (red.), *Democracy and Fake News: Information Manipulation and Post-Truth Politics*. London & New York: Routledge.
- Boorstin, Daniel, 1992. *The image: A guide to pseudo-events in America*. New York: Vintage Books. E-bok.
- Casey, Ryan Kelly, 2020. "Donald J. Trump and the rhetoric of resentment", *Quarterly Journal of Speech* 106(1).

- Comai, Giorgio, 2021. "Responding to alleged Russian interference by focusing on the vulnerabilities that make it possible", i Giusti, S. & Piras, E. (red.), *Democracy and Fake News: Information Manipulation and Post-Truth Politics*. London & New York: Routledge.
- D'ancona, Matthew, 2017. *Post-Truth: The new war on truth and how to fight back*. London: Ebury Press.
- Davis, Evan, 2017. *Post-truth*. Boston, Mass: Little, Brown & Co.
- Eberwein, Tobias, Fengler, Susanne & Karmasin, Matthias, 2022. *Media Accountability in the Era of Post-Truth Politics*. Boca Raton: CRC Press.
- Giusti, Serena & Piras, Elisa, 2020. *Democracy and Fake News: Information Manipulation and Post-Truth Politics*. London & New York: Routledge.
- Goldstein, David, Hasher, Lynn & Toppino, Thomas, 1977. "Frequency and the conference of referential validity", *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 16.
- Graff, Garreth M., 2018. "Russian trolls are still playing both sides – even with the Mueller probe", *Wired*, 2018-10-19.
- Hitler, Adolf. *Mein Kampf: The official 1939 unexpurgated edition*, tillgänglig på <https://archive.org/details/MeinKampf>.
- Koyré, Alexandre, 1945. "The political function of the modern lie", *Contemporary Jewish record*, VIII.
- Linivill, Darren & Warren, Patrick, 2020. "Troll factories: Manufacturing specialized disinformation on Twitter", *Political communication* 37(4).
- Linivill, Darren & Warren, Patrick, 2021. "The real target of authoritarian disinformation. Autocrats care more about domestic control than influence abroad", *Foreign affairs*, 2021-03-24.
- Loefstedt, Ragnar E. & van der Linden, Sander, 2021. *Risk and uncertainty in a post-truth society*. London & New York: Routledge.
- Lopez-Calvo, Ignatio & Lux, Christina, 2019. *The humanities in the age of information and post-truth*. Evanston, Ill: Northwestern University Press.
- McComiskey, Bruce, 2017. *Post-truth rhetoric and composition*. Logan: Utah State University Press.
- McIntyre, Lee, 2018. *Post-truth*. Cambridge, Mass. and London: The MIT Press.
- Morini, Mara, 2021. "Myths and realities of putinism in post-truth politics", i Giusti, S. & Piras, E. (red.), *Democracy and fake news: Information manipulation and post-truth politics*. London & New York: Routledge.
- Neville-Shepard, Ryan, 2019. "Post-presumption argumentation and the post-truth world: on the conspiracy rhetoric of Donald Trump", *Argumentation and Advocacy* 55(3).
- Orwell, George, 2021. *Djurfarmen*. Stockholm: Modernista.
- Pomerantsev, Peter, 2017. *Nothing is true and everything is possible*. London: Faber & Faber.
- Pomerantsev, Peter, 2019. *This is not propaganda: Adventures in the war against reality*. New York: Public Affairs.
- Rabin-Havt, Ari, 2016. *Lies incorporated: The world of post-truth politics*. New York: Anchor Books.
- Rudolfsson, Philip & Sköld, Henrik, 2017. "Stöd svenska polisen' sprider rädsla och manipulerar fakta", 2017-03-30, tillgänglig på <http://www.svt.se>, hämtad 2022-11-07.

- Silverman, Craig & Kao, Jeff, 2022a. "In the Ukraine conflict, fake fact-checks are being used to spread disinformation", *Propublica*, 2022-03-08.
- Silverman, Craig & Kao, Jeff, 2022b. "Infamous Russian troll farm appears to be source of anti-Ukraine propaganda", *Propublica*, 2022-03-11.
- Söderin, Egil, 2022. "Här är SD:s hemliga trollarmé – får order av Åkesson", *Dagens Etc*, 2022-08-26.
- The United States of America v. Internet research agency LLC. District of Columbia, 2018. Tillgänglig på <https://www.justice.gov/file/1035477/download>, hämtad 2022-11-08.
- Sevcenko, Liz, 2022. *Public history for a post-truth era: Fighting denial through memory movements*. Oxfordshire: Taylor & Francis, Ltd.
- Troianovski, Anton, 2018. "A former Russian troll speaks: 'It was like being in Orwell's world'", *Washington Post*, 2018-02-17.
- Waisbord, Silvio, 2018. "Why populism is troubling for democratic communication", *Communication, Culture and Critique* 11(1).
- Wikforss, Åsa, 2020. *Alternativa fakta: om kunskapen och dess fiender*. Stockholm: Fri tanke förlag.
- Zafesova, Anna, 2021. "Lie to live: The production of a faked reality as an existential function of Putin's regime", i Giusti, S. & Piras, E. (red), *Democracy and fake News: Information manipulation and post-truth politics*. London & New York: Routledge.

Den kinesiska partistaten

Anatomi och utmaningar

Börje Ljunggren

The Chinese party-state: Anatomy and challenges.

The time after the fall of the Berlin Wall and the collapse of the Soviet Union, was by many in the West seen as “the end of history”. Only one path now remained, liberal democracy based on a market economy. However, the notion that the remaining communist states would almost automatically turn into democracies in step with their market economic development turned out to be wishful thinking. Economically, China uninhibitedly “copied” the West but, unsurprisingly, refused to convert politically. Still, China “failed to fail”, and during the current decade the Chinese economy will very likely become the world's largest, since long being the world's largest trading nation in goods, deeply integrated into the global economy. At the same time, the party state has not only remained, but been strengthened.

Under Deng Xiaoping, the architect of “reform and opening”, China's opportunities in the era of hyper-globalization were skillfully exploited. Within the framework of the party-state, some institutional development took place. The stability-fixed Xi has instead deepened the party's role and, by lifting the two-term limit for the party secretary of CPC established under Deng, taken a serious step away from urgent institutional development. Does the party, facing mounting challenges in an exceedingly polarized world, once again have the capacity for renewal?

Ett drama som kan definiera det tjugonde århundradet?

Vid det kinesiska kommunistpartiets tjugonde kongress i oktober 2022, utsågs Xi Jinping, i strid mot den ordning som 1982 introducerades av Deng Xiaoping, till partiets generalsekreterare för en tredje femårsperiod. Till yttermera visso utan att någon tänkbar efterträdare från den ”sjätte generationen” gavs någon plats i partiets innersta krets, politbyråns ständiga utskott. Dess sju medlemmar,

Börje Ljunggren är Ph.D., f.d. ambassadör i Kina, senior medarbetare vid Utrikespolitiska institutet och associerad vid Harvard University Asia Center.

E-post: ljunggren.borje@gmail.com

alla män, och ingen under 60 var dessutom alla ur Xis egen lojala krets. Den samlade bedömningen var att Xi nu var mäktigare än någonsin, den mäktigaste kinesiske ledaren sedan Mao, och tänkt sig att under lång tid förbli "paramount leader". Maktkoncentrationen har dock samtidigt gjort honom ytterst ansvarig som ingen annan ledare sedan Deng Xiaoping (-1997), vid en tid då landet står inför växande inre och yttre utmaningar. Var Xi, för att citera ett brittiskt uttryck "too clever by half"?

Kort efter sitt makttillträde 2012 talade Xi på ett internt möte i Guangdong-provinsen. Hur kunde, frågade han, Sovjetunionen och det sovjetiska kommunistpartiet efter drygt 70 års maktinnehav bara falla samman? Att det kinesiska partiet gick ett sådant öde till mötes måste till varje pris förhindras. Ett avgörande misstag hade, förklarade Xi, varit att förstatliga försvarsmakten. Partiet hade avväpnats. Folkarmén (PLA) måste lyda direkt under partiet, och vara dess yttersta garant. Under Xis ledning har armén följdriktigt knutits ideologiskt hårdare till partiet och samtidigt genomgått en dramatisk modernisering och utbyggnad, med ett nytt ledarskap i Xis hand. Att tjäna nationen och partiet ska vara synonymt. Allt konvergerar i partistaten.

Trots framgångarna och konsolideringen av sin maktställning lider Xi dock av allt att döma, av vad den amerikanske statsvetaren Larry Diamond, med hänvisning till Sovjetunionens sammanbrott kallat en "70-årsklåda", en existentiell oro över något slags "tipping point", en oförutsedd utveckling som kunde hota honom och partiet (Diamond 2013). "Stabiliteten" kräver följaktligen ständigt nya offer. Xis Kina är inte bara en partistat utan också i allt högre grad en kontrollstat. Bakom maktfullkomligheten döljer sig ett utvecklingshämmande kontrollbehov.

Den kinesiska partistaten är på många sätt en större utmaning än det kalla krigets Sovjetvälde. Samtidigt står Kina inför växande såväl yttre som inre utmaningar. Den strategiska misstron mellan USA och ett uppstigande Kina kastar en allt längre slagskugga. En betydande skillnad i jämförelse med Sovjetunionen är att den kinesiska uppgången är ekonomiskt baserad. Under innevarande decennium kommer den kinesiska ekonomin med stor sannolikhet att bli världens största, och sedan länge är Kina världens största handelsnation i varor. Sedan 1980-talets ekonomiska öppning har andelen som lever under fattigdomsstrecket minskat dramatiskt samtidigt som inkomstklyftorna vuxit till USA:s nivå, folkkommunerna ersatts av mångmiljonstäder och medelklassen vuxit till uppskattningsvis 400 miljoner, samtidigt som grundläggande fri- och rättigheter stadigt försämrats. En dramatisk rekyleffekt av den nu övergivna ettbarnspolitiken är att folkmängden under innevarande sekel kommer att minska med bortemot en halv miljard, och en allt större del bestå av åldringar.

Deng Xiaoping, "reform och öppningens" arkitekt, tillvaratog på ett exceptionellt sätt Kinas möjligheter i hyperglobaliseringens era. Inom partistatens ram, skedde också en viss institutionell utveckling. Den stabilitetsfixerade Xi

har i stället fördjupat partiets roll och tog genom upphävandet av den begränsning till två mandatperioder som fastställdes under Deng, ett allvarligt steg bort från angelägen institutionell utveckling. 2021 firade partiet 100 år, allsmäktigare än någonsin sedan Mao. Allsmäktighetens sprickor växer dock, med de växande påfrestningarna i det "sociala kontraktet" mellan partistaten och den kinesiska medelklassen som ett symptom.

Den dramatiska, illa planerade avvecklingen i december 2022 av Covid-politikens o-tolerans, med extrema "lock downs", har följts av vissa åtgärder för att stimulera den inbromsade ekonomin och för att förbättra relationerna till västvärlden och enkannerligen USA. Utvecklingen har lett till spekulationer om en "XI reset" och om huruvida partiet ännu en gång har förmåga till förnyelse. Allt talar dock för att det underliggande motivet är att värna om partistaten som sådan, Xis orubbliga mission.

Kinas uppgång, ledarskapet och partistatens fördjupning

Efter Berlinmurens fall i november 1989 och Sovjetunionens sammanbrott två år senare, hävdade statsvetaren Francis Fukuyama i sin uppmärksammade bok *The End of History and the Last Man* (1992), att Sovjetväldets sammanbrott betydde "slutet på historien". Endast en väg återstod nu, den på marknads-ekonomi grundade liberala demokratin. Något alternativ fanns inte längre, konstaterade han närmast kliniskt.

1989 var dock inte bara året för Berlinmurens fall. Det var också året för massakern vid Himmelska fridens torg och man kan, som Financial Times Gideon Rachman, konstatera att det fanns "två 1989, Berlin och Peking". Peking var skakat och förutsägelseerna om att också Kina och det lilla fåtalet resterande kommunistregimer skulle falla var legio, men historien blev en annan. Det är länge sedan den var så oavslutad som idag.

Deng Xiaopings radikala omläggning mot "reform och öppning" år 1978, två år efter Maos död och kulturrevolutionen (1966–1976), var inledningen till en era av ekonomisk tillväxt med få motstycken. 1983 lanserade Deng för första gången begreppet "socialism med kinesiska förtecken". Fram till 1989 rådde ett betydligt öppnare klimat än i dag. I och med massakern lades fokus på partiets konsolidering. Inom kommunistpartiet fanns djupt delade meningar om vilken väg partiet borde välja. Nyckelpersoner förordade återgång till planekonomi, men det var inte Dengs uppfattning och 1992 gjorde han så sin berömda resa till Guangdong, hans "Södra resa", där han deklarerade nödvändigheten av fördjupade reformer.

En grundläggande uppfattning var att Kina för att "komma ikapp" måste öppna sig mot omvärlden, och konkurrensutsätta den av inhemska statsföretag dominerade ekonomin. Katten kunde, förklarade Deng, ha vilken färg

som helst bara den fångade råttor. Fördjupade ekonomiska reformer var en förutsättning för partiets överlevnad. Av det följde att han såg medlemskap i WTO som en central fråga, en uppfattning som förstärktes efter 1997-98:års Asienkris, en kris som skakade Östasien och som av många bedömare ansågs komma att leda till att Kina skulle falla som den sista dominon. Men, motsatsen inträffade. Kina började i stället segla upp som Asiens nya tillväxtmotor, medan Japan – ”den östasiatiska mirakelekonomin” – gick i kvav. Kinas marknads-ekonomiska reformer, med statsföretagsreformer, satsning på framväxten av entreprenörsdrivna ”township and village enterprises” (TVEs), i förening med en valuta som stod emot finanskrisen, lade grunden för ett slags kapitalism med kinesiska förtecken. (Nee & Opper 2012). Kina gjorde sig redo för att med globaliseringen som hävstång bli världens verkstadsgolv, och mer.

En annan för Deng central övertygelse var att partiet måste ”vaccineras” mot maoistisk kult, men också mot reformer som kunde hota stabiliteten och partiets roll. Den ”demokratiska centralismens” leninistiska traditioner var axiomatiska. Det finns ingenting, konstaterar Ezra Vogel i sin omfattande Deng-biografi, som tyder på att han någonsin plågades av beslutet att sätta in militären mot demonstranterna vid Himmelska fridens torg (Vogel 2011). Efter massakern kallades Shanghais partisekreterare Jiang Zemin till Peking för att ta över som partisekreterare efter den reforminriktade Zhao Ziyang, som visat sig obenägen att slå ner studentupproren. Zhao hade två år tidigare efterträtt Hu Yaobang, sedan Deng funnit denne allt för reformbenägen. Begravningen av Hu, våren 1989, utlöste omfattande studentprotester, som växte och den 4 juni 1989 resulterade i Dengs beslut.

Jiang Zemin, som i november 2022 gick bort vid 96 års ålder, hade i Shanghai visat erforderlig fasthet gentemot ”upprorsmakarna”, varför Dengs val nu föll på honom. Färdriktningen angav Deng. Han utsåg också på ett tidigt stadium Jiangs efterträdare, Hu Jintao, som vid den sextonde partikongressen (2002) i ordnade former utsågs till partiets generalsekreterare. Liksom för Jiang var det givet att posten kunde innehas under maximalt två mandatperioder. Kollektivt ledarskap präglade Hus tio år på posten. Han var primus inter pares men inte partiets ”kärna”.

Under de sista åren var Dengs enda formella position ordförandeskapet i landets bridgesällskap, men han förblev fram till sin död 1997 den andra generationens helt dominerande gestalt. Han valde att aldrig själv inta partisekreterarposten under de båda decennier som han dominerade landets politiska liv, ”bara” posten som ordförande i partiets centrala militärkommission, men han utsåg de facto fyra partisekreterare, och lade fast en successionsordning som förväntades bestå, men nu raserats, med kult av Xi Jinping och hans ”tankar”. Ett stort steg bort från den ordning som Deng ville vaccinera mot.

Det är fascinerande att blicka tillbaka på den process som för drygt två decennier sedan resulterade i Kinas inträde i Världshandelsorganisationen

(WTO), ett avgörande steg i integrationen i den globala produktionsordningen. President Bill Clinton spelade en central roll i förhandlingarna om inträde och det var han och Kinas handlingskraftige premiärminister Zhu Rongji som år 2000 tillkännagav att det var ett faktum. I mars samma år förklarade Clinton att avtalet inte bara låg i USA:s ekonomiska intresse utan också i dess vidare intresse eftersom det utgjorde den bästa möjligheten för att påverka Kina i positiv riktning. Ekonomisk frihet skulle följa och ur den också växande förväntningar på politisk frihet. Den snabba internetutvecklingen skulle, förutspådde Clinton, ha djupgående effekter. Att förhindra det vore som att försöka ”spika upp Jell-O-pudding på en vägg”. ”Good luck!” Världen skulle gå mot en av USA ledd global konvergens.

I efterhand kan man konstatera att dessa visioner präglades av betydande önsketänkande, men också av en ödesdiger arrogans, med den på falska grunder genomförda amerikanska invasionen av Irak år 2003 som förödande exempel. Internet har inte, trots mer än en miljard kinesiska användare, blivit någon oöverbärlig ”world wide web”. Internetsuveränitet råder samtidigt som Kinas ekonomi är ännu mycket större än någon då kunde ana, och partistaten befästs.

Trettio år efter massakern vid Himmelska fridens torg, den 1 oktober 2019, firade Folkrepubliken Kina 70 år. Ett huvudtema var att en ny ”tredje era” inletts med Xi Jinping, med Xi själv i samma firmament som Mao och Deng Xiaoping. Firandet framställdes, med en ny trosvisshet, som en bekräftelse på Kinas pågående pånyttfödelse under kommunistpartiets förutbestämda ledning. Det hela kröntes med en militärparad som illustrerade Kinas uppbyggnad av en oövervinnlig försvarsmakt. Kinas framgångar var, deklarerade Xi i sitt jubileumstal ”ett mirakel i mänsklighetens historia”. ”Enighet var järn och stål” och det kinesiska folket ”måste hålla enighetens banér högt och samlas tätt ihop bakom KKP:s Centralkommitté”.

Det fanns mycket att fira. Ett fattigt och krigshärjat Kina har förvandlats till en supermakt. Decennier av ekonomiska framgångar har lagt grunden för ett Kina som på många sätt är vår tids största utmaning.

I dag är Kina inte bara världens näst största ekonomi, och sedan 2014 den största mätt i köpkraft (PPP), utan också världens ojämförligt största handelsnation i varor och tillsammans med Japan världens näst största utlandsinvestorare. Det handlar inte heller bara om BNP-siffror. Klyftorna, och i synnerhet förmögenhetsklyftorna, har vuxit dramatiskt, men mer än 850 miljoner har enligt Världsbanken lyfts upp ovanför fattigdomsstrecket och 2020 annonserade Kina att den djupa fattigdomen var utplånad. Den förväntade livslängden ligger i dag på 77 år. Branko Milanovic, en av världens ledande auktoriteter på global inkomstfördelning, har beskrivit Kina som en ”sumobrottare” som genom sitt fattigdomslyft dramatiskt minskat den globala fattigdomen, och möjliggjort förverkligandet av FN:s millenniemål att halvera fattigdomen i världen (Milanovic 2016).

Samtidigt har Kina inte bara blivit allt mäktigare, utan också mer auktoritärt. Västerländsk demokrati var aldrig på dagordningen men i Deng Xiaopings vision av ”reform och öppning” (1978), ingick att tydliggöra partiets och statens roller, inom partistatens gränser. I takt med att Kinas ekonomi växte tilltog självkänslan och med Xi Jinping hade tiden för ”landets pånyttfödelse” kommit. Vid partiets tjugonde kongress i oktober 2022 var fullföljandet av landets pånyttfödelse ett givet tema, med 2049, 100 år efter folkrepublikens grundande, som året då landet ska vara en ”i alla hänseende framstående modern nation”, med partiet vid rodret.

Finanskrisen 2008 blev av avgörande betydelse. Västvärldens ekonomier vacklade men Kinas ekonomi fortsatte att växa med närmare 10 procent per år och svarade under något år för 30 procent av tillväxten i världsekonomin. Varför skulle Kina då dansa efter västvärldens – ”the Washington consensus” – pipa? Geoekonomi blev geopolitik, en utveckling som förstärktes under det följande decenniet. Landet blev, ironiskt nog, globaliseringens största vinnare, i den historiska parentes av hyperglobalisering som, inte minst på grund av Kinas framgångar, nu nått sitt slut. Har den liberala ekonomiska ordningen skapat ett monster bortom dess kontroll? Världen befinner sig enligt många bedömare i en era av ”deglobalisering”, eller kanske snarare i en era av globalisering på andra villkor än den liberala internationella ordning som präglade världen under efterkrigstiden. Kina har samtidigt visat sig vara långt mer innovativt än vad ett land med Kinas system ”borde” kunna vara. Landet har tagit ett *teknologiskt språng*. I stället för att vara världens fabriksgrund vill landet enligt ”Made in China 2025” (2015) bli ledande inom ett tiotal teknologiområden som robotics och förarlösa bilar. Kinesiska elbilsföretag som Warren Buffett-stödda BYD (”Build-your-own-dream”) utmanar Tesla, och 2023 förväntas enligt Financial Times nästan dubbelt så många elbilar säljas i Kina som i USA och Europa sammanlagt (White & Campell 2023). I arbetsrapporten till den tjugonde partikongressen förklarades målet för 2035 att vara ”ett av världens mest innovativa länder, med oberoende och styrka inom vetenskap och teknologi”.

Telekomföretaget Huaweis dramatiska framväxt med 5G som manifestation gjorde ”decoupling” till en central fråga för USA och västvärlden. De högsta nivåerna i de globala värdekedjorna förutsattes vara bortom Kinas förmåga. I dag intar landet enligt många bedömare en ledande position inom artificiell intelligens (AI), med världens största datavolymer. Partistaten har genom denna teknologiska utveckling förvandlats till en virtuell kontrollstat, en ”controlocracy” för att citera Stein Ringen, med ansiktsidentifiering som ett kontrollinstrument långt bortom Orwells vildaste fantasi (Ringen 2016). Teknologiskt ledarskap, och immaterialrätt, har blivit centrala frågor. Teknologi har blivit nationell säkerhetspolitik och en central dimension av de djupnande motsättningarna mellan USA och Kina. I motsättningarnas epicenter finns i dag halvledarkriget, *The Chip War*, en oundviklig del av varje produktionskedja

och nu en strategisk faktor i fragmenteringen av den globala ekonomin (Miller 2022).

Enligt Acemoglu och Robinson var Kina dömt att misslyckas – ”run out of steam” – om inte dess ”extraktiva politiska institutioner ersattes av inklusiva institutioner” som äganderätt, en fri arbetsmarknad och, ytterst, demokrati (Acemoglu & Robinson 2012). Föreställningen att resterande kommuniststater närmast med automatik i takt med sin marknadsekonomiska utveckling skulle förvandlas till demokratier visade sig dock vara önsketänkande. Ekonomiskt ”kopierade” Kina ohämmat västvärlden, men vägrade, vilket inte borde överraska, att konvertera politiskt. Partistaten befästes med nationalism som ett allt viktigare kitt i denna era av identitetspolitik (Holmes & Krastev 2019).

Trots landets dramatiska utveckling vidmakthålls i detta identitetsprojekt idén om Kinas förnedring, som något man aldrig får glömma. En alltmer komplex fråga är den nationella schizofreni – känslan av samtidig stolthet och förnedring – som präglar dagens Kina. Trots Kinas uppgång och visioner om pånyttfödelse förblir föreställningen om ”nationell förnedring” ett centralt tema i landets relationer till historien, präglad av motsägelsefulla, närmast narcissistiska ”strukturer av känslor” (Callaher 2010). Trots landets dramatiska uppgång vidmakthålls ”förnedringstemat”, med det första opiumkriget (1839–42) som början på en tid som ”aldrig får glömmas eller upprepas” (Zheng Wang 2012). Det inpräntas i varje skolbarn. Samtidigt utsätts omvärlden för självtillräcklig ”wolf warrior diplomacy”.

Partiets växande roll under Xis ledarskap bottnar, som statsvetaren Joseph Fewsmith konstaterat, i tilltagande leninism, på bekostnad av framväxten av öppenhet och trovärdiga institutioner. (Fewsmith 2021). Xi har inte, i Deng Xiaopings tradition, förmått förnya partiet utan i ”stabilitetens” namn hänfallit åt vad Tony Saich i sitt stora arbete om partiets hundraåriga historia beskriver som ”heavy-handed centralism” (Saich 2021). Med en anti-korruptionskampanj som ett effektivt vapen, byggde Xi upp en maktställning som ingen kunnat förutse.

Landet har, som Andrew Nathan skolbildande konstaterade, visat oanad ”auktoritär uthållighet”. Efter massakern 1989 vid Himmelska friden torg förutspådde Nathan regimens kollaps, men tänkte om efter Dengs ”södra resa”. Nathan fokuserade på fyra aspekter av institutionalisering, varav den första var den regelbundna successionspolitik som Deng lade fast, och Xi underminerat (Nathan 2003).

Xi, som av många, inklusive undertecknad, förväntades vara en reformist, visade sig i stället se sin historiska roll som partibyggar. Jag träffade 2005 Xi för första gången. Han var då partisekreterare i Zhejiangprovinsen. Jag hade begärt mötet då Xi var en av dem i femte generationen som sågs som möjlig framtida ledare. Vi hade ett långt, överraskande informellt samtal. Xi hade som ung kader besökt Sverige och visade intresse för den nordiska modellen. Jag lämnade med intrycket av Xi som en reformist. Kort därefter blev han, efter

en korruptionsskandal i Shanghai, partisekreterare i mångmiljonstaden, och därmed positionerad ett steg närmare makten. 2007 blev han politbyråmedlem, och vid påföljande Folkkongress landets vicepresident.

Xi visade sig snart, som McGregor konstaterat, vara "troende övertygad om Partiets rätt att styra" (McGregor 2010). Hans bakgrund ger en förklaring. Fadern, Xi Zhongxun, en respekterad medlem av den första generationens revolutionärer, anklagades 1962, då Xi var nio år gammal, för medverkan i en bok kritisk mot Mao, och levde sedan i olika former av husarrest till efter Maos död. Xi växte som en följd under långa tider upp utan sin far och många antog att han kände stor bitterhet mot Mao. Xi menade emellertid att Mao räddade faderns liv då den ökände säkerhetschefen, Kang Sheng, ville avrätta honom. Till följd av faderns öde fick Xi, under Kulturrevolutionen utsänd på landsbygden, ansöka flera gånger innan han antogs som partimedlem. Åren på landsbygden formade honom. Fadern rehabiliterades och var på 1980-talet en reformorienterad medlem av politbyrån. För Xi var Mao-eran en förutsättning för Dengs "reform och öppning", och att ifrågasätta den var att ifrågasätta partiet.

Under Deng Xiaoping-eran gällde devisen att "Kina skulle dölja sin förmåga och bida sin tid". Visionerna i Xis era är av annan dignitet. År 2049 då folkrepubliken fyller 100 år ska "drömmen om den stora återfödelsen för den kinesiska nationen vara förverkligad", då ska man, enligt arbetsrapporten – "Hold High the Great Banner of Socialism with Chinese Characteristics and Strive in Unity to Build a Modern Socialist Country in All Respects" – till den tjugonde partikongressen, ha byggt Kina till "ett mäktigt modernt socialistiskt land som är rikt, starkt, demokratiskt, kulturellt avancerat, harmoniskt och vackert" (Communist Party of China 2022). Säkerhet och "stabilitet", dvs partiets suveräna maktinnehav, är en förutsättning.

Symptomatiskt för det rådande tillståndet var den närmast totala avsaknaden av spekulationer inför den 20:e partikongressen om möjliga efterträdare till Xi. Ingen från den sjätte generationen, född på 1960-talet, kom på den 19:e kongressen (2017) in i det ständiga utskottet, det verkliga maktcentret. Det bestod, som dittills sedan Folkrepublikens tillkomst, bara av män, och alla var födda på 1950-talet. Därmed var dock alla i princip inne på sin sista period, om regeln "67 inne, 68 ute" skulle gälla. Den sjätte generationens tid skulle vara kommen då den 20:e kongressen samlades.

Ett relativt stort antal av de tjugofem politbyråmedlemmarna, som den drygt 70-åriga vicepresidenten Wang Qishan, skulle lämna av åldersskäl. Skulle det verkliga maktcentret, politbyråns ständiga utskott med dess sju medlemmar, komma att se nya, yngre ansikten? Premiärminister Li Keqiang, nummer 2 i partihierarkin men långt mindre inflytelserik än sina företrädare på premiärministerposten, förväntades – inte helt ovilligt – falla för åldersstrecket. Som efterträdare till honom nämndes den reforminriktade Wang Yang (67), bland annat f.d. vice premiärminister, sedan 2017 medlem av det ständiga utskottet

och ordförande för den konsultativa folkkongressen (CCPCC). Wang tillhörde, liksom Li, ungdomsförbundsfraktionen. Då Xi tillmätte lojalitet oerhört stor betydelse var det s.k. Zhejiang-gänget, partifunktionärer från den provins där Xi länge verkade, av särskilt intresse bland möjliga namn i den sjätte generationen. En av dem, Chen Miner (61), betraktades som Xis favorit. Han har gjort raketkarriär och är nu partisekreterare i Chongqing och medlem av politbyrån. En annan framträdande person i den generationen var vice premiärministern Hu Chunhua (59), som redan 2012 kom in i politbyrån men knappast var Xis man, känd som "lille Hu" för sin närhet till Hu Jintao och med en likartad karriär inom partiets ungdomsförbund.

Av allt detta blev det intet. Ingen under 60 år kom in i det ständiga utskottet, och ungdomsförbundsfraktionen fick ingen företrädare. Hu Chunhua fick inte ens behålla sin plats i politbyrån. En åldrad och sjuklig Hu Jintao, placerad näst intill Xi på podiet, leddes under förnedrande former ut från kongressalen. Vid Folkkongressen i mars 2023 blir Li Qiang (f. 1959), nr. 2 i det ständiga utskottet, ny premiärminister. Li var partisekreterare i Shanghai 2017–2022 och uppmärksammades för sin drastiska Covid-19-lockdown av 20-miljonersstaden. Starka band till Xi knöts då Li var Xis stabschef under dennes år som partisekreterare i Zhejiangprovinsen.

Uppenbart var att Xi inte tänkte nöja sig med tre mandatperioder utan snarare, som veteranen Kevin Rudd spekulerar, tänker sig att förbli "paramount" in i 80-årsåldern och sent 2030-tal (Rudd 2022). Partiet kan dock – för sin överlevnad – visa sig ha en annan uppfattning. Nya formationer är under framväxt.

Partistatens arkitektur

Vad skiljer då den kinesiska partistaten från en vanlig auktoritär enpartistat, varav det finns åtskilliga? Grundläggande är partiets maktmonopol, inklusive dess kontroll av försvarsmakten. Grundläggande är likaså partiets leninistiska uppbyggnad enligt den demokratiska centralismens principer. Partistatens grundpelare kan sägas vara sex:

1. All politisk makt tillhör ytterst partiet.
2. Försvarsmakten har som en central uppgift att försvara inte bara landet utan också partiet.
3. Partiet kontrollerar genom kadersystemet alla utnämningar inom förvaltning, militär, statsföretag och statliga institutioner.
4. Rättsväsendet är underordnat partiet.
5. Media kontrolleras ytterst av partiet.
6. Civilsamhället tvingas utvecklas i en bur, utan värnat eget utrymme.

Samtliga dessa sex förutsättningar uppfylls med råge i den kinesiska parti-staten och sedan Xi kom till makten har den systematiskt fördjupats, på bekostnad av stat och civilsamhälle. Formellt finns en "flerpartidemokrati under kommunistpartiets ledning", men de små partier som tillåtits överleva sedan 1949 saknar varje form av eget liv eller inflytande. Deras roll är rent dekorativ. Det leninistiskt uppbyggda kommunistpartiet, med dess drygt 95 miljoner medlemmar och dess massorganisationer, är de facto överordnat staten.

Vid den 19:e partikongressen, 2017, skrevs det in i partistadgan att partiet "ska upprätthålla absolut ledarskap över Folkarmén och andra väpnade styrkor och genomföra Xi Jinpings tänkande om hur militären ska stärkas". Xis "tankar om socialism med kinesiska särdrag för en ny era" skrevs också in i stadgan, tillika hans namn (Communist Party of China 2017). Genom sin plats i partistadgan kunde Xi förbli landets yttersta ledare på livstid och vid den Nationella folkkongressen i mars 2018 undanröjdes också 10-årsgränsen för innehav av presidentposten. Institutionellt togs därmed stora steg tillbaka.

Demokrati är inte, som ovan konstaterats, på dagordningen. Det är "västvärldens största bluff" riktad mot icke-väst, ett av "sju onda" i det centrala particirkuläret Nr. 9, "Meddelande om den nuvarande situationen på det ideologiska området", som den 22 april 2013 sändes ut av partiledningen. Betecknande för systemet – partistaten – är att dokumentet distribuerades till centrala ministerier och statliga organ, provinser, autonoma regioner och städer direkt under centralmakten såväl som partiets ledande grupper i civila organisationer och, självfallet, till Folkarmén.

Dessa "sju onda" förtjänar att redovisas med viss utförlighet:

1. Man får inte förespråka västerländsk konstitutionell demokrati. Att göra så är ett försök att underminera partiets ledarskap och systemet med socialism med kinesiska förtecken.
2. Man får inte förespråka universella värden. Att göra så är ett försök att försvaga den teoretiska grundvalen för partiets ledarskap
3. Man får inte verka för ett civilsamhälle då det är ett försök att riva partiets sociala grundvalar. De som förespråkar civilsamhälle vill orsaka motsättningar mellan partiet och massorna och skapa allvarliga former av politisk opposition.
4. Man får inte förespråka nyliberalism eller försöka ändra landets grundläggande ekonomiska system.
5. Man får inte förespråka västerländska idéer om journalistik och utmana Kinas princip att media- och publiceringssystemet ska lyda under partidisciplin.

6. Man får inte förespråka historienihilism och försöka underminera kommunistpartiets och det Nya Kinas historia. Det är att förneka oundvikligheten i Kinas val av den socialistiska vägen.
7. Man får inte ifrågasätta öppnings- och reformpolitiken eller ifrågasätta naturen hos socialismen med kinesiska förtecken.

Lika allvarligt som att förneka partiet är, som framgår av sista punkten, att förneka öppnings- och reformpolitiken, som den definieras av partiet.

Betecknande är hur Kinas förhållningssätt till civila och politiska mänskliga rättigheter förändrats. År 1998 undertecknade Kina två grundläggande FN-konventioner, den om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter och den om civila och politiska rättigheter. Den förra ratificerades med en reservation för fackliga rättigheter, men den senare har aldrig ratificerats, och Kina erkänner inte längre dessa rättigheters universella karaktär. Under de år som jag tjänstgjorde i Peking (2002–06) var frågan om ratificering ett självklart ämne i dialogen mellan EU och Kina. I dag väcker varje omnämnande stark irritation. Idén om universella värden, inklusive universella mänskliga rättigheter, avvisas då den försvagar ”den teoretiska grundvalen för partiets ledarskap”.

Givna teman vid den tjugonde kongressen var Kinas fortsatta framgångar under partiets ofelbara ledning, framgångar som västvärlden vill förneka Kina. Likaså givet var konstaterandet att landet står inför utmaningar utan motstycke, utmaningar som ställer krav på partiets fasta ledarskap. Ett tema med särskild bäring på partistaten var satsningen på ”gemensamt välstånd”, sysselsättning, hälsa och skola. Mer än 850 miljoner har, som konstaterats ovan, sedan 1978 ovedersägligen lyfts ovanför landets fattigdomsstreck, men fattigdomen och otryggheten förblir utbredd, inkomstklyftorna är stora, Gini-koefficienten för inkomster har minskat något men är fortsatt hög (0,38). Allt detta gör gemensamt välstånd till ett naturligt tema, men den växande betoningen av statens – och partiets – roll, innebär växande hot mot de krafter som gjort Kina till ett långt mer ekonomiskt framgångsrikt och innovativt land än vad konventionell visdom kunnat föreställa sig.

Den höga, investeringsdrivna tillväxt som partiets breda ”acceptans” vilat på tillhör det förflutna. Den framtida tillväxten, och välfärden, måste vara innovations- och produktivitetsdriven. Retoriskt finns de tankarna i arbetsrapporten till partikongressen, men inte i Xis hittillsvarande ledarskap. En av de främsta, och mest initierade västerländska bedömarna av den kinesiska ekonomin, Stephen Roach, Goldman Sachs förre Asienchef och numera professor vid Yale, konstaterar efter kongressen att ”den kinesiska ekonomin var på en extraordinär bana, och ombalanseringen av agendan lovade mer, men Xi bröt det löftet. Autokratins politiska ekonomi har kastat kallt vatten på de av oss som brukade vara övertygade Kina-optimister” (Roach 2022).

Har de växande utmaningarna, överinvesteringar och ungdomsarbetslöshet, protesterna mot Covid-politiken, och ofriheten inte bara gjort Xi ännu mer beslutna att värna om partistaten utan också något ödmjukare (Mitchell et al 2022)?

Partistatens institutionalisering har uppenbara gränser, och definitionerna är inte givna, men koncentrationen av makt i Xis person har, vilket inte minst Covid-hanteringens visat, försvagat nationens institutionella kapacitet, och ytterligare minskat maktens ringa transparens.

Kan partistaten förnyas?

I sitt omfattande arbete *From Rebel to Ruler – One Hundred Years of the Chinese Communist Party*, citerat ovan, konstaterar Harvard-professorn Tony Saich att:

Det inte finns något parti som KKP. Partiets livslängd, storlek, uthållighet och förmåga att bemästra till synes omöjliga odds gör det till en mycket distinkt politisk organisation. Ändå är det svårt att precis definiera vad KKP är. Vi kan beskriva dess struktur och dess medlemmars skyldigheter, men vi kan med det inte fånga dess väsen. Omfattningen av partiets kontroll är förbluffande. Det finns partienheter i nästan alla partiets fyra miljoner gräsrotsorganisationer...men allt fler rapporter om korrruption och oreda, det finns 90 miljoner partimedlemmar men det är allt svårare för partiet att få särskilt de rika att betala sina avgifter. Vad förmår människor att ansluta sig? Partiet är 'the only game in town' och var och en med policyintresse eller politiska eller personliga aspirationer vill vara med, och alla spänningar i samhället sugts därmed in i partiet...Variationerna förklarar partiets besatthet av enighet.

En illustration av Saichs tes om partiets anpassningsförmåga manifesterades i november 1978 på KKP:s elfte centralkommittés tredje plenum. Konvulsionernas djup efter Maos död gjorde att Deng Xiaoping bara två år efter hans bortgång kunde samla tillräckligt stöd för sin anti-utopiska politik. För Deng gällde att genom "reformer och öppning" komma ikapp omvärlden, och att tillgripa de medel i form av ekonomiska incitament och demontering av Maos klasskampspolitik och kollektivism som det krävde. Deng var plågsamt medveten om hur långt på efterkälken Kina befann sig i jämförelse med andra länder i regionen och länder i väst. "Vi är minst 40 år efter länderna i väst", förklarade han. Av reformkrafterna inom partiet hade han övertygats om att vägen till renässans bestod i att genom ekonomiska reformer, decentralisering och öppning mot omvärlden för inflöde av kapital och teknologi skapa förutsättningar för ekonomisk tillväxt. Så skulle Kina bygga "socialism med kinesiska förtecken".

Allt förutsatte dock att partiet förblev vid makten. Reformerna var en förutsättning för partiets överlevnad, men partiets ledande roll fick inte ifrågasättas. Den var själva förutsättningen för att lyckas. Alternativet var kaos. Samtidigt såg han det som mycket viktigt att "vaccinera" mot kult av det slag som gällt under Mao-eran, och partiet kunde inte göra allt. Institutioner måste byggas. Självt förblev han fram till sin död 1997 landets "paramount ledare". I ett berömt tal till politbyrån år 1980 kritiserade Deng "överkoncentrationen av makt som oundvikligen skulle leda till koncentration av makten i några få händer – vilket i sin tur skulle leda till misstag". Mao var ett varnande exempel.

Under de följande decennierna kom Kina onekligen ikapp. 2014 blev landet, globaliseringens största vinnare, världens största ekonomi mätt i köpkraft, och det tidigare slutna landet är i dag världens största utrikeshandelsnation i varor.

En vanlig uppfattning i omvärlden under denna period var att den ekonomiska utvecklingen succesivt skulle leda till inte bara ekonomisk liberalisering utan också politiska reformer i Kina. Den uppfattningen förstärktes av internets dramatiska utveckling och the world wide web (www). Kina skulle succesivt integreras i den internationella ekonomin och bli "just like us".

Kina har emellertid, som diskuterats ovan, inte bara blivit allt mäktigare, utan också mer auktoritärt. Bakom den kinesiska muren gäller kinesisk internetsuveränitet. 2008 blev en milstolpe. Trots den globala finanskrisen fortsatte Kinas ekonomi att växa i snabb takt. Självkänslan tilltog och med Xi Jinping (2012) inleddes en ny era. Landet skulle pånyttfödas, på Kinas villkor. Kommunistpartiet antog resolutionen om "de sju onda", med konstitutionell demokrati på första plats. Partistaten fördjupades.

Samtidigt har demokratins utveckling i världen inte bara mattats av utan under snart två decennier obrutet förlorat terräng. *Den tredje demokratiseringsvågen* inleddes i mitten av 1970-talet med Greklands, Portugals och Spaniens demokratisering och växte länge stadigt (Huntington 1991). Efter Sovjetväldets sammanbrott framstod den länge som obrytbar. Historien blev en annan. Enligt Freedom Houses "Freedom in the World"-rapport *Democracy under Siege*, var pandemiåret 2020 det femtonde året av obruten tillbakagång, större än under något av de tidigare åren, och särskilt allvarig i världens båda största demokratier, USA och Indien. Demokratins globala tillbakagång har fortsatt (Freedom House 2022).

Ur kinesisk synvinkel är denna tillbakagång följdriktig. Partiet beskriver sedvanligt Kina som en "demokratisk diktatur", men partiet betonar också allt starkare dess överlägsna demokratiska karaktär. I arbetsrapporten till den tjugonde kongressen slås fast att Kina är "ett socialistiskt land baserat på folkets demokratiska diktatur under arbetarklassens ledning byggd på en allians av arbetare och bönder; statens makt tillhör folket." Samtidigt sägs att "folkets demokrati är socialismens livsnerv, och en integrerad del av all strävan att bygga ett modernt socialistiskt land. En allomfattande folkets demokrati är socialistisk

demokratis definierande karaktärsdrag; det är demokrati i dess bredaste, mest genuina mening, och mest effektiva form.” Denna ”allomfattande kinesiska demokrati” ställs mot den ”kapitalistiskt västerländska”. Trots retoriken förblir partistaten dock demokratins antites.

Samhället är vitalt, uppkopplat, konsumistiskt, men politiskt reducerat till växande nationalistiska krav på lojalitet mot parti och stat, med chauvinistisk propaganda om en fientligt inställd omvärld som vill förhindra landets uppgång. Systemmässigt konsekvent, men knappast en dynamisk konstruktion för förverkligandet av ”drömmen om Kinas pånyttfödelse.” Människors drömmar om ett gott samhälle är betydligt större än så. De ryms inte i en bur. Man kan, som Carl Mintzer, en ledande amerikansk rättsforskare, fråga sig om det vi bevittnar bara är första akten, och det verkliga dramat väntar: ”Vad kommer att hända när de böljande spänningar som skvalpar mot Kinas frusna fasad kommer till ytan?” (Mintzer 2019).

Under ytan finns ett missnöje med Xis maktfullkomlighet, med de växande ekonomiska svårigheterna och avsaknaden av ekonomiska reformer, och med det tre år långa fasthållandet vid en extrem Covid-19-strategi som under månader lamslagit 20-miljonersstäder som Shanghai, och krisartat upphävts. I kontrollstatens förkrympta civilsamhälle är utrymmet för kritik samtidigt mindre än någonsin sedan Mao-eran. Kritik tenderar att axiomatiskt bli opatriotisk.

I november 2022 kokade dock samhället över sedan familjer i ett flerfamiljshus i Urumchi i Xinjiangprovinsen, inlåsta i tre månader i en lock-down, omkom i en brand. De kunde inte komma ut. Brandkåren kunde inte ta sig fram till den blockerade fastigheten. Sociala medier låg momentant före censuren och protester ägde rum på många håll i landet, de största sedan 1989. På sina håll gällde kritiken också det auktoritära styret och Xi personligen. Det tystades snabbt ner, och lock-downpolitiken förklarades som en planerligt avslutad framgång. Men, nationens kollektiva minne rymde nya erfarenheter och dramatiken kunde inte med någon trovärdighet skyllas på yttre inblandning. Ansvar vilade ytterst på Xi Jinping, som i sitt nyårstal till nationen knappast kunde övertyga människor om att allt hanterats med största klokskap. Covid-åren innebar en fördjupning av den auktoritära ordningen, men också en socio-politisk reaktion som inte kan undgå kommunistpartiet.

I sammanhanget intressant är de reaktioner som den 96-årige Jiang Zemins bortgång i november 2022 utlöste. Hans era framstod som en tid av större öppenhet. Hans viktigaste bidrag till partiets utveckling var ”de tre representationerna”, som ytterligare suddade ut partiets klasskaraktär genom att öppna partiet för ”samhällets avancerade produktiva krafter inom näringslivet, inklusive privata företagare, progressiva riktningar inom den avancerade kulturen och krafter som representerade majoritetens fundamentala intressen”. Jiang öppnade partiet för entreprenörer och andra viktiga grupper i samhället

som länge kallats "klassfiender". Samtidigt bekräftade den brutala förföljelse av Falungong som inleddes år 1999 Jiangs och partiets totalitära sida.

För Francis Fukuyama var händelseutvecklingen under 2022, alltsedan Putins invasion av Ukraina, tecken på att historien kanske ändå gick mot sitt slut. Det var, konstaterade han, uppenbart att synbarligen starka auktoritära stater som Kina och Ryssland i sin kärna led av allvarliga svagheter: "Det kinesiska kommunistpartiets legitimitet byggde på vad den presterade, på det faktum att den åstadkommit tillväxt och stabilitet. Men det ögonblick då den inte levererar börjar människor fråga varför dessa människor har rätt att styra, och det gör den ekonomiska nedgången mycket betydelsefull." Kinas problem i kampen mot Covid hade, menade han, sina rötter i Xis "personliga autokrati", något som kunde ha undvikits om pre-Xis "institutionaliserade autokrati" hade rätt (Li 2022).

Till bilden hör att Kinas agerande alltsedan finanskrisen 2008 har präglats av tilltagande självsäkerhet ("assertiveness") och kostsam hybris. Xi har, som Susan Shirk konstaterar, skjutit över målet ("overreach"), en hållning som bidragit till den fördjupade sino-amerikanska misstron, och det högteknologiska halvledarkrig som vi nu bevittnar. Landet har därigenom skadat sitt överordnade "projekt", nationens pånyttfödelse. Den senaste tidens utveckling väcker frågan huruvida en mindre resolut, mer självprövande hållning kan skönjas, och hur det i så fall skulle påverka geopolitiken.

En underskattad fråga är hur rådande utveckling påverkar den växande kinesiska medelklassen, i dag uppskattad till ca 400 miljoner. I den statsvetenskapliga litteraturen finns sedan 1950-talet en omfattande teoribildning och diskussion om sambandet mellan ekonomisk utveckling/modernisering och medelklass, med Barrington Moores arbete *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* och hans tes "ingen bourgeois, ingen demokrati" som en referenspunkt (Moore 1966). Medelklassen har setts som en huvudkraft bakom framväxten av demokrati. En teoribildning har velat se ett linjärt samband, andra ett mer situationsanpassat, dynamiskt samband. I Kinas fall har, som vi konstaterat ovan med referens till Acemoglus och Robinsons *Why Nations Fail – the Origins of Power, Prosperity, and Poverty*, detta samband inte kommit till uttryck. Medelklassen har vuxit dramatiskt, utan att den – i repressionens Kina – blivit en påtaglig kraft för politisk förändring. Den har accepterat det "sociala kontrakt", enligt vilket den i partistatens hägn materiellt sett fått det allt bättre. Under Xis maktinnehav har fri- och rättigheterna, och det civila samhället, till yttermera visso krympt påtagligt.

En av de mer intressanta empiriskt grundade studierna, om än något daterad, är Alpermans och Chens "A Middle Class Without Democracy: Economic Growth and the Prospects for Democratization in China" (Alpermann & Chen 2015). Slutsatsen är att medelklassen, så långt, "gillade läget". Sedan Chens

undersökning gjordes har dock medelklassen fördubblats och landets BNP tredubblats. Samtidigt har tillväxten avtagit påtagligt med tjugoprocentig arbetslöshet bland städernas unga som ett dramatiskt symptom, Covid-politiken har krävt exceptionella uppoffringar och kontrollstaten har fördjupats.

Vilken roll spelar då intressegrupper? Aldrig tidigare, konstaterar Brookings Chen Li år 2016, har intressegrupper tillmätts så stor betydelse. Begreppet var tidigare tabu, men nu hade ledarskapet erkänt begreppens validitet och betydelse, samtidigt som det kinesiska folket blivit medvetet om sina rättigheter och intressen. Man kan, menar han, indela befolkningen i tre stora grupper, företags- och näringslivsintressen, utsatta grupper som migrantarbetarna och den framväxande medelklassen (Li 2016).

Det är lätt att konstatera att denna analys präglas av en optimism som inte visat sig hålla. De utsatta migrantarbetarna, ofta skilda från sina familjer, uppgår enligt *China Labour Bulletin* (2022) fortfarande till närmare 300 miljoner och medelklassen har fortsatt att växa, till dagens 400 miljoner, men partistatens fördjupning har lett till en utveckling med minskat utrymme för intressegrupperna. Medelklassen har inte kommit att spela den pådrivande roll som Chen Li förutspådde. 1999 konstaterade Stanley Lubman, expert på kinesisk rätt, att den kinesiska rättsutvecklingen förblivit "a bird in a cage", en alltjämt träffande beskrivning (Lubman 1999). Detsamma har, trots den på många sätt dramatiska samhällsutvecklingen, gällt för intressegrupperna. Civilsamhället har förkrympt. Förväntningarna på större öppenhet fördämts.

Kan den framväxande situationens allvar då framtvunga nytänkande av det slag som det kinesiska kommunistpartiet vid några tidigare kritiska tillfällen, enkannerligen 1978, förmått visa? Kan utvecklingen brytas? Det har länge stått klart att Xis stabilitets- och kontrollpräglade ledarskap allvarligt hämmat den produktivitetsutveckling som fortsatt ekonomisk tillväxt skulle kräva, och närmast till hands för Xi vore att ändra ekonomisk kurs. Ett acceptabelt pris kan vara att ge den privata sektorn en större, vitaliserande roll, och det var budskapet från partiet ekonomiska arbetskonferens i december 2022. Återvunnen tillväxt, digitalisering, arbetstillfällen för landets miljoner välutbildade och konkurrens på globala marknader stod i centrum (Tang & Nulimaimaiti 2022).

Att en sådan "reset" var att vänta har senare bekräftats. Primära mål är dels att stimulera den ekonomiska tillväxten och dels att förbättra de allvarligt försämrade diplomatiska relationerna, till bland annat Europa (Kynge, Yu & Liu 2023). Denna omläggning "under galgen" måste välkomnas, även om primärt taktisk. En omedelbar fråga är om Kina i en sådan process kan nyansera sitt förhållningssätt till Putins aggressionspolitik, som blivit en klar belastning för Peking. Huvudmålet förblir att värna om partistaten.

Under de år som jag tjänstgjorde som ambassadör i Peking (2002–06) var det möjligt att tala om och till och med bedriva samarbete med fokus på mänskliga rättigheter och rättsstat, och det gjorde bland andra Raoul Wallenberginstitutet

vid Lunds universitet. Det var vanligt att referera till ett växande rättsmedvetande. Den dåvarande premiärministern Wen Jiabao förklarade en gång i en intervju med CNN:s Fareed Zakaria, att Kina i ett senare utvecklingskede skulle bli en demokrati. Omvärlden var alldeles för otålig. Någon pluralistisk demokrati föresvävade honom knappast, men dagens kontrollstat svarar knappast mot hans vision. En ansedd intellektuell, Yu Keping, idag chef för Centret för den kinesiska statens innovationer vid Pekings universitet, kunde år 2009 på Brookings förlag ge ut boken *Democracy is a good thing* (Yu 2016). Då jag 2018 träffade honom i Uppsala, där han en kort tid vistades på SCAS (Swedish Collegium for Advanced Study), konstaterade han att tiden då man kunde ge ut en sådan bok sedan länge var förbi. Den ter sig onekligen avlägsen.

Det man realistiskt kan hoppas på är att situationens allvar framtvingar en mer ”institutionaliserad autokrati”, och början till slutet på Xi Jinping-eran. Landets behov av en ny dos av Deng Xiaopings antikult-vaccinering är uppenbar.

Slutet på historien är tvivelsutan över. Den närmar sig knappast sitt slut.

Slutreflektioner

Kinas utveckling och landets växande roll i världen är på många sätt oroande, och det är lockande att demonisera Kina. Men, det är att göra det för enkelt för sig. Att förstå och kritiskt analysera denna komplexa, utmanande verklighet är oerhört angeläget. Den tilltagande polariseringen raserar mycket i sin väg. I sin bok *Democracy and Dictatorship in Europe, from the Ancien Régime to Present Day* konstaterade Sheri Berman att ”Europa” efter andra världskriget äntligen hade lärt sig sin läxa och satsat på en liberal välfärdsbaserad demokrati, men att läxan om vad det krävde glömts bort: en demokratisk stat villig och förmögen att hävda sin makt över marknaden och bygga ett samhälle baserat på grundläggande social och ekonomisk rättvisa (Berman 2019). I vår tid har utmaningarna vuxit med tilltagande populism, sociala medier, dataintrång och cyberhot bortom varje form av demokratisk kontroll. En stor utmaning är att stärka demokratierna *inifrån*: de grundläggande fri- och rättigheterna, samhällssolidariteten, konkurrenskraften, viljan och förmågan till ansvarstagande i vår tids ödesfrågor.

Västvärldens arrogans efter Sovjetväldets sammanbrott, Afghanistantraumat, den amerikanska invasionen av Irak på falska grunder (2003), 2008 års finanskris, Kinas exceptionella uppgång, demokratins reträtt och växande populism, allt detta skapade välgrundad ovisshet om den liberala ordningens framtid. Rysslands invasion av Ukraina ställde allt på sin spets. Den skapade ett avgörande ögonblick, och västvärlden fann, måhända till sin egen förvåning, sitt fotfäste. Västvärlden bör varken förfalla till hysteri över Kinas uppgång eller självgodhet i föreställningen att Kina har nått sin topp (Nye 2023). Västvärldens

överordnade mål kan inte vara att till varje pris hålla tillbaka Kina, och därmed fördjupa partistatens inbyggda chauvinism. I partistatens skepnad förblir den kinesiska drömmen under alla omständigheter oförverkligad.

Bibliografi

- Acemoglus, Daron & Robinson, James A., 2012. *Why Nations Fail – the Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Crown Business, Random House.
- Alpermann, B. & Chen, Jie, 2015. "A Middle Class Without Democracy: Economic Growth and the Prospects for Democratization in China", *Journal of Chinese Political Science* 20.
- Berman, Sheri, 2019. *Democracy and Dictatorship in Europe, from the Ancien Régime to Present Day*. Oxford University Press.
- Callaheer, William, 2010. *The Pessimistic Nation*. Oxford University Press.
- Chen Li, 2013. *Chinese Politics in the Xi Jinping Era – Reassessing Collective Leadership*. Brookings.
- Communist Party of China, 2017. *Resolution of the 19th National Congress of the Communist Party of China on the Report of the 18th Central Committee*.
- Communist Party of China, 2022. "Hold High the Great Banner of Socialism with Chinese Characteristics and Strive in Unity to Build a Modern Socialist Country in All Respects", *Report to the 20th National Congress of the Communist Party of China*.
- Diamond, Larry, 2013. "Chinese Communism and the 70-Year Itch", *The Atlantic*, 29 October.
- Fewsmith, Joseph, 2021. *Rethinking Chinese Politics*. Cambridge University Press.
- Freedom House, 2021. *Freedom in the World 2021 – Democracy under Siege*.
- Fukuyama, Francis, 1992. *The End of History and the Last Man*. Free Press.
- Greenhalgh, Susan, 2008. *Just One Child: Science and Policy in Deng's China*. University of California Press.
- Holmes, Stephen & Krastev, Ivan, 2019. *The Light that Failed: A Reckoning*. Penguin Books.
- Huntington, Samuel P., 1991. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press.
- Kynge, James, Yu, Sun & Liu, Xinning, 2023. "Xi's plan to reset China", *Financial Times*, 11 January.
- Li, Audrey Jiajia, 2022. "Francis Fukuyama on the risky path Xi Jinping chose for China", *The China Project*, 14 December.
- Lubman, Stanley, 1999. *Bird in a Cage – Legal Reforms in China after Mao*. Stanford University Press.
- Milanovic, Branco, 2016. *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Harvard University Press.
- Miller, Chris, 2022. *The Chip War – The Fight for the World's Most Critical Technology*. Scribner.
- Mintzer, Carl, 2018. *The End of an Era: How China's Authoritarian Revival is Undermining its Rise*. Oxford: Oxford University Press (updaterad paperbackversion 2019).

- Mitchell et al, 2022. "The Humbling of Xi", *Financial Times*, 3 December.
- Moore Jr, Barrington, 1966. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Beacon Press.
- Nathan, Andrew, 1997. *China's Transition*. Columbia University Press.
- Nathan, Andrew, 2003. "China's Changing of the Guard: Authoritarian Resilience", *Journal of Democracy* 14(1).
- Nye, Joseph, 2023. "Peak China?", *Project Syndicate*, 3 January.
- Opper, Sonja & Nee, Victor, 2012. *Capitalism from below – Markets and Institutional Change in China*. Harvard University Press.
- People's Republic of China, 2019. *Speech by Xi Jinping At the Reception in Celebration of the 70th Anniversary of The Founding of the People's Republic of China*, 30 September.
- Ringen, Stein, 2016. *The Perfect Dictatorship – China in the 21th Century*. Hong Kong University Press.
- Roach, Stephen, 2022. "A China Optimist's Lament", *Project Syndicate*, 22 December.
- Rudd, Kevin, 2022. "Xi Jinping, the Rise of Ideological Man, and the Acceleration of Radical Change in China – An Analysis of the 20th Party Congress and 'Winner Takes All' in Politics, Policy, and Politburo Appointments", *Asia Society Policy Institute*, 24 October.
- Saich, Tony, 2021. *From Rebel to Ruler – One Hundred Years of the Communist Party*. Harvard University Press.
- Shirk, Susan, 2023. *Overreach – How China Derailed its Peaceful Rise*. Oxford University Press.
- Tang, Frank & Nulimaimaiti, Mia, 2022. "China puts private sector front and centre in fresh vows to stabilise and bolster economy", *South China Morning Post*, 24 December.
- Vogel, Ezra, 2011. *Deng Xiaoping and the Transformation of China*. Harvard University Press.
- White, Edward & Campell, Peter, 2023. "BYD and peers makes their marque as Chinese car sector comes of age", *Financial Times*, 19 January.
- Yu, Keping, 2009. *Democracy is a good thing*. Brookings.
- Wang, Zheng, 2012. *Never Forget National Humiliation*. Columbia University Press.

Autokratins anatomi

*Henrik VIII och Thomas Cromwell hos
Hilary Mantel*

Peter Strandbrink

Hur relationen mellan styrda och styrande eller härskare och undersåtar ser ut och legitimeras är stående frågor för statsvetare. Om ämnets kärna är det vetenskapliga studiet av politik så måste vi så snart vi konstaterat detta omedelbart fokusera på denna grundrelation för att granska och förstå hur stat, medborgarskap, lagstiftning, politiska institutioner och staters förhållanden sinsemellan fungerar. Varje ideologisk regim stödjer olika lösningar och driver olika argument ifråga om vad som fungerar och är önskvärt. Statsvetares uppgift är bland annat att visa och påminna om hur dessa grundläggande politisk-ideologiska "paket" ser ut och vilka varianter på gamla teman som återopas och spelas ut i nya situationer. Också "postideologiska" modeller bygger typiskt på tydliga uppfattningar om hur detta ska se ut, eftersom teknokrati också är en ideologi.

De flesta har nog en ganska korrekt bild av hur demokratiska politiska modeller strävar efter att så långt möjligt försvaga eller lösa upp distinktionen mellan styrande och styrda. Alla som bor i en svensk bostadsrättsförening har praktisk erfarenhet av detta. Förtroendeuppdrag cirkulerar inom gemenskapen och ingen statusskillnad eller apriorisk hierarki finns mellan ett givet års styrelse och medlemmarna (föreningens *demos*). Men hur ser relationen ut i den autokratiska modell som under 2010-talet blivit allt starkare och tydligare framdriven även i etablerade liberala demokratier i takt med att regeringar och politiska rörelser alltmer fjärrat sig från liberaldemokratiska principer? Autokratiska ledare och system gör sig ingen omsorg om grundläggande medborgerliga rättigheter och att politiska val är fria och autentiska, att utsatta minoriteter och kulturyttringar värnas eller att politisk åsiktsbildning och mobilisering sker öppet och utan motstånd från statens våldsmaskineri. Vi har ännu inte sett någon etablerad liberal demokrati helt falla samman och ersättas av autokrati (den autokratiska utvecklingen i Ungern och Polen är inte heller exempel på detta eftersom ingetdera landet i början av 2000-talet var någon

Peter Strandbrink är professor i statsvetenskap vid Södertörns högskola.
E-post: peter.strandbrink@sh.se

etablerad liberal demokrati), men alla demokratiutvärderingar pekar i princip samfällt idag på att autokratiska rörelser stärkts under 2010-talet.

Hur skulle statens grunder och förhållandet mellan styrda och styrande se ut efter en autokratisk revolution? Vi kan inte förutsäga framtiden, så det vet vi förstås inte i specifik mening. Men det finns en rikedom av historiska exempel som kan belysa saken. Autokratisk politik betyder bokstavligen att ett givet *autos* ("jag"/"själv" på grekiska) ansvarar för staten. Är staten kan man rentav säga. Olika autokratiska statsvarianter är därmed tänkbara. Absoluta monarkier är utan tvekan autokratiska, fascistiska regimer är det vanligtvis, och den tyska nazismen hade starka autokratiska drag. Men autokrati kan också vara relativ. Att i en etablerad liberal demokrati åsidosätta medborgares rättigheter och skyldigheter, politisera rättsväsendet, försvaga minoriteters ställning, motarbeta åsiktspluralism, låta bli att stävja hat och hot mot t ex samer, romer, muslimer eller finländare och driva på för att politiska motståndare ska hängas, skjutas, våldtas eller utvisas som "landsförrädare" är autokratiska standardgrepp. Men även att politiska ledare får kultstatus och hyllas som hjältar som ska "ställa allt till rätta" knyter an till auktoritärt tänkande. Det finns messianska drag här som bidrar till att förklara t ex den ideologiska närheten mellan ny, högerextrem amerikansk politik och landets inflytelserika väckelsekristna. Logikerna hakar i varandra utan synbar friktion.

Ett bärande autokratiskt element är kritiken av *demos* gemensamma och delade – i grunden villkorade – suveränitet. I autokratisk politik behöver inte en given medborgargemenskaps vilja och åsikter formeras i öppna och autentiska samtal som kan leda i olika riktningar och omprövas (både vad gäller konkret politik och ideologiska synpunkter). Det är istället alltså ett suveränt *jag* som har makten i autokratier. Makten är inte villkorad, inte delad och behöver inte vara rotad i någon reell gemenskap. Huruvida det finns en sådan gemenskap eller inte saknar i realiteten betydelse för autokratiska legitimitetsanspråk. Autokratiskt tänkande antar istället att det finns "naturliga" folk som medlemmarna är instinktivt, kulturellt eller genetiskt, delaktiga i och att de rätteligen bör ledas av en sorts ledare som genom sin unika uttolkning av det "nationella" förstår folket på sätt som andra ledare inte kan. Politiker som inte erkänner den autokratiska bilden av det metafysiska folket blir då förrädare som helst bör avlägsnas från nationens yta (grundtemat för försöket att genomföra en statskupp den 6 januari 2021, under stadfästandet av USA:s 46:e presidents tillträde till ämbetet två veckor senare).

Det metafysiska suveränitetsbegrepp som underbygger autokratisk politik har (åtminstone) medeltida europeiska rötter. Den brittiska författarens Hilary Mantel (1952–2022) romaner i Wolf Hall-trilogin (2009, 2012 och 2020) om Henrik VIII:s rådgivare Thomas Cromwell – och därmed om europeisk politik, ätten Tudor, kyrkans splittring, den världsliga statens födelse, Martin Luthers protestantiska kritik av påveväldet, det heliga romerska rikets

efterbörd och Englands historia och aristokrati – ger avancerade insikter i autokratins politiska makt- och suveränitetsbegrepp. Berättelsen omfattar åren 1500–1540 på nittonhundra boksidor. Det är ett episkt verk. Det finns inga möjligheter att ens översiktligt återge de förvecklingar som berättas i första person presens – alltså som om vi vore Cromwell, på plats i 1500-talets England och Europa. Det är skakande läsning. För statsvetare kanske mer än för andra. Det är för ämnet centrala frågor Mantel bearbetar. Vad är en suverän? Vad gör politisk handling legitim? Vad grundas lagar på? Vad kan politiska rådgivare göra? Vilket ansvar har de? Enligt vilka principer ska politisk förvaltning ske? Vad är en nation – och en nationalstat? Ett folk? Hur ska vi förstå ”den italienske författarens bok” (som Cromwell utan närmare precisering kallar Machiavellis *Fursten*)?

Mantels bild av den absoluta europeiska monarkins medeltida villkor är både rikare och mer komplex än det mesta. Samtidigt är den monarki hon skriver om i viss mening mindre mäktig än tidigare eftersom relationen till aristokratin på 1500-talet inte längre var absolut. Magna Cartas undertecknande av kung John 1215 begränsade enväldet (även om Henrik VIII åter utvidgade det). Aristokratin garanterades här vissa – vilket framgår av Mantels bok – djupt opålitliga rättigheter gentemot suveränen (i Sverige sätter kung Magnus Ladulås undertecknande av Alsnöstadgan 1280 i samma anda också gränser, fast med hänsyn till böndernas rätt att inte bli utnyttjade av resande stormän).

Det är det politiska livet kring autokraten Henrik VIII Mantel beskriver och det framgår att det är fullkomligt livsfarligt. Både för dem i hans direkta närhet (kardinaler, hustrur, hertigar, baroner, hovmän och -kvinnor) och slutligen för lord Cromwell själv, vars halshuggning efter förlorat förtroende avslutar sviten – en åtgärd som kungen själv snart efter avrättningen förefaller ångra och skyller på dåliga rådgivare. Både aristokrati och menighet är prisgivna monarkens nycker. Det går inte att vinna, argumentera eller ens vara säker på att överleva. Cromwell själv är inte ett undantag, och hans resa – från en våldsam uppväxt som smedens son i Putney till rikets förvaltare, främste politiske maktspelare och en kort tid lord Essex, via ett liv som fransk legosoldat, italiensk bankman, holländsk handelsman, engelsk hög jurist och den sedermera avrättade kardinalen Wolseys förtrogne (kungens dittills främste rådgivare) – är fullständigt häpnadsväckande.

I sin roll som kungens allt närmare knutne rådgivare blir Cromwell inte bara en engelsk utan europeisk eminens, en central gestalt i kampen för rikets överlevnad, för hanteringen av reformationens grundskott mot den kristna enhetligheten och av Englands positionering i maktbalansen mellan påven, ”de tyska furstarna” och de franska och spanska kungahusen. Han är också åskledare mellan hans majestät och det engelska parlamentet, vilket Henrik VIII betraktar som närmast oförlåtligt irriterande och klåfingrigt eftersom det är han själv som är folkets ende rättmätige företrädare, dess vän och dess far.

Det är tillnyktrande att läsa med sådan precision hur Englands protestantisering efter Luthers stenhårda kritik av påveväldet värker fram snarare än framträder färdigpaketerad. Historiskt baklängestittande förleder oss normalt att tro att konsekvenserna av dramatiska politiska omvälvningar föddes färdiga att ta i bruk. Det är förstas en felsyn. Mantel visar de krångliga, slumpvisa och oförutsägbara steg England tar i denna europeiska revolution. Cromwell trevar sig fram. Ska man tolerera, förbjuda eller rentav stödja Tyndales bibel (den första på engelska 1535) och därmed gå i synlig konflikt med Rom och dess krav på latin? Innebär avfärdandet av påvens från vår herre delegerade makt över prinsar och furstar att man inte längre är riktiga kristna (alltså katoliker)? Eller snarare att man uppdaterat sin katolicism? Hanteringen är helt situationsberoende med oändliga aspekter och faser, som färgas både av rikets ekonomiska bekymmer (Cromwell ser möjligheten att konfiskera de rika klostrens egendomar), kungens svängande humör, brist på attraktion till och förmåga att avla en tronarvinge med sin spanska hustru Katarina av Aragonien (änka efter Henriks äldre bror Arthur, dåvarande prinsen av Wales och syster till Portugals drottning Isabella av Kastilien) samt landets balansakter i europeisk storpolitik.

Cromwells meritregister är alltså lika komplicerat som rikt. Han talar och skriver inte bara (trots sin helt enkla bakgrund) latin, utan även tyska, nederländska, franska, italienska och grekiska. Vanan att bära en dold dolk rimmar väl med hans bakgrund som slagskämpe sedan unga år och legosoldat. Han blir kungens närmaste förtrogne, men sedan också avskydd och slutligen dekapiterad. Bland annat för att han – i ett sällsynt fall av bristande omdöme – övertalat Henrik att ta den tyska prinsessan Anna av Cleve till sin fjärde maka. Cromwell såg det politiskt och protestantiskt konstruktiva i alliansen men glömde bort att det saknade betydelse eftersom rikets väl och ve framför allt var avhängigt kungens, autokratens äktenskapliga dagsform. Kungen finner när han väl träffar sin tilltänkta gemål inget attraktivt i henne och fullbordar aldrig äktenskapet. Hon å sin sida blir förmodligen chockerad över hur den vackre och virile man som hon sett på bilder ser ut i verkligheten: fet, sjuklig och inte längre ung. Detta är möjligen början till slutet för Cromwell som ju tidigare lyckats få äktenskapet med Katarina av Aragonien annullerat (vilket skadat relationen till Rom djupt) och fått Anne Boleyn halshuggen efter ett oerhört brutalt förarbete där hon falskeligen anklagas för majestätsbrott genom att ha varit otrogen inte bara med sin bror utan en rad hovmän vilkas erkännanden tvingats fram i Tower i Cromwells närvaro. Att han inte lyckats förhindra att kungens tredje hustru Jane Seymour avlider av komplikationer efter födelsen av Henrik VIII:s ende överlevande son Edward ligger honom kanske också i fatet. Efter det annullerade äktenskapet med Anna av Cleve (hans andra) hann Henrik VIII med ytterligare två äktenskap varav även det femte (med Katherine Howard) slutade med att hon blev ett huvud kortare.

Thomas Cromwells talanger var uppenbarligen extraordinära. Det är inte orimligt att beskriva honom som skaparen av den engelska statens administrativa struktur inklusive en rad centrala ämbeten, lagar och arbetssätt – jämförbar med riksföreståndare Axel Oxenstierna i Sverige under 1600-talet. Cromwells intelligens, våldskapital, bildningstörst, administrativa kapacitet och politiska hänsynslöshet går vida utöver normala mått. Men även Cromwell måste följa monarkens tycke. Att anpassa autokratens politik till lagar och omständigheter går inte. Det är lagar och omständigheter som måste anpassas till monarkens idéer och behov (och romantiska och psykologiska dagsform). Cromwell möjliggör detta briljant, möjligen bättre än någon annan känd politisk eminens. Tom Hagen (spelad av Robert Duvall) i Francis Ford Coppolas Gudfadernfilmer fyller samma funktion för familjen Corleone. Den kretsen är dock trots allt ganska snäv. Cromwells räckvidd är Englands. Och den djupa omsorg om familjen som åtminstone finns hos don Corleone den äldre (spelad av Marlon Brando; i yngre år av Robert de Niro) existerar inte för Henrik VIII. Så länge Henrik är tillfreds spelar det mindre roll att Cromwell inte tillhör rikets gamla förnäma ätter. Regenten är å sin sida starkt upptagen inte bara med sina äktenskapliga och utomäktenskapliga förhåvanden och bristen på giltig manlig tronarvinge utan även med sin egen och folkets odelbarhet och blir sårad när han märker att folket (till exempel i Yorkshire där lojaliteten med hans makt vacklar) inte delar hans syn på den heliga stolen, Anne Boleyn, Cromwell själv, Luther eller konfiskationen av klostrens egendom.

Mantel gestaltar autokratins politiska anatomi på ett sätt som ger rysningar. Autokrati innebär definitionsmässigt att det är suveränjagets bild av folket, makten, staten, världen och rättvisan som gäller. Att antyda att den skulle vara felaktig eller att statlig politik behöver grundas i andra principer för att vara legitim (som ju Thomas Hobbes argumenterar för i *Leviathan* ett sekel senare, vars berömda försättsblad fångar såväl Henrik VIII:s som Hobbes uppfattning om monarkens relation till det metafysiska folket) är, precis som för dagens extremhögnationalism, högförräderi. Det finns bara en politisk linje och inriktning för autokratiskt tänkande. Att hävda att de som har andra argument, ideal och idéer än en själv måste avlägsnas från det medborgerliga samtalet eller jordens/nationens yta är ofrånkomligen autokratiskt. Det är inte liberalt och inte heller demokratiskt. Att autokratiska synsätt fått fäste även i liberala demokratier sedan 2010-talet är med detta i åtanke anmärkningsvärt. Vem vill leva i ett sådant samhälle? Varför sträcker sig människor i öppna samhällen efter en politisk ordning där medborgare inte erbjuds någon delaktighet, autonomi eller integritet? Det är ett fenomenalt misslyckande. Frågan är vems.

Essä

Varför ska vi läsa klassikerna?

En essäserie om politiskt tänkande

Som läsare har vi inte sällan formats av vissa specifika böcker som har fått stor inverkan på hur vi ser på världen och historien – och ibland påverkat även vår personliga identitet. I överförd mening kan detsamma sägas om samhällen och civilisationer: vissa författare och verk har haft en sådan djupgående inverkan på så många människor, antingen i ett specifikt historiskt ögonblick eller över längre tid, att de bidragit till att forma själva samhället och generationer av dess medlemmar.

De klassiska politiska tänkarna är av det skälet värda att återvända till gång efter annan. Vi i redaktionen har därför bett ett antal skribenter att göra just det: att återvända till tänkare eller specifika verk som har varit betydelsefulla inom ett visst ämne eller för världen i stort och att reflektera över det historiska sammanhanget, den idéhistoriska betydelsen och deras relevans för vår tid.

Med denna serie av essäer – vår alldeles egna klassikerserie – hoppas vi kunna erbjuda läsaren spännande ingångar och uppslag, och uppmuntran att själv slå sig ner i soffan eller läsfåtöljen med en klassiker.

Sjunde bidraget i serien, skrivet av Karin Blomqvist, handlar om Aristoteles *Politiken*.

Tyrannen enligt Aristoteles

Karin Blomqvist

Ordet tyrann, som i vårt språk betecknar en person som missbrukar sin ledarställning för att trakassera, utnyttja och plåga dem som är beroende av honom, har de moderna språken lånat från grekiskan. I grekiskan är *týrannos* faktiskt också ett lånord, oklart från vilket språk, men det finns belagt i grekiska texter redan från 600-talet f.Kr. Flera av de grekiska småstaterna styrdes under denna tid periodvis av ensamhärskare som kallades tyranner och som i växlande grad utmärktes av de egenskaper som vi kopplar samman med termen tyrann.

En definition av begreppet tyrann som det uppfattades av grekerna finner man i Aristoteles skrift *Politiken* (*Politiká*) från ca 330 f.Kr.¹ Den bygger på Aristoteles forskning om grekisk författningshistoria och hans personliga erfarenheter av de olika statskick som under hans samtid förekom i de grekiska stadsstaterna och de omgivande större rikena. Hans födelseort Stageira, där han kom till världen 384 eller 383 f.Kr., var en jonisk koloni på den makedonska halvön Chalkidike. Där var styrelseskicket sannolikt en form av demokrati. Aristoteles kom också tidigt i kontakt med en helt annan statsform, kungadömet, eftersom hans far Nikomachos under en tid fungerade som hovläkare hos kung Amyntas av Makedonien. Förbindelserna med det makedonska kungahuset fortsatte och befästes slutligen genom att Aristoteles ca 340 engagerades som lärare åt Amyntas sonson, den blivande kung Alexander, som tillsammans med sin far Filip II skulle utsträcka de makedonska kungarnas välde över hela Grekland.²

Men dessförinnan hade Aristoteles själv hunnit skaffa sig lärdom och etablera sig som en framstående filosof. Som så många andra drogs han till Athen, vid denna tid den grekisktalande världens lärdomscentrum. Athen hade till stor del förlorat sin betydelse som militär och politisk stormakt men var ojämförligt det främsta sätet för all väsentlig intellektuell verksamhet. I en värld av tilltagande ofrihet erbjöd athenarna tillresande filosofer och deras elever ett

1 Skriften föreligger i svensk översättning: Aristoteles, *Politiken*, *Politiká*. Översättning med inledning och kommentar av K. Blomqvist, Jonsered 1993 (2 upplagan utan grekisk text Jonsered 2003).

2 En mer utförlig beskrivning av tyrannens karaktär presenteras i K. Blomqvist, *The Tyrant in Aristotle's Politics. Theoretical Assumptions and Historical Background*, Lund 1998 (Scripta minora. Studier utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 1997–1998:1).

uniktt mått av intellektuell frihet, som under 300-talet möjliggjorde grundandet av de filosofiska skolor vilkas verksamhet fortsatte fram till senantiken. En av dessa skolor var Akademin, Platons filosofskola.³ Dit kom Aristoteles som 17-åring för att gå i lära hos Platon. Han skulle komma att stanna där i 20 år, först som elev men påfallande snart också som lärare. Det som kännetecknade Aristoteles tänkande under denna tid var en stark påverkan från Platon och dennes ställningstaganden i filosofiska frågor.

I Platons akademi fördes en livlig diskussion om det bästa statsskicket, illustrerad i flera av Platons dialoger, främst *Staten* och *Lagarna*.⁴ Diskussionen inspirerades inte minst av Athens egen författningshistoria. På 500-talet hade det gamla ättsamhället spelat ut sin roll, och de första stegen mot demokrati togs under Solons ledarskap i århundradets början.⁵ Men vägen gick inte rakt. Ca. 560 lyckades Peisistratos med stöd av folkflertalet utmanövrera sina aristokratiska ståndsbroder och etablera sig som ensam makthavare, som en *týrannos*. Han störtades men återkom till makten ett par gånger, och Athen hade framgångar, politiskt och kulturellt, under hans ledarskap. Hans söner efterträdde honom men var mindre lyckosamma. De störtades, och en försiktig form av folkvälde infördes, som under 400-talets gång så småningom utvecklades till vad som av omvärlden betraktades som en radikal demokrati.

Denna demokrati gällde fram till Aristoteles tid, med undantag för ett avbrott 404–403, då en junta, ”de trettio tyrannerna”, utövade sitt skräckvälde. En skrift av Aristoteles med titeln *Athenarnas statsförfattning* finns bevarad.⁶

När Platon dog år 347 lämnade Aristoteles Athen, och därmed började hans s.k. vandringsår. Under dessa år lade han grunden till sina omfattande naturvetenskapliga studier, bl.a. på Lesbos, en ö som var – och är – känd för sitt rika djurliv. Innan han flyttade till Makedonien för att bli Alexanders lärare blev han vän med – och även svärson till – en viss Hermeias som efter sin förmögne far hade ärvt styresmakten över staden Atarneus på Mindre Asiens västkust. Denne representerar ytterligare en form av ledarskap i den mångskiftande grekiska småstatsvärlden.

När Filip dog 335 f. Kr. valde Aristoteles att återvända till Athen. Där grundade han sin egen filosofskola, Lykeion (även kallad den peripatetiska skolan eller Peripatos). Här färdigställde han sin *Politiken* och de övriga bevarade skrifterna.

3 Den välkända Akademin var en remarkabelt långvarig inrättning för högre undervisning som verkade ända tills den stängdes på kejsarlig befallning 529 e.Kr.

4 Platon, *Skrifter*. Översättning, förord och noter av Jan Stolpe. 1–6, Stockholm 2000–2009 (*Staten* och *Lagarna* i del 3 resp. 5).

5 Solon, som var en athensk statsman och poet, levde ca 640–560 f.Kr. Hans insatser inom politiken kan inte nog betonas eftersom han i praktiken lade grunden till det som senare skulle bli känt som den athenska demokratin. Det är inte förvånande att han i antiken räknades som en av de sju vise.

6 *Aristoteles och pseudo-Xenofon om athenarnas statsförfattning*. Med översättning av Staffan Wahlgren, Jonsöred 2001.

I *Politiken* behandlas de olika statsskick som han kände till, däribland tyranniet. På basis av det vetande han inhämtat och de erfarenheter av samtids stater och statsledare som han haft formulerar Aristoteles denna definition av begreppet tyrann: *en tyrann är en illegitim enväldshärskare.*

*

De existerande statsskickena kan enligt Aristoteles indelas i envälden (monarkier), fåtalsvälden (aristokratier eller deras avart oligarkier) och folk- eller flertalsvälden (*politeia*, "medborgarstat", för vars urartade variant Aristoteles använder termen *demokratía*). Inom alla tre grupperna finns det alltså både goda och dåliga varieteter. Bland enväldena står de illegitima tyrannierna i motsättning till de legitima kungadömena. En kung ärver legitimt sin enväldiga makt från sin far eller annan närstående och fortsätter därigenom hävdvunnen tradition. Kungen, liksom de styrande i övriga goda statsskick, regerar med alla medborgares bästa framför ögonen.

En tyrann däremot slår sönder den rådande ordningen och använder olagliga medel för att tillskanska sig och behålla makten: våld, lönnmord, riggade majoritetsbeslut etc. Som Aristoteles påpekar, förblir en kung bara kung så länge folket vill ha honom, men tyrannen blir man inte av med så lätt.

Beskrivningen av de olika statsskickena är kortfattad och förutsätter ett historiskt skeende med maktskiften som Aristoteles kände till genom flera exempel från Grekland. I första hand kan den appliceras på den grekiska småstatsvärlden, där varje stad utgjorde en självständig stat med egna lagar, myntväsen, militärmakt och religiösa institutioner, däremot inte utan vidare på ett nutida Europa med dess mycket olikartade statsbildningar.

Men det är betecknande att Aristoteles behandling av tyrannen inte stannar vid den kortfattade definitionen och de situationer i vilka de grekiska tyrannierna etablerades. Han beskriver dessutom med stor noggrannhet vissa återkommande personlighetsdrag och handlingsmönster hos tyrannen.

Ur femte boken av *Politiken* kan man destillera fram denna lista på de karakteristika i tänkande och handlande som utmärker en tyrann:

- Tyrannen lever i ständig fruktan för verkliga eller inbillade konkurrenter om makten.
- Tyrannen vill stävja fritt utbyte av tankar och fritt uttryck av åsikter.
- Tyrannen håller sig med angivare som ska spionera på de egna medborgarna och rapportera om deras förehavanden och planer.
- Tyrannen ser gärna att landsmännen lever i fruktan för ledaren.
- Tyrannen startar krig för att hålla undersåtarna i schack, för med en yttre fiende ser de ingen annan lösning än att förlita sig på honom som sin räddare.

- Tyrannen har inga äkta vänner. En äkta vän är uppriktig och säger som det är, men sådana försvinner med tiden och ersätts av lismare som säger bara det tyrannen vill höra.
- Tyrannen vet att även det egna landets soldater kan överge honom och ersätter gärna de inhemska trupperna med främmande legosoldater.
- Oundvikligen blir tyrannen så småningom helt ensam, övergiven av alla dem som ursprungligen ville honom väl. Han har ingen längre som han kan lita på, eftersom han har gjort sig av med sina pålitliga vänner och rådgivare.
- Slutligen är det enligt Aristoteles ett faktum att en tyrann sällan förblir tyrann särskilt länge. För det mesta störtas han relativt snart när medborgarna inte står ut längre, genom att landsförvisas eller till och med mördas.

En nutida läsare av *Politiken* kan med lätthet känna igen en hel del av detta i vår egen tids autokratiska stater och hos deras makthavare. Vad mera är, Aristoteles skulle ha känt igen sig och kunnat identifiera tyrannerna av idag.

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Björn Östbring

**Henrekson, Magnus & Wennström, Johan,
2022. *Dumbing Down – The crisis of Quality
and Equity in a Once-Great School System –
and How to Reverse the Trend. Open Access:
Palgrave Macmillan.***

Anmälan av Mats Ingelström

Inför förra årets valrörelse var vi nog många så kallade skolfuxar som hoppades att just utbildningsfrågorna skulle komma i fokus. Tyvärr blev det inte så. Det ryska överfallet på Ukraina den 24 februari och de många följderna fick samt frågor relaterade till kriminalitet kom att dominera debatten. När skolan väl diskuterades låg tyngdpunkten ofta på frågan om huruvida vinster ska tillåtas inom utbildningssektorn eller inte. Det blev således ingen mer omfattande diskussion av de onekligen stora problemen som skolan i vårt land har.

Ikke desto mindre gavs det innan valet ut flera böcker om den svenska skolan. De allra flesta skrivna av icke-forskare och polemiska till sin natur. Det var därför med stor tillfredsställelse jag noterade att två erkända forskare, professor Magnus Henrekson (nationalekonomi) och fil. dr. Johan Wennström (statsvetenskap), bågde knutna till Institutet för näringslivsforskning (IFN) skrivit den bok som denna anmälan, med en liten utvikning, handlar om.

Boken inleds på ett synnerligen intressant sätt:

Our analysis is a novel one. We argue that the origin of Sweden’s educational decline is attributable to a phenomenon that we refer to as “post-truth” schooling; that is, an education based on a postmodern social constructivist view of truth and knowledge, the antecedents of which can be found in the education policies of the postwar decades. This view contends that knowledge is socially constructed and fluid, as opposed to being mostly objective and reliable, and therefore is impossible to transfer from teacher to student (s. 6).

Efter att ha presenterat denna tes i kapitel 1 övergår man i det andra kapitlet (“The Silver Age of Swedish Education”) till att ge läsaren en formidabel resa genom den svenska utbildningshistorien. Kyrkan får rättmätigt beröm för sin utbildande roll fram till folkskolans införande 1842. Den pedagogik som använts under åren efter 1842 går igenom. Först Bell-Lancasters metod

Mats Ingelström är utbildad samhällsvetare och pedagog. Han har undervisat i grundskola, gymnasium och högskola, och arbetade i över 20 år som skollärdare inom kommunal, privat och statlig sektor.
E-post: mats.ingelstrom@bahnhof.se

som, med rätta beskrivs som en ganska primitiv och fabriksliknande form av undervisning där en ensam lärare med hjälp av de med betydande utförsågor försedda eleverna överförde kunskap till övriga studerande. Allt under extremt strikt disciplin. Dessbättre lämnades denna form av "pedagogik" och man övergick till den så kallade Herbart-Zillerska metoden där lärarens roll blev central och inläringen, förenklat, byggde på att repetera det pensum som förelåg, för att sedan praktisera det. Författarna kallar denna period för "The Silver Age of Swedish Education" (fritt översatt: den gyllene eran).

Under Herbarts och Zillers era stod läraren i centrum som nav, inspiratör och auktoritet och läraryrket var fortfarande ett högstatusjobb. Anmälaren minns hur han själv, så sent som på 1980-talet, först på andra försöket kom in på "peddan"/ämneslärarutbildningen. 4,94 i betygspoäng från naturvetenskaplig linje räckte inte vid första ansökan. När man väl var klar med sina studier sökte man lärartjänst och tillsättningen gjordes via meritpoäng, det vill säga ju fler akademiska poäng och tjänstgöringsår som lärare man hade ju lättare var det få det jobb man eftersträvade. Eller få ett lärarjobb överhuvudtaget... Läraryrket hade, precis som författarna påpekar, fortfarande karaktären av ett kall och konkurrensen om jobben var hård.

Detta kapitel är väldigt intressant att läsa och rekommenderas alla som är intresserade av svensk utbildningshistoria. Det man kan invända mot är avsaknaden av ett mer kritiskt granskande av vilka baksidor "den gyllene eran" hade. Vilket syfte tjänade kyrkans engagemang i utbildningen? Var det bara en altruistisk önskan om att höja kunskapsnivån i samhället? Var det bara av godo att de teoretiskt mest begåvade kom in på lärarutbildningen? Det vill säga man läste sina akademiska ämnen först och allra sist kom pedagogiken. Under-teknad hade själv kurskamrater som var akademiskt briljanta, men som då de skulle läsa pedagogik och bege sig ut på skolpraktik inte förmådde stå inför en grupp elever och avråddes från att bli lärare. Brutalt! Och jag har själv haft respektive varit chef för synnerligen akademiskt drivna lärare som dessvärre inte alls förmått att förmedla sina stora kunskaper till en majoritet av eleverna.

Likaledes saknas en ekonomisk analys av förutsättningarna för högre studier. Till exempel fanns det i stort sett inga möjligheter för ungdomar från (stora) syskonskaror uppvuxna på landet eller i städernas arbetarkvarter att, som man sa, "läsa vidare". Många av dessa unga lyckades ändå väl i livet genom hårt arbete och uthållighet, men resurser för att låta barnen studera på läroverk eller, ännu mindre, på universitet fanns inte i någon omfattning att tala om i de breda befolkningslagren.

De därpå följande kapitlen ger läsaren en noggrann genomgång av de sjunkande skolresultaten i Sverige – ett sorgligt och synnerligen sant faktum. Författarna påpekar att dels försvårar sjunkande/låga skolresultat fortsatt hög ekonomisk utveckling och dels blir summan av kardemumman den "dumbing down" som utgör bokens titel. Vi får således oss till livs en genomgång av PISA,

TIMMS, PIAAC och andra internationella kunskapsmätningar och ser svenska elevers allt sämre resultat i dessa. Sammanställningen är utmärkt.

Man pekar på allt större resultatskillnader mellan pojkar och flickor (där de sistnämnda drar ifrån). Författarna skriver vidare om läraryrkets låga status (på många program förmår man ju inte ens fylla platserna och stora avhopp från utbildningarna är, på många lärosäten, legio). De många avhoppet från gymnasieskolan nämns också. Likaså ”stök” samt hot, våld och sena ankomster. Skrämmande läsning är också avsnittet om svenska elevers oförmåga att bedöma sanning kontra annonser och falska nyheter.

Man går också igenom det man kallar ”sjukan” i svensk skola och boven i dramat är den postmoderna kunskapssynen! Det är en av bokens huvudteser. Trots att jag, efter mer än 30 års erfarenhet som professionell i skolan känner igen mycket som beskrivs i ovannämnda avsnitt, blir jag förvånad när författarna tillskriver postmodernismen en så helt avgörande roll i ”förfallet”. Har verkligen Jacques Derrida och Michel Foucault haft så framträdande roller som man anser? Ja, till och med gamle Rousseau får sig en släng av slev. Flera exempel ur boken kan ges, men jag nöjer mig med ett: författarna kritiserar att man, enligt styrdokumentet, ska väga in etiska och ekologiska aspekter i biologiämnet. Eutanasi, AI, genetiskt manipulerade grödor (och snart människor?) samt klimatkrisen, tänker jag då?

Och nu närmar vi oss pudelns kärna. Mitt intryck är nämligen att författarna så gärna vill bevisa att den socialkonstruktivistiska synen på kunskap och sanning är roten till skolans problem, att man tappar i vetenskaplighet och analys. Man ser inte (eller vill inte se) skogen för alla träd.

Under läsningen av *Dumbing Down* frågar jag mig således gång på gång: Var finns den samhällseliga kontexten och dennas inverkan på skola och utbildning? Hela samhället har ju genomgått gigantiska förändringar under efterkrigstiden och inte minst under de senaste 25 åren. Var finns analysen av den tekniska utvecklingen och då inte minst den som kan relateras till informationsteknologin? De sociala medierna? Och är det bara lärarna som tappat sin roll som auktoriteter? Vilken roll spelar de ökande ekonomiska klyftorna och ojämlikheterna? Masskulturen? Objektivisering av könen? Segregation på bostadsmarknaden?

Att det går att göra djupa tvärvetenskapliga analyser bevisas i två av mina favoritverk om skola och utbildning. Jag tänker på Robert Barros och Jong-Wha Lees *Education matters: Global Schooling Gains from the 19th to the 21st Century* (utgiven 2015) och Claudia Goldins och Lawrence F. Katz bok *The Race between Education and Technology* (2009).

På samma sätt saknar jag en analys av vad införandet av iPads och annan modern IT-teknik på bekostnad av läroböcker i själva undervisningen betytt. Här finns rejäla mängder forskning att åberopa. Vilken roll spelar det faktum att 60 % av skolans elever inte har tillgång till ett skolbibliotek? Man tittar inte

heller på hur resurserna för elevvård krympts som en följd av besparingar och/eller medvetna val samt att BUP har extremt långa väntetider – detta samtidigt som man i boken korrekt konstaterar att elevernas psykiska ohälsa ökat.

Men som författarna skriver är det paradoxala i den svenska skolan att, trots de problem som beskrivs, har elevernas snittbetyg ökat! Och här kommer författarnas andra slutsats, nämligen att införandet av en marknadsskola har förstärkt de brister som postmodernismen skapat. Dock skulle jag även här velat se en djupare analys. Själv skulle jag kunna skriva en hel bok om goda exempel på och från friskolor, men också om hästgymnasier utan hästar, skolor där (delar av) vinsten används för att finansiera ägarnas privata konsumtion och till och med terrorism, skolor som tackat nej till elever med funktionsvariationer, skolor som avrått elever från att söka till dem eftersom det inte talas svenska i hemmet, att Friskolornas Riksförbund motsätter sig krav på att skolbibliotek ska finnas, att det inte finns någon insyn i friskolor motsvarande den offentlighetsprincip vi är vana vid, m.m.... Även om man nämner friskolorna på flera ställen i boken känns det tunt att avsnittet "The Voucher System" bara upptar fyra sidor.

Då är avsnittet om betygsinflationen i den svenska skolan något bättre underbyggt även om jag även där saknar referenser till en del studier, till exempel Björn Tyrefors Hinnerichs och Jonas Vlachos studie "The impact of upper-secondary voucher school attendance on student achievement" (2017) där det visas att i de stickprov av skolor vars prov rättades av Skolinspektionen hade friskoleeleverna sämre provresultat än i kommunala skolor. Men när skolorna rättade proven själva fick friskoleeleverna högre resultat än elever i kommunala skolor.

Att författarna har rätt om betygsinflationen och att denna främst drivs av den konkurrenssituation som numera präglar skolan, har emellertid efter bokens publicering fått ytterligare stöd i en utmärkt studie. I september i år publicerade SNS en rapport betitlad "Resultat och betygsättning i gymnasiefriskolor" (SNS Analys 88), författad av Karin Edmark, docent vid Institutet för social forskning (SOFI) vid Stockholms universitet och Lovisa Persson, forskare vid Institutet för Näringslivsforskning (IFN) och Högskolan Kristianstad. I rapporten undersöker Edmark och Persson hur elevers skolresultat och övergång till eftergymnasial utbildning påverkas av att gå i fristående i stället för kommunal gymnasieskola.

De bägge rapportförfattarna angriper ämnet med stor ödmjukhet och pekar på svagheter i forskningen. De uttrycker sig försiktigt, men lyckas ändå på ett bra sätt visa att friskoleelever i genomsnitt får högre betyg samt bättre resultat på de nationella proven i svenska och engelska (där läraren har en högre grad av frihet i egen bedömning) men inte i t.ex. matematik (där det finns en mer detaljerad rättningsmall). Friskoleelever går oftare klart gymnasiet och studerar i högre grad vidare än elever från kommunala gymnasieskolor. Man visar också att friskolor sätter högre kursbetyg jämfört med resultaten på ovannämnda nationella prov. Och detta mönster är tydligare i skolor som

drivs i aktiebolagsform och i skolor som har låg andel personal med pedagogisk utbildning. Det vill säga, precis som Henrekson och Wennström hävdar, är friskolorna pådrivande i betygsinflationen.

Med den sunda brist på tvärsäkerhet som präglar Edmarks och Perssons rapport, redovisas också forskning som visar motsatsen. Men min slutsats är ändå att den metod man använt (man har bland annat skapat jämförelsegrupper av elever med så likartade bakgrundsfaktorer som möjligt) ger klara belägg för åsikten att friskolorna sätter för höga betyg och därmed driver på betygsinflationen.

I höstas publicerade Riksrevisionen en 90-sidig granskningsrapport där man kritiserar statsmakten för att man inte lyckats komma till rätta med de stora diskrepanserna mellan betyg och resultat på nationella prov. Enkelt sammanfattat: betygen är högre än de resultat som de nationella proven visar. Ingen aktör pekas ut som drivande, men problemet finns och måste åtgärdas är den bistra – och synnerligen väl underbyggda – slutsatsen.

Åter till *Dumbing Down* och analyserna av de politiska beslut som fattats och lett till den situation i skolan som beskrivs i boken. Författarna går hårt åt den socialdemokratiska utbildningspolitiken under efterkrigstiden och boken innehåller citat av bland andra Alva Myrdal, Lena Hjelm-Wallén, Stellan Arvidsson och Åsa Linderborg – citat som alla styrker den första delen av författarnas tes.

Det jag saknar är en djupare analys avseende varför de borgerliga partierna gick med på alla de pedagogiska ändringar som socialdemokraterna införde. Sverige hade ju trots allt borgerliga regeringar 1976–1982, 1991–1994 och 2006–2014. Varför lät man denna process inte bara fortgå utan i många fall, som författarna konstaterar, fördjupas? Att bara hänvisa till ”center-högerns” anammande av individualismen, samt deras kritik mot byråkratisk stelbenthet, begränsad valfrihet och slöseri i den offentliga sektorn utan att gräva djupare känns otillräckligt. Jag minns själv från mitt yrkesliv hur företrädare för borgerliga partier skrev in i lokala skolplaner att etablering av fler friskolor var ”ett mål”. Det borde väl ändå vara ett medel för att uppnå högre kvalitet?

I boken saknar jag också en analys av hur den moderatledda regeringen tänkte när 1994 års läroplan infördes och varför Alliansen och ”flumskolans fiende nummer 1”, Jan Björklund, lät väldigt mycket av det tankegods Henrekson och Wennström så hårt kritiserar finnas kvar. Och många av de mindre lyckade effekterna av friskolereformen blev ju synliga väldigt tidigt. Varför gjorde Alliansregeringen inget åt dessa? Var driftsformen överordnad allt annat?

Summa summarum finner jag *Dumbing Down* både tankeväckande och intressant. Läs den, men se den som ännu ett debattinlägg. Och komplettera gärna med den ovan citerade SNS-rapporten och Riksrevisionens granskning av betygssystemet. Låt oss hoppas att vi i Sverige kan få en på vetenskap och djupstudier baserad debatt om skola och utbildning!

Till sist en personlig reflektion apropå min kritik av att så mycket av skoldebatten inför valet handlade om friskolornas vinster. Jag säger som Alf Henrikson så vackert skrev:

Det är som det är
tills det blir som det blir.
Faran är att det blir som det var.

Referenser:

- Barros, Robert J. & Jong-Wha Lee, 2015. "Education matters: Global Schooling Gains from the 19th to the 21st Century". Oxford: Oxford University Press.
- Edmark, Karin & Persson, Lovisa, 2022. "Resultat och betygsättning i gymnasiefriskolor", SNS Analys 88. Stockholm: SNS Förlag.
- Goldins, Claudia & Lawrence F. Katz, 2009. *The Race between Education and Technology*. Cambridge, MA: The Belknap Press.
- "Statens insatser för likvärdig betygsättning – skillnaden mellan betyg och resultat på nationella prov", 2022. En granskningsrapport från Riksrevisionen, RiR 2022:22. Stockholm: Riksrevisionen.
- Tyrefors, Björn Hinnerich & Jonas Vlachos, 2017. "The Impact of Upper-Secondary Voucher School Attendance on Student Achievement, Swedish Evidence using External and Internal Evaluations", *Labour Economics* 47, s. 1-14. doi.org/10.1016/j.labeco2017.03.009.

Abrahamsson, Christian & Elensky, Torbjörn (red.), 2022. *Radikalism och avantgarde. Sverige 1947–1967*. Stockholm: Timbro.

Anmälan av Carl-Göran Heidegren

Sverige 1947–1967. Lugnet före stormen? Den tid då Sverige skördade frukterna av att ha stått utanför andra världskriget? Åren då 1968 och vad som sedan följde förbereddes? I det senare fallet betonas snarare en kontinuitet än en radikal brytpunkt. Kanske måste rentav Kjell Östbergs boktitel 1968 – *när allting var i rörelse* förskjutas till den föregående tjugoförårsperioden. Möjligen var det

Carl-Göran Heidegren är professor emeritus vid Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
E-post: carl-goran.heidegren@soc.lu.se

snarare då som allting befann sig i rörelse. Detta torde också vara tanken bakom en nytkommen antologi med titeln *Radikalism och avantgarde. Sverige 1947–1967* (Timbro, 2022). I baksidestexten understryks detta perspektiv: ”Allt som tagits för givet utmanades. Radikalism fick ett egenvärde. Avantgardet blev mainstream”.

Redaktörer för antologin är Christian Abrahamsson, fil. dr. i kulturgeografi och kulturskribent, och Torbjörn Elensky, författare och skribent. Boken rymmer 24 bidrag av 25 författare. Av dessa är 17 män och 8 kvinnor. Vidare är 8 av författarna födda 1951 eller tidigare, och kan därför sägas ha personliga minnesbilder från åren i fråga som tonåringar och unga vuxna. Något fler, närmare bestämt 11 bidragsgivare, däribland en av redaktörerna, är födda efter 1967; deras kännedom om de båda decennierna baserar sig följaktligen på läsefrukter och hörsägen. Detta behöver inte nödvändigtvis vara en nackdel. Det finns knappast något mera förrädiskt än minnen. Ofta handlar det medvetet eller omedvetet om, för att travestera en välkänd boktitel, att lägga minnet tillrätta. Det är under alla omständigheter en diger volym man får i handen; den omfattar mer än femhundra sidor. Vore väl märkligt om man då inte skulle få sig till livs en hel del som man inte visste om det avlånga landet Sverige anno 1947–1967. De olika bidragen har formen av essäer, allt enligt redaktörernas önskemål. Den akademiska prosan lyser med sin frånvaro, även om några bidrag har en hel del fotnoter. Volymen är tillgänglig och lättläst i ordets bästa bemärkelse.

Redaktörerna väljer att själva hålla en låg profil. Deras förord omfattar blott tre sidor. Detta är å ena sidan sympatiskt. Man gör inget försök att ta över antologin genom ett omfattande inledande bidrag där det eventuellt talas med auktoritativ röst. I stället kan man säga att de bereder plats åt bidragsgivarna (de bidrar även själva med varsin text). Å andra sidan hade de båda orden i huvudtiteln behövt en vidare förklaring. Radikalism och avantgarde är inte några självklara storheter. Är allt som är modernt också radikalt? Utgör modernisterna alltid ett avantgarde? Eller finns det en mainstreammodernism som avantgardet häcklar? Och vad innebär det egentligen att ”radikalism fick ett egenvärde” och att ”avantgardet blev mainstream”? Jag hade gärna sett att redaktörerna inledningsvis hade berört dessa frågor, och då helst på ett problematiserande sätt snarare än att tvärsäkert lägga fast innebörder. Likaså tycker jag att följande formulering hade behövt en något närmare förklaring: ”Tron på de rationella lösningarnas universalism, på oss som postkulturell nation utan egenskaper, bygger i hög grad på denna epok och vår historieskrivning kring den.” (s. 9) Mer av förklaring hade behövts eftersom denna synpunkt ligger till grund för en tes om en svensk särutveckling: ”Den svenska universalismen är unikt svensk.” (Ibid.) Det är för mig oklart i vad mån den föreliggande antologin som helhet kan sägas styrka eller möjligen ifrågasätta denna tankegång.

Bokens bidrag är sorterade under tre rubriklösa delar: I, II och III. Kanske kan man säga att del I handlar om fin- och populärkultur (varvid ordet finkultur

är en neologism från perioden i fråga), medan del III huvudsakligen anlägger samhällsvetenskapliga perspektiv, och del II handlar om lite av varje. Möjligen är redaktörerna inte nöjda med min karakteristik, kanske har jag missförstått saker och ting, med det hade de kunnat förebygga genom att avslöja hur de själva har tänkt.

En ambition med antologin är att spåra långtidseffekter av vad som hände under åren 1947–1967. Förhoppningen är att kunna förmedla ”en övergripande tidsbild såväl som en fördjupad förståelse för den unikt svenska erfarenheten under dessa år och hur den kommit att forma det följande dryga halvsekllet” (s. 9). Flera bidrag kan också sägas förlänga linjerna långt bortom den behandlade tidsperioden. Svante Nordin skildrar Ingemar Hedenius passionerade försvar av sanning, vetenskaplighet och sunt förnuft, och hur i svallvågorna på 1968 detta förvandlades till ett mantra om att sanning i grund och botten handlar om maktförhållanden och att fakta är partiska, för att slutligen hamna i vår egen tid där vetenskapliga rön åter står högt i kurs och anklagelsen om fakta-resistens är en grav och diskvalificerande anklagelse. Bengt G. Nilsson skriver i sin tur om Sveriges förhållande till tredje världen, och om hur den svenska uppfattningen etablerades att befrielseörelser som kallar sig socialistiska eller kommunistiska i princip alltid är värda att stödja. Håkan Lindgren, för att ta ett tredje exempel, skildrar debatten om den så kallade tredje ståndpunkten under femtiotalet, som han menar lade grunden för ett typiskt svenskt förhållningssätt, där man utger sig för att vara neutral och inte att ställning, men där man samtidigt i förtäckta ordalag visst tar ställning eller åtminstone inte förhåller sig fullt neutral. I detta fall framställs en viss typ av falskspel med helt eller delvis dolda agendor som ett typiskt svenskt förhållningssätt. Inte särskilt smickrande för ett land med hög svansföring. Slutligen kan nämnas Tobias Hübinette som spårar en rörelse från en trevande ”proto-antirasism” under tidig efterkrigstid till en sedan sextiotalet ”alltmer fullfjädrad svensk antirasism av färgblint snitt” (s. 424) som möjligen från början var unik i ett västvärldssammanhang, ja rentav i en global kontext.

Säkerligen fanns det mycket av radikalism och avantgarde under de båda decennierna 1947–1967. Det räcker med att hänvisa till Öjvind Fahlströms ”knådande av språket” eller till den nyskapande tonsättaren Bo Nilsson, som dock ”gömde sig i Malmerberget uppe i Gällivare kommun” (s. 65). Men fanns det inte också mycket av normalisering och disciplinering, av konformism och rädsla för att sticka ut under denna tidsperiod. Allt som tilldrog sig under dessa år var väl ändå inte så spännande och omstörtande? Det räcker med att ta en titt på de båda återgivna skolmatsedlarna från 1956 och 1966 för att kylas ner högst betydligt (s. 229). Världens modernaste land var säkert i framkant på många områden, men det fanns också en högst prosaisk vardag som var varken radikal eller avantgardistisk. Orvar Löfgren skriver till exempel om ”resfeber” och ”semesterliv”. Det är intressant läsning, men vad har det egentligen med

radikalism och avantgarde att göra? Att kalla de första Mallorca-resenärerna för avantgardister är väl ändå att tänja på begreppen. Jag är vidare något osäker på om till exempel Lars Ullerstam, som citeras i Oscar Swartz bidrag, representerar något slags avantgarde när han 1964 talar sig varm för "ambulerande bordeller", med tillägget: "Personalen skulle kallas erotiska samariter och åtnjuta stor aktning" (s. 270).

Året 1968 och vad som följde därpå har onekligen sugit åt sig mycket av intresset, inte minst därför att flera av dem som var med när det begav sig har velat berätta sin och sina generationskamraters historia. *Radikalism och avantgarde* utgör utan tvivel ett försök att rehabilitera de båda föregående decennierna. Till exempel kan Petra Werner i sitt bidrag sägas rehabilitera den tidiga svenska televisionen som hon menar både "tillgängliggjorde ett kulturarv" och fångade upp "nya tankeströmningar" (s. 186). En sådan ambition har inte förlorat något av sitt värde och sin aktualitet. Förbindelsen mellan decennierna 1947–1967 och vad som följde därefter kan också se ut på olika sätt beroende på vad man har i blickpunkten. Birgitta Holm skriver till exempel: "Avantgardismen i litteraturen gick för en stund i vila, men radikalismen levde" (s. 30). I detta fall är det något som kommer till ett temporärt slut 1968. I en liknande riktning går Cilla Robachs konstaterande: "1968-rörelsens krav på politiskt engagemang blev kreativt hämmande för flera konsthantverkare och designer" (s. 208). En annan typ av förbindelse skrivs däremot ut av Kalle Lund: "Jag är beredd att säga att *allt* det som kommer att finnas hos den samhällskritiska sextio- och sjuttioalsteatern kan hittas i *Gula hund*" (s. 165). Syftningen är förstas på Hasseåtages revy från 1964. Man noterar också att marken anno 1967 av allt att döma var betydligt mindre minerad än idag. Så läser man med viss förundran om "hippiekollektivet Vita Huset i Lund" (s. 26). Förhöll det sig möjligen helt enkelt så att huset som man bodde i var vitmålat?

De flesta omfattande antologier tenderar att bli till ett kalejdoskop som i högre eller mindre grad spretar åt olika håll, oavsett vad redaktörerna formulerar inledningsvis. Denna antologi är inget undantag. Man är aldrig riktigt glad efter att ha läst en antologi med många bidrag, men det hindrar inte att man haft en räcka av angenäma stunder. Så vitt jag kan bedöma är det genomgående högst kompetenta personer som levererat bidrag till antologin. Man lär sig också onekligen mycket om vad som tilldrog sig i Sverige under de båda decennierna 1947–1967 (och allra mest om vad som tilldrog sig i den kungliga huvudstaden), och man får även perspektiv på vad som kom efter dem. Ja, kanske var detta verkligen i hög grad en tid då man kunde och vågade tänka fritt, i lika hög grad som man gjorde det under märkesåret 1968. Kanske kan man även säga att vad som sedan skedde under loppet av sjuttioalet innebar att en välkänd devis besannades med en märklig knorr: "tänka fritt är stort men tänka rätt är större". Och att tänka rätt var då liktydigt med att tänka i överensstämmelse med Marx, Lenin, Mao eller någon annan mästartänkare.

Franchell, Eva, 2022. *En människa kan mördas men inte idéer. En biografi över Anna Lindh*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

Anmälan av Anders Mellbourn

När Anna Lindh mördades stod Utrikespolitiska institutet och Försvarshögskolan mitt uppe i sitt gemensamma bygge av ett nytt hus vid KTH i Stockholm. Biblioteket skulle bli gemensamt och UI:s dåvarande bibliotekarie föreslog namnet Anna Lindh-biblioteket. Det gick inte omedelbart hem på FHS. Att ge ett militärt högskolebibliotek namn efter en socialdemokratisk vänsterpolitiker var främmande. Men vid närmare eftertanke kunde vi snabbt enas. Anna Lindh hade varit tongivande och drivande i en svensk utrikes- och säkerhetspolitisk utveckling in i de europeiska sammanhangen och samarbetena av historisk betydelse. Vi var inte heller ensamma i att vilja knyta hennes minne till säkerhetspolitiska sammanhang. Hon fick snart namnge sameuropeiska forskningsprogram om konfliktförebyggande, en professur i praktisk diplomati på Harvard (med en första innehavare som senare skulle bli Barack Obamas FN-ambassadör) och ett dialogcentrum i Mellanöstern.

När Anna Lindh-biblioteket så småningom var klart ville vi ha en minnes-tavla i läsesalen om Anna Lindh med bilder av DN:s stjärnfotograf Sven-Erik Sjöberg och citat ur några av hennes utrikesministertal. Det blev lättare med bilderna än med citaten. Det där riktiga lyftet i formuleringarna hade vi svårt att hitta i hennes tal. Praktisk handlingskraft och politisk insikt att finna nya lösningar som en ny tid krävde och gjorde möjliga präglade hennes politiska gärning snarare än idédebatt och retorisk glans.

Men titeln på Eva Franchells stora biografi över Anna Lindh – ”En människa kan mördas men inte idéer” – är faktiskt ett citat från henne. Det kommer från Anna Lindhs kanske mest berörande anförande, om Olof Palme vid begravningshögtiden för den mördade statsministern i mars 1986, då hon var SSU-ordförande. Det är en fin formulering om Olof Palme och en bra boktitel, men kanske inte riktigt träffande om handlingsmänniskan och drivkraften Anna Lindh.

Eva Franchell träffade för första gången Anna Lindh 1994 när hon värvats till den socialdemokratiska presstaben inför valet och följde sedan med som informationssekreterare till den nya miljöministern efter valsegern. Deras yrkesvägar skildes redan våren 2000 när hon blev informationschef på TV4,

Anders Mellbourn är pensionerad journalist och docent i statsvetenskap. På 1980-talet skrev han om Bo Holmbergs första år som civilminister och under Anna Lindhs tid som utrikesminister var han direktör för Utrikespolitiska institutet.

E-post: anders@mellbournanalys.se

medan Anna Lindh stod inför sina tyngsta och viktigaste år som utrikesminister. Men de gick från att vara arbetskamrater till att vara privata vänner. Det var väninnan Eva som Anna Lindh snabbinkallade som smakråd på NK, eftermiddagen den 10:e september 2003. Franchell kom därmed att bli närmaste vittne till mordet på Sveriges utrikesminister.

Den nya biografen har ambitionen att ge ett heltäckande porträtt av både människan och politikern Anna Lindh. Här finns mycket om barn- och ungdomstiden, både i familj och SSU, och en kronologisk redovisning av den alltmer framgångsrika politiska karriären skuggad av ett allt svårare privatliv i ett tragiskt sönderfallande äktenskap med den äldre politikerkollegan Bo Holmberg. Den tidigare civilministern och sedan landshövdingen förföll i alkoholism när den egna politiska framgången uteblev och han klarade inte livet i skuggan av glansen från en yngre hustru på väg mot den absoluta makttoppen.

Författarens närhet som vän är förstas en styrka för boken och tillåter henne att våga vara öppen om de svåra personliga sidorna i Anna Lindhs liv. Men vänperspektivet ger också begränsningar. Man anar hänsynstaganden men också en – lätt förståelig – beundran inför den porträtterade som står i vägen för mer genomarbetade resonemang. Vännens bild blir också svår att ifrågasätta eftersom den författande vännen i någon mening definitionsmässigt vet bäst i kraft av sin överlägsenhet i närhet och mängd av kontakter. I det ligger också faran att det egentligen är författarens inställning och uppfattning vi får, inte säkert Anna Lindhs alla gånger. Framställningen genomsyras exempelvis hela tiden av en viss distans och ovilja mot maktens miljöer. Den kan naturligtvis vara fullt berättigad. Den passar en bok där författaren nog är mer intresserad av det partipolitiskt socialdemokratiska och det personliga än regeringspolitik. Men var det här avståndet också Anna Lindhs?

En återkommande bild är exempelvis att Anna Lindh stod litet utanför i den politiska karriären och varken fick den erkänsla eller det stöd från vare sig Ingvar Carlsson eller Göran Persson som hon förtjänade eller hoppades på. Inte heller närheten till de kvinnliga generationskollegerna i partiet – Mona Sahlin och Margot Wallström – var enligt biografen så stark som mediebilan velat ge sken av. Med tanke på den övervägande raka karriär som Ann Lindh hade med ordförandeskap i SSU, tidig plats i det verkställande utskottet, borgarråd i Stockholm och sedan miljö- och utrikesminister är bilden av utanförskapet, om den är sann, anmärkningsvärd.

Säkerligen är det korrekt att Ann Lindh hade personliga kvaliteter vad gäller integritet och kunskaper som överglänste omgivningens, avspeglat bland annat i högsta betyg från skola och universitet. I det låg också en briljansens distans till partiapparaten långväga vänskaps- och funktionärskarriärer. Viktigare för henne var vänkretsen utanför politiken från barndom och studier. Om Anna Lindh ändå paradoxalt nog var en outsider, eller hellre en ensamvarg, var rollen kanske medvetet vald och i längden en styrka för att nå de högsta topparna i

etablissemang. Och undantaget, när den privata och politiska kretsen gick ihop i äktenskapet med Bo Holmberg, tidigare statsråd men med framgångskarriären bakom sig, blev besynnerligt och en olycka.

Tydligt är att Ann Lindh under alla år med charm och leende i behåll självklart förstod vikten av att sätta dagordningen, ligga före och hela tiden ha initiativet och personlig kontroll i sakfrågorna. Det var hon och inte mediefrestade medarbetare som skulle skriva debattartiklar och uttala sig först i medierna. I en traditionsrik hierarkisk miljö som utrikesdepartementet var hon mycket angelägen om att välja sina närmaste och hålla också både kompetenta och s-märkta veteraner på armlängds avstånd. Som Eva Franchell skriver var hon en tävlingsmänniska som sökte makten att förändra, inte en lagledare för ämbetsmän med ambitioner. Egna sakfrågor och framgång med dem var det viktiga. Hon grämde sig över att som borgarråd ha tvingats ta över hanteringen av företrädares ansökan om sommar-OS som var dömd att misslyckas.

Fylligast och lyckligast är Eva Franchells skildring av Anna Lindhs år som miljöminister med ett uppenbarligen fungerande och stimulerande samarbete med närmaste medarbetare och framgångsrika uppgörelser med både finansdepartement och EU-apparatens olika organ. Här fick hon visa sin förmåga att hålla in svåra frågor, både lagstiftning som ny miljöbalk, krishantering vid Hallandsåsen och miljökonferenser i FN. Om hon inte anat det tidigare, var det rimligen på miljödepartementet som hennes insikt och övertygelse väcktes och stärktes att det nu och för framtiden bara är i EU-samarbetet som svensk politik riktigt kan utvecklas och drivas, vilket gjorde steget från Tegelbackens departementsvåningar till Gustav Adolfs torg kort på alla sätt.

Litet torftigt blir det däremot tyvärr om tiden som utrikesminister, som ändå blivit bestämmande för minnet av Ann Lindh och blev toppen på en politisk gärning som på grund av ett knivdåd aldrig nådde statsministerkontoret i Rosenbad. På UD var Eva Franchell bara med en kortare tid och här verkar hon tyvärr – i kontrast till barn- och ungdomsåren där hon också måste varit beroende av sina många samtalskällor – varken haft lust eller tillräckligt intresse för ämnet för att få till det i berättelsen. Det här är en omvälvande tid för Europa, världen och Sverige med slutet på upplösningskrigen i det forna Jugoslavien, EU:s utvidgning och fördjupning med säkerhetspolitiskt samarbete och gemensam valuta, Sveriges första ordförandeperiod i unionen, 11:e september, kriget mot terrorismen och Irakkriget.

Angående allt detta lyfter aldrig framställningen. Mest intresse ägnar författaren Sveriges redan då motsägelsefulla förhållande till Turkiet. Detaljrik blir bara redovisningen – måhända i försvarssyfte för utrikesministern – av den för Sverige skamliga utvisningen av misstänkta egyptiska terrorister efter ett regeringsbeslut där Anna Lindh fick ta ansvaret medan statsrådskolleger duckade. Samspelet i EU:s dåvarande trojkamodell för den utrikespolitiska

ledningen med den höge representanten Javier Solana och kommissionären Chris Patten är värt många historier, både allvarligt politiska inte minst om deras insats för att förhindra att Kosovokrisen spreds till det som i dag heter Nordmakedonien och anekdotiskt personliga, men får ingen samlad plats. Anna Lindhs engagemang för euron redovisas förstås men inget sägs om hennes mer framgångsrika, men egentligen lika kontroversiella, satsning på att Sverige omedelbart skulle delta i EU:s nya militära krishantering, först i östra Kongo, trots försvarsledningens invändningar och önskemål om planeringstid.

Anna Lindh kommer vi att minnas för att hon var den förste minister som riktigt såg och tog det svenska EU-medlemskapet när det var på plats som möjligheten och vägen för framtiden att driva politik. (Carl Bildt må göra anspråk på att vara den förste svenske europén. Men han hade förlorat makten när Sverige steg in som medlem i EU.) Frågan är hur tidigt Anna Lindh själv kom till den insikten och, naturligtvis, om det var Göran Perssons bedömning att han behövde och ville ha en utrikesminister från en ny generation, just Anna Lindh, för att kunna förvalta och dra nytta av det svenska medlemskapet, när han något överraskande lanserade sin nya utrikesminister 1998 för att ersätta trotjänaren Lena Hjelm-Wallén. Om Eva Franchell har rätt i att Göran Persson visade en viss kritisk hållning till Anna Lindh, kanske delvis till följd av hans närhet till hennes rival från SSU-tiden, Pär Nuder, kan hans karaktäristiska bufflighet i det här fallet mest ha varit ett sätt att pröva hennes fortsatta förmåga, vilka påfrestningar och besvikelser hon skulle klara både personligt och politiskt. Och därvidlag bestod hon uppenbarligen provet. Vid tiden för mordet hade hon hunnit bli den självklara tronföljaren.

Hur det skulle ha gått får vi tragiskt nog aldrig veta. Men det Eva Franchell sammanfattar om Anna Lindhs tid som ordförande i SSU på 1980-talet skulle nog fortfarande stämma: "Hon står lite över alla andra. Många tycker hon är gåtfull, de flesta tycker om henne och alla respekterar henne".

Sundström, Göran, 2022. *Brutet förvaltningskontrakt: Om metastyrning av svensk biståndsförvaltning*. Lund: Studentlitteratur.

Anmälan av David Scott

I boken *Brutet förvaltningskontrakt: Om metastyrning av svensk biståndsförvaltning*, tar statsvetaren Göran Sundström med läsaren på en resa i reformeringen av svensk biståndspolitik som påbörjades i och med alliansregeringens tillträde 2006. Sundström tar avstamp i dåvarande biståndsminister Gunilla Carlssons radikala ambitioner med att omstöpa den svenska biståndsförvaltningen (specifikt Sida) i linje med den så kallade "resultatagendan" och de konsekvenser detta fick för relationen mellan stat och förvaltning. Reformeringen, som syftade till att göra det svenska biståndet mer resultatinkänt, var en mycket infekterad process, eftersom den ledde till vad Sundström kallar för ett "brutet förvaltningskontrakt", vilket innebär att den tillit som historiskt präglat relationen mellan den politiska nivån och förvaltningen eroderades på ett betydande sätt. I boken beskriver Sundström hur den politiska styrningen syftade till att inskräpa ett resultatattänkande i biståndsförvaltningen på ett sätt som inte tog förvaltningens kunskaper och expertis i beaktande, vilket ledde till att ett förtroendegap uppstod. Till sin hjälp tar Sundström begrepp från *governance*-litteraturen, och då specifikt litteraturen om metastyrning (*metagovernance*) (Sørensen 2006; Torfing m.fl. 2012). Framförallt lutar sig Sundström på ett ramverk i vilket metastyrning sker i två faser; först genom så kallad "makrostyrning" genom vilken politiken, när den vill åstadkomma stora förändringar, ger förvaltningen breda förutsättningar att bedriva sin verksamhet, ofta genom att förse den med regler, resurser, enheter, ledningar och kompetenser. Politiken kopplar också samman förvaltningen med sig själv och med andra organisationer. Detta kan, enligt Sundström, liknas vid att "rigga en scen" (s. 20). I en andra fas tar den så kallade "mikrostyrningen" vid, vilket innebär en mycket mer precis styrning som ofta leder till att beslut i förvaltningen kommer att ligga nära den politiska viljan. Denna mer precisa styrning tar sig uttryck genom exempelvis formuleringar i regleringsbrev, omflyttningar av befogenheter mellan politisk nivå och förvaltning etc. Med detta ramverk visar Sundström hur reformeringen av biståndsförvaltningen i enlighet med resultatagendan inskräptes genom specifika former av styrning (framförallt av mikrostyrningskaraktär) och hur den skapade spänningar i

David Scott är fil.dr och universitetsadjunkt i statsvetenskap på Institutionen för samhälls- och kulturvetenskap, Karlstads universitet.

E-post: david.scott@kau.se

relation till förvaltningen som inte kände igen sig i den reformberättelse som fanns inskriven i styrningen.

Med det teoretiska ramverket som fond gör Sundström en djup fallstudie av hur biståndsförvaltningen påverkades av betydande styrningspolitiska förändringar i och med alliansregeringens tillträde 2006. Kontrasten blir särskilt tydlig genom att Sundström också sätter detta i relation till den historiska utvecklingen av biståndspolitikerna i vilken det förvaltningspolitiska kontraktet mellan den politiska nivån och biståndsförvaltningen hade hållits intakt i närmare femtio år. Att Sundström kontrasterar alliansregeringens reformering med den historiska framväxten av biståndspolitikerna visar också hur ett påtagligt professionaliserat politikområde växt fram. Den ökade professionalisering som alliansregeringen eftersträvade genom att sätta fokus på mål- och resultatstyrning var egentligen inte alls främmande för biståndspolitikerna som ända sedan dess formering på 1960-talet har försökt inkorporera alltifrån metodutvecklingsarbete till mer stringenta styr- och kontrollsystem. Givet att den historiska framväxten av svensk biståndspolitik inte beskrivits på ett uttömmande sätt förrän ganska nyligen (se Berg m.fl. 2021) blir detta ett välkommet bidrag, särskilt när det blir en nyttig bakgrund för läsaren att relatera till när Sundström beskriver de styrningspolitiska förändringar som alliansregeringens biståndspolitik gav upphov till. Att Sundström väljer att göra denna fallstudie, skriven på ett lättillgängligt språk, är också särskilt välkommet i en tid där djupa fallstudier som tar avstamp i en specifik nationell kontext, verkar ha svårt att ta plats i den snäva publikationskultur som präglar internationella tidskrifter.

Boken väcker också generella frågor om statsvetenskapliga teoriers fruktbarhet för att beskriva och förstå reformeringsarbete i offentlig förvaltning samt vilken typ av maktanalys som möjliggörs genom dessa teorier. Som statsvetare intresserad av organisering och styrning i bred mening, och som sett ett värde i att gå till andra discipliners teoribildningar, ser jag en del problem med Sundströms val av teoretiska utgångspunkter. Min kritik handlar inte här om att valet av teoretiska utgångspunkter inte skulle vara de "rätta" enligt de analytiska ambitioner boken har – tvärtom, de är synnerligen relevanta. Dock menar jag att de valda utgångspunkterna väcker tankar om vad statsvetenskaplig teori, givet sina förgivettaganden, omöjliggör i termer av politisk analys. Även om jag då riskerar att hamna i fällan att kritisera en form av analys som författaren inte ens föresatt sig att göra, så menar jag att boken inbjuder till en bredare diskussion om vilka teoretiska verktyg som ska, och kanske bör, användas för att studera reformarbete i offentlig förvaltning och de maktrelationer som reproduceras i detta arbete.

I Sundströms bok ser jag en mycket intressant berättelse om reformering av offentlig förvaltning framträda. Frågan om hur politiska reformer kommer "till liv" i offentlig förvaltning är därmed central. För att resultatagendan som

reform skulle bli verklighet i biståndsförvaltningen krävdes stora arbetsinsatser, både från politisk nivå och från biståndsförvaltningen själv. Från den politiska nivån, å ena sidan, behövde ”styr signaler” skickas ut, vilka kom till uttryck i alltifrån den dåvarande biståndsministerns offentliga retorik till faktisk omformulering av regleringsbrev och förflyttningar av befogenheter mellan politisk nivå och förvaltning. Biståndsförvaltningen, å andra sidan, ägnade sig åt att översätta styr signalerna och implementera resultatagendan. Reformarbetet var bräckligt, med i viss mån hårda konfrontationer mellan politisk nivå och biståndsförvaltningen.

Detta reformarbete klär Sundström i en teoretisk skrud inspirerad av metastyrningslitteraturen. Jag menar dock att berättelsen innehåller andra aspekter av reformarbete som inte riktigt kan begripliggöras inom de teoretiska ramarna. Här hade exempelvis den kulturgeografiskt och antropologiskt inriktade litteraturen kring policyanalys pekat ut andra intressanta aspekter av reformarbetet. I den så kallade *policy assemblage*-litteraturen, som tagit inspiration från filosoferna Gilles Deleuze och Félix Guattari (2013), betraktas policyer (och andra former av reformprojekt) som ett resultat av att olika komponenter sätts samman¹ och bildar tillfälligt sammanhängande helheter. För geografen Eugene McCann (2011: 144) som studerar uppkomsten av drogpolicy i kanadensiska Vancouver, ska en policy förstås som ”a purposive gathering of people, institutional capacities, expertise, models, techniques, technologies, political sustenance etc. from local sources, and, crucially, from elsewhere”. En policy är således inte främst ett resultat av att en definierad politisk nivå medvetet och rationellt formulerar den, utan den är en produkt av ett ihärdigt och mödosamt arbete med att sätta samman en mängd olika komponenter som inte alltid låter sig sorteras i de nivåer och hierarkier som policyforskare gärna tar för givna. Som ett exempel på policyarbetets komplexa och gränsöverskridande karaktär, så kan en policy både vara en lokal och en global konstruktion samtidigt genom att exempelvis globalt cirkulerande ”best practices” installeras i det lokala policyarbetet. Det krävs även politiskt alliansbyggande, mobilisering av teknologier med mera för att en policy ska uppstå och hållas vid liv. Policyarbete är därför att likna vid ett veritabelt konstruktionsarbete i vilket olika delar ska sättas ihop, likt delarna till en möbel eller en cykel. *Assemblage*-begreppet har kommit till användning för att studera hur en mängd politiska fenomen, reformer och projekt sätts samman, från biståndsprojekt (Scott 2021; Murray Li 2016) till styrningsarrangemang kring globala problem (Bueger 2018).

Jag ser spår av detta reformsammansättningsarbete i Sundströms analys. I omorganiseringen av biståndsförvaltningen skymtar externa konsulter (s. 139) och digitala teknologier för dokumentation och rapportering av

1 Begreppet ”assemblage” har ingen självklar översättning på svenska men ”sammansättning” eller ”arrangemang” är två möjliga översättningar.

biståndsinsatser (s. 148) fram, vilket för forskare inom *policy assemblage*-litteraturen skulle vara centrala komponenter att rikta den analytiska blicken mot. Detta eftersom komponenter som finns bortom formella beslutsarenor, såsom materiella artefakter och expertis, är minst lika viktiga, om inte ännu viktigare, som de formella arenorna där policyer utvecklas. För att förstå vad som gjorde reformeringen av biståndsförvaltningen möjlig hade dessa sparsamt behandlade komponenter behövt analyseras mer.

Jag ser det som att denna analys inte är möjlig därför att det teoretiska ramverket inspirerat av metagovernance inte tillåter detta. Det teoretiska ramverket om metastyrningens olika faser tar aktörernas suveräna förmåga att driva reformarbetet för given, vilket gör att detta arbete framstår som helt igenom aktörsdrivet – av den politiska nivån som med fast hand reformerar hela biståndsförvaltningen genom att medvetet skicka ut specifika ”styr signaler”, medan förvaltningen till sist (dock inte utan motstånd) lyder dessa signaler. Detta gör att komponenter som expertis och tekniska system faller utanför analysen.

Genom att dessa komponenter av reformsammansättningsarbete faller bort omöjliggörs också en viktig form av maktanalys. Sundströms aktörscentrerade analys gör att makten hamnar helt hos den politiska nivån, det vill säga staten. Dock visar förekomsten av extern konsultexpertis och avancerade teknologiska system att det även fanns andra komponenter som förmodligen spelade en stor roll för det omfattande reformarbetet. Just dessa exempel visar hur förment neutral expertis och till synes apolitiska tekniska system för dokumentation och rapportering av biståndsinsatser har stort inflytande på hur politiska reformprojekt ”blir till”. Dessa komponenter ger också viktiga ledtrådar om hur makt reproduceras, inte bara genom staten utan genom alla former av praktiker som syftar till att ordna och organisera verkligheten. Den roll som expertis och tekniska system spelar för reformarbete kan inte betonas nog. Inom *policy assemblage*-litteraturen betraktas ofta dessa som existerande i ”repertoarer” som friskt lånas in och översätts i olika typer av reformarbeten, oftast utan att deras djupt politiska dimension problematiseras (Clarke et al., 2015). Dessa mycket viktiga komponenter faller tyvärr bort i en analys där suveräna aktörer driver reformarbete genom noga genomtänkt makro- och mikrostyrning.

Sammanfattningsvis menar jag att Sundströms bok förlitar sig på ett teoretiskt ramverk som inte riktigt får fram komplexiteten och ”rörigheten” i det arbete som gjordes för att sätta samman resultatagendan som reform i biståndsförvaltningen. Genom detta går Sundström också miste om att göra en mer finkornig maktanalys som tar hänsyn till de vardagliga mikrokomponenter (exempelvis expertis och teknologier) som är närvarande i reformarbete men som oftast glöms bort i aktörscentrerade analyser. För att parafrasera sociologerna Peter Miller och Nikolas Rose (2008) så bör maktintresserade forskare lägga mer energi på att studera ”political power *beyond the state*”,

det vill säga makt som inte finns koncentrerad i enskilda aktörers händer utan som kommer till uttryck i praktiker av ordnings- och meningsskapande. Samtidigt utgör boken ett viktigt bidrag som en ”reformfallstudie” i sin egen rätt och Sundström borde fundera på att få ut denna forskning om reformarbete i offentlig administration internationellt. Boken väcker också behövliga tankar om vilka teoretiska verktyg som ska och bör aktiveras för att studera reformarbete och styrning och organisering av offentlig verksamhet i bred mening. Denna diskussion är långt ifrån avslutad och min önskan är att svenska statsvetare ser fruktbarheten i de teoribildningar som finns i angränsande discipliner, såsom kulturgeografi, sociologi och antropologi, och aktivt sätter begrepp från dessa i analytiskt arbete för att bidra till denna diskussion. *Policy assemblage*-litteraturen är blott ett exempel från denna rika flora av teoribildningar. För analyser av politisk styrning har också den foucauldianskt inspirerade *governmentality*-litteraturen (Dean 2010; Miller & Rose 2008) växt fram som ett alternativ till *governance*-litteraturen genom att lägga vikt vid hur fenomen, organisationer och verksamheter görs styrbara. Likaså har aktör-nätverksteori (*actor network theory*) växt fram som ett alternativ för att studera hur expertis, vetenskap och teknologi vävs samman med politik (se t ex Latour 2007). Min förhoppning är att dessa typer av teoribildningar ska ses som inspirationskällor för statsvetare i arbetet med att begripliggöra en komplex form av politisk styrning och organisering som går bortom de förgivetta taganden som statsvetenskaplig teori ofta utgår ifrån.

Referenser

- Berg, Annika, Lundberg, Urban & Tydén, Mattias, 2021. *En svindlande uppgift: Sverige och biståndet 1945-1975*. Ordfront.
- Bueger, Christian, 2018. “Territory, Authority, Expertise: Global Governance and the Counter-Piracy Assemblage”, *European Journal of International Relations* 24(3), s. 614-637.
- Clarke, J., Bainton, D., Lendvai, N. & Stubbs, P., 2015. *Making policy move: Towards a politics of translation and assemblage*. Policy Press.
- Dean, Mitchell, 2010. *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix, 2013. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. London: Bloomsbury Academic.
- Latour, Bruno, 2007. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press
- McCann, Eugene, 2011. “Veritable Inventions: Cities, Policies and Assemblage, *Area* 43(2), s. 143-147.
- Miller, Peter & Rose, Nikolas, 2008. *Governing the Present: Administering Economic, Social and Personal Life*. Cambridge: Polity.
- Murray Li, Tania, 2016. “Governing Rural Indonesia: Convergence on the Project System”, *Critical Policy Studies* 10(1), s. 79-94.

- Scott, David, 2021. *(Dis)assembling Development: Organizing Swedish Development Aid through Projectification*. Karlstad: Karlstad University Studies.
- Sørensen, Eva, 2006. "Metagovernance: The Changing Role of Politicians in Processes of Democratic Governance", *American Review of Public Administration* 36(1), s. 98-114.
- Torring, Jacob, Peters, Guy, Pierre, J. & Sørensen, Eva, 2012. *Interactive Governance: Advancing the Paradigm*. Oxford: Oxford University Press.

Statsvetenskapliga förbundet

Förbundsredaktör: Katarina Roos

Rapport från Swepsa 2022 samt nya avhandlingar

av Katarina Roos

RAPPORT FRÅN SWEPSA 2022, PRISER OCH PRISTAGARE

I början av höstterminen 2022, 28–30 september, arrangerades Swepsa i Örebro. Konferensen inleddes med en keynote av Dr. Daniel Hausknost, Assistant Professor vid the Institute of Social Change and Sustainability (IGN), Vienna University of Economics and Business (WU Wien). Titeln för hans föreläsning var "Climate Crisis, eco-collapse and the reactive state: exploring the glass ceiling of transformation". Under konferensen deltog cirka 140 deltagare och 11 arbetsgrupper hade förannonserats.

Under konferensens andra dag genomfördes sedvanliga årsmötesförhandlingar. Ordförande Douglas Brommesson och sekreterare/kassör Johanna Jormfeldt (båda LNU) omvaldes. Två nya ledamöter valdes in i styrelsen, Astrid Hedin (MAU) samt Ali Abdelzadeh (HD). Övriga ledamöter i styrelsen omvaldes, Martin Karlsson (ORU), David Karlsson (KAU), Mariana Gustafsson (LIU), Niklas Bolin (MIUN), Anna Bendtz (GU), Sara Svensson (HH), Charlotta Söderberg (LTU), Anna Michalski (UU), Dalia Mukhtar-Landgren (LU), Therese Bjärstig (UMU), Ulrika Mörth (SU), Jörgen Ödalen (MDU), Ann-Cathrine Jungar (SH) samt Kjell Engelbrekt (FHS). Doktorandrepresentant för perioden 2022–2024 är Melika Erika Bouhleh, doktorand i statsvetenskap vid Örebro universitet. Thomas Larue, som är disputerad vid Umeå

universitet och sekretariatschef för utvärderings- och forskningssekretariatet i riksdagen, samt Tove Dannestam, som är disputerad vid Lunds universitet och chef för Omvärld och samverkan på Myndigheten för tillgängliga medier, omvaldes som allmänrepresentanter i styrelsen.

Vid årsmötet meddelades också ett antal priser och pristagare som förbundsstyrelsen beslutat om under verksamhetsåret 2022. Ett av dem är pris för bästa uppsats i *Statsvetenskaplig tidskrift*, vilket styrelsen fastställer efter ett nomineringsförfarande i tidskriftens redaktionsråd. Pris för bästa uppsats i *Statsvetenskaplig tidskrift* tilldelades denna gång en författartrio, Magnus Ekengren (FHS), Alina Engström (UI) och Mark Rhinard (SU) för uppsatsen "Coronapandemin – en smygande kris vintern 2020", publicerad i 2021:5, volym 123.

2021 års pris för bästa uppsats av yngre forskare tilldelades Daniel Fjellborg, Luleå tekniska universitet, för uppsatsen "Banging on closed doors or beating the drum? Social movements' interpretations of opportunities in legal appeal processes". Priskommittén bestod av Douglas Brommesson, Niklas Bolin samt Jörgen Ödalen och motiveringen lød: "Med utgångspunkt i ett intresseväckande empiriskt fenomen och med solid förankring i etablerade teoretiska förklaringsmodeller lyfter uppsatsen på ett mycket förtjänstfullt sätt upp nya förklaringar till varför sociala rörelser engagerar sig i juridiska processer, trots deras högst begränsade chanser till framgång."

Vart tredje år delar förbundet ut ett pris för bästa bok om svensk politik och för perioden 2018–2022 tilldelades det Jenny Jansson vid Halmstad Högskola för boken "Crafting the Movement – Identity Entrepreneurs in the

Swedish Trade Union Movement, 1920-1940”, som getts ut av Cornell University Press. Kommittén, som bestod av Sverker Gustavsson, Leif Lewin, Jenny Madestam samt Ulrika Mörth, lämnade följande motivering: ”Boken är ett viktigt kunskapsbidrag till forskningen om svensk politisk historia och förklarar den svenska arbetarrörelsens identitetsskapande. Analysen genomförs med fin känsla för materialet, skarpsinne och originalitet, särskilt i den empiriska undersökningen av identitetsprocessen.”

KOMMANDE KONFERENSER

Statsvetenskapliga förbundets årsmöte 2023 organiseras av Göteborgs universitet och datum för arrangemanget är 4-6 oktober. Preliminära arrangörer för årsmötet 2024 är Umeå universitet.

NoPSA arrangeras vartannat år och kommer nästa gång att genomföras i Bergen, Norge, 13-16 augusti 2024. Ett stipendium har inrättats för att doktorander och yngre forskare från universitet och högskolor i de fem nordiska länderna, Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige inklusive Färöarna, Grönland och Åland, ska kunna delta i systemkonferenser till Swepsa. Stipendierna kan användas till resekostnader, logi samt konferensavgift och högsta belopp är 500 Euro. Mer information om detta finns på NoPSAs hemsida.

NYA AVHANDLINGAR I STATSVETENSKAP SAMT I OFFENTLIG FÖRVALTNING UNDER 2022

Styrelsen för Statsvetenskapliga förbundet beslutade under föregående verksamhetsår att fortsätta uppdatera den lista som Leif Johansson, Lunds universitet, sammanställde för perioden 1890-2019. Styrelsen har gett förbundsredaktören i uppgift att administrera och sammanställa den fortsatta listan. Medlemmarna i styrelsen har inkommit med uppgifter om framlagda avhandlingar, och Diva samt respektive lärosätes hemsidor har använts för att verifiera och komplettera vissa

uppgifter. Styrelsen önskade också att förbundsredaktören gör någon form av återkommande sammanställning på förbundssidorna, och detta är det första trevande försöket. Den som hade hoppats på finurliga reflektioner kring trender och mönster liknande dem som Leif Johansson tidigare publicerat här i *Statsvetenskaplig tidskrift*, riskerar tyvärr att bli besviken. I denna premiäromgång är fokus på avhandlingarnas format, språk samt lärosäteshemvist, inte innehåll. För att det inte ska bli en renodlad beskrivning har jag valt att göra en jämförelse över tid med hjälp av Leif Johanssons data. Det blir en jämförelse mellan den nya listan på framlagda avhandlingar år 2022 med motsvarande lista för år 2012. Vad, om något, har hänt med avseende på avhandlingarnas antal, format, språk och lärosäteshemvist under den senaste tioårsperioden?

Under 2022 lades 45 avhandlingar fram, tre vid Förvaltningshögskolan, sju vid Göteborgs universitet, en vid Karlstads universitet, två vid Kungliga tekniska högskolan, fem vid Linköpings universitet, en vid Linnéuniversitetet, sex vid Lunds universitet, tre vid Örebro universitet, sju vid Stockholms universitet, två vid Umeå universitet samt åtta vid Uppsala universitet. Av disputanderna var 25 män och 20 kvinnor.

Vid en jämförelse mellan 2012 och 2022 är det framför allt två saker som sticker ut. Den ena är att den förstnämnda listan är betydligt kortare än den senare. På tio år har antalet avhandlingar mer än fördubblats, från 19 till 45. Det motsvarar en ökning med mer än 130 procent. Det andra är att 2022 års lista helt domineras av engelskspråkiga titlar. Endast två avhandlingar är författade på svenska. För tio år sedan var förhållandet mellan språken jämnt. Nio avhandlingar var skrivna på engelska och tio på svenska, vilket vittnar om att skiftet från svenska till engelska som det dominerande avhandlingsspråket redan då var en pågående process. De två avhandlingar som år 2022 är författade på svenska är båda monografier. Utöver dessa är ytterligare elva

monografier, men författade på engelska. Dessa framlades vid tre lärosäten, två vid Uppsala universitet och fyra vid Göteborgs respektive Stockholms universitet. Det stora flertalet, 32 av 45, är sammanläggningsavhandlingar författade på engelska, vilket motsvarar sju av tio avhandlingar.

För tio år sedan fanns sju lärosäten representerade på listan, Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet, Linnéuniversitetet, Lunds universitet, Stockholms universitet, Umeå universitet samt Uppsala universitet. Fördelningen i antal avhandlingar var relativt jämn mellan dessa. Vid samtliga lärosäten lades 2–3 avhandlingar fram, förutom vid Stockholms universitet där det var något fler, nämligen fem. 2022 har listan utökats med fyra lärosäten till totalt elva och variationen mellan lärosäten med avseende på antal framlagda avhandlingar har ökat. En av nykomlingarna på listan utmärker sig, Linköpings universitet, där fem avhandlingar lades fram under 2022.

En typisk avhandling i statsvetenskap för tio år sedan var en monografi, författad på svenska eller engelska. En typisk avhandling idag är en sammanläggningsavhandling på engelska. Avhandlingsprojektets problem, syfte och frågeställningar borde vara det som styr formatet, men betyder det att samtidens forskningsfrågor är annorlunda i jämförelse med för ett decennium sedan? Kanske är det delvis andra typer av problem som undersöks idag; det återstår fortfarande att undersöka. Kanske handlar det om att förväntningarna på vad som konstituerar en avhandling har förändrats. Det torde hänga samman med samtidens meriteringssystem, som i hög grad bygger på (antal) vetenskapliga publikationer, som värderas olika beroende på form och målgrupp. Tre till fyra artiklar som binds samman av en kappa är onekligen fler separata texter än en monografi, och redan publicerade artiklar har dessutom passerat granskningsprocessens nålsöga.

En forskarutbildning är en kvalificeringsprocess där doktoranden kvalificeras för

att möta vissa kvalifikationskrav. En framgångsrik forskare förväntas kunna publicera internationellt, oavsett forskningsfrågornas karaktär, samt ingå i olika projekt och samarbeten. Sammanläggningsavhandlingen erbjuder möjlighet att författa texter i samarbete med andra. Förmåga att samarbeta med andra värderas högt, inte bara inom akademien utan på arbetsmarknaden i stort och samförfattande kan ses som kvitto på sådan förmåga. Att ha någon att skriva med, att ingå i och vara inkluderad i en forskarmiljö eller ett nätverk anses viktigt och meriterande. Att flertalet skriver sammanläggningsavhandling på engelska kan alltså reflektera strategiska val givet de förväntningar som förknippas med den samtida forskarrollen. Men. Hur många gånger i ett forskarliv erbjuds möjligheten att verkligen lägga ut texten, att fördjupa sig i långa, detaljerade empiriska beskrivningar, att föra monologer om vetenskapsteoretiska utgångspunkter, att förlora sig i begreppsutredningar utan att begränsas av mer eller mindre detaljerade författaranvisningar som tillåter maximalt x-antal tusen ord? Borde det inte var just det som är möjligt under en forskarutbildning? Hur kan det då komma sig att så få skriver monografi i statsvetenskap? Kanske beror det på att det verkligen är en normförskjutning som ägt rum under det gångna decenniet. Att välja något som få andra väljer kan innebära att ikläda sig rollen som normbrytare och som sådan får en vara beredd på att utsättas för frågor, ifrågasättande och kritik och på att försvara sina val. Om doktorander väljer bort monografi av sådana skäl, ja då har vi som ämne problem som behöver adresseras och hanteras. Att vara doktorand på 2020-talet är tillräckligt tufft ändå. Doktoranden ska inte bara bevisa sin kvalificering genom att skriva en akademisk avhandling och tillgodogöra sig kunskaper, förmågor, färdigheter och förhållningssätt genom kurser. Den ska också kunna hantera forskningsdata och upprätta datahanterings-, datalagrings- och databevarandeplaner, kunna göra informationsklassning

och riskanalyser för informationssäkerhet, förhålla sig till en snårig lagstiftning kring forskningsetik och andra rättsliga ramar.

Syftet med den här korta texten har varit att beskriva och problematisera det skifte som uppenbarligen ägt rum under den senaste tioårsperioden med avseende på framlagda

avhandlingars format och språk. Nästa steg blir att utifrån abstract identifiera mönster med avseende på innehållet i de framlagda avhandlingarna. *To be continued!*

Katarina Roos är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
E-post: katarina.roos@umu.se

Prenumerera på Statsvetenskaplig tidskrift!
www.statsvetenskapligtidskrift.org